Honoré de Balzac

Honoré de Balzac

Istoria măririi şi decăderii lui César Birotteau

Negustor de articole de parfumerie, ajutor de primar în Arondismentul al doilea din Paris, cavaler al Legiunii de onoare etc.

CÉSAR LA APOGEU.

În nopţile de iarnă, gălăgia nu se potoleşte decât un moment în strada Saint-Honoré; căruţele zarzavagiilor continuă, mergând spre Hale, huruiala trăsurilor care se întorc de la teatru sau de la bal. În mijlocul acestei pauze care, în marea simfonie a larmei pariziene, are loc spre ora unu noaptea, nevasta domnului César Birotteau, negustor de articole de parfumerie cu prăvălia lângă Piaţa Vendôme, fu trezită brusc de un vis înspăimântător.

Se făcea că se vede dedublată, îşi apăruse ei însăşi în zdrenţe, apăsând cu o mână uscată şi zbârcită pe clanţa uşii propriei ei prăvălii, aflându-se, în acelaşi timp, şi în pragul uşii, şi pe jilţul ei de la tejghea; îşi cerea ei însăşi de pomană, se auzea vorbind şi la uşă, şi la tejghea. Voi să se prindă de bărbatu-său, dar dădu de un loc rece. Se înspăimântă atunci atât de tare, încât nu-şi mai putu mişca gâtul care se înţepenise, gâtlejul i se strânse, glasul îi pieri; rămase ţintuită în capul oaselor, cu ochii măriţi şi pironiţi, cu dureri la rădăcina părului, cu urechile pline de sunete ciudate, cu inima cât un purice, dar zvâcnind tare, simţind cum o trec sudorile deşi e îngheţată, în mijlocul unui alcov cu amândouă canaturile deschise.

Spaima e un sentiment care te îmbolnăveşte pe jumătate, care atacă atât de violent maşina omenească, încât facultăţile acesteia sunt dintr-o dată împinse fie la cel mai înalt grad al forţei lor, fie la ultimul grad al destrămării. Fiziologia a fost multă vreme surprinsă de acest fenomen, care îi răstoarnă sistemele şi-i dă peste cap ipotezele, deşi el nu e altceva decât un fel de trăsnet interior, dar, ca toate accidentele electrice, bizar şi capricios în manifestările sale. Această explicaţie va deveni banală în ziua când savanţii vor recunoaşte rolul imens pe care-l joacă electricitatea în gândirea umană.

Doamna Birotteau trăi atunci câteva din suferinţele oarecum luminoase pe care le procură aceste teribile descărcări ale voinţei răspândite sau concentrate de un mecanism necunoscut. Astfel, într-un răstimp foarte scurt dacă-l socotim după ceasornicele noastre, dar nemăsurat dacă e vorba de numărul impresiilor rapide, biata femeie avu nemaipomenita putere de a emite mai multe idei, de a trezi mai multe amintiri decât ar fi putut să conceapă într-o zi întreagă în starea obişnuită a facultăţilor sale. Acest zguduitor monolog se poate rezuma în câteva cuvinte absurde, contradictorii şi lipsite de înţeles, cum a şi fost: „Nu e nici un motiv care să-l fi putut scula pe Birotteau din pat! O fi mâncat prea multă friptură de viţel şi i s-o fi făcut rău? Dar dacă i-ar fi fost rău mă trezea şi pe mine. De nouăsprezece ani de rând ne culcăm alături în patul ăsta, în casa asta, nu i s-a întâmplat niciodată să se scoale fără să-mi spuie, bietul sufleţel! Numai când a petrecut noaptea la corpul de gardă n-a dormit acasă. Oare s-o fi culcat aseară lângă mine? Păi cum de nu, Doamne Dumnezeule, tare mai sunt proastă!”

Se uită în pat şi văzu scufia de noapte a bărbatului ei, care păstra forma aproape conică a capului.

„O fi murit! S-o fi omorât! Dar de ce? Reluă ea. De doi ani, de când l-au numit ajutor de primar, parcă nu e în apele lui. Nu e glumă, zău aşa, să ai funcţie publică. Treburile îi merg

bine, că mi-a cumpărat un şal. Da poate îi merg rău? Păi nu, că aş şti şi eu. Da parcă ştii vreodată ce are în pungă un bărbat? Sau o femeie? Asta n-ar fi o nenorocire. Astăzi am făcut însă vânzare de cinci mii de franci! De altfel, un ajutor de primar nu se poate omorî singur, că doar cunoaşte prea bine legile. Atunci unde-o fi?”

Nu-şi putea întoarce gâtul, nici întinde mâna ca să tragă de şnurul clopoţelului care ar fi trezit pe bucătăreasă, pe cei trei vânzători, şi pe băiatul de prăvălie. Pradă visului rău care mai dăinuia şi în starea de veghe, uitase de fiica ei, care dormea liniştită într-o cameră vecină, a cărei uşă dădea la picioarele patului. În sfârşit strigă: „Birotteau!” şi nu primi nici un răspuns. Crezuse numai că strigă numele, de fapt nu-l rostise decât în gând, „O fi având vreo femeie? E prea bleg, reluă ea, şi de altfel, mă iubeşte prea mult pentru a face una ca asta. Nu i-a spus el doamnei Roguin că nu m-a înşelat niciodată, nici măcar cu gândul? Omul ăsta e cinstea coborâtă pe pământ. Dacă merită cineva să se ducă în rai, apoi el e. Ce păcate o fi mărturisind el în faţa duhovnicului? Îi spune fleacuri. Regalist cum e, deşi prea bine nici el nu ştie de ce, ar trebui să facă mai mult caz de religie. Sărmănelul, pleacă dimineaţa la opt la biserică pe ascuns, de parcă s-ar duce la femei. Are frica lui Dumnezeu, de dragul lui Dumnezeu: nu la iad se gândeşte. Cum o să aibă el o femeie? Atâta nu se dezlipeşte de mine, că uneori mă şi plictiseşte. Mă iubeşte mai mult decât ochii din cap, şi i-ar da pentru mine. Nouăsprezece anişori n-a ridicat glasul niciodată în faţa mea. O iubeşte şi pe fată, dar în rândul al doilea. Ei, dar Césarine e-aici. (Césarine! Césarine!) Birotteau n-a avut niciodată un gând pe care să nu mi-l spuie şi mie. Avea dreptate să pretindă, când venea la Micul marinar, că la purtat o să văd eu bine din ce stofă e el! Şi uite-l că nu e! Nemaipomenit lucru!”

Întoarse cu greu capul şi privi pe furiş prin iatacul plin de acele efecte pitoreşti ale nopţii pentru care se găsesc greu cuvinte şi pe care ai zice că nu le poate zugrăvi decât

penelul pictorilor de interioare. Prin ce vorbe să redai zigzagurile înspăimântătoare pe care le fac umbrele înclinate, arătările fantastice ale perdelelor umflate de vânt, jocurile de lumină nesigură ale candelei în faldurile de stambă roşie, flăcările care parcă ies dintr-un cuier al cărui nod sclipitor seamănă cu ochiul unui hoţ, apariţia unei rochii îngenuncheate, în fine tot felul de ciudăţenii care înspăimântă închipuirea în momentul când ea nu mai are putere decât pentru a percepe durerile şi pentru a le amplifica? Doamna Birotteau crezu că vede o lumină puternică în odaia dinaintea iatacului şi se gândi deodată la foc; dar, zărind un fular roşu care i se păru o baltă de sânge, îşi întoarse gândul la hoţi, mai ales când porni să găsească urme de luptă în poziţia mobilelor. Amintindu-şi de suma care se afla în casa de bani, fu cuprinsă de o teamă generoasă mai tare decât fiorii reci ai coşmarului; sări din pat, în cămaşă în mijlocul odăii, ca să dea ajutor soţului ei, pe care-l credea în luptă cu asasinii.

— Birotteau! Birotteau! Strigă ea în cele din urmă cu o voce îngrozită.

Îl găsi pe negustorul de parfumuri în mijlocul camerei de alături, cu un metru în mână, măsurând în dreapta şi în stânga; halatul de cât verde cu picăţele cafenii i se descheiase, şi picioarele i se înroşiseră de frig, dar el nu simţea nimic, atât era de preocupat. Când César se întoarse ca să-i spună neveste-sii: „Ei, ce e Constance, ce e?”, figura lui de om cu totul cufundat în calcule era atât de extraordinar de neroadă, încât doamna Birotteau începu să râdă.

— Doamne, César, tare mai eşti ciudat! Zise ea. De ce mă laşi singură fără să-mi spui? N-a lipsit mult să mor de frică, nu ştiam ce să cred. Ce dracu faci aici aşa dezbrăcat? Ai să capeţi un guturai de pomină. Mă auzi, Birotteau?

— Da, nevastă, am venit, răspunse parfumierul întorcându-se în iatac.

— Hai, vino să te încălzeşti şi spune-mi ce ţi-a trăsnit prin cap, reluă doamna Birotteau dând la o parte cenuşa de pe jeratic ca să aprindă focul. Am îngheţat. Proastă am fost că m-am dat jos din pat în cămaşă. Dar credeam de-a binelea că te omoară cineva.

Negustorul puse sfeşnicul pe cămin, se înfăşură în halat şi se duse maşinal să-i aducă neveste-sii o fustă de flanelă.

— Uite, drăguţă, îmbracă-te, zise el.

— Douăzeci şi doi pe optsprezece, îşi continuă el monologul, putem avea un salon straşnic.

— Ce ţi-e, Birotteau? Ai înnebunit? Visezi?

— Nu, nevastă, calculez.

— Dacă-ţi arde de prostii, aşteaptă cel puţin să se facă ziuă! Exclamă ea legându-şi fusta sub camizol şi ducându-se să deschidă uşa camerei unde dormea fiica ei.

— Césarine doarme, zise ea, nu ne aude. Hai, Birotteau, vorbeşte. Ce-i cu tine?

— Putem să dăm balul.

— Să dăm un bal? Noi? Aiurezi, dragă, zău aşa!

— Nu aiurez deloc, porumbiţă scumpă. Ştii, trebuie să faci întotdeauna ceea ce cere situaţia în care te afli. Guvernul m-a făcut om, eu aparţin guvernului; suntem obligaţi să-i înţelegem spiritul şi să-i slujim intenţiile, dezvoltându-le. Datorită ducelui de Richelieu, trupele de ocupaţie au părăsit Franţa. După părerea domnului de La Billardiere, funcţionarii municipali ai Parisului au datoria, fiecare în raza sa de acţiune, să sărbătorească eliberarea teritoriului. Să dăm dovadă de un patriotism adevărat, care să-l ruşineze pe cei al aşa-zişilor liberali, al blestemaţilor ălora de intriganţi, ce zici? Tu crezi că nu-mi iubesc ţara? Vreau să le arăt liberalilor, duşmanilor mei, că a-l iubi pe rege înseamnă a iubi Franţa!

— Vai de tine, Birotteau, crezi că ai duşmani?

— Păi da, nevastă, avem duşmani. Chiar jumătate din prietenii noştri din cartier ne sunt duşmani. Spun toţi: „Birotteau are noroc, Birotteau e om de jos şi iacătă-l ajutor

de primar, toate îi merg din plin”. Ei bine, au să mai vadă ei ceva. Află tu cea dintâi că sunt cavaler al Legiunii de Onoare: regele a semnat ieri decretul.

— O! Dacă-i aşa, spuse doamna Birotteau foarte emoţionată, trebuie să dăm bani, dragă. Dar cam ce-ai făcut tu ca să capeţi decoraţia?

— Ieri, când domnul de La Billardiere mi-a spus vestea, reluă Birotteau încurcat, m-am întrebat şi eu, ca şi tine, care sunt meritele mele, dar pe drum mi le-am recunoscut şi am aprobat guvernul. Mai întâi sunt regalist, am fost rănit la Saint-Roch, în luna vandemiar; e puţin lucru să fi ridicat armele în vremurile acelea pentru cauza cea dreaptă? Apoi, după câte spun câţiva negustori, mi-am îndeplinit funcţia de judecător de comerţ, spre satisfacţia generală. În sfârşit, sunt ajutor de primar, şi regele acordă patru decoraţii corpului municipal al oraşului Paris. Judecându-se care dintre ajutorii de primari merită să fie decoraţi, prefectul m-a pus cap de listă. De altfel, regele trebuie să mă ştie: doar eu îi procur, datorită bătrânului Ragon, singura pudră pe care binevoieşte s-o întrebuinţeze; numai noi deţinem reţeta pudrei de care se servea răposata regină, nefericita şi augusta victimă! Primarul m-a sprijinit energic. Ce vrei? Dacă regele îmi dă decoraţia fără să i-o cer, cred că nu pot s-o refuz fără a arăta lipsă de respect. Parcă ajutor de primar eu am vrut să fiu? Aşa că, nevastă, de vreme ce avem vântul la pompă, cum spune unchiul tău Pillerault când e niţeluş mai cu chef, sunt hotărât să trăim după cum cere înalta noastră poziţie. Dacă pot s-ajung ceva, m-aş încumeta să deviu ce-o vrea bunul Dumnezeu, chiar şi subprefect, dacă aşa mi-e soarta. Nevastă, faci o mare greşeală dacă crezi că un cetăţean s-a achitat faţă de ţară fiindcă a vândut timp de douăzeci de ani articole de parfumerie clienţilor lui. Dacă statul are nevoie de luminile minţilor noastre, noi i le datorăm, aşa cum îi datorăm impozitul mobiliar, imobiliar et caetera. Îţi place să rămâi toată viaţa la tejghea? Ai stat destul, slavă Domnului! Balul

va fi sărbătoarea noastră! Pentru tine s-a zis cu vânzarea mărunţişurilor. Pun pe foc firma noastră cu Regina trandafirilor, şterg de pe tablă CÉSAR BIROTTEAU, NEGUSTOR DE ARTICOLE DE PARFUMERIE, SUCCESORUL LUI RAGON, şi scriu numai Articole de parfumerie, cu litere mari de aur. Instalez deasupra parterului biroul, casa de bani şi un birouaş pentru tine. Fac depozit din odăiţa de din dos, din sufrageria şi bucătăria de azi. Închiriez etajul întâi al casei vecine, unde deschid o uşă în perete. Mut scara, ca să trecem direct dintr-o casă în alta. Vom avea atunci un apartament mare, mobilat la marele fix! Da, îţi renovez iatacul, îţi rezerv un budoar şi-i aranjez o cameră frumoasă Césarinei. Casieriţa pe care o vei angaja, vânzătorul principal şi fata în casă (da, doamnă, veţi avea şi o fată în casă!) vor locui la etajul al doilea. La al treilea va fi bucătăria şi vor sta bucătăreasa şi băiatul de prăvălie. Al patrulea va fi depozitul nostru general de sticle, cristale şi porţelanuri. La mansardă, atelierul lucrătoarelor! Trecătorii nu vor mai vedea cum se lipesc etichetele, cum se fac pungile, cum se aleg flacoanele, cum se astupă sticluţele. Asta merge pentru strada Saint-Denis; dar în strada Saint-Honoré, ce mai, e de prost-gust. Magazinul nostru trebuie să fie elegant ca un salon. Pai nu suntem noi singurii negustori de cosmetice cinstiţi cu onoruri? Există negustori de oţet, negustori de muştar care comandă Garda naţională şi care sunt foarte bine văzuţi la palat. Să facem ca ei, să dăm extindere comerţului nostru şi, în acelaşi timp, să căutăm a intra în lumea bună.

— Uite, Birotteau, ştii la ce mă gândesc când stau şi te ascult? Parc-ai fi un om care-şi bate singur cuie-n talpă. Adu-ţi aminte ce te-am sfătuit când a fost vorba să te numească primar: liniştea ta înainte de toate! „Tu eşti făcut, ţi-am spus atunci, să stai în frunte cum e făcut braţul meu să fie aripă de moară. Măririle au să te piardă.” Nu m-ai ascultat; iată c-a sosit pierzania. Pentru a juca un rol politic e nevoie de bani; avem noi bani? Cum aşa? Vrei să pui pe

foc firma care a costat şase sute de franci şi să renunţi la Regina Trandafirilor, adevărata ta faimă? Lasă-i pe alţii să fie ambiţioşi. Cine pune mâna pe rug se-alege cu focul, e-adevărat sau nu? Politica frige astăzi. Avem o sută de mii de franci, plasaţi în afara prăvăliei, a fabricii şi a mărfii! Dacă vrei să-ţi măreşti averea, fă şi azi ca în 1793: rentele sunt la şaptezeci şi doi de franci; cumpără rente şi vei avea un venit de zece mii de franci fără ca plasamentul să dăuneze afacerilor. Profită de întorsătură ca să ne măritǎm fata, vinde prăvălia şi hai să mergem la tine la ţară. Nu, zău! Vreme de cincisprezece ani ai tot spus că ai vrea să cumperi Les Trésorieres, moşioara aceea de lângă Chinon, cu pâraie, cu fineţe, cu păduri, cu vii, cu două ferme, care aduce o mie de scuzi, şi cu o casă care ne place la amândoi; o mai putem cumpăra cu şaizeci de mii de franci; da domnul vrea acuma să ajungă ceva în guvern! Aminteşte-ţi ce suntem, nişte simpli parfumieri. Dacă acum şaisprezece ani, înainte de a fi dibăcit Crema dublă a sultanelor şi Apa carminativă, ar fi venit cineva să-ţi spuie: „Vei avea banii necesari pentru a cumpăra Les Trésorieres”, n-ai fi leşinat de bucurie? Ei, iată, poţi cumpăra această proprietate, la care râvneai atâta că nu vorbeai decât de ea; şi acum te gândeşti să cheltuieşti pe prostii banii adunaţi cu sudoarea frunţii noastre, pot să spun noastre pentru că am stat zi de zi la tejghea ca un câine în cuşcă. Nu e mai bine să avem unde trage la Paris, la fata ta măritată cu un notar, şi să trăim opt luni pe an la Chinon decât să începem aici să dăm iama în bani? Aşteaptă să se urce rentele publice, îi dai opt mii de livre venit fetei, păstrăm două mii pentru noi şi cumpărăm Les Trésorieres din vânzarea întreprinderii. Acolo, de unde eşti tu, sufleţelule, cu mobila noastră care face multe parale, ne vom lăfăi ca nişte prinţi, pe când aici ne trebuie cel puţin un milion ca să facem faţă.

— Aici aşteptam s-ajungi, nevastă, zise César Birotteau. Nu sunt chiar aşa de prost (deşi tu mă crezi foarte prost) ca să nu mă fi gândit la toate. Ascultă ce-ţi spun: Alexandre

Crottat ne convine foarte bine ca ginere, şi va avea biroul lui Roguin; dar crezi că se mulţumeşte el cu o sută de mii de franci zestre (presupunând că dăm toată averea noastră lichidă pentru a-i face un rost fetei, ceea ce mă şi gândesc; m-aş mulţumi cu pâine goală pentru restul vieţii numai s-o văd fericită ca o regină, adică soţia unui notar din Paris, cum spui tu). Ei bine, cu o sută de mii de franci sau chiar cu o rentă de opt mii de livre nu se poate cumpăra biroul lui Roguin. Băiatul ăsta, Xandrot, cum îi spunem noi, ne crede, ca toată lumea de altfel, mult mai bogaţi decât suntem. Dacă tatăl lui, fermierul ăla bogat da' un zgârie-brânză ce nu s-a văzut, nu se hotărăşte să vândă pământ de o sută de mii de franci, Xandrot nu va fi notar, căci biroul lui Roguin face patru sau cinci sute de mii de franci. Dacă Crottat nu dă jumătate, bani peşin, cum s-o scoată la capăt? Césarine trebuie să aibă două sute de mii de franci zestre; iar noi înţeleg să ne retragem ca nişte burghezi onorabili, cu cincisprezece mii de livre venit. Ei, dacă ţi-aş arăta cum vine treaba, limpede ca lumina zilei, aşa-i că n-ai mai sufla un cuvinţel?

— Mă rog, dacă ai descoperit comori.

— Da, am descoperit, porumbiţo. Da, spuse el, luându-şi nevasta de talie şi bătând-o uşurel pe spate, plin de o bucurie care-i lumina faţa. N-am vrut să-ţi vorbesc de afacerea asta înainte de a fi coaptă; dar mâine, poate, se alege. Iată: Roguin mi-a propus o afacere atât de sigură, încât intră şi el în combinaţie împreună cu Ragon, cu unchiul tău Pillerault şi cu doi clienţi ai lui. Vom cumpăra, pe lângă biserica Madeleine, nişte terenuri care după socoteala lui Roguin, se vând acum pe un sfert din valoarea la care vor ajunge peste trei ani, când, după expirarea contractelor cu chiriaşii lor, suntem liberi să le exploatăm. Toţi şase ne-am înţeles ce părţi luăm fiecare. Eu aduc trei sute de mii de franci, ca să iau trei optimi. Dacă vreunul din noi are nevoie de bani, Roguin îi va procura prin ipotecă asupra părţii respectivului. Ca să ţin tigaia de coadă şi să

ştiu cum se prăjeşte peştele, am vrut să figurez ca proprietar al unei jumătăţi, care ne va aparţine în comun lui Pillerault, lui moş Ragon şi mie. Roguin va fi coproprietarul meu, sub numele unui domn Charles Claparon; el va da, ca şi mine, un contraordin asociaţilor săi. Actele de cumpărare se fac prin învoială de vânzare nelegalizată, până ajungem stăpânii tuturor terenurilor. Roguin va cerceta ce contracte sunt de făcut, căci nu e sigur că ne putem sustrage de la înregistrare lăsând taxele pe seama celor cărora le vom vinde în detaliu, dar e prea lung să-ţi explic. După ce plătim terenurile, nu mai avem decât să ne încrucişăm braţele şi, peste trei ani, ne-am îmbogăţit cu un milion. Césarine va avea douăzeci de ani, fondul nostru de comerţ va fi vândut şi, atunci, cu ajutorul lui Dumnezeu, vom urca modest spre măriri.

— Dar cei trei sute de mii de franci de unde îi iei? Zise doamna Birotteau.

— Nu te pricepi la afaceri, pisicuţo. Voi da cei o sută de mii de franci care sunt la Roguin, voi împrumuta patruzeci de mii de franci pe acareturile şi grădinile unde se află fabricile noastre din foburgul Temple şi mai avem douăzeci de mii de franci lichizi; cu totul, o sută şaizeci de mii de franci. Mai trebuie o sută patruzeci de mii, pentru care semnez poliţe domnului Charles Claparon, bancher; el va da suma, minus scontul. Iată cum am plătit cei o sută de mii de scuzi: cine are răgaz la plata datoriilor nu datorează nimic. Când poliţele ajung la scadenţă, le plătim din câştig. Dacă nu le putem plăti, Roguin îmi împrumută bani cu cinci la sută, cu ipotecă pe partea mea de teren. Dar nu va fi nevoie de împrumuturi: am descoperit o esenţă care face să crească părul, un Ulei comagen! Livingston mi-a instalat o presă hidraulică pentru fabricarea uleiului meu din alune; alunele, supuse la mare presiune, dau tot uleiul din ele. Într-un an, după socotelile mele, am câştigat cel puţin o sută de mii de franci. Mă gândesc la un afiş care să înceapă cu Jos perucile! Efectul va fi grozav. Tu nici nu bagi de

seamă că nu mai am somn. De trei luni, succesul Uleiului Macassar mă împiedică să dorm. Vreau să-l dau gata pe Macassar!

— Astea sunt, vasăzică, planurile grozave pe care le tot frământi în căpăţână de două luni fără să-mi spui mie nimic. Adineauri m-am visat cerşetoare la propria mea uşă; ce semn al cerului! Peste puţină vreme n-o să ne mai rămâie decât ochii cu care să plângem. Cât mă aflu în viaţă, nu vei face aşa ceva, m-auzi, César? Să ştii c-aicea sunt ceva sforării pe care tu nu le bagi de seamă; eşti prea cinstit şi deschis ca să bănuieşti matrapazlâcuri la alţii. De ce vin ei să-ţi ofere milioane? Dai tot ce ai, te avânţi peste puterile tale, şi dacă uleiul tău nu prinde, dacă nu găsim bani, dacă valoarea terenurilor nu se ridică, cu ce-o să plăteşti poliţele? Cu cojile de alune? Ca să te cocoţi mai sus în societate nu-ţi mai pui numele pe firmă, vrei să scoţi firma cu Regina trandafirilor şi să-i dai cu afişe şi prospecte care-l vor arăta pe César Birotteau pe toţi stâlpii, pe toate ulucile şi pe toate zidurile.

— N-ai nimerit-o. Voi avea o sucursală pe numele lui Popinot, într-o casă oarecare de pe lângă strada Lombards, unde va sta tânărul Anselme. Voi plăti astfel datoria de recunoştinţă către domnul şi doamna Ragon, făcând un rost nepotului lor, care va putea face avere. Ragonii par strâmtoraţi de câtăva vreme, bieţii de ei.

— Să ştii că toţi ăştia vor să puie mâna pe banii tăi.

— Dar care ăştia, draga mea? Unchiul tău Pillerault, care ne iubeşte ca ochii din cap şi ia masa cu noi în fiecare duminică? Sau bietul moş Ragon, predecesorul nostru, care are în urma lui patruzeci de ani de cinste şi cu care jucăm regulat cărţi? Sau poate Roguin, notar din Paris, om de cincizeci şi şapte de ani, cu douăzeci şi cinci de ani de notariat în spate? Un notar din Paris, ăsta ar lua premiu de cinste, dacă oamenii cinstiţi n-ar merita toţi premiu. La nevoie, mă ajută asociaţii! Aşa că unde e complotul, porumbiţă scumpă? Uite, ăsta e cusurul tău! Zău aşa, mă

ţin de mult să ţi-l spun. Ai fost totdeauna bănuitoare ca o pisică! De îndată ce-am avut şi noi ceva bani băgaţi în prăvălie, ai şi început să crezi că clienţii sunt hoţi. Pe tine trebuie să te roage în genunchi omul care vrea să te îmbogăţească! O pariziancă are mai multă ambiţie, ce dracu! Fără temerile tale veşnice, n-ar fi fost pe lume om mai fericit ca mine! Dacă mă luam după tine, n-aş fi făcut niciodată Crema sultanelor, nici Apa carminativă. Din prăvălie am trăit, dar dacă avem o sută şaizeci de mii de franci sunători, asta o datorăm celor două descoperiri şi săpunurilor! Fără geniul meu, căci în parfumerie am talent, am fi nişte detailişti, am trage mâţa de coadă s-o scoatem la capăt, şi nu aş fi unul din negustorii de seamă din care să aleg judecătorii tribunalului de comerţ, n-aş fi fost nici judecător, nici ajutor de primar. Ştii ce aş fi? Un prăvăliaş cum a fost moş Ragon, asta o spun fără să mă gândesc a-l jigni, căci respect prăvăliile – doar de acolo am prins şi noi cheag! După patruzeci de ani de vânzare de parfumuri, am avea, ca el, trei mii de franci venit; şi, la costul de azi al vieţii, care a crescut de două ori, am avea, ca şi el, abia din ce trăi. (Pe zi ce trece, mi se strânge mai mult inima când mă gândesc la el. Trebuie să mă lămuresc eu cum stau lucrurile şi-o voi afla mâine prin Popinot!) Dacă aş fi urmat sfaturile taie, cum eşti tu mereu îngrijorată şi te întrebi dacă o să ai şi mâine ce ai azi, n-aş avea credit pe piaţă, n-aş fi primit crucea Legiunii de Onoare şi n-aş fi pe cale să devin om politic. Da, degeaba dai din cap, dacă afacerea noastră reuşeşte, pot să ajung şi deputat de Paris. Ah! Nu degeaba mă cheamă César; totul mi-a mers din plin. E de necrezut! În afara casei, toţi mă considera capabil; dar aici, în casă, singura persoană căreia vreau să-i fiu pe plac şi pentru a cărei fericire mă fac luntre şi punte este tocmai aceea care mă ia drept un neghiob!

Aceste fraze, deşi întrerupte de pauze elocvente şi aruncate ca nişte mingi, cum fac toţi cei care au ceva de reproşat, exprimau o afecţiune atât de adâncă şi de

temeinică, încât doamna Birotteau se înduioşă în sinea ei; dar, ca toate femeile, se servi de dragostea pe care o inspira pentru a avea câştig de cauză.

— Ei bine, Birotteau, zise ea, dacă mă iubeşti, lasă-mă să fiu fericită după gustul meu. Nici tu, nici eu n-avem educaţie; nu ştim să vorbim frumos, nici să spunem sluga dumitale ca oamenii de lume; cum vrei să reuşim în posturi politice? Eu, una, aş fi tare fericită la Les Trésorieres! Mi-au plăcut întotdeauna dobitoacele şi păsărelele; mi-aş petrece foarte bine viaţa îngrijind de găini, făcând pe fermiera. Să vindem fondul de comerţ, s-o măritǎm pe Césarine va avea douăzeci de şi lasă-te de Imogene. Vom veni iama la Paris, la ginerele nostru; vom fi fericiţi; nimic, nici politica, nici comerţul, nu va putea schimba felul nostru de viaţă. De ce vrei să-i striveşti pe ceilalţi? Nu ne ajunge averea noastră de azi? Adică, dacă eşti milionar, prânzeşti de două ori? Ori poate ai nevoie de altă femeie? Uită-te la unchiul Pillerault! S-a mulţumit, ca un înţelept, cu bruma lui de avere şi îşi petrece viaţa cu milosteniile. Ce nevoie are el de mobile scumpe? Sunt sigură că mi-ai şi comandat mobilierul; l-am văzut aici pe Braschon; că nu pentru parfum o fi venit el!

— Ei, da, draga mea, ţi-am comandat mobile, şi lucrările vor începe mâine sub conducerea unui arhitect pe care mi l-a recomandat domnul de La Billardiere.

— Doamne Dumnezeule, exclamă ea, fie-ţi milă de noi!

— N-ai minte, drăguţo. Vrei să te îngropi la Chinon la treizeci şi şapte de ani, sănătoasă şi frumoasă cum eşti? Eu, slavă Domnului, n-am decât treizeci şi nouă. Norocul îmi deschide un drum frumos, o iau pe el. Păşind cu băgare de seamă, pot lăsa un nume onorabil în burghezia pariziană, cum se obişnuia odinioară; să se vorbească de Birotteau ca de alde Keller, Jules Desmarets, Roguin, Cochin, Guillaume, Lebas, Nucingen, Saillard, Popinot, Matifat, care înseamnă sau au însemnat ceva în cartierul lor. Haida de! Dacă afacerea asta n-ar fi sigură cum e bulgărul de aur.

— Sigură!

— Da, sigură. De două luni tot socotesc. Fără să se bage de seamă; iau informaţii asupra construcţiilor, de la primărie, de la arhitecţi şi de la antreprenori. Domnul Grindot, tânărul arhitect care va renova apartamentul nostru, e disperat că nu are bani ca să intre şi el în combinaţie.

— Asta pentru că e rost de clădit; vă împinge ca să cădeţi în plasă.

— Pot oare cădea în plasă oameni ca Pillerault, ca Charles Claparon sau ca Roguin? Câştigul e sigur ca şi de la Crema sultanelor, să ştii!

— Dar, dragul meu, ce nevoie are Roguin să facă speculă dacă şi-a plătit biroul şi a făcut avere? Îl văd trecând câteodată, mai îngândurat decât un ministru, cu priviri piezişe care nu-mi plac: ăsta are ceva griji. De vreo cinci ani încoace, arată la faţă ca un bătrân desfrânat. Poţi fi sigur că n-o s-o şteargă când va avea în mână banii voştri? S-au mai văzut de-astea. Parcă îl cunoaştem bine? E el de cincisprezece ani prietenul nostru, dar mâna în foc pentru el n-aş pune-o. Uite, are o scurgere pe nas urât mirositoare, şi de asta nici nu trăieşte cu nevastă-sa; sigur că are femei plătite, care-l ruinează; altă cauză nu văd pentru care ar putea fi trist. Când mă îmbrac dimineaţa, mă uit prin jaluzele să-l văd întorcându-se acasă pe jos. De unde vine? Nimeni nu ştie. Îmi face impresia unui om care mai ţine o casă în oraş; el cheltuieşte pe o parte, şi nevastă-sa pc alta. Asta-i viaţă de notar? Dacă câştigi cincizeci de mii de franci şi cheltuieşti şaizeci, în douăzeci de ani s-a dus averea; rămâi gol-goluţ, ca Sfântul Ion. Dar dacă odată te-ai deprins să trăieşti pe picior mare, îţi jefuieşti prietenii fără milă; e mai aproape cămaşa decât haina. E prieten bun cu puşlamaua de du Tillet, fost vânzător la noi. Prietenia asta nu-mi miroase a bine. Dacă n-a ştiut el să-l cântărească pe du Tillet, înseamnă că e orb de-a binelea; iar dacă îl cunoaşte, atunci de ce-i caută atâta în coarne? Ai să-mi spui că nevastă-sa îl iubeşte pe du Tillet? Ei bine, ce-i de aşteptat de la un bărbat care nu ţine la onoarea lui de soţ? Şi, apoi,

proprietarii actuali ai terenurilor n-au minte, de vând cu cinci franci ceea ce face o sută? Dacă ai da de un copil care nu ştie cât valorează un ludovic, nu i-ai spune valoarea? Nu vreau să te jignesc, dar afacerea asta a voastră îmi face impresia unei hoţii.

— Doamne, ce ciudate sunt uneori femeile şi cum încurcă ele lucrurile! Dacă Roguin n-ar fi fost în combinaţie, mi-ai spune: „Bagă de seamă, César, faci o afacere în care nu e şi Rogun; înseamnă că e proastă.” Acuma el reprezintă o garanţie în afacere şi tu îmi spui.

— Dar nu figurează el, ci un domn Claparon.

— Fiindcă un notar nu-şi pate da numele într-o afacere de speculă.

— Atunci de ce face un lucru interzis de lege? Ce-ai de spus tu, care nu ieşi din litera legii?

— Lasă-mă să continui. Roguin participă, şi tu îmi spui că afacerea nu fiice două parale! E logic? Îmi mai spui: „Face ceva împotriva legii”. Dar, dacă e nevoie, va participa pe faţă. Acum vii şi spui: „E bogat”. Nu se poate spune asta şi de mine? Cum m-aş simţi dacă Ragon şi Pillerault mi-ar spune: „Ce te bagi în afacerea asta când eşti bogat ca un negustor de porci?”

— Negustorii nu sunt în aceeaşi situaţie cu notarii, obiectă doamna Birotteau.

— Şi, în sfârşit, conştiinţa mea e nepătată, continuă César. Cei de la care cumpărăm vând pentru că au nevoie să vândă; nu-i furăm mai mult decât pe cei de la care cumpărăm rente la şaptezeci şi cinci de franci. Astăzi cumpărăm terenuri la preţurile de azi; peste doi ani va fi altceva, ca şi pentru rente. Află, Constance-Barbe-Joséphine Pillerault, că n-ai să-l vezi niciodată pe César Birotteau făcând ceva împotriva cinstei celei mai severe, sau împotriva legii, sau împotriva conştiinţei, sau împotriva cuviinţei. Să ai prăvălie de optsprezece ani şi să fii bănuit de necinste în propria ta casă!

— Hai, linişteşte-te, César! O femeie care trăieşte alături de tine de atâţia ani te cunoaşte până în adâncul sufletului. La urma urmei, tu eşti stăpânul. Tu ai câştigat averea, nu? E a ta şi-o poţi cheltui. De-o fi să ajungem şi în sapă de lemn, nici eu, nici fiică-ta nu-ţi vom face nici o mustrare. Dar ascultă: când inventai Crema sultanelor şi Apa carminativă, ce riscai? Cinci sau şase mii de franci. Astăzi îţi pui la bătaie toată averea pe o carte; şi nu joci singur, ai asociaţi care pot fi mai şmecheri ca tine. Dă balul, renovează apartamentul, cheltuieşte zece mii de franci; sunt bani aruncaţi, dar nu ne ruinăm dintr-asta. Cât priveşte afacerea ta de la Madeleine, mă opun hotărât. Tu eşti din branşa parfumeriei, vinde deci parfumuri, nu terenuri. Noi, femeile, avem un instinct care nu ne înşeală niciodată! Eu te-am prevenit, acum fă după capul tău. Ai fost judecător la tribunalul comercial, cunoşti legile, ţi-ai mânat bine barca, te voi urma, César! Dar voi tremura până ce voi vedea averea noastră temeinic aşezată şi pe Césarine măritată. Să dea Dumnezeu ca visul meu să nu fie o profeţie!

Această supunere îl necăji pe Birotteau, care întrebuinţa viclenia nevinovată la care recurgea în asemenea ocazii.

— Ascultă, Constance, nu mi-am dat cuvântul încă; dar e ca şi cum l-aş fi dat.

— Oh! César, atunci s-a ales, să nu mai vorbim de asta. Onoarea e mai scumpă decât averea. Hai, culcă-te, dragă, că nu mai sunt lemne. De altfel, dacă vrei, o să putem sta de vorbă mai bine în pat. Vai! Ce vis urât! Doamne Dumnezeule, să te vezi pe tine însuţi! E îngrozitor! Césarine şi cu mine vom ţine posturi şi rugăciuni de câte nouă zile pentru succesul terenurilor tale.

— Fără îndoiala, ajutorul lui Dumnezeu nu strică, zise grav Birotteau; dar şi esenţa de alune e o putere, nevastă! Am făcut această descoperire din întâmplare, ca şi pe cea a Cremei duble a sultanelor de odinioară; prima dată deschizând o carte, de astă dată privind gravura cu Nero şi

Leandru. Gravura aceea cu o femeie care toarnă ulei pe capul iubitului ei; drăguţ, nu? Afacerile cele mai sigure sunt cele care se întemeiază pe vanitate, pe amor propriu, pe dorinţa de a fi admirat. Sentimentele astea n-au moarte.

— Asta văd şi eu, din nenorocire.

— La o anumită vârstă, bărbaţii ar da orice ca să aibă păr atunci când n-au. De câtva timp, frizerii îmi spun că nu vând numai Macassar, dar şi orice preparat de vopsit părul sau care are faimă că-l face să crească. De când e pace, bărbaţii stau mai mult pe lângă femei, şi lor nu le place să ai chelie. Aşa, drăguţo. Cererea acestui articol se explică, aşadar, prin situaţia politică. Un preparat care să întreţină părul sănătos s-ar vinde ca pâinea caldă, mai ales că esenţa cu pricina va fi aprobată, fără îndoială, de Academia de ştiinţe. Domnul Vanquelin e aşa de cumsecade, încât mă va ajuta poate şi de data asta. Mă duc mâine să-l consult şi să-i ofer gravura pe care am găsit-o, în sfârşit, după doi ani de căutare prin Germania. El se ocupă acuma tocmai de analiza părului. Mi-a spus asta Chiffreville, asociatul lui de la fabrica de produse chimice. Dacă descoperirea mea se potriveşte cu a lui, uleiul meu va fi cumpărat de ambele sexe. Ideea mea face cât o avere, îţi repet. Nici nu mai dorm, cu gândul la ea. Ei, din fericire, tânărul Popinot are un păr foarte frumos. Cu o casieriţă care să aibă până-n pământ şi care va spune, dacă se poate fără să-l supere nici pe Dumnezeu, nici pe aproapele, că asta o datorează şi Uleiului comagen (căci ulei va fi neapărat), toţi cei vârstnici se vor năpusti pe el ca sărăcia asupra oamenilor. Da' balul, drăguţă? Nu sunt om rău, dar tare aş vrea să-l întâlnesc pe pramatia aia de du Tillet, care face pe grozavul cu averea lui şi care mă evită la Bursă. Ştie că eu cunosc o faptă a lui deloc frumoasă! Poate c-am fost prea bun cu el. Nu-i curios, nevastă, că eşti totdeauna pedepsit pentru faptele tale bune, pe pământ, bineînţeles? M-am purtat cu el ca un tată, tu nici nu ştii ce-am făcut pentru el.

— Mi se încreţeşte pielea numai ce te-aud vorbind de el. Dacă ai fi ştiut ce figură voia să-ţi facă, n-ai fi lăsat-o moartă cu furtul celor trei mii de franci, căci am ghicit felul cum s-a terminat afacerea. Dacă-l trimiteai în faţa poliţiei corecţionale, făceai poate un bine multor oameni!

— Ce figură voia să-mi facă?

— Nimic. Dacă ai vrea să mă asculţi, ţi-aş da un sfat bun, Birotteau: să-l laşi în plata Domnului pe du Tillet.

— Dar n-ar părea foarte ciudat să nu-mi vină în casă un vânzător care a avut girul meu pentru primii douăzeci de mii de franci cu care şi-a început afacerile? Lasă, să facem binele de dragul binelui. De altfel, du Tillet poate că s-a îndreptat.

— Ce harababură o să mai fie la noi în casă!

— Ce vorbeşti de harababură? O să meargă totul ca pe roate. Ai şi uitat ce ţi-am spus cu privire la scară şi la închirierea casei vecine, pe care am tratat-o cu Cayron, negustorul de umbrele? Mergem mâine amândoi la proprietarul luii, domnul Molineux; am mâine atâtea treburi pe cap, de parcă aş fi ministru.

— Atâta m-ai ameţit cu planurile tale, îi spuse Constance, de mă pierd în ele. De altfel, Birotteau, am adormit.

— Bună dimineaţa, răspunse bărbatul. Auzi, îţi spun bună dimineaţa, fiindcă s-a făcut ziuă, drăguţă. Dar a şi adormit, draga de ea! Lasă, vei fi putred de bogată sau nu mai merit să mă cheme César.

Câteva minute mai târziu, Constance şi César sforăiau liniştiţi.

O privire rapid aruncată asupra vieţii anterioare a acestei căsnicii va confirma ideile pe care le va fi sugerat cearta amicală a celor două personaje principale din această scenă. Descriind moravurile detailiştilor, schiţa de faţă va explica, de altfel, prin ce împrejurări ciudate ajunsese César Birotteau ajutor de primar şi parfumier, fost ofiţer în Garda naţională şi cavaler al Legiunii de Onoare. Luminând adâncimile caracterului său şi cauzele măririi sale, se va

putea înţelege cum accidentele comerciale pe care oamenii tari le înving, devin catastrofe ireparabile pentru spiritele mediocre. Evenimentele nu sunt niciodată absolute, rezultatele lor depind în întregime de indivizi: nenorocirea este o trambulină pentru geniu, o cristelniţă pentru creştin, o comoară pentru omul priceput şi o prăpastie pentru cei slabi.

Un fermier din împrejurimile Chinonului, numit Jacques Birotteau, se căsători cu fata în casă a unei cucoane la care el lucra în vie şi avu cu ea trei băieţi, nevasta murindu-i la naşterea celui de-al treilea. Bietul om nu mai trăi mult după ea. Stăpâna ţinea la fata în casă; crescu împreună cu fiii ei pe cel mai mare din băieţii fermierului, numit François, şi-l băgă într-un seminar. Ieşit popă, François Birotteau se ascunse în timpul revoluţiei şi duse viaţa rătăcitoare a preoţilor care nu prestaseră jurământ şi care erau urmăriţi ca fiarele sălbatice şi, în cel mai bun caz, ghilotinaţi. În momentul când începe această povestire, el se afla vicar Catedrala din Tours şi nu ieşise decât o singură dată din acel oraş, pentru a veni să-l vadă pe fratele său César. Circulaţia din Paris îl năuci într-atât pe preot, încât nici nu îndrăznea să iasă din cameră; numea cabrioletele jumătăţi de birjă şi se minuna de toate. După o săptămână se întoarse la Tours, hotărât să nu mai calce niciodată prin capitală.

Al doilea fiu al podgoreanului, Jean Birotteau, luat în armată, ajunse repede la gradul de căpitan în vremea primelor războaie ale revoluţiei. La bătălia de la Trebia, Macdonald ceru oameni săritori pentru a cuceri o baterie; căpitanul Jean Birotteau porni la atac cu compania sa şi fu omorât. Soarta familiei Birotteau cerea, pesemne, ca fiii ei să fie năpăstuiţi de oameni sau de evenimente, oriunde ar fi sălăşluit.

Ultimul copil este eroul acestei scene. Când ştiu să citească, să scrie şi să socotească, la vârsta de paisprezece ani, César plecă de-acasă şi veni pe jos la Paris să-şi facă un

rost; avea un ludovic în buzunar. Datorită recomandării unui farmacist din Tours, intră ca băiat de prăvălie la domnul şi doamna Ragon, negustori de articole de parfumerie. César avea pe atunci o pereche de bocanci cu ţinte, pantaloni şi ciorapi albaştri, o vestă înfloratã, o haină ţărănească, trei cămăşi de pânză groasă şi băţul de drum. Purta el părul tuns ca al copiilor din cor, dar avea spinarea voinică a ţăranului din Touraine; se lăsa el uneori pradă lenei obişnuite în ţinutul său, dar ea era compensată de dorinţa de a face avere; nu prea avea el inteligenţă şi carte, dar moştenise de la mamă-sa – fiinţă care, după o expresie din Touraine, era o inimă de aur – o cinste instinctivă şi sentimente nobile. César fu angajat cu şase franci, pe lună, masă şi casă: dormea pe-un teanc de boarfe, în pod, lângă bucătăreasă; vânzătorii care îl învăţară să facă pachete şi comisioane, să mãture prăvălia şi trotuarul, glumeau pe socoteala lui, dar îl învăţau în acelaşi timp treaba, aşa cum se obişnuieşte pe la prăvălii, unde principalul element de instruire e gluma; domnul şi doamna Ragon îi vorbeau ca unui câine. Nimeni nu lua în seamă oboseala ucenicului, deşi seara îl dureau cumplit picioarele de atâta alergătură iar umerii îi erau frânţi. Această crudă aplicare a devizei fiecare pentru sine, evanghelia tuturor capitalelor, îl făcu pe César să vadă cât de grea e viaţa la Paris. Seara, plângea gândindu-se la Touraine, unde ţăranul munceşte mai în voie, unde zidarul aşază cărămizile în tihnă, unde lenea e înţelept îmbinată cu munca; dar adormea înainte de a apuca să se gândească la fugă, căci îl aşteptau alergăturile de a doua zi dimineaţă, iar el îşi făcea datoria ca un câine de pază. Când se întâmpla să se plângă, vânzătorul principal zâmbea plin de voie bună:

— Ei, băiete, spunea el, nu sunt toate trandafirii la Regina trandafirilor, şi puii fripţi nu-ţi cad de-a gata în gură; trebuie să alergi după ei, să-i prinzi şi apoi să ai cu ce să-i găteşti.

Bucătăreasa, o picardă grasă, îşi oprea pentru ea bucăţelele cele mai bune şi nu vorbea cu César decât ca să se plângă de domnul sau de doamna Ragon, care nu se lăsau furaţi. Către sfârşitul primei luni, această fată, trebuind să stea acasă într-o duminică, intră în vorbă cu César. Ursule era acum curată şi gătită şi-i păru încântătoare bietului băiat de corvoadă, căruia puţin i-a lipsit să nu se poticnească de primul bolovan ieşit în cale. Ca toate fiinţele lipsite de ocrotire, se îndrăgosti de prima femeie care îl privi cu bunăvoinţă. Bucătăreasa îl luă pe César sub aripa ei: urmă o dragoste tainică, de care vânzătorii făceau un haz necruţător. Din fericire pentru César, bucătăreasa îl părăsi după doi ani, pentru un tânăr dezertor din ţinutul ei, ascuns la Paris, un picard de douăzeci de ani, care avea vreo câteva pogoane de pământ şi care se lăsă luat de bărbat de Ursule.

În cei doi ani, bucătăreasa îl hrănise bine pe tânărul César, îi lămurise multe mistere ale vieţii pariziene, arătându-i-o de jos, şi îi insuflase, din gelozie, o adâncă oroare pentru localurile rău famate, ale căror primejdii ei nu-i erau necunoscute. În 1792 César era trădat, dar picioarele i se obişnuiseră cu caldarâmul, umerii cu lăzile şi mintea cu ceea ce ei numea balivernele Parisului. De aceea se consolă repede când îl părăsi Ursule, căci ea nu corespunsese sentimentalismului său. Pornită spre desfrâu şi ursuză, linguşitoare şi hoaţă, egoistă şi beţivană, jignea curăţia lui Birotteau fără să-i ofere vreo speranţă financiară. Uneori, bietul băiat se vedea cu durere unit, prin legături considerate drept cele mai strânse de către inimile naive, de o fiinţă pentru care nu avea simpatie. În momentul când deveni stăpân pe inima sa, crescuse şi împlinise şaisprezece ani. Spiritul lui, dezvoltat de Ursule şi de glumele vânzătorilor, îl făcu să studieze comerţul cu o privire inteligentă, mascată de simplitate: observă clienţii, cerea în timpul liber explicaţii asupra mărfurilor şi ţinu minte sorturile şi locul fiecăreia; într-o bună zi ajunse să cunoască

articolele, preţurile şi cifrele mai bine decât vânzătorii cei noi; de-aici încolo, domnul şi doamna Ragon se deprinseră să-l aibă în prăvălie.

În vremea când recrutarea de pomină din anul II, îl lăsă fără vânzători pe cetăţeanul Ragon, César Birotteau, ajuns vânzător secund, profită de împrejurare pentru a obţine cincizeci de livre pe lună şi luă loc la masa Ragonilor cu o bucurie de nedescris, Vânzătorul secund al Reginei trandafirilor, care strânsese până atunci şase sute de franci, căpătă şi o cameră; unde putu să-şi aşeze ca lumea, în mobile de mult râvnite, lucruşoarele pe care le adunase. În zilele de decadi, îmbrăcat ca tinerii din vremea lui, pe care moda îi silea să-şi dea aere brutale, acest ţăran blând şi modest părea cel puţin egalul lor; astfel trecu peste barierele care erau ridicate altădată între servitorime şi burghezie. Către sfârşitul acestui an, datorită cinstei sale, ajunse casier. Impunătoarea cetăţeană Ragon îi vedea de rufe, şi cei doi negustori se deprinseră cu el.

În luna vandemiar 1794, César, care strânsese o sută de ludovici de aur, îi preschimbă pe asignate de şase mii de franci, cumpără rente la treizeci de franci, le plăti în ajunul zilei când mai erau depreciate la Bursă şi le puse bine cu nespusă satisfacţie. Din acea zi urmări mişcarea fondurilor şi evenimentelor publice cu o îngrijorare tainică, palpitând la povestirea înfrângerilor sau succeselor din această perioadă a istoriei noastre. Domnul Ragon, fost furnizor al maiestăţii-sale regina Maria-Antoaneta, îi împărtăşi în aceste momente critice ataşamentul său pentru tiranii răsturnaţi. Această mărturisire a fost unul din evenimentele capitale ale vieţii lui César. Convorbirile de seară, după închiderea prăvăliei, potolirea străzii şi încheierea socotelilor de casă, îl fanatizară pe ţăranul din Touraine, încât deveni regalist, ascultând astfel de sentimente înnăscute. Istorisirea faptelor virtuoase ale lui Ludovic al XVI-lea, povestirile prin care cei doi soţi proslăveau meritele reginei aprinseră imaginaţia lui César. Soarta

îngrozitoare a acestor două capete încoronate, retezate la doi paşi de prăvălie, revoltă inima lui simţitoare, şi-l umplu de ură pentru un regim care nu se sfia să verse sânge nevinovat. Interesul comercial îl făcu să vadă moartea negoţului în legea maximală şi în furtunile politice, totdeauna neprielnice afacerilor. Ca un adevărat negustor de articole de parfumerie, ura de altfel o revoluţie care adusese moda tunsului a la Titus şi care suprima pudra. Liniştea pe care o aduce puterea absolută fiind singura în stare să dea viaţă banului, César deveni un regalist fanatic. Când domnul Ragon îl văzu pe drumul cei bun, îl numi vânzător şi-l iniţie în secretele Reginei trandafirilor; câţiva clienţi erau cei mai devotaţi şi mai activi emisari ai Bourbonilor şi aici se făcea legătura între Vest şi Paris. Târât de înflăcărarea tinereţii, măgulit de relaţiile sale cu alde Georges, La Billardiere, Montauran, Bauvan, Longuy, Mandat, Bernier, du Guénic şi Fontaine, César se aruncă în conspiraţia condusă de către regalişti şi terorişti, la 13 vandemiar, împotriva Convenţiei care era pe moarte.

César avu cinstea să lupte împotriva lui Napoleon pe treptele bisericii Saint-Roch şi fu rănit chiar la începutul încăierării. Toată lumea cunoaşte rezultatul acestei tentative. Dacă aghiotantul lui Barras deveni atunci cunoscut, Birotteau scăpă tocmai pentru că era necunoscut. Câţiva prieteni îl transportară pe războinicul prim-vânzător la Regina trandafirilor, unde stătu ascuns în pod, fu îngrijit de doamna Ragon şi din fericire, dat uitării. César Birotteau nu avusese decât o fulgerare de curaj, militar. Timp de o lună, cât dură convalescenţa, băiatul reflectă serios la alianţa ridicolă dintre politică şi parfumerie. Rămase regalist, dar hotărât să nu fie altceva decât un parfumier regalist, fără a se mai compromite, şi se consacră trup şi suflet branşei sale.

La 18 brumar, domnul şi doamna Ragon, pierzând orice nădejde în soarta regalităţii, se hotărâră să iasă din negustorie şi să trăiască onorabil din venit, fără să se mai

ţină de politică. Ca să-şi recupereze capitalul investit în prăvălie, le trebuia un om mai mult cinstit decât ambiţios, mai plin de bun-simţ decât de capacităţi; Ragon îi făcu deci propunerea vânzătorului său principal. Birotteau, posesor la douăzeci de ani a o mie de franci venit în rentă de stat, nu se hotărî uşor. Visul lui era să se aşeze lângă Chinon de îndată ce avea o mie cinci sute de franci rentă şi de îndată ce primul-consul avea să consolideze împrumutul public, consolidându-se pe sine la palatul Tuileries. De ce să-şi primejduiască independenţa lui cinstită şi simplă prin riscuri comerciale? Îşi spunea el. Nu-şi închipuise niciodată că o să câştige o avere atât de mare, datorită tocmai acestor riscuri pe care nu ţi le permiţi decât la tinereţe; se gândea să se însoare în Touraine cu o femeie la fel de înstărită ca să poată cumpăra şi cultiva Les Trésorieres, o moşioară la care râvnea de când ieşise din copilărie, pe care visa s-o rotunjească, cu care să ajungă la o mie de scuzi rentă, şi unde să ducă o viaţă pe cât de retrasă, pe atât de fericită. Era pe cale să refuze, când dragostea îi schimbă deodată hotărârile, înzecindu-i cifra ambiţiei.

De la trădarea Ursulei, César fusese cuminte atât de teama primejdiilor care te pândesc în dragoste la Paris, cât şi din cauza treburilor sale. Când pasiunile nu sunt satisfăcute, ele se transformă în cerinţe; căsătoria devine atunci o idee fixă pentru oamenii din clasa de mijloc, căci e singura lor cale de a cuceri sau dobândi o femeie. César Birotteau acolo ajunsese. Ducea în spate tot magazinul Regina Trandafirilor: n-avea nici un moment de dat petrecerilor. Într-o asemenea viaţă, cerinţele sunt şi mai imperioase; aşa încât întâlnirea unei fete frumoase, la care un vânzător uşuratic abia de s-ar fi gândit, era de natură să producă cea mai vie impresie asupra retrasului César. Într-o zi frumoasă de iunie, intrând în insula Saint-Louis pe Podul Mărie, văzu o fată în pragul unei prăvălii aşezate în colţul cheiului Anjou. Constance Pillerault era vânzătoare principală la magazinul de noutăţi Micul marinar, cel dintâi

dintre magazinele care au început de-atunci încoace să se deschidă la Paris, având firme zugrăvite, banderole în vânt, vitrine pline de şaluri întinse ca un leagăn, cravate aranjate ca un castel din cărţi de joc şi multe alte atracţii comerciale, preţuri fixe, benzi cu anunţuri, afişe, iluzii şi efecte optice atât de perfecţionate încât vitrinele prăvăliilor deveniseră nişte poeme comerciale. Preţurile ieftine ale tuturor articolelor, aşa-numite Noutăţi care se găseau la Micul marinar îi creară o faimă nemaipomenită, deşi magazinul se afla în locul din Paris cel mai puţin favorabil modei şi comerţului. Se vorbea mult de frumuseţea vânzătoarei prime, cum s-a vorbit mai târziu de Frumoasa Limonadieră de la cafeneaua O mie de coloane şi de multe alte fiinţe neînsemnate care au făcut să se lipească de geamurile modistelor, limonadierelor, de geamurile magazinelor mai multe nasuri tinere şi bătrâne decât are Parisul pietre pe străzile sale. Vânzătorul prim de la Regina trandafirilor, care locuia între Saint-Roch şi strada Sourdiere şi era ocupat numai cu de-ale parfumeriei, habar n-avea de existenţa Micului marinar, căci micile negustorii din Paris sunt cam străine unele de altele. César fu atât de puternic prins de frumuseţea Constancei, încât intră vijelios la Micul marinar ca să-şi cumpere şase cămăşi de pânză; se tocmi mult pentru ele şi puse să i se desfacă munţi de pânză, de parcă ar fi fost o englezoaică la târguială (shoping). Vânzătoarea primă binevoi să se ocupe ea de César, băgând de seamă, după câteva simptome cunoscute de toate femeile, că el venise mai mult pentru vânzătoare decât pentru cumpărături. César dictă numele şi adresa sa domnişoarei, care, după cumpărătură, se arătă foarte nepăsătoare în faţa admiraţiei clientului. Bietul vânzător nu se ostenise prea mult ca să intre în graţiile Ursulei; bleg ca un viţel, dragostea îl blegea şi mai tare; nu îndrăzni să spună un cuvânt şi, de altfel, fu prea uluit ca să bage de seamă nepăsarea care luase locul zâmbetului pe faţa acestei sirene de magazin.

Opt seri la rând stătu pironit în faţa Micului marinar, cerşind o privire, cum cerşeşte un câine un os la uşa vreunei bucătării, nepăsător la ironiile vânzătorilor şi ale domnişoarelor, dându-se umil la o parte în faţa cumpărătorilor şi a trecătorilor, atent la orice mişcare din magazin. După câteva zile intră din nou în paradisul unde se afla îngerul său, nu atât ca să cumpere batiste, cât ca să-i comunice o idee luminoasă.

— Dacă aveţi nevoie de articole de parfumerie, domnişoară, vă pot servi şi eu la rândul meu, zise el plătind.

Constance Pillerault primea zilnic propuneri strălucite, în care nu era niciodată vorba de căsătorie; şi, cu toate că avea sufletul tot atât de curat pe cât era fruntea de albă, abia după şase luni, timp în care César arătase, prin marşuri şi contramarşuri, cât de neobosită îi era dragostea, consimţi să-i primească curtea, dar fără să se pronunţe: era prudentă, căci avea un număr nesfârşit de admiratori angrosişti de vinuri, cafegii bogaţi şi alţii care-i făceau ochi dulci. Îndrăgostitul se bizuia pe tutorele Constancei, domnul Claude-Joseph Pillerault, pe atunci marchitan pe cheiul Ferraille, pe care ajunsese să-l descopere prin spionajul discret al dragostei adevărate. Rapiditatea acestei povestiri ne obligă să nu mai vorbim de bucuriile dragostei pariziene nevinovate, să trecem sub tăcere atenţiile caracteristice vânzătorilor: pepeni galbeni trufanda, mese scumpe la Vénua urmate de teatru, plimbări cu birja duminica afară din oraş. Fără să fie băiat frumos, César n-avea o înfăţişare care să îndepărteze dragostea. Viaţa la Paris şi şederea într-un magazin întunecos păliseră rumeneala obrazului său de ţăran. Părul său negru şi bogat, grumazul de cal normand, mâinile şi picioarele mari, aerul simplu şi cinstit, toate vorbeau în favoarea lui. Unchiul Pillerault, care veghea la fericirea fetei fratelui său, îşi luase informaţii: fu de acord cu intenţiile tânărului din Touraine. În 1800, în frumoasa lună mai, domnişoara Pillerault consimţi să se căsătorească cu César Birotteau, care leşină

de bucurie în momentul când, sub un tei la Sceaux, Constance-Barbe-Joséphine îl acceptă de soţ.

— Fetiţo, îi zise domnul Pillerault, capeţi un bărbat bun. Are inimă caldă şi sentimente cinstite: e deschis ca o carte şi cuminte ca pruncul Isus; pâinea lui Dumnezeu, nu altceva.

Constance renunţă hotărât la visurile pe care şi le făcuse uneori, ca toate fetele de prăvălie; se învoi să fie o femeie de treabă, o bună-mamă de familie, şi alese viaţa pe care o trăieşte clasa mijlocie după un program urmat cu religiozitate. Acest rol se potrivea de altfel mai bine cu ideile ei, decât vanitatea primejdioasă care ademeneşte imaginaţia atâtor tinere parizience. Nu prea inteligentă, Constance era tipul micii burgheze care îşi vede de treburi nu fără să bombăne, care mai întâi refuză ceea ce doreşte şi se supără când i se ia în serios refuzul, a cărei activitate mereu îngrijorată merge de la bucătărie la casa de bani, de la chestiunile cele mai grave până la cârpitul rufelor; care iubeşte cicălind, nu concepe decât ideile cele mai simple, un fel de mărunţiş al spiritului, are păreri despre toate, se teme de toate, le cântăreşte pe toate şi se gândeşte mereu la viitor. Frumuseţea ei rece, dar nevinovată, aerul ei gingaş, prospeţimea ei îl făcură pe Birotteau să nu se gândească la cususuri, care, de altfel, erau compensate prin onestitatea delicată şi firească a femeilor, prin spiritul ei de ordine, prin râvna în muncă şi prin iscusinţa de vânzătoare. Constance avea atunci optsprezece ani şi unsprezece mii de franci avere. César, îmboldit de dragoste spre cea mai nemăsurată ambiţie, cumpără fondul comercial al Reginei trandafirilor şi îl transportă lângă Piaţa Vendôme, într-o clădire impozantă. În vârstă numai de douăzeci şi unu de ani, însurat cu o femeie frumoasă pe care o adora, proprietar al unei întreprinderi pe trei sferturi plătite, nu putea vedea viitorul altfel decât trandafiriu, mai ales dacă măsura drumul pe care-l făcuse de la punctul de plecare. Roguin, notarul Ragoniior, care redactase contractul de

căsătorie, dădu sfaturi înţelepte noului parfumier, oprindu-l să achite complet datoria cu zestrea nevestei.

— Păstrează-ţi ceva bani lichizi, tinere, ea să faci cu ei o afacere, două, îi spusese el.

Birotteau îl privi pe notar cu admiraţie, luă obiceiul să-l consulte şi se împrieteni cu el. Ca şi Ragon şi Pillerault, avea atâta încredere în notari, încât îi spunea lui Roguin tot ce făcea, fără cea mai mică bănuială. Cum, datorită sfatului dat, César dispunea de cei unsprezece mii de franci ai Constancei pentru a începe afacerile, nu şi-ar fi schimbat atunci situaţia nici cu primul-consul, oricât de strălucită părea să fie situaţia lui Napoleon. La început, Birotteau angajă numai o bucătăreasă; îşi instală locuinţa la mezanin, deasupra magazinului, într-o chiţimie scundă, altfel bine aranjată de un tapiţer, unde tinerii însurăţei începură să trăiască o nesfârşită lună de miere. Stând la casă, doamna César uimea prin frumuseţea ei, care avea mare greutate în vânzare; nu se vorbea decât de frumoasa doamnă Birotteau printre eleganţii Imperiului. Că César fu acuzat de regalism, asta nu împiedică să i se recunoască cinstea; că unii negustori dintre vecini îi pizmuiră fericirea, tot ei mărturisiră că e demn de ea. Glonţul primit pe treptele de la Saint-Roch îi făcu faimă de om amestecat în secretele politice şi de om curajos, deşi n-avea nici un fel de curaj militar în inimă şi nici o idee politică în cap. Crezându-se toate acestea, oamenii de treabă din arondisment îl numiră căpitan în Garda naţională; dar numirea fu anulată de Napoleon, care, după părerea lui Birotteau, îi păstra duşmănie pentru încăierarea lor din vandemiar. Din atâta lucru, César trecu drept un fel de persecutat, ceea ce-l făcu interesant în lagărul opoziţiei şi îi dădu oarecare importanţă.

Iată care fu soarta acestei căsnicii, care, din punctul de vedere al sentimentelor, era neclintit de fericită, fiind frământată numai de griji comerciale.

În primul an, César Birotteau o puse la curent pe nevastă-sa cu vânzarea articolelor de parfumerie, meserie pentru care ea arătă multă pricepere; parc-ar fi fost făcută şi născută pentru a-i atrage pe clienţi. La sfârşitul acelui an, ambiţiosul parfumier fu însă înspăimântat de inventar: scăzând cheltuielile, îi trebuiau douăzeci de ani ca să câştige modestul capital de o sută de mii de franci la cât îşi calculase el fericirea. Hotărî atunci să facă avere mai repede şi se gândi mai întâi să se apuce pe lângă vânzare şi de fabricaţie. Fără s-o asculte pe nevastă-sa, închirie o baracă şi nişte terenuri în foburgul Temple şi puse să se scrie cu litere mari: FABRICA LUI CÉSAR BIROTTEAU. Aduse de la Grasse un lucrător cu care începu să fabrice săpunuri, parfumuri şi ape de Colonia, împărţind profitul pe din două. Asociaţia sa cu acest lucrător nu dură decât şase luni şi se încheie cu pierderi pe care le suportă singur. Fără să se descurajeze, Birotteau urmări un rezultat cu orice preţ numai pentru a nu fi certat de nevastă-sa, căreia îi mărturisi mai târziu că în perioada aceea de disperare îi fierbea capul ca o oală care clocoteşte şi că, de mai multe ori, numai sentimentele lui religioase îl împiedicaseră să se arunce în Sena.

Odată mergea alene pe bulevard, venind spre casă, necăjit din cauza unor experienţe care nu reuşiseră, căci un hoinar parizian poate fi şi un om deznădăjduit, nu numai un gură-cască. Dădu de nişte cărţi de câte trei gologani, puse la vedere într-un coş pe jos. Printre ele zări una cu titlul îngălbenit de praf: Abdeker sau Arta de a-ţi păstra frumuseţea. Deschise această carte aşa-zis arabă, un fel de roman scris de un medic din secolul trecut, şi nimeri la o pagină unde era vorba de parfumuri. Se rezemă de un copac de pe bulevard pentru a răsfoi cartea şi citi o notă în care autorul explica natura dermei şi a epidermei şi demonstra de ce cutare cremă sau cutare săpun produc adesea un efect contrar celui aşteptat dacă crema sau săpunul strâng pielea care are nevoie de destindere sau

destind pielea căreia îi trebuie ceva astringent. Birotteau cumpără cartea, care i se păru că închide o avere. Totuşi, încrezându-se prea puţin în cunoştinţele sale, se duse la un chimist celebru, Vauquelin, căruia îi ceru cu naivitate mijlocul de a prepara un cosmetic dublu, care să aibă efecte potrivite cu diversele feluri de epidermă. Adevăraţii savanţi, oameni cu adevărat mari, în sensul că nu obţin niciodată în viaţă renumele care ar trebui să răsplătească munca lor nemăsurată şi necunoscută, sunt aproape toţi serviabili şi binevoitori faţă de cei săraci cu duhul. Vauquelin acordă deci protecţia sa negustorului de parfumuri şi îi îngădui să se declare inventatorul unei creme de albit mâinile, a cărei reţetă i-o indică. Birotteau boteză acel cosmetic Crema dublă a sultanelor. Îşi completă opera aplicând procedeul cremei pentru mâini şi unei ape de faţă, pe care o numi Apa carminativă. Imită în branşa sa sistemul de la Micul marinar: introduse cel dintâi în negoţul de parfumerie puzderia de afişe, anunţuri şi reclame, numite, poate pe nedrept, şarlatanie.

Crema sultanelor şi Apa carminativă se făcură cunoscute în lumea galantă şi comercială prin afişe colorate în fruntea cărora se aflau cuvintele: Aprobate de Institut! Această formulă, pentru prima dată folosită, avu un efect magic. Nu numai Franţa, ci şi întregul continent fură pavoazate cu afişe galbene, roşii, albastre de către suveranul Reginei trandafirilor, care ţinea, furniza şi fabrica, la preţuri moderate, tot ce privea branşa sa. Într-o vreme când nu se vorbea decât de Orient, a boteza un cosmetic oarecare Crema sultanelor, contând pe mirajul produs de aceste cuvinte într-o ţară unde orice bărbat visează să fie sultan şi orice femeie sultană, putea să-i vină în gând şi unui om obişnuit, şi unuia inteligent; dar, cum publicul judecă după rezultate, Birotteau fu considerat drept un om superior din punct de vedere comercial, şi aceasta cu atât mai mult cu cât el singur redactase un prospect, care avu succes şi prin frazeologia lui ridicolă: în Franţa nu se râde decât de

lucrurile şi de oamenii care interesează şi nimeni nu se interesează de ceea ce nu reuşeşte. Deşi Birotteau nu făcuse pe prostul, i se atribui talentul de a şti să facă pe prostul când trebuie. Un exemplar din acest prospect a fost găsit, nu fără greutate, în magazinul Popinot şi asociaţii, droghişti din strada Lombards. Acest document curios se numără printre cele pe care, într-o sferă mai înaltă, istoricii le numesc piese justificative.

Aşadar iată-l:

CREMA DUBLĂ A SULTANELOR ŞI APA CARMINATIVĂ ale lui CÉSAR BIROTTEAU.

DESCOPERIRE MIRACULOASĂ APROBATĂ DE INSTITUTUL FRANŢEI.

De multă vreme, o cremă pentru mâini şi o apă pentru faţă care să dea rezultate superioare celor obţinute cu Apa de Colonia în domeniul toaletei erau în general dorite de ambele sexe din Europa. Consacrând veghi îndelungate studiului dermei şi epidermei la ambele sexe, care, şi unul şi celălalt, dau mare importanţă, pe bună dreptate, fineţei, supleţei, luciului şi catifelării pielii, domnul Birotteau, parfumier apreciat în capitală şi în străinătate, a descoperit o Cremă şi o Apă pe drept cuvânt numite, din primul moment, miraculoase de către eleganţii şi elegantele din Paris. În adevăr, această Cremă şi această Apă au proprietăţi surprinzătoare, acţionând asupra pielii fără a produce riduri premature, ceea ce se întâmpla nelipsit cu preparatele întrebuinţate imprudent până azi şi inventate de lăcomie şi de ignoranţă. Această descoperire se întemeiază pe deosebirea dintre temperamente, care se împart în două mari clase, indicate de culoarea Cremei şi a Apei: roze pentru derma şi epiderma persoanelor de constituţie limfatică, albe pentru cele ale persoanelor dotate cu un temperament sanguin.

Această Cremă este numită Crema sultanelor, pentru că această descoperire a fost făcută şi de un medic arab pentru seraiul sultanelor. Ea fost aprobată de Institut, în

urma raportului ilustrului nostru chimist VAUQUELIN, ca şi Apa preparată după aceleaşi principiu.

Această preţioasă Cremă, din care emană cel mai suav parfum, face aşadar să dispară pistruii cei mai rebeli, albeşte epidermele cele mai recalcitrante şi suprimă transpiraţia mâinilor, de care se plâng atât femeile, cât şi bărbaţii. Apa carminativă înlătură micile coşuri, care, în anumite momente, apar brusc la femei şi le împiedică să se ducă la bal; ea împrospătează şi înviorează tenul, deschizând sau închizând porii după cerinţele temperamentului; ea s-a şi făcut cunoscută ca fiind în stare să ţină piept ultragiilor vârstei, fapt pentru care, din recunoştinţă, doamnele au numit-o AMICA FRUMUSEŢII.

Apa de Colonia nu e decât un parfum banal, fără vreo eficacitate specială, pe când Crema dublă a sultanelor şi Apa carminativă sunt două preparate eficace, cu o putere motrice care acţionează fără pericol asupra calităţilor organice şi le stimulează; aroma lor îmbălsămată şi înviorătoare dispune admirabil inima şi mintea, incintă gândirea şi o trezeşte; ele sunt uimitoare prin calităţile şi totodată prin simplitatea lor; în fine, constituie o forţă de atracţie în plus pusă la dispoziţia femeilor şi un mijloc de seducţie, pe care-l pot dobândi şi bărbaţii.

Folosirea zilnică a Apei înlătură usturimea pricinuită de focul briciului; ea apără de asemenea buzele de crăpături şi le menţine roşii; cu timpul, face să dispară de la sine pistruii şi întăreşte ţesuturile. Aceste efecte vădesc întotdeauna la om un echilibru perfect al secreţiilor, ceea ce tinde să vindece persoanele care suferă de migrene, această boală îngrozitoare. În sfârşit, Apa carminativă, care poate fi întrebuinţată de femei în orice împrejurare, previne bolile de piele, deoarece nu stânjeneşte transpiraţia ţesuturilor, cărora le dă o catifelare persistentă.

A se adresa, franco porto, domnului CÉSAR BIROTTEAU, succesorul lui Ragon, fost parfumier al reginei Maria-

Antoaneta, la Regina trandafirilor, în strada Saint-Honoré, Paris, lângă Piaţa Vendôme.

Preţul unui borcănaş de cremă este de trei franci şi cel al sticlei este de şase franci.

Pentru a evita orice contrafaceri, d. César Birotteau previne publicul că hârtia care înveleşte borcănaşul poarta semnătura sa şi ca sticlele au ştampila incrustată pe ele.

Succesul, fără să-şi dea seama César, s-a datorat Constancei, care îl sfătui să trimită Apa carminativă şi Crema sultanelor, în lăzi, tuturor parfumierilor din Franţa şi din străinătate, oferindu-le un câştig de treizeci la sută dacă luau aceste două articole en gros. Crema şi Apa erau, de fapt, mai bune decât cosmeticele analoge şi atrăgeau pe ignoranţi prin deosebirea stabilită între temperamente: ademeniţi de câştig, cei cinci sute de negustori de articole de parfumerie din Franţa cumpărară fiecare anual de la Birotteau mai mult de trei sute duzini de duzini de Cremă şi de Apă, consumaţie care le aduse câştig mic la bucată, dar enorm socotind cantitatea generală. César putu atunci să cumpere barăcile şi terenul din foburgul Temple; construi acolo o fabrică mare şi-şi aranjă somptuos magazinul Regina trandafirilor. Din acest moment, în casă la el începură să intre micile bucurii ale bunăstării, şi nevastă-sa nu mai tremura aşa de mult.

În 1810, doamna César prevăzu o urcare a chiriilor şi-l împinse pe soţul ei să devină principalul locatar al casei în care ocupau prăvălia şi mezaninul şi să se instaleze cu locuinţa la etajul întâi. O împrejurare fericită o făcu pe Constance să închidă ochii în privinţa cheltuielilor mari făcute de Birotteau pentru împodobirea apartamentului. Parfumierul fusese ales judecător la tribunalul comercial. Datora această demnitate, care-l clasă de-atunci înainte printre negustorii de seamă din Paris, cinstei, scrupulelor sale şi consideraţiei de care se bucura. Birotteau se sculă de la cinci dimineaţa ca să-şi îmbogăţească cunoştinţele: citi repertoriile de jurisprudenţă şi cărţile care tratau despre

litigiile comerciale. Sentimentul său de dreptate, corectitudinea sa, bunăvoinţa, calităţi esenţiale în aprecierea dificultăţilor supuse judecăţii comerciale, îl făcură unul din judecătorii cei mai stimaţi. Chiar defectele pe care le avea contribuiră să-i desăvârşească reputaţia. Căci César, simţindu-şi inferioritatea, se înclina bucuros în faţa cunoştinţelor şi priceperii colegilor săi, care erau măguliţi de atenţia cu care îi asculta: unii căutau aprobarea tăcută a unui om care trecea drept profund fiindcă ştia să asculte; alţii, încântaţi de modestia şi de blândeţea lui, îi aduseră laude, împricinaţii îi lăudară bunăvoinţa, spiritul împăciuitor şi fu deseori luat de arbitru în judecarea unor contestaţii, căci bunul lui simţ îi inspira sentinţe de cadiu. În tot timpul cât dură funcţia sa, el ştiu să-şi alcătuiască un limbaj plin de locuri comune, presărat cu axiome şi cu raţionamente exprimate în fraze rotunjite, care, rostite liniştit, dădeau impresia de elocinţă oamenilor superficiali. Astfel, plăcu acelei majorităţi, firesc mediocre, osândite la muncă silnică şi la vederi înguste. César pierdea atâta timp la tribunal, încât nevastă-sa îl obligă să renunţe la această demnitate costisitoare.

Prin 1813, căsnicia lor, mereu unită, deşi cunoscuse greutăţi, intră într-o eră de prosperitate pe care nimic nu părea că o mai poate întrerupe. Aveau un cerc de prieteni: pe domnul şi doamna Ragon, predecesorii lor, pe unchiul Pillerault, pe Roguin, notarul, pe soţii Matifat, droghişti din strada Lombards, furnizori ai Reginei trandafirilor; pe Joseph Lebas, negustor de stofe, succesorul lui Guillaume de la Motanul cu mingea, unul din oamenii de seamă din strada Saint-Denis; pe judecătorul Popinot, fratele doamnei Ragon, pe Chiffreville de la magazinul Protez şi Chiffreville, pe domnul şi doamna Cochin, funcţionari la Tezaur şi comanditari ai soţilor Matifat, pe abatele Loraux, duhovnicul şi sfătuitorul evlavioşilor din acest cerc, şi alte câteva persoane.

Cu toate că Birotteau avea sentimente regaliste, opinia publică îi era pe atunci favorabilă: trecea drept foarte bogat, deşi nu avea decât o sută de mii de franci în afară de negoţul său. Putea să se bizuie pe un credit enorm, datorită corectitudinii afacerilor sale, punctualităţii, obiceiului de a nu datora nimic, de a nu-şi sconta poliţele, ci, dimpotrivă, de a primi valori sigure de la cei cărora le putea fi de folos, datorită deci şi firii lui îndatoritoare. Câştigase, e drept, mulţi bani; dar construcţiile şi fabricile sale îi înghiţiseră o mulţime. Apoi, întreţinerea casei îl costa aproape douăzeci de mii de franci pe an. În sfârşit, educaţia Césarinei, fiică unică idolatrizată de părinţi, cerea cheltuieli mari. Niciunul din soţi nu se uita la bani când era vorba să-i facă o plăcere fetei; nu voiseră s-o crească afară din casă.

Va puteţi închipui ce plăcere era pe bietul ţăran ajuns negustor s-o audă pe încântătoarea Césarine repetând la pian o sonată de Steibelt sau ţinând o romanţă; s-o vadă scriind corect franţuzeşte; s-o admire cum citeşte din Racine tatăl şi fiul şi cum ştie să-i explice şi lui pasajele frumoase, cum desenează un peisaj sau lucrează în sepia. Ce fericire pe el să retrăiască într-o floare atât de frumoasă şi de curată, care nu se rupsese încă de tulpina maternă, un înger ale cărui graţii născânde, ale cărui prime zboruri fuseseră urmărite, admirate cu pasiune! O fată fără pereche, incapabilă să-i fie ruşine de tată-său, să-şi bată joc de lipsa lui de cultură! Căci era într-adevăr o fată iubitoare şi serioasă.

La sosirea lui la Paris, César ştia să citească, să scrie şi să socotească, dar instrucţiunea lui se oprise aici; treburile nu-i îngăduiseră să dobândească idei şi cunoştinţe în afara comerţului de parfumerie. Venind mereu în contact cu oameni care habar n-aveau de ştiinţe sau de litere şi care nu ştiau mai multe decât cerea branşa lor, neavând timp sa se consacre unor studii înalte, parfumierul ajunse un om practic. Prin forţa lucrurilor, îşi însuşi limbajul, erorile şi opiniile burghezului parizian, care admiră pe Moliere,

Voltaire şi Rousseau fiindcă aşa se cere şi le cumpără operele fără să le citească; care susţine că trebuie să pronunţi ormoar pentru că în aceste mobile femeile îşi ţineau aurul (or) şi rochiile, care altădată erau aproape totdeauna de moar, şi că din greşeală deci se zice armoar. Că Potier, Talma sau domnişoara Mars erau multimilionari şi aveau alte obiceiuri decât muritorii de rând: marele tragedian se hrănea cu carne crudă, iar domnişoara Mars făcea uneori tocană de perle ca să imite o celebră actriţă egipteană. Că împăratul avea buzunare de piele la jiletci ca să poată lua tutun cât cuprinde pumnul, că urca în goana calului scara serei de portocali de la Versailles. Că scriitorii şi artiştii mureau la spital în urma trăsnăilor pe care le făceau; că erau, de altfel, toţi atei, şi doamne fereşte să-ţi vină în casă. Joseph Lebas cita cu groază istoria căsătoriei cumnatei sale Augustine cu pictorul Sommervieux; că astronomii mâncau păianjeni.

Aceste repere luminoase ale cunoştinţelor lor de limbă franceză, de artă dramatică, de politică, de literatură, de ştiinţă arată mărginirea acestor minţi burgheze. Un poet care trece pe strada Lombards poate, dacă-i ajung la nas izuri de parfum, să se viseze în Asia, Dacă miroase vetivar indian se şi vede admirând dansatoarele într-un caravanserai. În strălucirea coşenilei regăseşte poemele brahmane, religiile şi castelele lor. Dacă dă de fildeş brut, se vede suit pe spinarea unui elefant, într-o cuşcă de muselină, unde se drăgosteşte ca regele din Lahore, Dar micul negustor nu ştie de unde vin şi unde cresc produsele cu care lucrează el. Birotteau, negustor de parfumuri, habar n-avea de ştiinţe naturale sau de chimie. Pe Vauquelin îl considera un om deosebit, dar o excepţie; el, personal, nu ştia mai mult decât acel băcan retras din afaceri, care rezuma astfel o discuţie asupra căilor prin care e adus ceaiul: „Ceaiul nu vine decât pe două căi: prin caravană şi prin Le Havre”, spunea el, cu aerul că se pricepe bine. După Birotteau, aloe şi opiu nu se găseau

decât în strada Lombards. Apa de trandafiri, aşa-zisă de Constantinopole, se fabrica la Paris, ca şi apa de Colonia. Aceste nume de locuri erau nişte baliverne inventate pentru a intra în voia francezilor, care nu pot suferi produsele din ţara lor. Un negustor francez trebuia deci să-şi declare englezească descoperirea pentru a o impune modei, aşa după cum în Anglia un droghist o atribuie pe-a sa Franţei.

Totuşi, César nu putea trece cu totul drept prost sau nerod: pe faptele lui, cinstea şi bunătatea lăsau o lumină care le făcea respectabile, căci o faptă frumoasă face să se ierte orice ignoranţă. Succesul său constant îi dădu siguranţă. La Paris, siguranţa e luată drept putere, al cărei semn e. Cunoscându-l bine pe César în cursul primilor trei ani ai căsniciei lor, nevasta lui trecea prin spaime continui; în uniunea lor, ea reprezenta partea cumpănită şi prevăzătoare, îndoiala, rezistenţa, teama, pe când César întruchipa îndrăzneala, ambiţia, acţiunea, norocul nemaipomenit pe care ţi-l aduce hazardul. În ciuda aparenţelor, negustorul tremura, în timp ce soţia lui avea în realitate răbdare şi curaj. Astfel, un om fricos, mediocru, fără cultură, fără idei, fără cunoştinţe, fără dârzenie şi care n-ar fi trebuit să reuşească pe piaţa cea mai lunecoasă din lume, reuşi, prin comportarea lui, prin sentimentul dreptăţii, prin bunătatea unui suflet cu adevărat creştinesc, prin iubirea pentru singura femeie din viaţa lui, să treacă drept un om remarcabil, curajos şi plin de hotărâre. Publicul nu vedea decât rezultatele, în afară de Pillerault şi de judecătorul Popinot, persoanele din lumea sa nu-l vedeau pe César decât în mod superficial şi nu-l puteau judeca. De altfel, cei douăzeci sau treizeci de prieteni care se vizitau spuneau aceleaşi nerozii, şi se considerau toţi oameni superiori în branşă lor. Femeile se dădeau în vint după rochii şi se întreceau să dea mese bune; fiecare dintre ele se credea grozavă, vorbind cu dispreţ de soţul ei. Singură doamna Birotteau avea bunul-simţ să-şi trateze soţul, în public, cuviincios şi cu respect: vedea în el pe omul

care, cu toate lipsurile lui ascunse, câştigase averea şi meritase o consideraţie de care se bucura şi ea, Se întreba doar uneori cum e făcută lumea şi dacă toţi oamenii pretinşi superiori seamănă cu soţul ei. Purtarea ei contribuia mult la menţinerea stimei respectuoase acordate negustorului, într-o ţară unde nevestele sunt cam înclinate să-şi desconsidere bărbaţii şi să se plângă de ei.

Primele zile ale anului 1814, an fatal pentru Franţa imperială, fură marcate la soţii Birotteau prin două evenimente, care în altă căsnicie n-ar fi avut cine ştie ce însemnătate, dar care erau de natură să impresioneze nişte suflete simple ca al lui César şi al soţiei sale, căci ei nu avuseseră în trecutul lor decât emoţii plăcute. Angajaseră ca prim-vânzător pe un tânăr de douăzeci şi doi de ani, numit Ferdinand du Tillet. Tânărul care ieşea dintr-o parfumerie unde i se refuzase participarea la beneficii şi care trecea drept un geniu, se făcu luntre şi punte să intre la Regina trandafirilor, căci îi erau cunoscute persoanele, forţele şi moravurile întreprinderii; Birotteau îl primi şi îi dădu o mie de franci leafă, având intenţia de a-l lăsa succesor. Ferdinand avu asupra soartei familiei Birotteau o influenţă atât de mare, încât e nevoie să spunem câteva cuvinte despre el.

Mai întâi, numele lui era Ferdinand, pur şi simplu; nume de familie n-avea. Acest anonimat îi păru un imens avantaj în momentul când Napoleon ceru cu orice preţ familiilor să-i dea soldaţi. Se născuse totuşi undeva, ca urmare a unei crude şi voluptuoase fantezii. Iată puţinele informaţii care au putut fi culese asupra stării lui civile. În 1793, o biată fată din Tillet, un sătuc de lângă Andelys, născu într-o noapte în grădina parohului bisericii din Tillet şi, după ce bătu în oblon, se aruncă în gârlă. Preotul luă copilul, îi dădu numele sfântului aflat în calendar în ziua aceea, îl hrăni şi-l crescu ca pe copilul său. Parohul muri în 1804, fără a lăsa o moştenire destul de mare pentru a fi continuată educaţia începută. Zvârlit în Paris, Ferdinand duse o existenţă de

pirat, cu aventuri care-l puteau duce la eşafod sau la avere, la barou, în armată, în negoţ, sau printre servitori. Obligat să trăiască în felul unui adevărat Figaro, Ferdinand deveni voiajor comercial şi apoi vânzător de parfumerie la Paris, unde se întorsese după ce cutreierase Franţa, studiase lumea şi hotărâse să parvină cu orice preţ. În 1813, găsi necesar să i se constate vârsta şi să capete o stare civilă şi ceru tribunalului din Andelys o hotărâre prin care actul său de botez să treacă din registrul bisericii în cel al primăriei; obţinu şi rectificare, şi anume, să fie înscris cu numele de du Tillet, sub care era cunoscut, prin faptul că fusese lepădat în acea comună. Fără tată, nici mamă, fără alt tutore decât procurorul imperial, singur pe lume, neavând de dat socoteală nimănui, el se purtă cu Societatea ca turcul cu maurul, considerând-o mamă vitregă; nu avu altă călăuză decât interesul său, şi orice mijloc îi ieşi în cale îl găsi bun. Acest normand cu însuşiri primejdioase alătura poftei lui de reuşită aprigele defecte, pe drept sau pe nedrept atribuite celor din ţinutul său. Ştia să fie linguşitor ca să i se treacă cu vederea spiritul cârcotaş, căci era cel mai necruţător duelist judiciar; contesta cu îndrăzneală dreptul altuia, dar nu ceda nimic din al său; îşi învingea adversarul prin forţa timpului, îl obosea printr-o voinţă neînduplecată. Principalul său merit, era cel al Scapinilor din comedia de altădată: cunoştea, ca şi ei, mii de vicleşuguri, se strecura cu dibăcie, ca şi ei, pe lângă nedreptate, îi venea, ca şi lor, să pună mâna pe ce merită să fie luat. În sfârşit, avea de gând să aplice la sărăcia lui ceea ce abatele Terray spunea în numele statului, rămânând să devină mai târziu om cinstit. Însufleţit de o râvnă pasionată, gata să ceară milităreşte oricui o faptă bună sau rea, justificându-şi cererea prin teoria interesului personal, el dispreţuia prea mult oamenii, crezându-i pe toţi de vânzare, se uita prea puţin la mijloace, găsindu-le pe toate bune, privea prea ţintă succesul şi banii ca o dezlegare de orice morală pentru a nu reuşi mai devreme sau mai târziu. Un

asemenea om, situat între ocnă şi milioane, nu putea fi decât răzbunător, neîngăduitor, iute în hotărâri, dar prefăcut ca un Cromwell care ar vrea să taie capul Cinstei. Îşi ascundea adâncimea sub ironie şi glumă. Deşi numai vânzător de parfumuri, avea o ambiţie fără margini; cuprinsese Societatea cu o privire duşmănoasă, spunându-i: „Vei fi a mea!” îşi jurase să nu se însoare decât la patruzeci de ani şi se ţinu de cuvânt. Ca fizic, Ferdinand era un tânăr subţire, de statură potrivită. Putea să se poarte în diferite feluri, ceea ce-i permitea să meargă, la nevoie, după diapazonul oricărei societăţi. Figura lui iscoditoare plăcea la prima vedere; dar, mai târziu, când aveai de-a face mai mult timp cu el, surprindeai expresii ciudate, care apar pe faţa oamenilor neîmpăcaţi cu ei înşişi sau a căror conştiinţă mârâie în anumite momente. Tenul său, foarte aprins sub pielea moale a normanzilor, avea o culoare vineţie. Privirea ochilor săi ceacâri, cu pupila înconjurată de un cearcăn albicios, era lunecoasă, dar teribilă când o ţintuia asupra victimei sale. Vocea îi părea stinsă cum e cea a unui om care a vorbit mult. Buzele-i subţiri nu erau lipsite de graţie, dar nasul ascuţit şi fruntea uşor bombată trădau neamul de rând. În fine, părul său, de culoarea celui vopsit în negru, arăta că-i vorba de o coloratură socială, trăgându-şi aptitudinile de la un mare senior desfrânat, micimea de la o ţărancă sedusă, cunoştinţele dintr-o educaţie neisprăvită, şi viciile din situaţia de copii părăsit. Birotteau află cu cea mai adâncă mirare că vânzătorul său iese îmbrăcat foarte elegant, că se întoarce acasă foarte târziu şi că se duce la bal la bancheri sau la notari. Aceste apucături nu-i plăcură lui César părerea lui era că vânzătorii trebuie să studieze registrele magazinului şi să nu se gândească la altceva decât la branşa lor. Parfumierul fu supărat de aceste fleacuri, îi reproşă cu blândeţe lui du Tillet că poartă rufărie prea fină şi că are cărţi de vizită cu numele gravat astfel: F. DU TILLET, ceea ce, în jurisprudenţa sa comercială era un drept exclusiv ai oamenilor din lumea bună. Ferdinand

intrase la acest Orgon cu intenţiile lui Tartuffe: el îi făcu curte doamnei César, încercă s-o seducă, iar pe patronul său îl judecă aşa cum îl judeca şi ea, dar cu o iuţeală înspăimântătoare. Deşi discret, rezervat, nespunând decât ceea ce voia să spună, du Tillet îşi dezvălui în aşa fel opiniile asupra oamenilor şi vieţii, încât nu putea decât să înspăimânte o femeie fricoasă care împărtăşea credinţele soţului ei şi care considera drept o crimă să păgubeşti cât de puţin pe aproapele tău. Cu tot tactul doamnei Birotteau, du Tillet ghici dispreţul pe care-l inspira. Constance, căreia Ferdinand îi scrisese câteva scrisori de dragoste, constată în curând o schimbare în felul de a fi al vânzătorului său, care, faţă de ea, îşi dădea aere, prefăcându-se încântat, şi lăsând să se creadă că se înţeleg foarte bine. Fără să-i spună soţului ei motivele adevărate, ea îl sfătui să-l dea afară pe Ferdinand. Birotteau era de aceeaşi părere cu soţia lui. Concedierea vânzătorului fu hotărâtă. Trei zile înainte de a-l concedia, într-o sâmbătă seara, încheind contul de casă lunar, Birotteau află trei mii de franci lipsă. Consternarea lui fu groaznică nu atât din cauza pagubei, cât din cauza bănuielilor care planau acum asupra a trei vânzători, o bucătăreasă, un băiat de prăvălie şi o seamă de lucrători buni. Pe cine să bănuieşti? Doamna Birotteau era tot timpul la tejghea, Vânzătorul însărcinat cu casa era un nepot al domnului Ragon, numit Popinot, un tinăr de nouăsprezece ani, care stătea la ei şi era cinstea întruchipată. Cifrele sale, în dezacord cu suma din casă, arătau deficitul şi se vedea că suma fusese sustrasă după încheierea socotelilor. Cei doi soţi hotărâră să tacă şi să supravegheze magazinul. A doua zi, duminică, aveau la masă pe prietenii lor. Familiile care compuneau acest cerc se invitau pe rând. La jocul de cărţi, notarul Roguin puse pe masă câţiva ludovici pe care doamna César îi primise câteva zile înainte de la o proaspăt căsătorită, doamna d'Espard.

— Ai jefuit cutia milelor dintr-o biserică, zise râzând parfumierul.

Roguin spuse că a câştigat banii, în casa unui bancher, de la du Tillet, care confirmă răspunsul notarului fără să roşească. În schimb, parfumierul se făcu stacojiu. La sfârşitul petrecerii, când Ferdinand voia să se ducă la culcare, Birotteau îl chemă în magazin, chipurile ca să vorbească de afaceri.

— Du Tillet, îi vorbi César ca un om de treabă ce era; lipsesc trei mii de franci din casă şi nu pot bănui pe nimeni; întâmplarea cu ludovicii vechi de aur e prea împotriva dumitale ca să nu-ţi vorbesc de asta; aşa că nu ne vom culca până nu găsim greşeala, căci, la urmă urmei, nu poate fi decât o greşeală. Poate că ai luat ceva în contul lefii.

Du Tillet spuse că în adevăr el luase ludovicii. Parfumierul deschise registrul cel mare şi nu văzu nimic trecut în contul vânzătorului.

— Eram grăbit şi trebuia să-i pun pe Popinot să treacă suma, spuse Ferdinand.

— Aşa e, zise Birotteau, tulburat de nepăsarea rece a normandului, care cunoştea bine cinstita naivitate a oamenilor la care venise cu intenţia de a face avere.

Parfumierul şi vânzătorul său petrecură noaptea cu verificări pe care demnul negustor le ştia inutile, Tot umblând încoace şi încolo, César strecura trei hârtii de o mie de franci în casă, lipindu-le de marginea sertarului, apoi se prefăcu doborât de oboseală, păru că doarme şi sforăi. Du Tillet îl trezi victorios şi arătă o bucurie cam prea mare de a fi lămurit greşeala. A doua zi, Birotteau certa de faţă cu ceilalţi pe tânărul Popinot şi pe nevastă-sa şi păru furios de neglijenţa lor. Două săptămâni mai târziu, Ferdinand du Tillet intră la un agent de schimb. Nu-i convenea parfumeria, spunea el; voia să studieze afacerile bancare. Ieşind de la Birotteau, du Tillet vorbi de doamna César în aşa fel, încât să se creadă că patronul său îl dăduse afară din gelozie. După câteva luni, du Tillet veni la fostul său patron şi-i ceru girul pentru douăzeci de mii de franci, ca să completeze astfel garanţiile ce i se cereau într-o

afacere care îi deschidea calea averii. Remarcând uimirea lui Birotteau în faţa acestei neruşinări, du Tillet se încruntă şi-l întrebă dacă nu are încredere în el. Matifat şi doi negustori care tratau cu Birotteau băgară de seamă că parfumierul e indignat, deşi acesta îşi stăpânea mânia de faţă cu ei. Se gândea că du Tillet redevenise, poate, om cinstit, că greşeala lui fusese, poate, pricinuită de o femeie disperată sau de o încercare la jocul de cărţi, că reprobarea publică din partea unui om cinstit avea să zvârle pe drumul crimelor şi al nenorocirilor un om încă tânăr şi care se afla, poate, pe calea pocăinţei. Atunci omul lui Dumnezeu luă tocul şi semnă un gir pe poliţele lui du Tillet, spunându-i că face cu dragă inimă acest mic serviciu unui tânăr care-i fusese foarte util. Rostind această minciună pentru alţii, i se urcă sângele în obraz. Du Tillet nu se putu uita în ochii lui şi, din acel moment, nutri fără îndoială împotriva lui Birotteau acea ură nepotolită pe care îngerii tenebrelor au resimţit-o faţa de îngerii luminii. Du Tillet îşi ţinu atât de bine echilibrul dansând pe sârma întinsă a afacerilor, încât fu văzut neîncetat elegant şi bogat, în aparenţă, înainte de a fi în realitate. De îndată ce putu să-şi cumpere o cabrioletă, nu se mai coborî din ea; se menţinu în sfera înaltă a oamenilor care se ţin şi de afaceri, dar şi de plăceri, transformând foaierul Operei într-o sucursală a Bursei, ca nişte Turcareţi ai epocii lor. Datorită doamnei Roguin, pe care o cunoscuse la Birotteau, se infiltra repede printre financiarii cei mai importanţi. În acest moment, Ferdinand du Tillet ajunsese la o prosperitate care nu mai era doar aparentă. Roguin îl introdusese în casa Nucingen, unde era cât se poate de bine primit, aşa încât intrase repede în relaţii cu fraţii Keller, adică cu bancherii de vază. Nimeni nu ştia de unde are acest tânăr capitalurile imense pe care le mânuia, dar se presupunea că a reuşit datorită inteligentei şi cinstei sale.

Restauraţia făcu din César cineva şi bineînţeles, vârtejul crizelor politice îi scoase din minte cele două întâmplări

domestice. Opiniile sale neclintit regaliste, la care nu mai ţinea deloc de când fusese rănit, dar pe care le păstrase ca o faţadă, amintirea devotamentului său din vandemâar îi aduseră protectori înalţi tocmai fiindcă nu cerea nimic. Fu numit şef de batalion în Garda naţională, deşi nu era în stare să repete vreun cuvânt de comandă, în 1815, Napoleon, rămas duşman al lui Birotteau, îl destitui, în timpul celor O Sută de zile, Birotteau ajunse să fie un spin în ochii Liberalilor din cartierul său; căci abia în 1815 începură sciziunile politice între negustori: ei fuseseră până atunci unanimi în dorinţa de linişte de care aveau nevoie pentru afaceri. La a doua Restauraţie, guvernul regal trebui să remanieze corpul municipal, Prefectul voi să-l numească pe Birotteau primar. La intervenţia soţiei sale, parfumierul nu acceptă decât locul de ajutor de primar, care îl punea mai puţin în evidenţă. Această modestie mări mult stima de care se bucura în general şi îi aduse prietenia primarului, domnul Flamet de La Billardiere. Birotteau, care-l văzuse venind la Regina trandafirilor în vremea când prăvălia servea conspiraţiilor regaliste drept depozit de arme, îl recomandă el însuşi prefectului Senei, care îl consultase asupra alegerii. Domnul şi doamna Birotteau nu fură niciodată uitaţi la sindrofiile primarului. Iar doamna César fu admisă adesea să umble cu cheta pentru săraci, în biserica Saint-Roch, alături de cele mai distinse doamne. La Billardiere îl susţinu cu căldură pe Birotteau când fu vorba de împărţirea decoraţiilor în corpul municipal, subliniind rana primită la Saint-Roch, ataşamentul său faţă de Bourboni şi consideraţia de care se bucura. Guvernul, care voia, împărţind din belşug crucea Legiunii de Onoare, să nimicească opera lui Napoleon şi, în aceiaşi timp, să câştige adepţi şi să ralieze la tronul Bourbonilor diferitele branşe comerciale, ca şi pe artişti şi pe oamenii de ştiinţă, îl trecu pe Birotteau în promoţia următoare. Această favoare, concordând cu vaza pe care o avea Birotteau în arondismentul lui, îi dădea o situaţie care nu putea decât

să-l îndemne să râvnească la grandoare pe un om căruia totul îi reuşise până atunci. Vestea decorării, pe care i-o dăduse primarul, fu ultimul argument care îl hotărî pe parfumier să se arunce în operaţia financiară pomenită, pentru ca să se poată lăsa cât mai curând de parfumerie şi să se avânte în sferele marii burghezii din Paris.

César avea atunci patruzeci de ani. Munca pe care o făcea în fabrică îi scosese câteva zbârcituri timpurii şi îi argintase uşor părul des şi lung, lustruit circular de apăsarea pălăriei. Fruntea să, pe care rădăcinile părului desenau cinci colţuri, arăta cât de simplă îi era viaţa. Sprâncenele-i groase nu te speriau, căci ochii albaştri se armonizau, prin privirea lor totdeauna deschisă, cu fruntea lui de om cinstit. Nasul, adâncit la rădăcini şi gros? A capăt, îi dădea aerul mirat al atâtor gură-cască din Paris. Avea buze foarte răsfrânte şi o bărbie mare şi dreaptă, Faţa-i rumenă, cu linii pătrate, vădea, prin aşezarea zbârciturii or şi prin înfăţişarea generală, caracterul şiret, fără gând rău, al ţăranului. Întreaga forţă a trupului, grosimea membrelor, lăţimea spatelui, mărimea picioarelor, totul trăda, de altfel, pe săteanul transplantat la Paris. Mâinile sale mari şi păroase, oasele groase ale degetelor cu pielea încreţită, unghiile mari şi pătrate; i-ar fi arătat singure originea dacă ea n-ar fi lăsat urme în toată persoana sa. Avea pe buze zâmbetul binevoitor pe care-l au negustorii când intri în prăvălia lor; dar acest surâs comercial era imaginea mulţumirii sale interioare şi reflecta sufletul său blând. Nu era neîncrezător decât în afaceri; şiretenia îl părăsea de îndată ce trecea pragul Bursei sau includea registrul de casă. Bănuiala era pentru ei ceea ce erau şi facturile tipărite: o necesitate a vânzării. Era pe faţa lui un fel de siguranţă comică, de încredere în sine amestecată cu blândeţe, care-l deosebea de alţii, aşa încât nu semăna chiar aidoma cu un burghez parizian de duzină. Fără acest aer de naivă admiraţie faţă de persoana sa şi de încredere în sine, ar fi inspirat prea mult respect; aşa cum era, se apropia de

oameni plătind partea lui de ridicol. De obicei, când vorbea, ţinea mâinile la spate. Când i se părea că a spus ceva amabil sau spiritual, se sălta foarte uşor pe vârful picioarelor, de două ori, lăsându-se apoi greu pe călcâie ca pentru a-şi sublinia fraza. Uneori, în mijlocul vreunei discuţii, îl vedeai învârtindu-se deodată pe loc, făcând câţiva paşi ca şi când pornea în căutarea obiecţiilor şi întorcându-se apoi spre adversarul său cu o mişcare bruscă. Nu-i întrerupea niciodată pe ceilalţi, şi adesea cădea victimă acestei respectări întocmai a convenienţelor, căci ceilalţi luau singuri cuvântul şi bietul om pleca fără să fi putut spune o vorbă. Datorită marii lui experienţe în ale comerţului, avea anumite obiceiuri pe care unele persoane le considerau drept manii. Dacă vreo poliţă nu-i era plătită, o trimitea la portărel şi nu se mai ocupa de ea decât pentru a primi capitalul, dobânda şi cheltuielile; portărelul avea misiunea să-l urmărească pe negustor până când acesta dădea faliment; César înceta atunci orice procedură, nu lua parte la nici o adunare a creditorilor şi-şi menţinea drepturile. Acest sistem şi dispreţul neînduplecat pentru faliţi le învăţase de la domnul Ragon, care se convinsese într-atât, în cursul vieţii sale comerciale, că pierzi o mulţime de timp cu afacerile litigioase, încât considera dividentul nesigur şi redus obţinut prin concordate ca larg compensat prin timpul pe care-l câştigi renunţând la drumurile, la intervenţiile şi la alergăturile la care te obligă cei necinstiţi.

— Dacă falitul e om cinstit şi se reface, o să-ţi plătească, zicea domnul Ragopn. Dacă rămâne fără un sfanţ şi e pur şi simplu nenorocit, de ce să-l mai hărţuieşti? Iar dacă e un tâlhar, tot nu vezi nimic de la el. Când eşti cunoscut că nu stai de vorbă, că eşti neînduplecat, atâta vreme cât e de unde să se plătească, dumitale ţi se plăteşte întii.

Când avea o întâlnire, César sosea la ora stabilită; dar după zece minute de aşteptare pleca fără să mai vrea să ştie de nimic; aşa încât punctualitatea lui îi făcea punctuali şi pe cei care tratau cu el.

Costumul pe care-l adoptase concorda cu apucăturile şi cu înfăţişarea sa. Nici o putere din lume nu l-ar fi putut face să renunţe la cravatele de muselina albă cu capetele brodate de soţia sau de fiica lui, capete care-i atârnau sub bărbie. Jiletca de pichet albă, închisă la două rânduri, cobora foarte jos pe abdomenul destul de proeminent, căci era cam gras. Purta pantaloni albaştri, ciorapi de mătase neagră şi pantofi cu panglici care se dezlegau des. Redingota măslinie, totdeauna prea largă, şi pălăria cu boruri late îi dădeau aerul unui quaker. Când se îmbrăca mai bine, duminica seara, îşi punea pantaloni de mătase până la genunchi, pantofi cu catarame de aur şi inevitabila jiletcă la două rânduri, întredeschisă acum în aşa fel, încât să se vadă partea de sus a jaboului plisat. Fracul de stofă cafenie avea piepţi mari şi pulpane lungi. Până în 1819 avu două lanţuri de ceas care atârnau paralel, dar pe al doilea nu-l punea decât când se îmbrăca elegant.

Aşa era César Birotteau, om de treabă, căruia misterul care hotărăşte soarta oamenilor îi refuzase facultatea de a judeca ansamblul politicii şi al vieţii, de a se ridica deasupra nivelului social al clasei mijlocii, şi care, în orice împrejurare, urma căile rutinei; toate opiniile îi fuseseră transmise, şi el le aplica fără nici o cercetare. Orb, dar bun, puţin inteligent, dar adânc religios, avea o inimă curată. În această inimă strălucea o singură dragoste, care era lumina şi forţa vieţii lui, pentru că atât dorinţa lui de înălţare cât şi puţinele cunoştinţe pe care le dobândise veneau toate din afecţiunea pentru nevastă şi fiică.

Cât despre doamna César, pe atunci în vârstă de treizeci şi şapte de ani, ea semăna atât de bine cu Venus din Milo, încât toţi cei care o cunoşteau crezură că frumoasa statuie trimisă de ducele de Riviere o reprezintă pe ea. În câteva luni, supărările aşternură atât de repede pe albeaţa orbitoare a tenului ei tonurile lor galbene, săpară şi înnegriră atât de crud cercul albăstrui în care se mişcau frumoşii ei ochi verzi, încât căpătă înfăţişarea unei icoane

vechi, căci păstră mai departe, în mijlocul ruinelor, o blândă nevinovăţie, o privire curată, deşi tristă, şi, văzând-o, nu era posibil să nu spui că e tot o femeie frumoasă, cu ţinuta plină de demnitate. La balul proiectat de César, frumuseţea ei avea să se bucure, de altfel, de o ultimă strălucire, care fu remarcată.

Orice existenţă are apogeul său, perioadă în care cauzele care acţionează sunt în raport exact cu rezultatele. Această amiază a vieţii, când forţele vii se echilibrează şi se manifestă în toată strălucirea lor, este comună nu numai fiinţelor organizate, ci şi oraşelor, naţiunilor, ideilor, instituţiilor, negoţurilor, întreprinderilor, care, asemenea neamurilor nobile şi dinastiilor, se nasc, se înalţă şi cad. De unde vine rigoarea cu care această temă a creşterii şi a descreşterii se aplică la tot ce se organizează pe pământ? Căci şi moartea cunoaşte, în perioadele când bântuie vreun flagel, progresul, încetinirea, recrudescenţa şi potolirea. Însuşi globul nostru nu-i, poate, decât o rachetă ceva mai durabilă ca celelalte. Istoria, repetând cauzele măririi şi decăderii a tot ce a existat pe pământ, ar putea da de veste omului când trebuie să se oprească din operaţiile sale; dar nici cuceritorii, nici actorii, nici femeile, nici autorii nu-i ascultă vocea salutară.

César Birotteau, care ar fi trebuit să se considere la apogeul norocului său, considera acest timp de oprire ca un nou punct de plecare. Nu cunoştea – şi de altfel, nici naţiunile, nici regii n-au încercat să înfăţişeze vreodată în expresii nepieritoare – cauza acestor răsturnări, de care Istoria e plină, de care atâtea case domnitoare şi comerciale sunt exemple răsunătoare. Ar trebui ca mereu alte piramide să amintească neîncetat acest principiu care trebuie sa domine politica naţiunilor, ca şi a indivizilor; Când efectul produs nu mai e în raport direct nici în proporţie egală cu cauza sa, începe dezorganizarea. Dar aceste monumente exista peste tot, tradiţiile şi pietrele ne vorbesc doar de trecut, consfinţesc toanele Destinului

neîmblânzit, a cărui mână ne stinge visurile şi ne dovedeşte ca evenimentele cele mai mari se rezumă într-o idee. Troia şi Napoleon nu sunt altceva decât nişte poeme. Fie ca această povestire sa fie poemul vicisitudinilor burgheze la care nu s-a gândit nimeni, într-atât par de lipsite de măreţie, deşi sunt tot atât de grandioase; căci aici nu este vorba de un singur om, ci de o lume de dureri. Temându-se ca, a doua zi, nevastă-sa să nu-i ridice nişte obiecţii hotărâtoare. César adormi cu gândul să se scoale dis-de-dimineaţă ca să aranjeze totul. Se sculă deci fără zgomot în zori, îşi lăsă nevasta în pat, se îmbrăcă repede şi coborî în magazin în momentul când băiatul de prăvălie scotea obloanele numerotate. Văzându-se singur în aşteptarea scularii vânzătorilor, Birotteau ieşi în prag să vadă cum făcea treaba băiatul, numit Raguet, o treabă la care el, Birotteau, se pricepea bine! Cu tot frigul, timpul era superb.

— Popinot, ia-ţi pălăria, pune-ţi pantofii şi cheamă-l pe domnul Célestin, că noi amândoi mergem să stăm de vorbă în grădina Tuileries, i spuse el văzându-l pe Anselme coborând.

Popinot, acest admirabil contrariu al lui du Tillet şi pe care una din acele întâmplări fericite care te fac să crezi într-o Providenţă îl adusese lângă César, joacă un rol atât de mare în această povestire, încât e necesar să-l conturăm aici. Doamna Ragon era născută Popinot. Ea avea doi fraţi: unul, cel mai mic, era pe atunci judecător supleant la tribunalul de primă instanţă al Senei. Cel mare se apucase de negoţul de lână, pierduse averea şi murise lăsând în grija Ragonilor şi a fratelui său, judecătorul, care nu avea copii, pe fiul său unic, lipsit şi de mamă, căci ea murise născându-l. Ca să-i facă un rost nepotului ei, doamna Ragon îl băgase în parfumerie, sperând să-l vadă succesorul lui Birotteau. Anselme Popinot era mărunt şi şchiop, infirmitate pe care întâmplarea a dat-o lordului Byron, lui Walter Scott, domnului de Talleyrand, ca să nu fie descurajaţi cei care

suferă de ea. Avea tenul oamenilor cu părul roşu, foarte alb şi plin de pistrui, dar fruntea sa lină, ochii de culoarea agatei cenuşii dungate, gura frumoasă, albeaţa şi graţia de tânăr sfios, timiditatea pe care i-o inspira defectul său de conformaţie trezeau sentimente de ocrotire în favoarea lui: cei slabi sunt iubiţi. Popinot trezea interesul. Tânărul Popinot – aşa-i spuneau toţi – ieşea dintr-o familie adânc religioasă, cu virtuţi înţelepte, cu viaţă modestă şi plină de fapte frumoase. Aşa încât copilul, crescut de unchiul său judecătorul, adunase în el toate calităţile care fac atât de frumoasă tinereţea; cuminte şi afectuos, cam ruşinos, dar plin de înflăcărare, blând ca un miel, dat curajos la muncă, devotat, cumpătat, într-un cuvânt, înzestrat cu toate virtuţile unui creştin din primele timpuri ale bisericii.

Auzind că este vorba de o plimbare la Tuileries, propunerea cea mai năstruşnică pe care i-o putea face la ora aceea impozantul său patron, Popinot crezu că voia să-i vorbească de însurătoare; vânzătorul se gândi deodată la Césarine va avea douăzeci de, veritabilă regină a trandafirilor, firma vie a magazinului şi de care se îndrăgostise chiar în ziua când – cu două luni înainte de du Tillet – intrase la Birotteau. Aşa încât, urcând scara, fu nevoit să se oprească, inima îi creştea prea tare, arterele îi zvâcneau prea violent; coborî curând urmat de Célestin, vânzătorul-prim al lui Birotteau. Anselme şi patronul său se îndreptară fără o vorbă spre Tuileries. Popinot avea atunci douăzeci şi unu de ani; la această vârstă se însurase Birotteau, aşa că Anselme nu vedea nici o piedică pentru însurătoarea lui cu Césarine, deşi averea parfumierului şi frumuseţea fetei erau obstacole imense în faţa unor dorinţi atât de ambiţioase; dar dragostea cunoaşte avânturile speranţei, şi cu cât acestea sunt mai nebuneşti, cu atât se încrede mai mult în ele. Cu cât iubita era mai departe de el, cu atât dorinţele lui Popinot erau mai vii. Fericit copil care, într-o vreme când totul se nivelează, când toate pălăriile semănă între ele, reuşea să creeze distanţe între fata unui

parfumier şi el, odraslă a unei vechi familii pariziene! Cu toate îndoielile, cu toate îngrijorările sale, era fericit: nu lua el masa în fiecare zi alături de Césarine? Şi, pe urmă, nu se consacra el treburilor magazinului cu un zel şi cu o ardoare care dezbărau munca de orice amărăciune?! Şi pentru că făcea totul gândindu-se la Césarine, nu era niciodată obosit. La un tânăr de douăzeci de ani, dragostea se hrăneşte cu devotament.

— O să fie un negustor bun, o să parvină, spunea despre el César doamnei Ragon, lăudând activitatea lui Anselme în fabrică, printre cuvele de săpun topit, apreciind aptitudinea lui de a înţelege fineţurile meseriei, amintind râvna cu care muncea când erau de făcut multe expediţii şi când, cu mânecile suflecate şi cu braţele goale, şchiopul umplea şi bătea în cuie mai multe lăzi decât ceilalţi vânzători laolaltă.

Calitatea de pretendent a lui Alexandre Crottat, prim-stagiar de notar la Roguin, calitate cunoscută şi mărturisită, averea tatălui său, fermier bogat în regiunea Brie, ridicau obstacole mari în calea victoriei orfanului; dar nu aceste dificultăţi erau cele mai greu de învins: Popinot ascundea în adâncul inimii taine triste care măreau distanţă dintre el şi Césarine. Averea Ragonilor, pe care ar fi putut să se bizuie, era compromisă; orfanul era bucuros să-i ajute cu lefuşoara lui. Totuşi credea în succes! O surprinsese de mai multe ori pe Césarine privindu-l cu vădită mândrie; în fundul ochilor ei albaştri îndrăznise să citească un gând tainic plin de speranţe mângâioase. Mergea deci înainte, tulburat de speranţa din acel moment, sfios, tăcut, mişcat, aşa cum poate fi în asemenea împrejurare orice tânăr căruia viaţa îi arată mugurii.

— Popinot, spuse negustorul, mătuşa ta e bine?

— Da, domnule.

— Cu toate astea, de la o vreme încoace îmi pare cam îngrijorată; e ceva care nu merge acolo? Ascultă, băiete, nu trebuie să ai secrete faţă de mine; eu fac oarecum parte din familie, îl cunosc de douăzeci şi cinci de ani pe unchiu-tău

Ragon. Am intrat la el, venind de la ţară, în bocanci. Deşi locul de unde veneam se cheamă Les Trésorieres, toată averea mea era un ludovic de aur pe care mi-l dăduse naşa mea, răposata doamnă marchiză d'Uxelles, rudă cu domnul duce şi cu doamna ducesă de Lenoncourt, care sunt clienţii noştri. De aceea am şi făcut rugăciuni în fiecare duminică pentru ea şi pentru toată familia ei; eu furnizez toate articolele de parfumerie nepoatei sale, doamna de Mortsauf, în Touraine. Prin ei capăt mereu clienţi, ca, de pildă, domnul de Vandenesse, care cumpără de o mie două sute de franci pe an. Măcar din calcul trebuie să fii recunoscător, dacă nu de bunăvoie: dar eu îţi vreau binele pentru tine şi fără alt gând.

— Ah, domnule, dumneavoastră aveaţi, dacă-mi daţi voie să vă spun, un cap şi jumătate!

— Nu, băiete, nu, asta nu e de ajuns. Nu zic că sunt mai prost decât alţii, dar eram băiat cinstit şi ţineam la asta cu încăpăţânare. Eu am ştiut să mă port şi n-am iubit niciodată decât pe soţia mea. Dragostea este ţin vehicul grozav, pentru a întrebuinţa cuvântul nimerit spus ieri la Cameră de domnul de Villfele.

— Dragostea! Zise Popinot. Vai! Domnule, oare.?

— Ia stai, stai, uite-l pe moş Roguin venind pe jos de opt dimineaţa, prin piaţa Ludovic al XV-lea. Ce naiba face bătrânul pe-acolo? Îşi spuse César uitând de Anselme Popinot şi de uleiul de alune.

Presupunerile nevestei îi reveniră în minte şi, în loc să intre în grădina Tuileries, Birotteau merse în întâmpinarea notarului. Anselme îşi urmă patronul de la distanţă, fără a-şi putea explica interesul brusc al acestuia pentru un lucru în aparenţă atât de puţin important, dar foarte fericit de încurajările pe care le găsea în ceea ce César spusese despre bocanci, despre ludovicul său de aur şi despre dragoste.

Roguin, un bărbat înalt şi gras, plin de coşuri, cu mintea mult dezgolită şi cu părul negru, făcea impresie altădată;

fusese îndrăzneţ, în tinereţe, căci din practicant la notariat devenise notar; acum insă, pe faţa lui, un observator abil putea citi cutele şi oboselile plăcerilor căutate. Când un om se cufundă în noroiul exceselor, e greu să nu fie ceva noroios şi pe faţa lui: la Roguin, liniile zbârciturilor, culoarea tenului erau lipsite de nobleţe, în loc de acea flacără curată care arde sub pielea oamenilor cumpătaţi şi le dă un aer de sănătate, se întrevedea la el că sângele nu e curat şi că e biciuit de eforturi împotriva cărora corpul protestează. Nasul îi era scârbos de răsfrânt, cum e la oamenii la care secreţiile, luând drumul acestui organ, produc o infirmitate secretă, despre care o virtuoasă regină a Franţei credea cu naivitate că e o nenorocire comună bărbaţilor, căci afară de rege nu se apropiase prea mult de nici un altul, ca să-şi dea seama că nu e aşa. Trăgând pe nas mult tutun spaniol, Roguin crezuse că-şi poate ascunde cusurul; dar, de fapt, îi mărise inconvenientele, şi aceasta fu principala cauză a nenorocirilor sale.

Nu înseamnă oare să linguşeşti prea mult societatea când zugrăveşti mereu pe oameni în culori false şi nu descoperi unde din adevăratele cauze ale necazurilor lor care se datoresc atât de des bolii? Suferinţele fizice, considerate în ravagiile morale pe care le provoacă, studiate în influenţele lor asupra mecanismului vieţii, au fost, poate, prea neglijate până acum de către istoricii moravurilor. Doamna César ghicise bine secretul menajului.

Încă din noaptea nunţii, încântătoarea şi unica fiică a bancherului Chevrel căpătase o nestăpânită antipatie pentru bietul notar şi voise să ceară deîndată divorţul. Dar Roguin, bucuros că pusese mâna pe o zestre de cinci sute de mii de franci, fără a mai vorbi de perspectiva moştenirii, o implorase pe nevastă-sa să nu intenteze acţiune de divorţ, făgăduindu-i s-o lase liberă şi să suporte toate consecinţele unui asemenea pact. Doamna Roguin, devenind stăpână suverană, se purtă cu soţul ei ca o curtezană cu un amant bătrân. Roguin găsi, în curând, că nevastă-sa îl costa prea

scump şi, ca mulţi soţi parizieni, mai ţinu o casă în oraş. Fiind făcută la început cu măsură, cheltuiala nu fu prea mare.

În primii ani, Roguin întreţinu, fără mari cheltuieli, grizete foarte bucuroase de protecţia lui, dar de trei ani era ros de una din acele pasiuni nestăpânite care îi cotropesc pe bărbaţii intre cincizeci şi şaizeci de ani şi pe care o justifica una din cele mai splendide creaturi din vremea aceea, cunoscută în analele prostituţia sub porecla de frumoasa olandeză, căci avea să recadă în această prăpastie îţi care moartea a făcut-o celebră. O adusese odinioară de la Bruges la Paris unul din clienţii lui Roguin, care, obligat să plece în urma evenimentelor politice, i-o făcu cadou în 1816. Notarul cumpărase pentru frumoasa lui o vilişoară pe Champs-Elysées, o mobilase somptuos şi pornise pe panta de a satisface toate gusturile costisitoare ale acestei femei, care arunca în aşa fel banii pe fereastră, încât îi prăpădi averea.

Aerul întunecat de pe faţa lui Roguin, şi care se risipi când îşi văzu clientul, era în legătură cu evenimentele misterioase care constituiau secretul averii atât de rapide a lui du Tillet. Du Tillet îşi schimbase planul din prima duminică în care, în casa patronului său, putuse observa raporturile dintre domnul şi doamna Roguin. El intrase la Birotteau mai puţin pentru a o seduce pe doamna César cât pentru a obţine mâna Césarinei, ca despăgubire pentru pasiunea sa nesatisfăcută, şi îi fu cu atât mai uşor să renunţe la această căsătorie, cu cât îl crezuse bogat pe César, iar acesta, după părerea lui, era sărac. Îl spionă pe notar, îi câştigă încrederea, izbuti să intre în casa frumoasei olandeze, observă în ce termeni se găseşte ea cu Roguin şi află că avea de gând să-şi concedieze amantul dacă acesta i-ar fi tăiat cât de puţin din lux. Frumoasa olandeză era una din acele femei nesăbuite care nu se întreabă niciodată de unde vin banii, nici cum se câştigă şi care ar da o petrecere cu galbenii primiţi de la un paricid. Ea nu se gândea

niciodată la ziua de mâine. Pentru ea viitorul însemna după-amiaza zilei în care se afla, iar sfârşitul lunii însemna veşnicia, chiar când avea facturi de plătit, încântat de a fi găsit o primă pârghie, du Tillet începu prin a obţine de la frumoasa olandeză să-l iubească pe Roguin contra treizeci de mii de franci pe an în loc de cincizeci de mii, serviciu pe care bătrânii pasionaţi nu-l uită uşor.

În fine, după o masă bine stropită, Roguin îi destăinui lui du Tillet criza financiară în care se afla. Imobilele sale erau sub ipoteca legală a nevestei, şi, mânat de pasiune, el luase din fondurile clienţilor o sumă mai mare decât jumătatea valorii biroului său. Când va termina de mâncat şi restul, nefericitul Roguin avea să-şi pună capăt zilelor, cu ideea că, provocând mila publică, va micşora oroarea falimentului. Du Tillet zări la orizont o avere rapidă şi sigură, care luci ca un fulger în bezna beţiei; îl linişti pe Roguin şi-i răsplăti încrederea, făcându-l să renunţe la sinucidere:

— Aventurându-se astfel, îi spuse el, un om de talia dumitale nu trebuie să se poarte ca un nepriceput şi să meargă dibuind, ci să acţioneze cu îndrăzneală.

Îl sfătui să scoată deîndată o sumă mare şi să i-o încredinţeze ca s-o bage într-o afacere oarecare la Bursă sau în vreuna din miile de operaţii financiare care se intreprindeau pe atunci. În caz de câştig aveau să întemeieze amândoi o bancă, unde vor pune la bătaie depunerile, iar cu beneficiile Roguin îşi va satisface pasiunea. Dacă ar fi să nu aibă noroc, Roguin ar pleca în străinătate în loc să se omoare, fiindcă du Tillet al său îi va rămâne fidel până la ultimul gologan. Asta însemna o funie întinsă unui om gata să se înece, şi Roguin nu băga de seamă că, de fapt, vânzătorul de parfumerie i-o petrecea în jurul gâtului.

Stăpân pe secretul lui Roguin, du Tillet se servi de el pentru a-şi statornici puterea asupra nevestei, a amantei şi a bărbatului. Doamna Roguin, prevenită că o aşteaptă un dezastru pe care nici nu-l bănuia, acceptă curtea lui du

Tillet, care plecă atunci de la parfumier, sigur de viitorul său. Pe amantă o convinse uşor să rişte o sumă oarecare, ca să nu fie obligată să recurgă la prostituţie dacă cumva s-ar întoarce în rău lucrurile. Soţia îşi aranjă afacerile, strânse repede un mic capital şi-l încredinţă omului în care soţul ei avea încredere, căci notarul cel dintâi dădu complicelui său o sută de mii de franci. Având posibilitatea de a transforma interesele frumoasei doamne Roguin în afecţiune, du Tillet ştiu să-i inspire pasiunea cea mai violentă. Cei trei comanditari ai săi îi constituiră, bineînţeles, şi lui o parte; dar, nemulţumit de această parte, avu îndrăzneala să se înţeleagă cu un adversar care îi înapoia presupusele pierderi la Bursă, căci juca şi pentru el, şi pentru clienţii săi. De îndată ce avu cincizeci de mii de franci, fu sigur că va face o mare avere; îşi aruncă privirea de vultur, care îl caracteriza, asupra condiţiilor în care se găsea atunci Franţa: jucă „a la baisse” în timpul războaielor din Franţa şi „a la hausse” la întoarcerea Bourbonilor. Două luni după revenirea lui Ludovic al XVIII-lea, doamna Roguin poseda două sute de mii de franci, iar du Tillet o sută de mii de scuzi. Notarul, care-l privea pe tânăr ca pe un înger, îşi restabilise echilibrul afacerilor. Frumoasa olandeză risipea tot: era prada unui cancer ticălos numit Maxime de Trailles, fost paj al împăratului. Du Tillet descoperi adevăratul nume al acestei femei, încheind un act cu ea. Se numea Sarah Gobseck. Izbit de coincidenţa de nume cu cel al unui cămătar de care auzise şi care, scontând poliţe, era o adevărată providenţă pentru tinerii de familie, du Tillet se duse la acesta ca să vadă pe ce credit se putea bizui ruda sa. Brutusul cămătarilor se arătă neîmblânzit faţă de nepoata lui, dar du Tillet ştiu să-i placă, prezentându-se ca bancherul ei şi ca posesor de fonduri gata de a circula. Firea normandă şi firea cămătărească se înţeleseră între ele. Gobseck avea tocmai nevoie de un tânăr abil care să-i supravegheze o mică operaţie financiară în străinătate.

Un funcţionar al Consiliului de stat, surprins de întoarcerea Bourbonilor, avusese ideea, pentru a fi bine văzut la Curte, să se ducă în Germania şi să răscumpere poliţele cu datoriile făcute de familia regală în timpul emigraţiei. Beneficiile acestei afaceri, pentru el pur politice, le oferea celor care i-ar fi dat fondurile necesare. Cămătarul nu voia să scoată sumele decât pe măsură ce erau cumpărate creanţele, care trebuiau să fie cercetate de un reprezentant priceput al lui. Cămătarii nu se încred în nimeni, ei vor garanţii; ocazia e totul ca să ajungi la ei: sunt de gheaţă când n-au nevoie de un om, şi numai miere şi bunăvoinţă când le poate fi cineva folositor. Du Tillet cunoştea rolul imens jucat din umbră pe piaţa Parisului de către cămătari ca Werbrust şi Gigonnet, specialişti în scontarea poliţelor semnate de negustorii din strada Saint-Denis şi din strada Saint-Martin, sau ca Palma, bancher din foburgul Poissonniere, lucrând de obicei toţi în combinaţie cu Gobseck. Oferi deci o cauţiune în bani, cerând să i se acorde şi lui o dobândă şi pretinzând ca domnii de mai sus să întrebuinţeze fondurile depuse de el în operaţiile lor financiare; în acest fel îşi pregătea relaţii şi sprijin. Îl însoţi pe domnul Clément Chardin des Lupeaux într-o călătorie în Germania, care avu loc în timpul celor O Sută de zile, şi se întoarse în momentul celei de-a doua Restauraţii, mai mult cu perspective de a-şi mări averea decât cu o avere propriu-zis mărită. Intrase în secretele celor mai abili calculatori din Paris, cucerise prietenia omului pe care trebuia să-l supravegheze şi care, sforar abil, îi dezvăluise resorturile şi culisele politicii înalte. Du Tillet ştia să ghicească ce nu i se spunea decât pe jumătate; această călătorie îi desăvârşi formaţia. La întoarcere, o găsi pe doamna Roguin fidelă. Cât despre bietul notar, el îl aştepta pe Ferdinand cu aceeaşi nerăbdare ca şi nevastă-sa: frumoasa olandeză îl ruinase din nou. Du Tillet o luă la rost pe frumoasa olandeză şi descoperi că sumele risipite nu corespund cheltuielilor. El află atunci secretul pe care

Sarah Gobseck i-l ascunsese cu atâta grijă, pasiunea ei nebună pentru Maxime de Trailles, ale cărui debuturi în cariera viciilor şi a desfrânării anunţau ceea ce a şi fost de altfel: una din haimanalele politice necesare oricărui guvern; jocul de cărţi îl făcea nesăţios. Făcând această descoperire, du Tillet înţelese indiferenţa lui Gobseck pentru nepoţica sa. În aceste împrejurări, bancherul du Tillet, căci devenise bancher, îl sfătui insistent pe Roguin să-şi alcătuiască o rezervă, antrenându-i pe clienţii săi cei mai bogaţi într-o afacere din care să-şi poată rezerva sume importante dacă cumva ar fi fost constrâns la faliment în afacerile lui bancare. După perioade de mai bine şi mai rău, de care profitau numai du Tillet şi doamna Roguin, notarul auzi în cele din urmă bătând ceasul prăbuşirii sale. Agonia îi fu atunci exploatată de cel mai bun prieten al său. Du Tillet inventă operaţia de speculă cu terenurile din jurul Bisericii Madeleine. Bineînţeles, cei o sută de mii de franci depuşi de Birotteau la Roguin în aşteptarea unui plasament fură înmânaţi lui du Tillet, care, dorind pierzania parfumierului, îl convinse pe Roguin că riscă mai puţin dacă prinde în plasă pe prietenii intimi.

— Un prieten, îi spuse el, te menajează chiar când e mânios.

Puţine persoane ştiu astăzi ce ieftină era în vremea aceea o prăjină de teren în jurul Madeleinei, dar aceste terenuri aveau să se scumpească prin forţa lucrurilor din cauza obligaţiei constructorilor de a se adresa proprietarilor, care nu puteau să nu profite de ocazie; du Tillet voia să fie în măsură a culege beneficiile fără să suporte pierderile unei afaceri pe termen lung. Cu alte cuvinte, planul lui era să omoare afacerea pentru a pune mâna pe un cadavru pe care ştia că-l poate readuce la viaţă. În asemenea împrejurări, alde Gobseck, Palma, Werbrust şi Gigonnet se ajutau reciproc; dar du Tillet nu era destul de intim cu ei pentru a le cere ajutorul; de altfel ţinea să stea atât de bine în umbră în timp ce conducea afacerea, încât să culeagă

profitul hoţiei fără să fie atins de ruşinea ei. Simţi deci nevoia unuia din acele manechine vii numite în limbajul comercial oameni de paie. Reprezentantul său la Bursă îi păru potrivit pentru a trage sforile, şi atunci încălcă drepturile divine, creând un om. Dintr-un fost voiajor comercial lipsit de mijloace şi de orice capacitate, afară de aceea de a trăncăni despre orice subiect fără a spune nimic, cu buzunarul gol, dar în stare să înţeleagă un rol şi să-l joace fără să compromită piesa, posedând din plin cea mai rară onoare, aceea de a păstra un secret şi de a se lăsa dezonorat în profitul patronului său, du Tillet făcu un bancher care iniţia, chipurile, şi conducea cele mai mari afaceri, şeful băncii Claparon. Soarta lui Charles Claparon era de a fi dat pradă, într-o bună zi, cămătarilor evrei şi fariseilor dacă afacerile lansate de du Tillet aveau nevoie de un faliment, şi Claparon ştia acest lucru. Dar, pentru un biet coate-goale, care se plimba melancolic pe bulevard având în buzunar un viitor de doi franci când îl întâlni colegul său du Tillet, părticica pe care o avea de încasat în fiecare afacere era un Eldorado. Astfel, prietenia şi devotamentul său pentru du Tillet, adăugate unei recunoştinţe necugetate, însufleţite de nevoile. Unei vieţi desfrânate şi dezordonate, îl făceau să accepte orice. Apoi, după ce-şi vându onoarea, văzând că e riscată cu prudenţă, se ataşă de fostul său coleg ca un câine de stăpânul său. Claparon era un căţelandru foarte urât, dar totdeauna gata să facă saltul lui Curtius. În combinaţia actuală trebuia să reprezinte o jumătate din cumpărătorii de terenuri, aşa după cum Birotteau avea să reprezinte cealaltă jumătate. Valorile pe care Claparon avea să le primească de la Birotteau trebuiau să fie scontate de unul din cămătarii ale căror nume le putea împrumuta du Tillet pentru a-l zvârli pe Birotteau în prăpastia unui faliment în momentul când Roguin avea să fugă cu fondurile. Sindicii falimentului aveau să procedeze după indicaţiile lui du Tillet, care, aflându-se în posesiunea banilor lui Birotteau şi fiind creditorul sau sub diferite

nume, avea să scoată la licitaţie terenurile şi să le cumpere la jumătate de preţ, plătindu-le cu fondurile lui Roguin şi cu dividendele falimentului. Notarul intrase în combinaţie crezând că va avea o parte bună din jefuirea parfumierului şi a cointeresaţilor acestuia; dar omul la discreţia căruia se lăsa avea să-şi facă partea leului, cum s-a şi întâmplat. Roguin, neputând să-l reclame pe du Tillet în faţa nici unui tribunal, fu prea fericit să roadă osul care i se arunca lună de lună în fundul Elveţiei, unde găsi femei frumoase la preţ redus. Împrejurările, şi nu imaginaţia unui autor tragic inventând o intrigă, născuseră acest groaznic plan. Ura fără dorinţă de răzbunare e ca o sământă căzută pe piatră; dar răzbunarea pe care du Tillet i-o cocea lui César era una din pornirile cele mai naturale, căci altfel înseamnă să nu crezi în lupta dintre îngerii blestemaţi şi îngerii de lumină. Du Tillet nu putea, fără mari inconveniente, să-l ucidă pe singurul om din Paris care îl ştia vinovat de o hoţie, dar putea să-l azvârle în noroi şi să-l anihileze în aşa fel, încât mărturia lui să nu mai însemne nimic. Multă vreme răzbunarea îi încolţi în inimă fără să dea floare, căci oamenii cei mai duşmănoşi fac foarte puţine planuri la Paris; viaţa e aici prea rapidă, prea vânturată, sunt prea multe accidente neprevăzute; pe de altă parte, însă, aceste necontenite oscilări, chiar dacă nu permit premeditarea, servesc în schimb foarte bine o intenţie pitulată în fundul unui suflet destul de dibaci pentru a pândi meandrele şi cotiturile lor. Când Roguin i se destăinuise lui du Tillet, vânzătorul întrevăzuse vag posibilitatea de a-l distruge pe César şi nu se înşelase. Pe punctul de a-şi părăsi idolul, notarul bea ultimele picături ale elixirului de dragoste într-o cupă spartă; se ducea în fiecare zi în Champs-Elysées şi se întorcea acasă foarte de dimineaţă. Aşa încât bănuitoarea doamnă César avusese dreptate. De îndată ce un om se hotărăşte să joace rolul pe care du Tillet i-l dăduse lui Roguin, el dobândeşte talentul celui mai mare actor, capătă vederea linxului şi pătrunderea unui vizionar, ştie să

magnetizeze victima: aşa se face că notarul îl zărise pe Birotteau mult înainte ca Birotteau să-l vadă, şi, când parfumierul îi ieşi înainte, el îi şi întindea mâna de departe.

— Am fost chemat să primesc testamentul unui mare grangur care nu mai are nici o săptămână de trăit, spuse el cu aerul cel mai natural din lume; dar am fost tratat ca un medic de ţară; au trimis trăsura să mă aducă, şi acum mă întorc pe jos.

Aceste cuvinte risipiră uşorul nor de bănuială care întunecase fruntea parfumierului şi pe care Roguin îl băgase de seamă; notarul se feri, aşadar, să deschidă vorba despre afacerea cu terenurile, căci voia să dea lovitura supremă victimei sale.

— După testamente, contractele de căsătorie, zise Birotteau, aşa-i viaţa. Şi fiindcă veni vorba, ia spune, nene Roguin, când ne însurăm cu Madeleine? Adăugă el bătându-l pe burtă.

Cei mai caşti burghezi, când se află între bărbaţi, fac pe şoltâcii.

— Păi dacă nu astăzi, răspunse notarul cu un aer diplomatic, atunci niciodată. E primejdie să nu răsufle ceva despre afacere; îmi dau mereu ghes doi din cei mai bogaţi clienţi ai mei că vor să imre în combinaţie. Aşa că, ori albă, ori neagră. După douăsprezece întocmesc actele şi nu te aştept decât până la ora unu. Salut. Chiar acu mă duc să citesc ziarele pe care mi le-a pregătit Xandrot astă-noapte.

— Ei, atunci, gata, ai cuvântul meu, zise Birotteau alergând după notar şi bătând cu el palma. Ia cei o sută de mii de franci care erau sortiţi să fie zestrea fetei mele.

— Bine, zise Roguin, depărtându-se, Făcând cei câţiva paşi ca să se întoarcă lângă tânărul Popinot, Birotteau simţi în măruntaie o căldură puternică, diafragma i se contractă, urechile îi ţiuiră.

— Ce-aţi păţit, domnule? Întrebă vânzătorul, văzând faţa palidă a stăpânului său.

— Ei, băiete, am încheiat o afacere mare dintr-o singură vorbă; nimeni nu-şi poate stăpâni emoţia în asemenea împrejurare. De altfel, ai şi tu ceva amestec în ea. De asta te-am şi adus aici, ca să putem vorbi mai în voie fără să ne audă cineva. Mătuşa ta duce lipsă de bani; ia spune-mi, cum şi-a pierdut agoniseala?

— Domnule, unchiul şi mătuşa mea îşi aveau capitalul plasat la domnul de Nucingen; au fost obligaţi să primească drept despăgubire acţiuni ale minelor din Wortschia, care nu dau încă dividende, şi la vârsta lor e greu să trăieşti cu speranţa.

— Şi cu ce trăiesc?

— Mi-au făcut plăcerea să accepte leafa mea.

— Bine, foarte bine. Anselme, zise parfumierul mişcat până la lacrimi, eşti demn de afecţiunea pe care ţi-o port. De asta vei şi primi o înaltă recompensă pentru sârguinţa cu care te ocupi de afacerile mele.

Rosfind aceste cuvinte, negustorul creştea în ochii săi tot atât cât şi în cei ai lui Popinot; vorbi cu o emfază burgheză şi naivă care reflecta superioritatea lui artificială.

— Cum, n-aţi ghicit oare pasiunea mea pentru.?

— Pentru cine? Zise parfumierul.

— Pentru domnişoara Césarine.

— Ei, băiete, eşti tare îndrăzneţ, exclamă Birotteau. Dar păstrează-ţi bine taina; eu îţi promit s-o uit, şi mâine pleci de la mine. Nu mă supăr; în locul tău, drace! Drace! Aş fi făcut la fel. E aşa de frumoasă!

— Vai, domnule! Zise vânzătorul, care-şi simţea cămaşa leoarcă în spinare.

— Băiete, treaba asta nu e treabă de-o zi: Césarine hotărăşte singură, şi mamă-sa are planurile ei. Aşa că reculege-te, şterge-ţi ochii, pune-ţi frâu inimii şi să nu mai vorbim de asta. Mie unul nu mi-ar fi ruşine să-mi fii ginere; eşti nepotul domnului Popinot, judecător la tribunalul de primă instanţă; eşti nepotul Ragonilor, ai dreptul să-ţi croieşti drum ca oricare altul; dar, sunt mulţi dar, mulţi căci,

mult dacă! Ce-mi vii cu de-astea într-o convorbire de afaceri! Uite, stai pe scaunul ăsta şi adu-mi-l pe vânzător în locul îndrăgostitului. Popinot, ai sânge în vine? Spuse el privindu-şi vânzătorul. Te simţi în stare să dai lupta cu unul mai tare ca tine, să te iei la trântă?

— Da, domnule.

— Să porţi o bătălie lungă, primejdioasă?

— De ce e vorba?

— De făcut praf uleiul Macassar! Zise Birotteau, înălţându-se pe picioare ca un erou al lui Plutarh. Să nu ne amăgim; duşmanul e puternic, bine instalat, de temut. Uleiul Macassar e o afacere bine condusă. Ideea e abilă. Sticluţele pătrate sunt originale ca formă. În proiectul meu m-am gândit ca, pe ale noastre, să le facem triunghiulare; dar, după matură chibzuinţă, aş prefera sticluţe subţiri, îmbrăcate în papură; ar avea im aer misterios, şi consumatorului îi place tot ce aţâţă curiozitatea.

— E costisitor, zise Popinot. Ar trebui să ieşim la cât mai ieftin, că să facem remize mari detailiştilor.

— Aşa, băiete, ai principii bune. Ia gândeşte-te, uleiul Macassar o să se apere! Înşeală uşor, are un nume seducător. E prezentat ca un articol de import, pe când noi, din nefericire, vom fi marfă din ţară. Ia să vedem, Popinot, te simţi în stare să ucizi Macassarul? În primul rând, vei fi mai tare în expediţiile de peste ocean. Se pare că chiar există un Macassar în India, aşa că e mai firesc să trimiţi produsul francez indienilor decât să le întorci ce pretinzi că ne furnizează ei. Pui deci mâna pe cei care lucrează cu coloniile! Dar va fi de luptat în străinătate, va fi de luptat prin provincie! Iar uleiul Macassar a avut o reclamă bună; să nu-i micşorăm importanţa, e lansat, publicul îl cunoaşte.

— Îl voi face praf! Exclamă Popinot cu ochii scânteind.

— Cu ce? Îi spuse Birotteau, Aşa se înflăcărează tinerii. Mai bine ascultă-mă până la capăt.

Anselme făcu drepţi, ca un soldat în faţa unui mareşal al Franţei.

— Să ştii, Popinot, că am inventat un ulei pentru a face să crească părul, a înviora pielea capului, a menţine culoarea părului bărbătesc şi femeiesc. Această esenţă o să aibă tot atâta succes ca şi crema şi apa mea, dar nu vreau să exploatez eu însumi secretul; cred că mă voi retrage din comerţ. Tu, copile, vei lansa uleiul meu comagen (de la cuvântul latinesc coma, care înseamnă păr, aşa mi-a spus domnul Allbert, medicul regelui; acest cuvânt se găseşte în tragedia Bérénice, unde Racine a creat un rege al Comagenului, îndrăgostit de această frumoasă regină atât de celebră prin părul său, care îndrăgostit, pentru a o măguli fără îndoială, a dat acest nume regatului său. Ce spirit au marile genii! Cum coboară ele până la cele mai mici detalii!).

Tânărul Popinot ascultă fără să zâmbească această paranteză curioasă, spusă desigur pentru el, fiindcă avea cultură.

— Anselme! Pe tine am pus ochii ca să întemeiem un comerţ de drogherie mare în strada Lombards, zise Birotteau. Voi fi asociatul tău secret, îţi voi avansa primul capital. După Uleiul comagen vom încerca esenţa de vanilie, spirtul de mentă. În fine, vom intra în comerţul de drogherie revoluţionându-l, vânzând produse concentrate, în loc să le vindem naturale. Eşti mulţumit, tinere ambiţios?

Anselme nu putea răspunde, atât era de copleşit, dar ochii lui plini de lacrimi răspundeau pentru el. Această propunere îi părea inspirată de o paternitate indulgentă care îi spunea: „Merit-o pe Césarine, devenind bogat şi stimat”.

— Domnule, răspunse el în sfârşit, luând emoţia lui Birotteau drept mirare, şi eu voi izbândi!

— Aşa eram şi eu, exclamă parfumierul; nici eu n-am spus altceva. Chiar dacă n-o s-o ai pe fata mea, o să ai în tot cazul o avere. Ei, băiete, da ce te-apucă?

— Lăsaţi-mă să sper că, dobândind una, o voi căpăta şi pe cealaltă.

— Eu nu te pot împiedica sa speri, dragă, zise Birotteau, mişcat de tonul lui Anselme.

— Atunci, domnule, pot să iau chiar de azi măsurile necesare ca să găsesc o prăvălie şi să încep cât mai curând?

— Da, băiete. Mâine ne închidem amândoi în fabrică. Înainte de a merge în cartierul străzii Lombards, treci pe la Livingston, să vezi dacă presa mea hidraulică poate funcţiona mâine. Astă-seară mergem, pe le ora cinei, la ilustrul şi bunul domn Vauquelin, să-l consultăm. Savantul ăsta s-a ocupat de curând de compoziţia părului; a cercetat care e substanţa lui colorantă, de unde provine ea, care e contextura părului. Aici e totul, Popinot. Vei afla secretul meu şi nu vei mai avea decât să-l exploatezi în mod inteligent. Înainte de a te duce la Livingston, treci pe la Pieri Bénard. Una din marile dureri ale vieţii mele, copile, este că domnul Vauquelin e atât de dezinteresat: e imposibil să-l conving să accepte ceva. Noroc că am aflat de la Chiffreville că doreşte o Sfântă Fecioară din Dresda, gravată de un anume Müller, şi, după doi ani de corespondenţă în Germania, Bénard a găsit-o în sfârşit, în forma primă, pe hârtie chinezească: costă o mie cinci sute de franci, băiete. Astăzi, binefăcătorul nostru va putea s-o vadă în anticamera lui, când ne va conduce la plecare, căci o fi gata încadrată; de-asta te duci, să vezi. Astfel îi vom lăsa o amintire, eu şi nevastă-mea, căci de recunoştinţă nu mai vorbim; sunt şaisprezece ani de când înălţăm în fiecare zi rugăciuni Domnului pentru el. Eu unul n-am să-l uit niciodată; dar cufundaţi în ştiinţă, cum sunt ei, savanţii uită de toate; de neveste, de prieteni, de cci pe care i-au îndatorat. Notă, puţina inteligenţă care ne-a fost dată ne permite cel puţin să avem inima caldă. Cu asta se mai mângâie omul că nu e om mare. Domnii de la Institut sunt numai creier, ai să vezi; nu se duc niciodată la biserică. Domnul Vauquelin e veşnic în cabinetul lui sau în laborator; îmi place să cred că se gândeşte la Dumnezeu când face analizele. Vasăzică ne-am înţeles: îţi dau capital, îţi

încredinţez secretul meu şi împărţim pe jumătate, fără să mai fie nevoie de acte. Numai succes s-avem, că ştim noi cum s-o întoarcem. Aleargă, băiete; eu mă duc la treburile mele. Încă ceva, Popinot: peste douăzeci de zile dau un bal mare; fă-ţi un frac şi tu ca un negustor care s-a şi aşezat.

Această ultimă dovadă de bunătate îl mişcă într-atât pe Popinot, încât apucă mâna mare a lui César şi o sărută. Îndrăgostitul fusese măgulit prin această confidenţă, şi îndrăgostiţii sunt în stare de orice.

— Bietul băiat, zise Birotteau, văzându-l cum aleargă prin Tuileries, de l-ar iubi Césarine! Dar e şchiop, are părul roşcat, iar fetele au ciudăţeniile lor! Nu prea cred că Césarine. Şi, pe urmă., mamă-sa vrea s-o vadă soţia unui notar. Alexandre Crottat s-o facă bogată: bogăţia te face să suporţi orice, pe câtă vreme în faţa mizeriei nici o fericire nu rezistă. În fine, am decis s-o las pe fată să hotărască singură, chiar de-ar fi să facă o nebunie.

Vecinul lui Birotteau era un mic negustor de umbrele şi de bastoane, numit Cayron. Era din Languedoc şi nu-i mergeau deloc bine treburile. Birotteau îi făcuse în mai multe rânduri servicii. Cayron era bucuros să se restrângă la prăvălie şi să cedeze bogatului parfumier cele două odăi de la etajul întâi, micşorându-şi astfel chiria.

— Ei, vecine, îi spuse Birotteau pe un ton familiar intrând la el, soţia mea consimte sa ne mărim localul! Dacă vrei, mergem la domnul Molineux pe la unsprezece.

— Dragă domnule Birotteau, reluă negustorul de umbrele, nu ţi-am cerut nimic pentru această cedare, dar ştii şi dumneata că un negustor bun trebuie să scoată bani din orice.

— Drace! Drace! Răspunse parfumierul, n-am nici eu milioane. Nici nu ştiu dacă arhitectul; pe care îl aştept, o să găsească posibilă lucrarea, înainte de a contracta, mi-a spus el, trebuie să ştim dacă podelele sunt la acelaşi nivel. Pe urmă trebuie ca domnul Molineux să admită găurirea peretelui, şi peretele, e oare despărţitor? În sfârşit, mai am

şi de întors scara, la mine, ca să se schimbe. Platforma şi să facă una cu a dumitale. Vezi ce de cheltuieli, nu pot nici eu să mă ruinez;

— Vai, domnule, spuse meridionalul, până o să ajungi dumneata sa fii ruinat, o să se însoare soarele cu luna şi-o să facă şi copii.

Birotteau îşi mângâie bărbia, ridicându-se în vârful picioarelor şi recăzând pe călcâie.

— De altfel, reluă Cayron, nu-ţi cer altceva decât să-mi primeşti valorile astea.

Şi ti prezenta un borderou de cinci mii de franci, compus din şaisprezece poliţe.

— A! Zise parfumierul, frunzărind hârtiile, flecuşteţe cu termen de două, trei luni.

— Ia-mi-le măcar cu şase la sută, zise negustorul obidit.

— Da ce, eu fac camătă? Zise parfumierul cu un aer de mustrare.

— Am fost la fostul dumitale vânzător, du Tillet; zicea că nu le ia cu nici un preţ, ca să vadă, desigur, ce sunt dispus să pierd.

— Nici nu cunosc semnăturile astea, zise parfumierul.

— Păi avem nume de tot felul în comerţul de bastoane şi umbrele; ăştia sunt revânzători!

— Ei bine, nu zic că iau tot, dar am sa mă descurc eu cu cele la termen mai scurt.

— Pentru o mie de franci cu termen la patru luni, nu mă lăsa să alerg după lipitorile care ne sug cea mai mare parte a câştigurilor ia-mi tot, domnule. Eu recurg atât de puţin la scont, ca n-am nici un credit. Asta ne omoară pe noi, micii detalişti.

— Bine, îţi iau mărunţişurile astea. O să facă Célestin socoteala. Fii gata la ora unsprezece. Iată-l şi pe arhitectul meu, domnul Grindot, adăugă parfumierul, văzându-l pe tânărul cu care-şi dăduse întâlnire la ajun la domnul de La Billardiere. Spre deosebire de alţi artişti, dumneata eşti punctual, domnule, îi spuse César, etalând graţiile sale

comerciale cele mai distinse. Dacă punctualitatea, după o vorbă a regelui, care-i om spiritual, nu numai cap politic, este politeţea regilor, ea e şi succesul negustorilor. Timpul, timpul e aur, mai ales pentru dumneavoastră, artiştii. Iar arhitectura este împreunarea tuturor artelor, aşa mi s-a spus. Nu trecem prin magazin, adăugă el arătând falsa uşă dublă a casei.

Cu patru ani înainte, domnul Grindot obţinuse marele premiu de arhitectură; se întorcea de la Roma, după o şedere de trei ani pe socoteala statului. În Italia, tânărul artist se gândea la artă; la Paris se gândea la avere. Numai guvernul poate da milioanele necesare unui arhitect pentru a-şi construi gloria; întorcându-se de la Roma, e aşa de natural pentru orice arhitect să se creadă Fontaine sau Percier, încât, dacă e ambiţios, înclină să fie guvernamental: bursierul liberal, devenit regalist, încerca prin urmare să capete protecţia oamenilor influenţi, Când un premiant se poartă astfel, colegii lui îl numesc intrigant. Tânărul arhitect avea două căi de urmat: să-l servească pe parfumier, sau să-l stoarcă bani. Dar Birotteau ajutorul de primar, Birotteau viitorul proprietar al unei jumătăţi din terenurile de la Madeleine, în jurul căreia mai curând sau mai târziu avea să se construiască un cartier frumos, era un om de menajat. Grindot sacrifică deci câştigul prezent beneficiilor viitoare. El ascultă cu răbdare planurile, pisălogeala, ideile unui burghez, care de obicei e ţinta săgeţilor şi glumelor artiştilor, fiind pentru ei un veşnic obiect de dispreţ, şi urmări spusele parfumierului aprobând cu capul, ca şi când i-ar fi admirat ideile. După ce parfumierul explică totul în amănunt, tânărul arhitect încercă şi el să-i rezume planul.

— Aveţi trei ferestre spre stradă, plus fereastra de pe platforma scării. Adăugaţi la aceste patru ferestre pe cele două care sunt la acelaşi nivel în casa vccină şi întoarceţi scara ca să se intre direct dinspre stradă în apartament.

— M-ai înţeles perfect, spuse parfumierul mirat.

— Ca să vă realizaţi planul, trebuie luminată de sus scara cea nouă şi lăsat loc pentru cămăruţa portarului sub soclu.
— Un soclu?
— Da, e partea pe care va fi aşezată.
— Am înţeles, domnule.
— Cât despre apartamentul dumneavoastră, lăsaţi-mi mână liberă să-l împart şi să-l aranjez eu. Vreau să-l fac demn.
— Demn! Bine ai zis, domnule.
— Cât timp îmi daţi ca să realizez această schimbare de decor?
— Douăzeci de, zile.
— Şi ce sumă puneţi la bătaie pentru lucrători? Zise Grindot.
— Păi la ce sumă se pot urca reparaţiile?
— O construcţie nouă poate fi calculată de un arhitect până la centimă, răspunse tânărul; dar cum eu nu mă pricep să trag pe sfoară un burghez. (iertaţi-mă, domnule, mi-a scăpat cuvântul), trebuie să vă previn că reparaţiile şi renovările sunt imposibil de calculat. Abia peste o săptămână dac-aş putea să fac un deviz aproximativ. Acordaţi-mi încrederea: veţi avea o scară încântătoare luminată de sus, împodobită cu un vestibul frumos spre stradă, şi sub soclu.
— Iar soclul!
— N-aveţi nici o grijă, găsesc eu un loc şi pentru cămăruţa portarului. Apartamentul dumneavoastră va fi studiat şi renovat cu mare atenţie. Da, domnule, eu urmăresc arta, nu averea! Oare nu trebuie să mă fac cunoscut ca să parvin? După mine, cel mai bun mijloc este să nu te lăcomeşti să ciupeşti împreună cu furnizorii, ci să realizezi ieftin efecte frumoase.
— Cu asemenea idei, tinere, zise Birotteau pe un ton protector, vei izbândi.
— Aşa că, reluă Grindot, e bine să trataţi direct cu zidarii, cu zugravii, cu lăcătuşii, cu dulgherii, cu tâmplarii. Eu mă

însărcinez să le achit facturile. Mie acordaţi-mi un onorar de două mii de franci; vor fi bani plasaţi. Daţi-mi mâine, la amiază, locurile pe mână şi indicaţi-mi lucrătorii.

— Şi la cât se poate ridica cheltuiala la prima vedere? Zise Birotteau.

— La zece sau douăsprezece mii de franci, zise Grindot. Nu socotesc mobilierul, îl veţi înlocui, desigur. Să-mi daţi adresa tapiţerului dumneavoastră, să mă înţeleg cu el pentru asortarea culorilor, pentru a realiza un ansamblu de bun-gust.

— Domnul Braschon, din strada Saint-Antoine, primeşte comenzile mele, zise parfumierul, luând un aer de duce.

Arhitectul îşi notă adresa pe unul din acele carneţele-amintiri, care sunt totdeauna daruri făcute de o femeie frumoasă.

— Bine, zise Birotteau, mă încred în dumneata, domnule. Aşteaptă numai să aranjez cedarea contractului de închiriere a celor două camere vecine şi să obţin dreptul de a sparge zidul.

— Anunţaţi-mă printr-un bilet astă-seară, zise arhitectul. Trebuie să stau la noapte să fac planurile, şi noi, artiştii, preferăm totuşi să lucrăm pentru burghezi decât pentru regele Prusiei, adică pentru noi. Iau în tot cazul măsurile, înălţimea, dimensiunile tablourilor, lărgimea ferestrelor.

— Să fim gata la timp, reluă Birotteau, altfel nu dau nimic.

— Neapărat, răspunse arhitectul. Lucrătorii vor lucra şi noaptea, vom întrebuinţa anumite procedee de uscat vopseaua, dar să nu vă lăsaţi dus de antreprenori, cereţi-le dinainte preţurile şi autentificaţi contractele!

— Parisul e singurul loc din lume unde se pot face asemenea minuni, zise Birotteau, îngăduindu-şi un gest asiatic, demn de O mie şi una de nopţi. Îmi vei face cinstea, domnule, să pofteşti la balul meu. Nu toţi artiştii dispreţuiesc negustorimea. Vei întâlni, fără îndoială, un savant clasa întâi, pe domnul Vauquelin de 1a Institut! Şi pe domnul de La Billardiere, pe domnul conte de Fontaine, pe

domnul Lebas, judecător şi preşedinte al tribunalului de comerţ, o seamă de magistraţi; pe domnul conte de Grandville de la curtea regală şi pe domnul Popinot de la tribunalul de primă instanţă; pe domnul Camusot de la tribunalul de comerţ şi pe domnul Cardot, socru-său. În fine, poate chiar pe domnul duce de Lenoncourt, primul gentilom al camerei regelui. Adun câţiva prieteni atât. Pentru a cinsti eliberarea teritoriului. Cât şi pentru a sărbători. Decorarea mea cu Legiunea de Onoare.

Grindot făcu un gest care exprima curiozitate.

— Poate că. Am meritat această. Neasemănată. Şi. Regală. Favoare, îndeplinindu-mi funcţia la tribunalul comercial şi luptând pentru Bourboni pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vandemiar, când am fost rănit de Napoleon. Aceste titluri.

Constance, în haine de dimineaţă, ieşi din camera de culcare a Césarinei, unde se îmbrăcase; prima sa privire reteză dintr-o dată verva bărbatului ei, care încerca să formuleze o frază obişnuită pentru a-l informa cu modestie pe aproapele său despre măririle sale.

— Uite, drăguţă, iată-l pe domnul de Grindot, tânăr distins şi posesor al unui mare talent. Domnul este arhitectul pe care mi l-a recomandat domnul de La Billardiere ca să conducă micile noastre lucrări de-aici.

Parfumierul se ascunse de nevastă-sa pentru a face un semn arhitectului, punând un deget pe buze la cuvântul mic, şi artistul înţelese.

— Constance, domnul va lua măsurile, înălţimea. Dă-i voie, dragă, zise Birotteau, care o şterse în stradă.

— O să fie scump tare? Îl întrebă Constance pe arhitect.

— Nu, doamnă, vreo şase mii de franci, la prima vedere.

— La prima vedere! Exclamă doamna Birotteau. Domnule, te rog, nu începe nimic fără un deviz şi învoieli semnate. Ştiu eu cum fac antreprenorii: şase mii înseamnă douăzeci de mii. Nu ne dă mâna să facem cheltuieli nebuneşti. Te rog, domnule, deşi soţul meu e, desigur, stăpân la el în casă, dă-i timp să chibzuiască.

— Doamnă, domnul ajutor de primar mi-a spus să-i dau totul gata în douăzeci de zile şi, dacă întârziem, riscaţi să începeţi cheltuielile fără rezultat.

— Sunt cheltuieli şi cheltuieli, spuse frumoasa parfumeriţă.

— Ei, doamnă, credeţi că, pentru un arhitect care vrea să înalţe edificii, e cine ştie ce să aranjeze un apartament? N-am consimţit la astfel de nimicuri decât pentru a face un serviciu domnului de La Billardiere, şi, dacă vă sperii.

Şi dădu să iasă pe uşă.

— Bine, bine, domnule, zise Constance, întorcându-se în camera ei, unde se aruncă cu capul pe umărul Césarinei. Vai, fată dragă! Tatăl tău se ruinează! A luat un arhitect care are mustăţi şi cioc şi care vorbeşte de edificii! O să arunce casa pe fereastră ca să ne construiască un Luvru. César nu stă mult pe gânduri când e vorba de o nebunie; mi-a vorbit de proiectul lui astă-noapte, iar în dimineaţa asta îl şi execută.

— Ei, mamă, lasă-l pe tata să facă ce vrea; bunul Dumnezeu l-a ocrotit întotdeauna, zise Césarine, îmbrăţişându-şi mama şi aşezându-se la pian ca să-i arate arhitectului că fiicei unui parfumier nu-i sunt străine artele frumoase.

Când arhitectul intră în camera de culcare, fu surprins de frumuseţea Césarinei şi rămase aproape încremenit. Césarine ieşise din odăiţa ei în haine de dimineaţă, proaspătă şi trandafirie, atât de proaspătă şi de trandafirie cum numai o fată de optsprezece ani poate fi. Blondă şi zveltă, cu ochii albaştri, oferea privirilor artistului acea mlădiere, atât de rară la Paris, care rotunjeşte carnaţia cea mai delicată şi nuanţează cu o culoare iubită de pictori albastrul vinelor a căror reţea palpită ta albeaţa tenului. Cu toate că trăia în atmosfera limfatică a unei prăvălii pariziene, unde aerul se primeneşte greu, unde soarele pătrunde rar, felul ei de viaţă îi dădea aceleaşi avantaje ca şi viaţa în aer liber a unei transteverine din Roma. Părul ei

bogat, crescut pe frunte întocmai ca al tatălui ei şi ridicat în sus, astfel încât să se vadă gâtul frumos, unduia pe părţi în bucle îngrijite, aşa cum le îngrijesc toate domnişoarele de magazin cărora dorinţa de a atrage atenţia le inspiră, în materie de toaletă, minuţiozitatea cea mai englezească. Frumuseţea acestei fete frumoase, nu era nici frumuseţea unei lady, nici cea a duceselor franceze, ci rumena şi rotunda frumuseţe a flamandelor lui Rubens. Césarine avea nasul cârn al tatălui ei, dar atât de fin modelat încât avea ceva spiritual, asemenea nasurilor specific franţuzeşti, atât de bine reuşite de Largilliere. Pielea ei, ca o ţesătură plină şi trainică, vestea vitalitatea unei fecioare. Avea fruntea frumoasă a mamei ei, dar luminată de seninătatea unei fete fără griji. Ochii albaştri, înecaţi într-un fluid bogat, exprimau graţia gingaşă a unei blonde fericite. Dacă fericirea ştergea de pe faţa ei acea poezie pe care pictorii vor neapărat s-o pună în compoziţiile lor, făcându-le cam prea meditative, în schimb vaga melancolie fizică pe care o au fetele care n-au ieşit încă de sub aripa mamei îi dădea atunci un aer ideal. Cu toată fineţea formelor, era voinică: picioarele ei trădau originea ţărănească a tatălui; se vedea că nu e de neam, iar roşeaţa mâinilor dovedea o viaţă pur burgheză. Fără îndoială că, mai curând sau mai târziu, avea să se îngraşe. Văzând mereu în magazin tinere femei elegante, învăţase să se îmbrace cu gust, deprinsese unele poziţii ale capului, un anumit fel de a se mişca şi de a vorbi care aduceau cu cele ale femeilor bine şi întorcea capul tuturor tinerilor, precum şi vânzătorilor, cărora le părea foarte distinsă. Popinot jurase să nu se însoare cu altcineva decât cu Césarine. Această blondă fluidă, prin care părea că poţi privi, gata să izbucnească în plâns pentru un cuvânt de mustrare, era singura care putea să-i redea sentimentul superiorităţii masculine. Această fată încântătoare inspira dragostea fără să-ţi mai lase timp să cercetezi dacă are destul spirit ca s-o facă durabilă; dar la ce bun ceea ce se numeşte la Paris spirit, într-o clasă unde elementul

principal al fericirii este bunul-simţ şi virtutea? Moralmente, Césarine era mamă-sa întreagă, perfecţionată prin superfluităţile educaţiei: îi plăcea muzica, desena cu creionul negru Fecioara cu scaunul, citea operele doamnelor Cottin şi Riccoboni, pe Bernardin de Saint-Pierre, pe Fénelon, pe Racine. Nu apărea niciodată lângă mama ei la tejghea decât câteva clipe înainte de masă sau ca s-o înlocuiască în rare împrejurări. Tatăl şi mama, ca toţi parveniţii, gata să cultive ingratitudinea copiilor aşezându-i mai sus decât ei, erau bucuroşi s-o zeifice pe Césarine, care, din fericire, avea virtuţile burgheziei şi nu abuza de slăbiciunea lor.

Doamna Birotteau îl urmă pe arhitect cu un aer îngrijorat şi cercetător, privind cu groază şi arătând fiicei sale mişcările bizare ale metrului – bastonul de arhitect şi de antreprenor – cu care Grindot lua măsurile. Găsea că aceste mişcări de baghetă fermecată nu sunt a bună, ar fi vrut ca pereţii să fie mai puţin înalţi, odăile mai puţin mari şi nu îndrăznea să pună întrebări tânărului asupra efectelor acestei vrăjitorii.

— Fiţi fără grijă, doamnă, nu iau nimic cu mine, zise arhitectul, surâzând.

Césarine nu-şi putu ţine râsul.

— Domnule, zise Constance cu o voce rugătoare, nebăgând de seamă quiproquo-ul arhitectului, lucraţi cu economie şi, mai târziu, vom putea să vă recompensăm.

Înainte de a se duce la domnul Molineux, proprietarul casei vecine, César trecu să ia de la Roguin actul nelegalizat pe care i-l pregătise Alexandre Crottat pentru cesiunea contractului de închiriere. Când ieşi, îl văzu pe du Tillet la fereastra cabinetului lui Roguin. Deşi legătura dintre fostul său vânzător şi nevasta notarului explica faptul că du Tillet se afla acolo în momentul când se încheiau actele relative la terenuri, Birotteau se îngrijoră, totuşi, cu toată încrederea lui extremă. Aerul agitat al lui du Tillet arăta că avusese loc o discuţie. „N-o fi cumva şi el în

combinaţie? Se întrebă cu obişnuita-i prudenţă comercială. Bănuiala îi trecu ca un fulger prin suflet. Dar, întorcându-se, o văzu pe doamna Roguin, şi atunci prezenţa bancherului nu-i mai păru atât de suspectă. Dar dacă o fi având dreptate Constance? Îşi zise el. Ei, ce să mă iau după femei! O să vorbesc, de altfel, cu unchiul în dimineaţa asta. De în Curtea batavă, unde stă domnul Molineux, până în strada Bourdonnais nu-i decât un pas". Un observator bănuitor, un negustor care ar fi întâlnit în cariera lui câţiva tâlhari, ar fi fost salvat; dar antecedentele lui Birotteau, incapacitatea spiritului său, nepregătit de a urca prin lanţul inducţiilor la cauze, aşa cum face un om superior, toate erau împotriva lui. Îl găsi pe negustorul de umbrele în mare ţinută şi tocmai voia să plece cu el la proprietar când Virginie, bucătăreasa, îl apucă de braţ.

— Domnule, doamna nu vrea să mergeţi mai departe.

— Haida de, exclamă Birotteau, iar prăpăstii femeieşti!

— Fără să vă luaţi cafeaua, care vă aşteaptă.

— A, adevărat. Vecine, îi spuse Birotteau lui Cayron, am atâtea pe cap, că am şi uitat de stomac. Fii bun şi ia-o înainte; ne întâlnim la uşa domnului Molineux, afară doar dacă nu preferi să intri şi să-i explici cazul. Aşa, pierdem mai puţin timp.

Domnul Molineux era un mic rentier grotesc de felul celor care nu există decât la Paris, aşa cum un anumit lichen nu creşte declt în Islanda. Această comparaţie e cu atât mai potrivită, cu cât omul acesta avea un fel de natură mixtă; ţinea de un soi de regn animal-vegetal pe care un nou Mercier ar putea să-l compună din criptogamele care cresc, înfloresc sau mor pe, în sau sub zidurile cârpăcite cu ipsos ale diferitelor case ciudate şi nesănătoase în care asemenea fiinţe se dezvoltă de preferinţă. La prima vedere, această plantă omenească, umbeliferă, dacă luai în consideraţie şapca albastră umflată pe care o purta pe cap, având tulpina înconjurată de un pantalon verzui, şi rădăcini bulboase înfăşurate în şoşoni de pâslă, prezenta o înfăţişare

albicioasă şi turtită care, hotărât lucru, nu vădea nimic veninos. În acest produs bizar îl recunoşteai pe acţionarul prin excelenţă, crezând în toate veştile pe care presa periodică le botează cu cerneala, el, considerând că nu mai încape nici o discuţie dacă aşa „scrie în ziar”, pe burghezul straşnic iubitor al ordinii, dar în veşnică revoltă morală faţă de guvern, de care totuşi ascultă totdeauna, pe o latură slabă în grup, dar feroce ca individ, neînduplecată ca un portărel când e vorba de dreptul său, dar hrănind cu mei proaspăt păsărelele şi cu oase de peşte pisicuţa, întrerupând o chitanţă de chirie pentru a-şi giugiuli canarul, bănuitor ca un paznic de temniţă, dar pierzându-şi banii într-o afacere proastă şi încercând apoi să-şi scoată pârleala printr-o zgârcenie nemaipomenită. Această floare hibridă nu se dovedea vătămătoare decât atunci când o foloseai: pentru a-i simţi greţoasa amărăciune trebuia s-o fierbi în anumite relaţii, în care interesele sale se aflau amestecate cu ale oamenilor. Ca toţi parizienii, Molineux simţea nevoia dominaţiei; dorea acea parte de suveranitate mai mare sau mai mică pe care oricine o exercită, chiar şi un portar, asupra mai multor sau mai puţinor victime: nevastă, copil,. Locatar, vânzător, cal, câine sau maimuţă. Acestora le aplici, la rândul tău, umilirile primite în sfera superioară la care aspiri. Acest bătrânel plicticos nu avea nici nevastă, nici copil, nici nepot, nici nepoată; pe femeia care-i făcea menajul o bruftuia prea mult ca să facă din ea o victimă; ea îşi făcea conştiincios treaba, evitând să aibă de-a face cu el. Pofta lui de tiranie era deci nesatisfăcută; pentru a o satisface, studiase cu răbdare legile asupra contractului de închiriere şi asupra peretelui despărţitor; aprofundase legislaţia caselor din Paris în toate chiţibuşurile referitoare la servituţi, dări, sarcini, măturat, pavoazare de sărbători, ţevi de scurgere, luminat, drept de avansare în stradă şi vecinătate a unor stabilimente insalubre.

Toată activitatea şi mijloacele de care dispunea, toată inteligenţa lui erau întrebuinţate în scopul de a-şi menţine

în cea mai completă stare de război situaţia de proprietar; făcuse din asta o distracţie şi distracţia devenea monomanie, îi plăcea să-i protejeze pe cetăţeni împotriva ilegalităţilor; dar motivele de plângere fiind rare, se ţinea mai mult de locatarii săi. Un locatar devenea duşmanul său, inferiorul, supusul, vasalul său; credea că are dreptul să i se arate respect şi-l considera grosolan pe cel care trecea pe scară pe lângă el fără să spună nimic. Îşi scria singur chitanţele de chirie şi le trimitea la amiază în ziua scadenţei. Datornicul întârziat primea o notificare la oră fixă. Apoi sechestrul, despăgubirile de cheltuieli, toată cavaleria judiciară dădea îndată atacul, cu rapiditatea a ceea ce călăul numeşte maşinărie. Molineux nu acorda nici termen, nici amânare; inima lui era neîndurătoare când era vorba de chirie.

— Îţi împrumut bani dacă ai nevoie, îi spunea el unui om solvabil; dar plăteşte-mi chiria, căci orice întârziere aduce cu sine o pierdere de dobânzi de care legea nu ne indemnizează.

După ce studiase îndelung fanteziile săltăreţe ale locatarilor care ieşeau din comun, care se succedau răsturnând instituţiile înaintaşilor lor chiar ca nişte dinastii, îşi făcuse singur o carte de legi de care se ţinea cu sfinţenie. Astfel, proprietarul nu repara nimic: nici un coş nu scotea fum, scările erau curate, tavanele albe, cornişele fără cusur, parchetele bine aşezate pe căpriori, zugrăveala mulţumitoare; broaştele de la uşi n-aveau mai mult de trei ani vechime, nici un geam nu lipsea, crăpături nu se vedeau, spărturile în mozaic nu apăreau decât la plecarea chiriaşului, când proprietarul lua în primire în prezenţa unui lăcătuş şi a unui zugrav-geamgiu, oameni, zicea el, cu care te poţi înţelege. Noul chiriaş era de altfel liber să facă reparaţii; dar dacă imprudentul renova apartamentul, Molineux cel mărunţel nu se gândea zi şi noapte declt la mijlocul de a-l scoate din casă, ca să închirieze mai scump apartamentul proaspăt renovat; îl pândea, îl aştepta şi

începea cu şicanele. Cunoştea toate sforăriile legislaţiei pariziene referitoare la închirieri, îi plăceau procesele, nu ieşea din scripte, trimitea scrisori mieroase şi politicoase chiriaşilor; dar în dosul stilului său, ca şi al expresiei sale fade şi prevenitoare, se ascundea sufletul unui Shylock. Cerea întotdeauna să i se plătească chiria cu şase luni înainte, până la ultima rată a contractului, şi să se respecte cortegiul condiţiilor spinoase pe care le inventase. Controla dacă locatarii aveau destule mobile pentru a garanta chiria. Pe cei noi îi supunea unor interogări poliţieneşti, căci nu voia să aibă de-a face cu anumite meserii; cel mai uşor ciocan îl speria. Apoi, când se trecea la facerea contractului, ţinea actul şi îl silabisea timp de opt zile, căci se temea de ceea ce numea el et caetera-urile notarilor. Când ieşea din mentalitatea lui de proprietar, Jean-Baptise Molineux părea bun, serviabil; juca boston fără să se plângă că a fost ajutat fără rost; râdea de ceea ce-i face să râdă pe burghezi, vorbea despre ceea ce vorbesc ei, despre faptele arbitrare ale brutarilor care aveau neruşinarea să înşele în cântar, despre poliţia care e înţeleasă cu ei, despre cei şaptesprezece deputaţi eroici ai stângii. Citea Bunul-simţ al abatelui Meslier, şi se ducea la biserică fiindcă nu era în stare să aleagă între deism şi creştinism, dar nu sta de vorbă în privinţa anafurei şi, în momentul de faţă, pleda contra pretenţiilor tot mai mari ale clerului. Cum nu se ţinea decât de plângeri, scria scrisori ziarelor în această privinţă, scrisori pe care ziarele nu le publicau şi cărora nu le răspundeau. În sfârşit, era ca oricare burghez respectabil, care în seara de Crăciun pune solemn buturuga în cămin, care serbează Boboteaza mâncând tradiţionala plăcintă, care inventează păcăleli de întâi aprilie, ia la rând bulevardele când e frumos afară, se duce să-i vadă pe patinatori şi, în zilele când se trag artificii, se aşază pe la orele două pe terasa din Piaţa Ludovic al XV-lea, cu pline în buzunar, ca să fie la stalu-ntâi.

Curtea batavă, unde locuia acest bătrânel, este produsul unei idei atât de bizare, încât nu ţi-o mai poţi explica după ce a fost pusă în aplicaţie. Acesta construcţie mănăstirească, cu arcade şi cu galerii interioare, clădită din piatră, împodobită cu o fântână în fund, o fântână însetată care-şi deschide gura de leu parcă pentru a cere apă trecătorilor, nu pentru a le-o oferi, a fost fără îndoială inventată pentru a înzestra cartierul Saint-Denis cu un fel de Palais-Royal. Acest corp de clădiri nesănătoase, închis în cele patru părţi ale sale de case înalte, n-are viaţă şi mişcare decât în timpul zilei, e centrul unor pasaje întunecoase care se întâlnesc aici, legând cartierul Halelor cu cartierul Saint-Martin prin faimoasa stradă Quincampoix, un fel de cărări umede în care oamenii grăbiţi să taie drumul capătă reumatism; dar, noaptea, nici un loc din oraş nu e mai pustiu – ai zice acolo sunt catacombele comerţului. E plin de ateliere murdare, foarte puţini batavi şi mulţi băcani. Bineînţeles, apartamentele acestui palat negustoresc n-au vedere decât spre curtea comună spre care dau toate ferestrele, aşa încât chiriile sunt ieftine. Domnul Molineux locuia la unul din colţuri, la etajul al şaselea, din motive de igienă: aerul nu era curat decât la şaptezeci de picioare deasupra pământului. Acolo, proprietarul nostru se bucura de priveliştea încântătoare a morilor din Montmartre, plimbându-se printre jgheaburi, unde cultiva flori, cu toate interdicţiile poliţieneşti relative la grădinile suspendate ale Babilonului modern. Apartamentul său se compunea din patru camere, în afară de preţioasele sale closete englezeşti situate la etajul superior avea cheia, erau ale lui, el le instalase, era în regulă în această privinţă. Când intrai, goliciunea indecentă a odăilor trăda îndată zgârcenia omului: în anticameră, şase scaune de pai, sobă de faianţă şi, pe pereţii tapetaţi cu hârtie de un verde-închis, patru gravuri cumpărate de ocazie; în sufragerie, două cufere, două colivii pline de păsări, o masă acoperită cu muşama, un barometru, o uşă-

fereastră care dădea spre grădinile suspendate şi nişte scaune de mahon umplute cu păr de cal; salonul avea perdeluţe de mătase verde învechită, mobilă tapisată cu catifea de Utrecht verde pe lemnărie vopsită în alb. Cât despre iatacul acestui bătrân celibatar, era plin de mobile de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, desfigurate de prea lungă întrebuinţare şi atât de murdare, încât o femeie îmbrăcată în alb s-ar fi ferit de ele. Căminul era împodobit cu un ornic, format din două coloane susţinând cadranul, care servea de piedestal zeiţei Pallas cu lancea în mină: o alegorie. Pe jos erau tot felul de farfurii pline cu resturi de mâncare pentru pisici, de care te puteai împiedica la tot pasul. Deasupra unui scrin din lemn de trandafir atârna un portret în pastel (Molineux în tinereţe). Apoi cărţi, mese pe care se vedeau dosare verzi murdare; pe o consolă zăceau răposaţii săi canari împăiaţi; în sfârşit, un pat atât de tare că-l întrecea pe cel al unei călugăriţe carmelite.

Cesar Birotteau fu încântat de politeţea deplină a lui Molineux, pe care-l găsi în halat de molton cenuşiu supraveghindu-şi laptele, pus pe o mică lampă de tinichea pe marginea şemineului, şi apa de cafea care fierbea într-o ulcică de pământ şi din care vărsa câte puţin în ibricul cu cafea. Ca să nu-şi deranjeze proprietarul, negustorul de umbrele se dusese el să-i deschidă lui Birotteau. Molineux avea veneraţie pentru primarii şi ajutorii de primari ai oraşului Paris, pe care-i numea ofiţerii săi municipali. La intrarea edilului se ridică şi stătu în picioare, cu şapca în mână, până se aşează ilustrul Birotteau.

— Nu, domnule. Da, domnule. Ah! Domnule, dacă aş fi ştiut că voi avea onoarea să posed în sânul modeştilor mei penaţi un membru al corpului municipal din Paris, credeţi-mă că aş fi considerat de datoria mea să vin eu la dumneavoastră, deşi vă sunt proprietar saU. Pe punctul. De A. Deveni.

Birotteau făcu un gest pentru a-l ruga să-şi pună şapca pe cap.

— Vă rog, nu-mi voi pune şapca până nu veţi lua loc şi vă veţi pune pălăria pe cap, dacă aveţi guturai; odaia mea e cam rece, modestele mele venituri nu-mi permit. Noroc, domnule ajutor de primar.

Birotteau strănutase, căutând actele. Le dădu, adăugând pentru a evita orice întârziere că domnul Roguin, notarul, le întocmise pe socoteala sa.

— Nu contest luminile domnului Roguin, vechi nume bine cunoscut în notariatul parizian; dar eu am apucăturile mele, îmi văd singur de afaceri, ceea ce e o manie destul de scuzabilă, iar notarul mei este.

— Bine, dar afacerea noastră e foarte simplă, zise parfumierul, obişnuit să se hotărască repede, ca orice negustor.

— Foarte simplă! Exclamă Molineux. Nimic nu e simplu în materie de închiriere. Ah! Dumneavoastră nu sunteţi proprietar, domnule, şi e cu aut mai bine pentru dumneavoastră. Dacă aţi şti până unde merg chiriaşii cu nerecunoştinţa şi alte precauţii suntem obligaţi să luăm! Uitaţi, domnule, am un chiriaş.

Molineux povesti timp de un sfert de oră cum domnul Gendrin, desenator de meserie, scăpase de sub supravegherea portarului său din strada Saint-Honoré. Domnul Gendrin comisese nişte infamii demne de Marat, făcuse nişte desene obscene pe care poliţia le tolera, căci poliţia e totdeauna înţeleasă cu răufăcătorii! Acest Gendrin, artist profund imoral, aducea noaptea femei stricate şi făcea murdărie pe scară, glumă demnă de un om care desena caricaturi împotriva guvernului. Şi de ce toate aceste ticăloşii? Pentru că i se cerea chiria în ziua de 15! Gendrin şi Molineux erau în proces, căci, deşi nu plătea, artistul pretindea să stea mai departe în apartamentul său gol. Molineux primea scrisori anonime în care Gendrin, desigur, îl ameninţa că va fi asasinat într-o seară pe vreuna din străduţele care duc la Curtea batavă.

— Până într-atât a întrecut măsura, domnule, zise el continuând, încât domnul prefect de poliţie, căruia i-am destăinuit necazul meu. (şi am profitat de ocazie ca să i spun câte ceva şi despre modificările care ar trebui introduse în legile respective), m-a autorizat să port pistoale pentru siguranţa mea personală.

Bătrânelul se sculă ca să aducă pistoalele.

— Astea sunt, domnule, exclamă el.

— Bine, domnule, dar din partea mea n-aveţi a vă teme deloc de aşa ceva, zise Birotteau privindu-l pe Cayron, căruia-i zâmbi, aruncându-i o privire în care se citea mila pentru un asemenea om.

Molineux surprinse această privire şi fu jignit de a întâlni o asemenea expresie la un ofiţer municipal, a cărui datorie e să-i ocrotească pe cei pe care-i administrează. Altuia i-ar fi iertat-o, dar lui Birotteau nu i-o iertă.

— Domnule, reluă el, cu un aer rece, un judecător comercial dintre cei mai respectaţi, un ajutor de primar, un comerciant onorabil nu s-ar coborî la asemenea micimi, căci micimi sunt. În cazul de faţă însă e vorba de o găurire de zid la care trebuie să consimtă şi proprietarul dumneavoastră, domnul conte de Grandville, de îndoieli de stipulat în privinţa reconstruirii zidului la sfârşitul închirierii; în fine, chiriile sunt foarte mici şi au să se urce; Piaţa Vendôme va avea căutare, chiar are căutare! Se va construi strada Castiglione! Mă dau legat. Mă dau legat.

— Să încheiem, zise Birotteau uimit; ce doriţi? Mă pricep destul la afaceri ca să ghicesc că argumentele dumneavoastră se vor retrage în faţa argumentului suprem, banii! Ei bine, de cât aveţi nevoie?

— De cât se cuvine, domnule ajutor de primar. Pe cât timp vreţi să facem contractul?

— Pe şapte ani, răspunse Birotteau.

— Peste şapte ani, cine ştie cât vă valora apartamentul de la primul etaj! Exclamă Molineux. Cine ştie cu cât se vor închiria două camere mobilate în acel cartier? Poate cu mai

mult de două sute de franci pe lună! Mă dau legat, mă dau legat printr-un contract! Aşa că trebuie să urcăm chiria la o mie cinci sute de franci. La acest preţ consimt să sustrag două camere din contractul domnului Cayron aici de faţă, spuse el aruncând o privire suspectă negustorului, vi le dau eu chirie pe şapte ani consecutivi. Găurirea zidului vă priveşte cu condiţia să-mi aduceţi aprobarea şi renunţarea la orice drepturi din partea domnului conte de Graville. Vă luaţi întreaga răspundere în legătură cu această mică spargere şi, întrucât mă priveşte, nu pretind să reconstruiţi peretele; Îmi daţi cinci sute de franci indemnizaţie chiar de acum: nu se ştie cine cât are de trăit şi nu vreau să alerg după nimeni pentru refacerea zidului.

— Aceste condiţii îmi par aproape juste, zise Birotteau.

— Apoi, zise Molineux, îmi veţi număra şapte sute cincizeci de franci, hic et nunc, scăzuţi din ultimele şase luni ale închirierii; chitanţa va figura pe contract. Oh! Accept mici poliţe, cu clauza valoarea în chirie, ca să nu-mi pierd garanţia, cu termenul care vă convine. Eu sunt om de înţeles în afaceri. Vom stipula că veţi închide uşa spre scara mea, pe unde nu veţi avea drept de intrare. Asta pe socoteala dumneavoastră. Şi cu cărămizi. N-aveţi nici o grijă, nu cer indemnizaţie pentru reconstruire la sfârşitul închirierii, consider că intră în cei cinci sute de franci. Eu sunt totdeauna drept, domnule.

— Noi, negustorii, nu suntem atât de tipicari, zise parfumierul; cu atâtea formalităţi nici n-am putea face afaceri.

— Oh! În comerţ e cu totul altceva, mai ales în parfumerie, unde totul merge ca pe roate, zise bătrânelul cu un zâmbet acru. Dar în materie de închiriere, domnule, nimic nu e indiferent la Paris. Iată, am avut un chiriaş în strada Montorgueil.

— Domnule, zise Birotteau, mi-ar părea foarte rău să vă întârzii la cafeaua cu lapte: iată actele, faceţi rectificări, sunt de acord cu tot ce-mi veţi cere; mâine semnăm, astăzi

să convenim verbal, căci mâine arhitectul meu trebuie să fie stăpân pe teren.

— Domnule, reluă Molineux uitându-se la negustorul de umbrele, mai e şi ultima rată; domnul Cayron nu vrea s-o plătească. O s-o adăugăm la poliţe, pentru ca chiria să curgă din ianuarie în ianuarie. Aşa e mai potrivit.

— Fie, zise Birotteau.

— Bacşişul pentru portar.

— Păi, spuse Birotteau, dacă n-am dreptul la scară şi la intrare, nu e just.

— Oh! Sunteţi chiriaş, zise cu o voce peremptorie Molineux cel mărunţel, care ţinea la principii, sunteţi obligat să contribuiţi la impunerile pe uşi şi ferestre şi la partea dumneavoastră de sarcini. Dacă ne înţelegem în toate privinţele, domnule, nu mai e apoi nici o dificultate. Vă extindeţi mult, domnule; merg bine afacerile?

— Da, zise Birotteau. Dar altul e motivul. Adun câţiva prieteni atât pentru a cinsti eliberarea teritoriului, cât şi pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare.

— Ah! Ah! Zise Molineux, o răsplată binemeritată!

— Da, zise Birotteau, poate că am meritat această neasemuită şi regală favoare, îndeplinindu-mi funcţia la tribunalul comercial şi luptând pentru Bourboni pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vandemiar, când am fost rănit de Napoleon; aceste titluri.

— Fac cât cele ale bravilor noştri soldaţi din vechea armată. Panglica e roşie fiindcă e muiată în sângele vărsat.

La aceste cuvinte luate din Le Constitutionnel, Birotteau nu se putu stăpâni să nu-l invite la bal pe Molineux cel mărunţel, care se pierdu în mulţumiri şi simţi că e cât pe ce să-i ierte dispreţul. Bătrânul îl conduse pe noul chiriaş până în pragul scării, copleşindu-l cu amabilităţi. Când Birotteau ajunse în mijlocul Curţii batave împreună cu Cayron, îşi privi vecinul cu un aer ironic.

— Nu mi-aş fi închipuit că pot exista oameni atât de infirmi! Zise el, ţinându-se să nu spună proşti.

— Ah! Domnule, zise Cayron, n-are toată lumea talentele dumneavoastră.

Birotteau putuse să se creadă un om superior în prezenţa domnului Molineux; răspunsul negustorului de umbrele îi plăcu şi-l făcu să surâdă: îl salută deci cu un gest regal.

— Tot sunt în Hale, îşi zise Birotteau, ia să fac târgul cu alunele.

După ce umblă un ceas în sus şi în jos, trimis de negustoresele din Hale în strada Lombards, unde alunele se cereau pentru drajeuri, Birotteau află de la prietenii săi Matifat că fructele uscate erau vândute cu toptanul numai de o anume negustorească, coana Angelique Madou, din strada Perrin-Gasselin; numai în prăvălia ei se găsea adevărata alună mare de Provenţa şi aluna albă autentică din Alpi.

Strada Perrin-Gasselin este una din cărările labirintului pătrat închis de chei, de strada Saint-Denis, de strada Ferronnerie şi strada Monnaie, labirint care constituie parcă măruntaiele oraşului. Aici colcăie o mare mulţime de mărfuri de tot felul, de la cele rău mirositoare la cele delicate: scrumbia şi muselina, mătasea şi mierea, untul şi voalul, şi mai ales multe mici negustorii de care Parisul n-are habar, aşa după cum majoritatea oamenilor n-au habar de ce se petrece în pancreasul lor; lipitoarea lor era atunci un anume Bidault, zis Gigonnet, specialist în scontarea poliţelor, şi care locuia în strada Greneta. Ici, în nişte foste grajduri, zac tone de ulei, iar magaziile adăpostesc miriade de ciorapi de bumbac. Colo e negoţul cu toptanul al alimentelor care se vând apoi la Hale cu bucata. Coana Madou, altădată negustorească de peşte, specializată de zece ani în fructe uscate, în urma legăturii ei cu fostul proprietar al acestui negoţ, lucru despre care se trăncănise mult în Hale, fusese o frumuseţe bărbătească şi provocatoare; acum frumuseţea i se înecase în grăsime. Locuia la parter, într-o casă gălbuie ruinată, dar pe care o mai ţineau cârligele de fier de la fiecare etaj. Răposatul

reuşise să se descotorosească de concurenţi şi să-şi transforme negoţul în monopol; moştenitoarea lui, cu toate unele uşoare lipsuri de educaţie, putea deci să-l continue lăsându-l să meargă de la sine, învârtindu-se prin depozitele ei, care ocupau magazii, grajduri şi foste ateliere şi unde combătea cu succes insectele. N-avea tejghea, nici casă de plată, nici registre, căci nu ştia să scrie, nici să citească; dădea cu pumnul ca răspuns la scrisori, pe care le considera nişte insulte. Altfel, femeie de treabă, rumenă la faţă, purtând basma pe deasupra scufiei, cucerea, cu glasul ei de trâmbiţă, stima căruţaşilor care-i aduceau marfa şi cu care, de la ciorovăieli, trecea la o sticlă de vinişor alb. Greutăţi nu putea avea cu producătorii care-i expediau fructele, căci corespondenţa se făcea în bani lichizi, singurul fel în care aveau relaţii, iar mătuşa Madou se ducea vara să-i vadă. Birotteau o găsi pe această negustorească rustică printre saci de alune, de castane şi de nuci.

— Bună ziua, scumpa mea domniţă, zise Birotteau cu un aer protector.

— Scumpa mea! Zise ea. Da ce, băiatule, aşa de bine mă cunoşti şi aşa de mult ţi-am plăcut? Om fi mâncat din acelaşi blid?

— Sunt negustor de articole de parfumerie şi, pe deasupra, ajutor de primar în arondismentul al doilea din Paris; aşa încât, ca magistrat şi consumator, am dreptul să mi se vorbească pe alt ton.

— Eu una mă mărit când vreau, zise bărbătoasa; la primărie nu consum nimic, aşa că nu-i obosesc pe ajutorii de primari. Cât despre clientela mea, mă adorează şi le vorbesc cum am poftă. Dacă nu le place, n-au declt să se ducă aiurea.

— Iată efectele monopolului! Murmură Birotteau.

— Popol! E finu-meu! Te pomeneşti că o fi făcut una boacănă; pentru el vi? Dumneata, stimabile magistrat? Zise ea încălcându-şi vocea.

— Nu, am avut onoarea să-ţi spun că în calitate de consumator.

— Şi cum te cheamă, drăguţă? Nu te-am mai văzut pe-acilea.

— Cu tonul ăsta cred că-ţi vinzi alunele ieftin, zise Birotteau, care îşi spuse numele şi îşi arătă îndeletnicirile.

— Ah! Eşti faimosul Birotteau, cu nevasta a frumoasă. Şi cam câte alune dulci vrei, iubitule?

— Şase mii, pe cântărite.

— Mai mult nici n-am, zise negustoreasa, vorbind ca un flaut răguşit. Ştiu că ai ceva de lucru cu măritatul şi cu parfumatul fetelor, domnule dragă! Să te ţie Dumnezeu că văd că degeaba nu stai! Auzi cât îi trebuie!

O sa fii un muşteriu prima-ntâi şi-am să te scriu în inima femeii la care ţin cel mai mult pe lume.

— Cine e?

— Păi, scumpa domniţă Madou.

— Cât costă alunele?

— Pentru dumneata, coane, douăzeci şi cinci de franci suta, dacă iei tot.

— Douăzeci şi cinci de franci, zise Birotteau, vine o mie cinci sute de franci! Şi-o să-mi trebuiască, poate, sute de mii pe an!

— Păi, uite şi dumneata ce marfă, culeasă pe alesele! Zise ea, băgându-şi braţul roşu într-un sac de alune mari. Şi nu-i niciuna găunoasă, domnule dragă. Ia gândeşte-te că băcanii, când ie amestecă cu stafide şi migdale, cer un franc şi douăzeci de bani pe juma de kil, şi un sfert din câte bagă sunt seci. N-oi fi vrând să pierd din cost ca să-ţi fac plăcere? De drăguţ, eşti drăguţ, da nici aşa! Dacă-ţi trebuie aşa de multe, ne-nvoim cu douăzeci de franci, că nu şade frumos să laşi să plece un ajutor de primar, asta ar purta nenoroc mirilor! Ia pune mâna şi pipăie ce mai marfă, şi grea! Nu trag nici cincizeci la juma de kil! Sunt pline-ochi, nici urmă de vierme!

— Bine, trimite-mi vreo şase mii la două mii de franci şi pe termen de nouăzeci de zile, în strada Faubourg-du-Temple, la fabrica mea, mâine dis-de-dimineaţă.

— O să mă grăbesc ca o mireasă. Hai noroc, domnule primar, şi nu fi supărat. Da mă rog frumos de bunătatea 'mneatale, zise ea ţinându-se după Birotteau în curte, fă-mi poliţe cu termen de patruzeci de zile, că prea ţi-am lăsat ieftin, e păcat să mai pierd şi la scont! Că dacă-i pe inima duioasă a lui moş GigonneT. Ne suge sufletul cum trage păianjenul dintr-o muscă.

— Bine, să fie pe cincizeci de zile. Dar o să cântărim câte cincizeci de kilograme, ca să nu se-ntâmplă să fie seci. Altfel nu facem târgul.

— Ah! Se pricepe, al dracului, zise coana Madou; nu-l poţi trage pe sfoară. De bună seamă că derbedeii ăia din strada Lombards l-au învăţat! Lupoii ăia sunt toţi o apă şi-un pământ, când e vorba să-i sfâşie pe bieţii mieluşei.

Mieluşica avea cinci picioare înălţime şi trei picioare împrejur; semăna cu un stâlp gros de piatră îmbrăcat în stambă vărgată şi fără betelie.

Cufundat în planurile lui, parfumierul medita, mergând de-a lungul străzii Saint-Honoré, la bătălia lui cu uleiul Macassar; se gândea la etichete, la forma sticlelor, la tăria dopurilor, la culoarea afişelor. Şi se mai spune că nu e poezie în comerţ! Newton n-a făcut mai multe calcule pentru celebrul său binom decât Birotteau pentru Esenţa comagenă, căci Uleiul redevenise Esenţă; Birotteau trecea de la o expresie la alta fără să le cunoască bine valoarea. Toate combinaţiile i se răsuceau în cap, şi el lua această activitate în gol drept talent. Fiind atât de preocupat, trecu de strada Bourdonnais şi fu nevoit să se întoarcă, amintindu-şi de unchiul său.

Claude-Joseph Pillerault, fost negustor de unelte de câmp şi de gospodărie, cu firma La Clopotul de aur, era unul din oamenii dintr-o bucată, demni de admiraţie: hainele şi apucăturile, inteligenţa şi inima, limbajul şi gândirea, toate

se îmbinau la el într-un mod armonios. Ca unica rudă a doamnei Birotteau, Pillerault concentrase asupra ei şi a Césarinei toată afecţiunea lui, după ce îşi pierduse, în cursul carierei comerciale, nevasta şi fiul, iar apoi un copil adoptiv, fiul bucătăresei sale. Aceste pierderi dureroase îl aruncaseră într-un stoicism creştin, o doctrină care-i însufleţea viaţa şi-i colora ultimii ani cu o nuanţă caldă şi rece în acelaşi timp, ca apusurile de soare iarna. Capul său slab şi brăzdat, aspru şi colorat în tonuri de galben-închis şi de cenuşiu „armonios topite laolaltă semănă mult cu cel pe care pictorii îl fac Timpului, dar era mai umanizat: căci obiceiurile vieţii negustoreşti micşoraseră la el caracterul monumental şi rebarbativ exagerat de pictori, de sculptori şi de fabricanţii de pendule. De statură mijlocie, Pillerault era mai degrabă îndesat decât gras; natura îl croise pentru muncă şi viaţă lungă, lat în spete şi cu oase solide. Avea o fire rece, aparent nepăsătoare, dar nu era insensibil. Nu prea expansiv dacă te luai după atitudinea lui calmă şi după faţa lui imobilă, Pillerault avea totuşi o sensibilitate interioară, fără fraze, nici emfaze. Ochii lui, cu lumina verde punctată cu negru, erau de o luciditate neclintită. Fruntea, brăzdată de linii drepte şi îngălbenită de timp, era îngustă, strânsă şi osoasă, încununată de un păr argintiu, tuns scurt şi cam lânos. Gura fină arăta prevederea, nu zgârcenia. Vioiciunea ochilor vădea o viaţă cumpătată, în sfârşit, cinstea, sentimentul datoriei, o modestie adevărată îi formau un fel de aureolă, dând figurii sale relieful unei sănătăţi depline. Timp de şaizeci de ani, dusese viaţa grea şi sobră a unui om care munceşte dârz. Povestea lui i semăna cu cea a lui César, afară de noroacele acestuia. Fusese vânzător până la treizeci de ani; îşi băgase banii agonisiţi în prăvălie pe vremea când César cumpăra cu ai lui rente; în sfârşit, trecuse şi el prin legea maximumului; târnăcoapele şi obiectele de fier îi fuseseră rechiziţionate, caracterul său înţelept şi rezervat, simţul prevederii şi chibzuinţă influenţaseră felul lui de a lucra. Majoritatea afacerilor le

încheiase pe cuvânt şi rareori avusese greutăţi. Ştiind să observe, ca toţi oamenii meditativi, studia oamenii, lăsându-i să vorbească; aşa se făcea că de multe ori refuza să încheie târguri avantajoase, pe care le preluau vecinii săi, iar aceştia regretau mai târziu şi-şi spuneau că Pillerault ştie să-i miroasă pe potlogari. Prefera câştiguri mici, dar sigure, declt lovituri îndrăzneţe unde sunt puse în joc sume mari. Avea în prăvălie plăci de cămin, grătare, garnituri ieftine de sobă, cazane de fontă sau de fier, târnăcoape şi tot ce-i trebuie ţăranului. Această branşă, destul de ingrată, cerea o toarte mare muncă mecanică. Câştigul nu era pe măsura trudei, căci rămânea puţin de pe urma acestor mărfuri grele, greu de mânuit şi de înmagazinat. Multe lăzi bătuse el în cuie, multe le împachetase şi le despachetase, multe transporturi luase în primire. Nici o avere n-a fost vreodată mai demn câştigată, nici mai îndreptăţită, nici mai demnă de respect ca a sa. Niciodată nu înşelase, niciodată nu alergase după chilipir, în ultimii ani îl vedeai fumându-şi pipa în pragul prăvăliei, privind la trecători şi supraveghind munca vânzătorilor. În 1814, când s-a retras, averea lui consta din şaptezeci de mii de franci plasaţi în rente de stat, care-i aduceau un venit de cinci mii şi câteva sute de franci, precum şi din patruzeci de mii de franci plătibili în cinci ani fără dobândă, valoarea prăvăliei sale pe care o vânduse unuia din vânzători. Timp de treizeci de ani făcuse afaceri de o sută de mii de franci anual şi câştigase şapte la sută din această sumă, iar jumătate din câştig îi trebuise ca să trăiască. Acesta a fost bilanţul său, Vecinii nu-l invidiau pentru această mediocritate şi îi lăudau înţelepciunea fără ş-o înţeleagă. În locul unde strada Monnaie face colţ cu strada Saint-Honoré se află cafeneaua David, unde câţiva bătrâni negustori, ca Pillerault, veneau seara să-şi bea cafeaua. Acolo, de câteva ori, adoptarea fiului bucătăresei fusese subiect de glume, dar din cele care se fac cu un om respectat, căci negustorul inspira o stimă respectuoasă fără să umble după ea: a lui proprie îi era de ajuns. De aceea,

când Pillerault îl pierdu pe bietul tânăr, mai mult de două sute de persoane urmară dricul şi merseră până la cimitir. Pillerault avu în momentul acela o purtare eroică. Durerea lui, reţinută, cum e durerea tuturor oamenilor cu tărie de caracter, mări simpatia cartierului pentru cest om de treabă, expresie care se pronunţa, când era vorba de Pillerault, cu un accent care îi extindea înţelesul şi îl înnobila.

Cumpătarea lui Claude Pillerault devenise obişnuinţă, aşa încât nu se putu împăca cu plăcerile unei vieţi inactive în momentul când, părăsind comerţul, intră în acea perioadă de odihnă care-l dărâmă pe burghezul parizian; îşi continuă felul de viaţă şi-şi învioră bătrâneţea prin convingerile sale politice, care, trebuie s-o spunem, erau de extremă stingă. Pillerault făcea parte dintre acei muncitori pe care revoluţia îi adusese în rândurile burgheziei. Singura pată a caracterului său era importanţa pe care o dădea acestei cuceriri; ţinea la drepturile, la libertatea, la roadele revoluţiei; credea că bunăstarea adusă de ea şi tăria ei politică erau compromise de iezuiţi, de a căror putere secretă vorbeau liberalii, că aceste cuceriri erau ameninţate prin ideile pe care Le Constitutionnel le atribuia fratelui regelui. Era, de altfel, consecvent cu viaţa şi cu ideile sale; nu era nimic meschin în politica sa, nu-şi înjura adversarii, se ferea de curteni, credea în virtuţile republicane; şi-l închipuia pe Manuel lipsit de orice exces, pe generalul Foy om mare, pe Casimir-Perier fără ambiţii, pe Lafayette un profet politic, pe Courier om cumsecade. În sfârşit, avea o seamă de nobile himere. Acest falnic bătrân ducea o viaţă de familie, mergând la Ragoni şi la nepoata sa, la judecătorul Popinot, la Joseph Lebas şi la soţii Matifat. Pentru el, n-avea nevoie de mai mult de o mie cinci sute de franci pe an. Restul veniturilor îl folosea pentru binefaceri sau pentru cadouri nepoţicăi; pe prieteni îi trata de patru ori pe an, oferindu-le câte o masă la restaurantul Roland, în strada Hasard, de unde-i ducea apoi la teatru. Juca rolul

acelor burlaci bătrâni prin care femeile măritate îşi satisfac toate capriciile: o excursie la ţară, o seară la Operă, o ieşire la Montagnes-Beaujon. Pillerault era fericit că poate face plăcere altora şi se bucura de bucuria lor. După ce-şi vânduse prăvălia, nevrând să plece din cartierul unde de deprinsese să trăiască, închiriase într-o casă veche din strada Bourdonnais un mic apartament cu trei camere la etajul al patrulea.

După cum apucăturile lui Molineux se citeau în mobila lui ciudată, tot astfel, viaţa curată şi simplă a lui Pillerault era dezvăluită prin aranjamentul apartamentului său, compus dintr-o anticameră, un salon şi o cameră de culcare, adevărată chilie de călugăr, doar ceva mai mare. Anticamera, cu pardoseala de cărămidă cernită, nu avea decât o fereastră împodobită cu perdele de percal cu borduri roşii şi scaune de mahon acoperite cu o stofă roşie ţintuită în cuie aurii; pereţii erau tapetaţi cu o hârtie verzuie şi ornaţi cu Jurământul americanilor, cu portretul lui Bonaparte, ca prim-consul, şi cu Bătălia de la Austerlitz. Salonul, aranjat desigur de tapiţer, avea mobile galbene înflorate, un covor, o garnitură de cămin de bronz neaurit, un paravan pictat, o consolă cu un vas de flori sub clopot şi o masă rotundă cu faţă de masă pluşată pe care se afla un serviciu de lichior. Faptul că toate erau noi în această odaie vădea lămurit concesia faţă de ce se cade făcută de bătrânul negustor, care nu prea avea musafiri. În iatacul lui, simplu ca ai unui călugăr sau al unui soldat bătrân, oameni care preţuiesc cel mai mult viaţa, un crucifix cu agheasmatar, aşezat deasupra patului, atrăgea privirile. Această profesiune de credinţă la un republican, stoic era profund mişcătoare. O femeie bătrână venea să-i facă curăţenie, dar respectul lui pentru femei era atât de mare, încât n-o lăsa să-i văcsuiască încălţămintea; era abonat la un văcsuitor care i-o curăţa regalat. Costumul lui era simplu şi neschimbat. Purta de obicei redingotă şi pantaloni de postav albastru, vestă de pânză colorată, cravată albă şi

pantofi cu ghetre; io zilele de sărbătoare îşi punea un frac cu nasturi de metal. Se scula, prânzea, ieşea, cina, se ducea în vizită şi se întorcea acasă la ore foarte exacte, căci regularitatea obiceiurilor aduce sănătate şi viaţă lungă. Nu era niciodată vorba de politică între César, soţii Ragon, abatele Loraux şi el, căci oamenii din cercul lui se cunoşteau prea bine ca să mai facă prozelitism. Ca şi nepotul său, ca şi soţii Ragon, avea mare încredere în Roguin. Pentru el, un notar din Paris era o fiinţă venerabilă, o întruchipare a cinstei. În afacerea cu terenurile, Pillerault analizase situaţia, ceea ce explica îndrăzneala cu care César combătuse presimţirile soţiei sale.

Parfumierul urcă cele şaptezeci şi opt de trepte care duceau la mica uşă cafenie a apartamentului unchiului său, gândindu-se că bătrânul trebuie să fie foarte robust pentru a le urca mereu fără să se plângă. Găsi redingota şi pantalonii aşezaţi afară pe un cuier; doamna Vailiant peria şi curăţa hainele, în timp ce bălanul filosof, îmbrăcat într-un halat de molton cenuşiu, lua masa la gura sobei, citind dezbaterile parlamentare în Le Constitutionnel sau, cum îi zice acum, Journal du Commerce.

— Unchiule, zise César, afacerea s-a încheiat, se fac actele. Dar mai e timp să ne retragem dacă dumneata ai ceva temeri sau păreri de rău.

— De ce să mă retrag? Afacerea e bună, dar va da târziu beneficii, ca toate afacerile sigure. Cei cincizeci de mii de franci ai mei sunt la bancă, ieri am încasat ultimii cinci mii de franci din prăvălie. Cât despre soţii Ragon, ei îşi pun la bătaie toată averea.

— Dar atunci cu ce trăiesc?

— N-ai nici o grijă, trăiesc ei.

— Unchiule, am înţeles, zise Birotteau foarte mişcat, strângând mâinile batonului auster.

— Cum se face afacerea? Întrebă brusc Pillerault.

— Eu iau trei optimi, dumneata şi Ragonii o optime; vă trec debitori pe registrele mele până ce se hotărăşte

chestiunea actelor de autentificat.

— Bine! Mai băiete, da tu trebuie să fii foarte bogat ca să bagi aici trei sute de mii de franci! Nu rişti cam mult în afara negoţului tău? N-o să sufere din cauza asta? În fine, te priveşte. Dacă ai vreo încurcătură, cum rentele au ajuns la optzeci, aş putea vinde de două mii de franci din cele consolidate. Dar bagă de seamă, băiete: dacă recurgi la mine, te atingi de averea fiicei tale.

— Unchiule, ce simplu spui dumneata cele mai frumoase lucruri! Mi-ai răscolit inima.

— Mie mi-a răscolit-o mai tare generalul Foy, adineauri! Da, da, încheie afacerea: terenurile nu zboară, o să ne revie la jumătate de preţ; chiar de-ar fi să aşteptăm şase ani, tot o să avem ceva dobânzi închiriindu-le pentru şantiere, aşa că nu putem pierde nimic. Un singur ghinion ar fi, dar e imposibil. N-o să fugă Roguin cu banii noştri.

— De asta tocmai îmi vorbea nevastă-mea astă-noapte; ea se teme.

— Auzi vorbă, să fugă Roguin cu banii noştri, zise Pillerault râzând. Şi pentru ce?

— Ea zice că-i miroase nasul şi, ca toţi bărbaţii la care nu se uită femeile, moare după.

Zâmbind cu neîncredere, Pillerault rupse o hârtiuţă dintr-un carnet, scrise suma şi semnă:

— Iată pentru bancă un bon de o sută de mii de franci, partea Ragonilor şi a mea. Bieţii oameni au trebuit să-i vândă haimanalei tale de du Tillet cele cincisprezece acţiuni Wortschin ale lor ca să completeze suma. Ţi se strânge inima când vezi oameni de treabă în necaz. Şi oameni aşa de demni, de nobili, floarea vechii burghezii! Fratele lor, Popinot, judecătorul, nu ştie nimic, se ascund de el ca să nu-l stârnească în milosteniile lui. Oameni care au muncit, ca şi mine, treizeci de anişori.

— Dea domnul ca Uleiul comagen să aibă succes! Exclamă Birotteau. Aş fi de două ori fericit. Rămâi cu bine, unchiule; vii duminică să iei masa cu noi; vin şi Ragonii, Roguin şi

domnul Claparon, căci semnăm cu toţii poimâine; mâine e vineri şi nu vreau să închei afac.

— Ai căzut în asemenea superstiţii?

— Unchiule, nu voi crede niciodată că ziua în care fiul Domnului a fost ucis de oameni este o zi norocoasă. Şi de 21 ianuarie se-ntrerup afacerile.

— Pe duminică, zise brusc Pillerault.

„Dacă n-ar avea opiniile politice pe care le are, îşi spuse Birotteau, coborând pe scară, unchiu-meu n-ar avea pereche în lume. De ce s-o fi ţinând de politică? Ar fi aşa de liniştit dacă nu s-ar gândi la asta! Încăpăţânarea lui dovedeşte că nu există om perfect”.

— S-a şi făcut ceasul trei, zise César întorcându-se acasă.

— Domnule, aţi luat valorile astea? Îl întrebă Célestin arătându-i poliţele negustorului de umbrele.

— Da, cu şase la sută, fără comision. Nevastă, pregăteşte-mi hainele, mă duc la domnul Vauquelin, ştii de ce. Nu uita cravata albă.

Birotteau dădu câteva ordine vânzătorilor; nu-l văzu pe Popinot, ghici că viitorul său asociat se îmbracă, apoi se urcă repede în camera lui, unde găsi Sfânta Fecioară din Dresda, superb înrămată, aşa cum comandase el.

— Ei, nu-i drăguţă? Îi spuse el fiicei sale.

— Tată, spune că-i frumoasă; altfel râde lumea de tine.

— Ia te uită cum îl ceartă fata pe tată-său! Ei bine, dacă-i după gustul meu, îmi place mai mult Hero şi Leandru. Sfânta Fecioară e un subiect religios care merge într-o capelă; dar Hero şi Leandru, ah! Am să-l cumpăr, căci flaconul de ulei mi-a dat idei.

— Tată, nu te înţeleg.

— Virginie, o birjă! Strigă César cu voce răsunătoare după ce se bărbieri şi când timidul Popinot apăru, ferindu-se să şchioapete, din cauza Césarinei.

Îndrăgostitul nu băgase încă de seamă că infirmitatea lui nu mai exista pentru iubita lui. Dovadă încântătoare de

dragoste pe care numai, cei năpăstuiţi de soartă cu vreun defect corporal o pot cunoaşte.

— Domnule, zise el, presa poate să funcţioneze chiar de mâine.

— Da ce ai, Popinot? Întrebă César, văzându-l roşind pe Anselme.

— Sunt bucuros, domnule, că am găsit o prăvălie, cu odaie în dos, bucătărie, camere deasupra şi magazii, la preţul de o mie două sute de franci pe an, în strada Cinq-Diamants.

— Trebuie să obţinem un contract pe optsprezece ani, zise Birotteau. Dar haidem la domnul Vauquelin, vorbim noi pe drum.

Cesar şi Popinot se urcară în birjă în faţa vânzătorilor uimiţi de aceste găteli exorbitante şi de trăsura neobişnuita, habar n-aveau de marile planuri ale stăpânului Reginei trandafirilor.

— Vom afla acum adevărul asupra alunelor, zise parfumierul.

— Asupra alunelor? Întrebă Popinot.

— Acuma cunoşti secretul. Popinot, zise parfumierul, am scăpat cuvântul alună, aici e taina. Uleiul de alune este singurul care are acţiune asupra părului; la asta nu s-a gândit nici o casă de parfumerie. Văzând gravura Hero şi Leandru, mi-am spus: Dacă cei vechi întrebuinţau atâta ulei pentru părul lor înseamnă că ştiau ei ceva; căci cei vechi sunt cei vechi! Cu toate pretenţiile moderne, eu sunt de părerea lui Boileau asupra anticilor. De aici am plecat ca să ajung la uleiul de alune, datorită tânărului Bianchon, student în medicină, ruda ta; el mi-a spus că la facultate colegii lui întrebuinţează uleiul de alune pentru a activa creşterea mustăţilor şi a favoriţilor. Nu ne mai lipseşte decât aprobarea ilustrului domn Vauquelin. Dacă ne luminează el, publicul nu va fi înşelat. Adineauri eram în Hale, la o negustorească de alune, ca să cumpăr materia primă; peste un moment voi fi la unul din cei mai mari savanţi ai Franţei, ca să aflu ce se poate scoate din ea.

Proverbele au dreptate: extremele se ating. Vezi, băiete, comerţul este un intermediar între produsele vegetale şi ştiinţă. Angelique Madou recoltează, domnul Vauquelin extrage, şi noi vindem esenţa. Alunele valorează un franc şi douăzeci de bani jumătate de kilogram, domnul Vauquelin le va însuti valoarea, iar noi vom servi poate omenirea, căci dacă vanitatea provoacă mari frământări omului, atunci un cosmetic bun e o binefacere.

Admiraţia religioasă cu care Popinot îl asculta pe tatăl Césarinei stimulă elocinţa lui Birotteau, care-şi permise frazele cele mai aiuristice pc care le poate inventa un burghez.

Intrând în strada unde locuia Vauquelin, spuse:

— Să fii respectuos, Anselme, căci vom pătrunde în sanctuarul ştiinţei. Să pui Sfânta Fecioară la vedere, dar discret, pe un scaun, în sufragerie. Numai de nu m-aş încurca în ce am de spus! Exclamă Birotteau cu naivitate. Omul ăsta are un efect chimic asupra mea, Popinot, vocea lui îmi aprinde măruntaiele şi-mi provoacă până şi crampe. Este binefăcătorul meu, şi peste câteva clipe, Anselme, va fi al tău.

Aceste cuvinte îl îngheţară pe Popinot, care-şi mişcă picioarele ca şi când ar fi mers. Pe ouă şi privi îngrijorat zidurile. Domnul Vauquelin era în cabinetul său când Birotteau îi fu anunţat. Academicianul ştia că parfumierul e ajutor de primar şi foarte bine văzut, şi îl primi.

— Vasăzică nu mă uiţi în mărirea dumitale? Zise savantul; dar de la chimist la parfumier nu-i decât un pas.

— Vai! Domnule, de la geniul dumneavoastră la simplitatea unui biet om ca mine e o imensitate. Dumneavoastră vă datorez ceea ce numiţi mărirea mea, şi lucrul ăsta n-am să-l uit nici pe lumea asta, nici pe cealaltă.

— Oh! Pe cealaltă se zice că vom fi toţi egali, regi şi cârpaci, laolaltă.

— Adică regii şi cârpacii care se vor fi purtat creştineşte, observă Birotteau.

— E fiul dumitale? Întrebă Vauquelin privindu-l pe tânărul Popinot, care era năucit că nu vede nimic extraordinar în cabinetul unde credea că va găsi lucruri monstruoase, maşini uriaşe, metale zburătoare, substanţe însufleţite.

— Nu, domnule, e un tânăr la care ţin şi care vine să implore marea dumneavoastră bunătate, egală cu talentul pe care-l aveţi; nu e ea nemărginită? Zise el pe un ton plin de subînţelesuri. Venim să vă consultăm a doua oară, după şaisprezece ani, asupra unei chestiuni importante în care sunt ignorant ca un parfumier.

— Despre ce e vorba?

— Ştiu că vă consacraţi veghile analizei părului! În vreme ce vă gândeaţi la păr pentru glorie, eu mă gândeam la el pentru negoţ.

— Dragă domnule Birotteau, ce doriţi de la mine? Analiza părului?

Şi luă o hârtiuţă.

— Voi prezenta la Academia de ştiinţe un memoriu asupra acestui subiect. Părul e format dintr-o cantitate destul de mare de mucus, dintr-o cantitate mică de ulei alb, din mult ulei negru-verzui, din fier, din câţiva atomi de oxid, din mangan, din fosfat de calciu, dintr-o cantitate foarte mică de carbonat de calciu, din siliciu şi din mult sulf. Proporţiile diferite ale acestor materii dau culorile diferite ale părului. Astfel, părul roşu conţine mult mai mult ulei negru-verzui.

Cesar şi Popinot căscau nişte ochi caraghios de mari.

— Nouă lucruri! Exclamă Birotteau. Cum aşa? Într-un fir de păr se găsesc metale şi uleiuri? Dacă nu mi-aţi spune asta dumneavoastră, un om pe care-l venerez, n-aş putea crede. Extraordinar! Mare-i Dumnezeu, domnule Vauquelin.

— Firul de păr este produs de un organ folicular, reluă chimistul, un fel de buzunar deschis la cele două extremităţi ale sale: printr-una e legat de nervi şi de vasele sangvine, iar prin cealaltă iese firul de păr. După unii dintre savanţii noştri confraţi, şi printre ei şi domnul de Biainville, firul de

păr ar fi o parte moartă expulzată din acest buzunar sau criptă, care-i plin de o materie cărnoasă.

— Cum s-ar zice, un fel de beţe de sudoare, exclamă Popinot, căruia parfumierul îi dădu una cu piciorul în călcii.

Vauquelin zâmbi de imaginea lui Popinot.

— E deştept, nu? Zise atunci César privindu-l pe Popinot. Dacă părul e născut mort, atunci, domnule, e imposibil să-l facem să trăiască, suntem pierduţi! Prospectul devine absurd; nu ştiţi ce curios e publicul, nu poţi să vii şi să-i spui.

— Că are gunoi pe cap, zise Popinot, ca să-l mai facă să râdă pe Vauquelin.

— Un cimitir Pere-Lachaise capilar, îi răspunse chimistul continuând gluma.

— Şi eu care-am cumpărat alunele! Exclamă Birotteau, sensibil la pierderea comercială. Dar atunci de ce vând unii.

— Linişteşte-te, zise Vauquelin zâmbind; văd că e vorba de un secret pentru a împiedica părul să cadă sau să albească. Să vă spun părerea mea în chestiune după toate cercetările pe care le-am făcut.

Aici Popinot ciuli urechile ca un iepure speriat.

— Decolorarea acestei substanţe, moarte sau vii, este produsă după mine, de întreruperea secreţiei materiilor colorante, ceea ce ar explica de ce, în ţările cu climă rece, părul animalelor cu blană frumoasă păleşte şi albeşte în timpul iernii.

— Auzi. Popinot?

— Este evident, reluă Vauquelin, că alterarea părului se datoreşte schimbărilor care au loc în temperatura ambiantă.

— Ambiantă, Popinot. Ţine minte, ţine minte! Strigă César.

— Da, zise Vauquelin, frigului şi căldurii alternative sau unor fenomene interioare care produc aceiaşi efect. Astfel, e probabil că migrenele şi afecţiunile cefalalgice absorb, risipesc sau deplasează fluidele generatoare. Interiorul îi

priveşte pe medici, iar pentru exterior să intre în acţiune cosmeticele dumneavoastră.

— Vai, domnule, zise Birotteau, îmi redaţi viaţa. Eu m-am gândit să vând ulei de alune, zicându-mi că cei vechi întrebuinţau ulei pentru parul lor, că cei vechi sunt cei vechi, în asta sunt de părerea lui Boileau. Pentru ce se ungeau atleţii?

— Uleiul de măsline e tot atât de bun ca şi uleiul de alune, zise Vauquelin, care nu-l asculta pe Birotteau. Orice ulei e bun pentru a feri bulbul de influenţa dăunătoare substanţelor pe care le elaborează, am zice le dizolvă, dacă ar fi vorba de chimie. Dar poate că ai dreptate; uleiul de alune conţine, mi-a spus Dupuytren, un stimulent. Voi încerca să aflu diferenţele care există între toate felurile de ulei; de jir, de răpită, de măsline, de nuci et caetera.

— Vasăzică nu m-am înşelat, zise triumfător Birotteau, m-am întâlnit în păreri cu un om mare. Am dat gata Macassarul! Macassarul este, domnule, un cosmetic distribuit, adică vândut, şi vândut scump, pentru face să crească părul.

— Dragă domnule Birotteau, zise Vauquelin, din Macassar n-au fost aduse în Europa nici două drame de ulei. Uleiul Macassar n-are nici cea mai mică acţiune asupra părului: dar malaezele îl cumpără pe preţ foarte mare crezând că conservă părul, fără a şti că tot atât de bun ca şi uleiul de balenă. Nici o putere, nici chimică, nici divină.

— Oh! Divină. Nu spuneţi asta, domnule Vauquelin.

— Dar, dragă domnule, prima lege urmată de Dumnezeu este de a fi consecvent cu el însuşi: fără unitate, nu e putere.

— Ah! Dacă puneţi aşa chestiunea.

— Nici o putere, aşadar, nu poate face să le crească părul cheilor, aşa după cum nu poate fi vopsit niciodată fără pericol părul roşu sau alb; dar, recomandând întrebuinţarea uleiului, nu vei comite nici o greşeală, nu vei

spune nici o minciună, s-ar putea ca celor care îi vor folosi să nu le mai cadă părul.

— Credeţi că Academia regală de ştiinţe ar aproba?

— Oh! Aici nu e vorba de nici o descoperire zise Vauquelin. De altfel, şarlatanii au abuzat aşa de mult de numele Academiei, încât nu ţi-ar servi la mare lucru. Conştiinţa mea refuză să considere uleiul de alune ca o minune.

— Care ar fi cel mai bun mod de a-l extrage: prin fierbere sau prin presare? Întrebă Birotteau.

— Prin presare între două plăci calde, uleiul va fi mai abundent; dar cel obţinut prin presarea între două plăci reci va fi de calitate mai bună. Trebuie aplicat, zise Vauquelin cu bunăvoinţă, chiar pe piele, nu pe păr; altfel n-are nici un efect.

— Ţine bine minte asta, Popinot, zise Birotteau cu un entuziasm care-i aprindea faţa. Aveţi în faţa dumneavoastră, domnule, un tânăr cate va socoti ziua de azi printre cele mai frumoase ale vieţii sale. Vă cunoştea şi vă venera înainte de a vă fi văzut, Ah! E deseori vorba de dumneavoastră la mine acasă, căci numele care se află veşnic în inimă vine des pe buze. Soţia mea, fiica mea şi cu mine înălţăm în fiecare zi rugăciuni pentru dumneavoastră, aşa cum se cade pentru un binefăcător.

— E prea mult pentru prea puţin, zise Vauquelin, stânjenit de recunoştinţa flecară a parfumierului.

— Ne, ne, ne! Făcu Birotteau, nu ne puteţi împiedică să vă iubim, căci de primit nu vreţi să primiţi nimic de la mine. Sunteţi ca soarele, răspândiţi lumina, şi cei pe care-i luminaţi nu vă pot da nimic în schimb.

Savantul zimbi şi se ridică, iar parfumierul şi Popinot se ridicară de asemenea.

— Uită-te, Anselme, uită-te bine la acest cabinet. Îi daţi voie, domnule? Căci poate n-o să mai vină pe-aici, timpul dumneavoastră fiind atât de preţios.

— Ei, dar afacerile cum merg? Îl întrebă Vauquelin pe Birotteau; fiindcă, la urma urmei, amândoi aparţinem

negoţului.

— Destul de bine, domnule, zise Birotteau retrăgându-se spre sufragerie, unde Vanquelin îl urmă. Dar trebuiesc sume mari pentru a lansa acest ulei sub numele de Esenţă comagenă.

— Esenţa şi comagenă sunt două cuvinte care nu merg împreună. Botează cosmeticul Uleul lui Birotteau. Iar dacă nu vrei să-ţi pui numele în evidenţă, ia alt nume. Ei, dar ia te uită Sfânta Fecioară din Dresda. Ah! Domnule Birotteau, văd că vrei că ne certăm.

— Domnule Vauquelin, zise parfumierul apucând mâinile chimistului, această piesă rară nu are preţ decât prin persistenţa cu care am căutat-o; a trebuit să scotocim Germania întreagă ca s-o găsim, pe hârtie chinezească şi în prima formă: ştiam că o doriţi, dar ca ocupaţiile dumneavoastră nu vă permit să v-o procuraţi, aşa că m-am făcut voiajorul dumneavoastră. Fiţi bun şi primiţi nu o biată gravură, ci atenţia, grija, căutările şi demersurile care dovedesc un devotament absolut. Aş fi vrut să doriţi niscaiva substanţe de căutat în fundul prăpăstiilor, şi eu să vin să vă spun: „Iată-le!” Nu mă refuzaţi. Cum să vă gândiţi altfel la noi? Lăsaţi-ne să fim sub ochii dumneavoastră: eu, nevastă-mea, fiica mea şi ginerele pe care-l voi avea: O să vă spuneţi privind Sfânta Fecioară: „Există oameni de ispravă care se gândesc la mine”.

— Primesc, zise Vauquelin.

Popinot şi Birotteau îşi şterseră ochii, atât de mişcaţi fură de accentul de bunătate cu care academicianul rosti acest cuvânt.

— Aţi vrea să mergeţi şi mai departe cu bunătatea? Zise parfumierul.

— În ce fel?

— Adun câţiva prieteni.

Se săltă pe călcâie, luându-şi totuşi un aer umil.

— Atât pentru a cinsti eliberarea teritoriului, cât şi pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare.

— Ah! Zise Vauquelin mirat,.

— Poate că am meritat această neasemănată şi regală favoare, îndeplinindu-mi funcţia la tribunalul comercial şi luptând pentru Bourboni pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vandemiar, când am fost rănit de Napoleon. Soţia mea dă un bal, duminică, peste douăzeci de zile; veniţi şi dumneavoastră, domnule. Faceţi-ne cinstea să luaţi masa cu noi în ziua aceea. Pentru mine, asta ar însemna să fiu decorat a doua oară. Am să vă scriu cu mult înainte.

— Bine, fie, zise Vauquelin.

— Îmi creşte inima de bucurie, exclamă parfumierul când se află în stradă. O să vină în casa mea. Tare mi-e teamă c-am uitat ce a spus despre păr; tu ţii minte, Popinot?

— Da, domnule, şi peste douăzeci de ani o să-mi amintesc.

— Ce om mare! Ce privire şi ce pătrundere! Zise Birotteau. Ah! Nu i-a trebuit mult; dintr-o dată ne-a ghicit gândurile şi ne-a dat mijloacele de a nimici uleiul Macassar. Aşa, vasăzică, nimic nu poate face să crească părul, eşti un mincinos, Macassarule! Popinot, am pus mâna pe-o avere. Aşadar, mâine, la şapte dimineaţa, suntem la fabrică, primim alunele şi facem ulei. Căci, oricât ar spune el că orice ulei e bun, suntem pierduţi dacă publicul ar şti asta. Dacă uleiul nostru n-ar conţine ceva alune şi parfum, sub ce pretext am putea vinde patru uncii cu trei sau patru franci?

— Veţi fi decorat, domnule, zise Popinot. Ce glorie pentru.

— Pentru comerţ, nu-i aşa, băiete?

Aerul triumfător a lui César Birotteau, sigur cum era de avere, fu observat de vânzătorii săi, care-şi făcură semne intre ei, căci drumul cu birja şi ţinuta casierului şi a patronului le aprinseseră închipuirea. Satisfacţia reciprocă a lui César şi Anselme, trădată prin privirile pe care şi le aruncau diplomatic, expresia plină de speranţă cu care Popinot se uită de două ori la Césarine anunţau un eveniment grav şi confirmau ipotezele vânzătorilor. În viaţa lor veşnic ocupată şi aproape mănăstirească, cele mai mici întâmplări căpătau importanţa pe care o dă un întemniţat

celor ce se petrec în temniţa sa. Atitudinea doamnei César, care răspundea privirilor olimpiene ale soţului ei prin aere de îndoială, vestea o nouă acţiune, căci altfel doamna César, pe care o bucurau succesele vânzării în detaliu, ar fi fost mulţumită, în ziua aceea, în mod neobişnuit, încasările se urcaseră la şase mii de franci: clienţii achitaseră câteva conturi întârziate.

Sufrageria şi bucătăria care primea lumina de la o curticică şi era despărţită de sufragerie printr-un coridor în care dădea scara amenajată într-un colţ al odăii din dosul magazinului, se aflau la mezanin, unde era altădată apartamentul lui César şi al Constancei; aşa încât sufrageria, unde se scursese luna lor de miere, avea aerul unui salonaş. În timpul mesei, Raguet, băiatul de încredere, stătea numai el în magazin; dar la desert vânzătorii coborau în magazin şi-l lăsau pe César, pe nevastă-sa şi pe fiică-sa să-şi termine masa la gura sobei. Acest obicei venea de la Ragoni, la care vechile uzanţe ale comerţului erau în vigoare, menţinând între ei şi vânzători enorma distanţă care exista odinioară între meşteri şi ucenici. Césarine sau Constance îi pregăteau atunci parfumierului cafeaua şi el o sorbea stând într-un fotoliu la gura sobei. În ceasul acesta, César îşi punea la curent nevasta cu micile evenimente ale zilei, îi povestea ce văzuse prin Paris, ce se petrecea în foburgul Temple şi ce greutăţi avea la fabrică.

— Nevastă, zise el după ce vânzătorii coborâră, iată, desigur, una din cele mai importante zile din viaţa noastră. Am cumpărat alunele, presa hidraulică e de mâine gata să funcţioneze, afacerea cu terenurile s-a încheiat. Uite, pune bine bonul ăsta de bancă, zise el dându-i mandatul lui Pillerault. Renovarea apartamentului s-a hotărât, apartamentul nostru se măreşte. Doamne! Am văzut la Curtea batavă un om tare ciudat!

Şi îl descrise pe domnul Molineux.

— Văd, îi răspunse nevastă-sa, întrerupându-l în mijlocul unei tirade, că te-ai îndatorat cu două sute de mii de franci!

— Adevărat, nevastă, zise parfumierul cu o falsă umilinţă. Cum, Doamne Dumnezeule, o să ne plătim de datorii de vreme ce nu fac nici un ban terenurile din jurul Madeleinei, sortite să devină odată şi-odată cel mai frumos cartier al Parisului?!

— Odată, César.

— Vai! Spuse el continuând gluma, cele trei optimi ale mele nu-mi vor aduce un milion decât peste şase ani. Şi cu ce să plătim două sute de mii de franci? Reluă César cu un gest înspăimântat. Ei bine, le vom plăti totuşi cu asta, zise el scoţând din buzunar o alună luată de la coana Madou şi păstrată cu grijă.

Arătă aluna, ţinută între două degete, Césarinei şi Constancei. Nevastă-sa nu zise nimic, dar Césarine, intrigată, îi spuse tatălui ei în timp ce-i servea cafeaua:

— Nu zău, tată, glumeşti?

Parfumierul, ca şi vânzătorii săi, surprinseseră în timpul mesei privirile aruncate de către Popinot Césarinei; voi să-şi lămurească bănuielile.

— Ei bine, fetiţo, aluna asta e pricina unei revoluţii în casă. Chiar de astă-seară cineva va lipsi de sub acoperişul nostru.

Césarine îşi privi tatăl cu aerul că spune: Şi ce-mi pasă mie!

— Pleacă Popinot.

Deşi César era un slab observator şi pregătise ultima frază atât pentru a-i întinde o cursă fiicei sale, cât şi pentru a ajunge să vorbească despre înfiinţarea firmei A. POPINOT ŞI COMPANIA, dragostea părintească îl făcu să ghicească sentimentele confuze care izbucniră năvalnic în inima fetei, aprinzându-i trandafiri roşii pe obraji şi pe frunte şi făcând-o să plece ochii. César crezu atunci că Césarine şi Popinot îşi făcuseră unele declaraţii de dragoste. Nici vorbă de aşa ceva: cei doi copii se înţelegeau, ca toţi îndrăgostiţii timizi, fără să-şi fi spus un cuvânt.

Unii moralişti cred că dragostea este pasiunea cea mai involuntară, cea mai dezinteresată, cea mai puţin calculată

din toate, afară doar de dragostea maternă. Această părere e o eroare grosolană. Chiar dacă majoritatea oamenilor nu cunosc motivele care-i fac să iubească, nu-i mai puţin adevărat că orice simpatie fizică sau morală e bazată pe calcule făcute de inteligenţă, de sentiment sau de instinct. Dragostea este o pasiune adânc egoistă. Iar cine spune egoism, spune calcul profund. Astfel, pentru un spirit pe care-l impresionează numai rezultatele, poate părea neverosimil sau ciudat, la prima vedere, ca o fată frumoasă ca Césarine să fie îndrăgostită de un biet băiat şchiop şi cu părul roşu. Totuşi, acest fenomen e în armonie cu aritmetica sentimentelor burgheze. Explicându-l, vom lămuri căsătorii care produc întotdeauna mirare, fiind încheiate între femei înalte şi frumoase şi bărbaţi mărunţi sau între creaturi urâte şi pipernicite şi băieţi frumoşi. Orice om având un defect oarecare de conformaţie, picioare strâmbe, şchiopătat, cocoaşe diverse, urâţenie excesivă, pete roşii pe obraz, infirmitatea lui Roguin şi alte monstruozităţi independente de voinţa fondatorilor, n-are decât două lucruri de făcut: sau să ajungă temut, sau să fie de o bunătate fără seamăn; nu-i e îngăduit să înoate între două ape, ca marea majoritate a oamenilor. În primul caz intervin talentul, geniul sau forţa: un om nu inspiră teroare decât numai prin puterea răului, respect numai prin geniu, teamă numai prin multă inteligenţă. În cazul al doilea inspiră adoraţie, supunându-se admirabil tiraniei feminine şi ştiind să iubească mai bine decât oamenii cu conformaţie fără cusur.

Anselme, crescut de oameni virtuoşi, de către soţii Ragon, modele ale celei mai onorabile burghezii, şi de către unchiul său, judecătorul Popinot, ajunsese, datorită candoarei şi sentimentelor sale religioase, să răscumpere uşorul sau defect corporal prin perfecţiunea caracterului. Impresionaţi de această trăsătură care face atât de atrăgătoare tinereţea, Constance şi César îi lăudaseră de multe ori pe Anselme în faţa Césarinei. Deşi meschini într-o privinţă,

aceşti doi prăvăliaşi aveau sufletul mare şi înţelegeau bine tot ce ţine de inimă. Elogiile găsiră ecou la o fată care, cu toată nevinovăţia ei, desluşi în ochii atât de curaţi ai lui Anselme. Un sentiment puternic, întotdeauna măgulitor, oricare ar fi vârsta, rangul şi înfăţişarea îndrăgostitului. Tânărul Popinot avea mai multe motive decât un bărbat frumos să iubească o femeie. Dacă femeia ar fi frumoasă, el ar iubi-o nebuneşte până la capătul vieţii, dragostea l-ar face ambiţios, ar munci pe capete ca să-şi facă nevasta fericită, ar lăsa-o pe ea stăpână în casă, ar căuta singur să se supună. Aşa gândea Césarine fără să-şi dea seama şi poate nu atât de brutal; ea întrevedea din înălţimi recoltele iubirii şi judeca prin comparaţie: avea în faţa ochilor fericirea mamei sale şi nu dorea altfel de viaţă, instinctul îi arăta în Anselme un alt César, perfecţionat prin educaţie, ca şi ea. Îl vedea pe Popinot primar al vreunui arondisment şi se visa umblând cu cheta într-o bună zi la ei în parohie, ca mama ei la Saint-Roch. Ajunsese să nu mai bage de seamă la Popinot diferenţa dintre piciorul sting şi piciorul drept; ar fi fost în stare să spună: „Dar chiar şchioapătă?!” Iubea ochii lui limpezi şi-i plăcuse să constate efectul pe care-l producea privirea ei asupra acestor ochi care străluceau îndată de un foc ruşinat şi se plecau cu melancolie. Alexandre. Crottat, secretarul-prim al lui Roguin, înzestrat cu o experienţă precoce datorită deprinderii cu afacerile, avea un aer pe jumătate cinic şi pe jumătate mieros, care o revolta pe Césarine, aşa cum o revoltau şi banalităţile pe care le spunea Crottat când stăteai cu el de vorbă. Tăcerea lui Popinot vădea un spirit blând; îi plăcea să-l vadă zâmbind cu oarecare melancolie când auzea vulgarităţi fără însemnătate; neghiobiile care-l făceau să zâmbească îi trezeau şi ei un fel de repulsie, aşa că zâmbeau sau se întristau laolaltă. Această superioritate nu-l împiedica pe Anselme să muncească cu râvnă, şi ardoarea lui neobosită îi plăcea Césarinei; ea ghicea că, deşi ceilalţi vânzători spuneau: „Césarine se va mărita cu secretarul-prim al

domnului Roguin”, Anselme cel sărac, şchiop şi cu părul roşu nu pierdea speranţa de a-i obţine mâna. O mare speranţă dovedeşte o mare dragoste.

— Unde pleacă? Îl întrebă Césarine pe tatăl ei, încercând să-şi ia un aer indiferent.

— Se instalează în strada Cinq-Diamants, şi, pe legea mea! Cum o vrea Dumnezeu, zise Birotteau, ale cărui vorbe nu fură înţelese nici de soţia, nici de fiica lui.

Când Birotteau întâlnea o dificultate morală, făcea ca insectele în faţa unui obstacol: o lua la stingă sau la dreapta; schimbă, aşadar, vorba, zicându-mi că va vorbi el cu nevastă-sa despre Césarine.

— I-am spus Unchiului temerile şi părerile tale despre Roguin, şi a râs, îi spuse Constancei.

— Să nu dezvălui niciodată, ce ne spunem între noi, exclamă Constance. Bietul Roguin e, poate; cel mai cinstit om din lume, are cincizeci şi opt de ani şi nu se mai gândeşte desigur.

Se opri brusc văzând-o pe Césarine atentă şi i-o arătă cu o privire lui César.

— Vasăzică am făcut bine c-am încheiat, zise Birotteau.

— Tu eşti doar stăpânul, răspunse ea.

Cesar o luă de mâini pe soţia lui şi o sărută pe frunte. Răspunsese aşa cum răspundea întotdeauna când îşi dădea consimţământul tacit la proiectele soţului ei.

— Haidem, exclamă parfumierul coborând în magazin şi adresându-se vânzătorilor, închidem la ora zece. Domnilor, vă cer să puneţi umărul! Trebuie să transportăm în noaptea asta toate mobilele de la etajul întâi la al doilea. Trebuie, cum se zice, să facem pe dracu-n patru ca mâine dimineaţă arhitectul meu să poată lucra în voie. Popinot a ieşit fără învoire, zise César nevăzându-l, Ei, dar uitasem, nu mai doarme aici. „S-a dus, gândi el, sau să pună pe hârtie ideile domnului Vauquelin, sau să închirieze un magazin.”

— Noi cunoaştem cauza acestei mutări, zise Célestin, vorbind în numele celorlalţi vânzători şi al lui Raguet, grupaţi în spatele lui, Ne veţi îngădui să vă felicităm pentru o cinste care se răsfrângea asupra întregii prăvălii? Popinot ne-a spus că dumneavoastră.

— Ei, băieţi, ce vreţi! Am fost decorat. Aşa că nu numai din cauza eliberării teritoriului, dar şi pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare strângem ceva prieteni. Poate că am meritat această neasemănată şi regală favoare, îndeplinindu-mi funcţia la tribunalul comercial şi luptând pentru cauza regală pe care am apărat-O. La vârsta voastră, pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vandemiar; şi, ce să spun, Napoleon, zis împăratul, m-a rănit! Ba încă am fost rănit în pulpă, şi doamna Ragon m-a pansat, Când ai curaj, eşti răsplătit! Iată, copii, cum o nenorocire slujeşte totdeauna la ceva.

— N-o să se mai bată lumea pe străzi, zise Célestin.

— Să sperăm, zise César, care prinse ocazia pentru a se lansa în faţa vânzătorilor săi într-un discurs încheiat printr-o invitaţie.

Perspectiva unui bal îi însufleţi pe cei trei vânzători, pe Raguet şi pe Virginie, iar ardoarea la treabă îi făcu nişte

adevăraţi echilibrişti. Toţi umblau încolo şi încoace pe scară, cărând diverse obiecte, fără să spargă sau să răstoarne ceva. La două noapte mutarea era gata. César şi soţia lui se culcară la etajul al doilea. Camera lui Popinot deveni cea a lui Célestin şi a vânzătorului secund. La etajul al treilea fu pus provizoriu restul mobilei.

Pradă acelei magnetice înflăcărări pe care o produce fluidul nervos şi care transformă diafragma în jeratic la oamenii ambiţioşi sau îndrăgostiţi, frământaţi de planuri mari, Popinot cel blând şi liniştit tropăise ca un cal de rasă înaintea cursei, în magazin, la sfârşitul mesei.

— Da ce ai? Îl întrebă Célestin.

— Ah, ce zi! Îi spuse la ureche, mă instalez, dragă, iar domnul César e decorat.

— Ce norocos eşti, te ajută patronul, exclamă Célestin.

Popinot nu răspunse; dispăru ca împins de un vânt năprasnic, vântul succesului!

— Ei, şi tu, norocos! Îi spuse vecinului săli, care verifica etichetele, un vânzător ocupat cu sortarea mănuşilor; patronul a băgat de seamă că Popinot îi face ochi dulci domnişoarei Césarine şi, cum e foarte şmecher, a vrut să scape de Anselme fiindcă e greu să-l refuze din cauza rudelor. Iar Célestin ia şmecheria asta drept mărinimie!

Anselme Popinot cobora strada Saint-Honoré şi alerga pe strada Deux-Ecus ca să pună mâna pe un tânăr pe care simţul lui comercial i-l arăta ca principal instrument al succesului. Judecătorul Popinot făcuse un serviciu celui mai abil voiajor comercial din Paris, celui care, din cauza uşurinţei cu care vorbea şi a activităţii sale, a fost poreclit mai târziu Ilustrul. Specializat în pălării şi în articolul parizian, acest rege al voiajorilor se numea încă pur şi simplu Gaudissart. La douăzeci şi doi de ani era deja cunoscut prin puterea magnetismului său comercial. Pe vremea aceea subţirel, cu ochi râzători, cu faţa expresivă, cu o memorie neobosită, priceput să ghicească dintr-o privire gusturile fiecăruia, merita să fie ceea ce a fost mai

apoi, regele voiajorilor comerciali, francezul prin excelenţă. Cu câteva zile mai înainte, Popinot îl întâlnise pe Gaudissart, care spunea că e pe punctul de a pleca. Sperând să-l mai găsească încă la Paris, îndrăgostitul se repezi pe strada Deux-Ecus, unde află că voiajorul îşi reţinuse locul la diligenţă. Ca să-şi ia adio de la scumpa lui capitală, Gaudissart se dusese să vadă o piesa nouă la teatrul Vaudeville: Popinot hotărî să-l aştepte. A încredinţa plasarea uleiului de alune acestui preţios animator al invenţiilor negustoreşti, pe care-l răsfăţau încă de-atunci firmele cele mai bogate, nu însemna oare a avea o poliţă din partea norocului? Popinot se putea bizui pe Gaudissart. Voiajorul comercial, el, care ştia să-i ameţească pe oamenii cei mai refractari, pe negustoraşii din provincie, se lăsase ameţit şi intrase în prima conspiraţie urzită împotriva Bourbonilor după cele O sută de zile. Aşa încât Gaudissart, care nu se simţea bine decât în aer liber, nimeri în închisoare sub povara unei acuzaţii capitale. Judecătorul Popinot, însărcinat cu instrucţia, îl scosese din cauză pe Gaudissart, înţelegând că numai din prostie şi imprudenţă fusese compromis în această afacere. Dacă ar fi avut de-a face cu un judecător doritor să placă regimului său cu opinii regaliste exaltate, bietul voiajor nimerea de-a dreptul pe eşafod. Gaudissart, convins că-şi datorează viaţa judecătorului de instrucţie, era disperat la culme că nu putea să-i poarte salvatorului său decât o recunoştinţă sterilă. Necuvenindu-se să-i mulţumească unui judecător că judecase bine, se dusese la soţii Ragon pentru a se declara omul devotat trup şi suflet familiei Popinot.

Aşteptându-l, Popinot se duse bineînţeles să-şi mai vadă o dată prăvălia din strada Cinq-Diamants şi să ceară adresa proprietarului, ca să încheie contractul. Hoinărind prin labirintul obscur al Halei celei mari şi gândindu-se la mijloacele de a organiza un succes rapid, Popinot puse mâna, în strada Aubry-le-Boucher, pe o ocazie unică, un semn bun, cu care voia să-l bucure a doua zi pe César.

Către miezul nopţii, cum stătea de strajă la uşa hotelului Commerce de la capătul străzii Deux-Ecus; Popinot auzi în depărtare, spre strada Grenelle, un cuplet final cântat de Gaudissart, cu acompaniament de baston hârşâit pe pietre.

— Domnule, zise Anselme, arătându-se deodată din uşă, doar două vorbe!

— Unsprezece, dacă ţii, zise voiajorul comercial, ridicând bastonul lui plumbuit asupra agresorului.

— Sunt Popinot, zise bietul Anselme.

— Ajunge, zise Gaudissart, recunoscându-l pe nepotul binefăcătorului său. Ce-ţi trebuie? Bani? Sunt plecaţi în concediu, dar găsim noi. Braţul meu pentru un duel? Al dumitale sunt cu totul, din creştet până-n tălpi. Şi cântă:

Aşa-i, aşa-i Ostaşu-adevărat al Franţei!

— Vino să stăm de vorbă zece minute, nu în camera dumitale, unde ne-ar putea auzi cineva, ci pe cheiul Horloge: la ora asta nu e nimeni acolo, zise Popinot; e vorba de ceva şi mai important.

— E groasă, vasăzică? Hai să mergem!

Pus la curent în zece minute cu secretele lui Popinot, Gaudissart recunoscu importanţa lor.

— Veniţi, parfumieri, frizeri şi negustori! Exclamă Gaudissart, maimuţărindu-l pe Lafon în rolul Cidului. Am să pun mâna pe toţi prăvăliaşii din Franţa şi Navarra. A! O idee! Era să plec, mai stau şi în reprezentanţă, şi parfumeria pariziană.

— Da de ce?

— Ca să-ţi gâtui rivalii, naivule! Dacă am reprezentanţa lor, pot să înec în ulei cosmeticele lor perfide, nevorbind şi neocupându-mă decât de al dumitale. Grozavă lovitură de voiajor. Ah! Ah! Noi suntem diplomaţii comerţului. Grozav! Cât despre prospect, lasă-l în seama mea. Am un prieten din copilărie, pe Andoche Finot, fiul pălărierului din strada Coq, bătrânul care m-a lansat ca reprezentant la pălării; Andoche, care e plin de spirit (că doar l-a strâns din toate capetele celor care purtau pălării de la tată-său), se ocupă

de literatură; e cronicarul teatrelor mici la Courier des spectacles. Tată-său, om câinos, care are motive să nu iubească spiritul, nu crede în spirit; e imposibil să-i dovedeşti că spiritul se vinde, că poţi face avere cu el. În materie de spirit, el nu cunoaşte docât spirtul de 36 de grade. Bătrânul Finot îl stăpâneşte pe tânărul Finot prin foame. Andoche, care-i om capabil (e doar prietenul meu şi eu nu am raporturi cu proştii decât când e vorba de comerţ), face reclame pentru cofetăria Le Fidele Berger, care plăteşte, pe când ziarele unde trudeşte ca un ocnaş îl duc cu vorba. Ce se mai mănâncă între ei, cei din branşa asta! Parc-ar fi voiajori cu articolul parizian. Finot avea o comedie superbă într-un act pentru domnişoara Mars, care-i cea mai grozavă actriţă, ah! Mult o mai iubesc! Ei bine, ca să ajungă să i se joace, a trebuit s-o ducă la teatrul Gaité. Andoche se pricepe la prospecte, înţelege gândul negustorului şi nu face pe grozavul; o să ne fabrice gratis prospectul. Sigur, o să-l tratăm noi cu prăjituri şi cu o ceaşcă de punci. Căci, Popinot, să ne înţelegem: voi face reprezentanţa fără comision şi fără cheltuieli, de plătit vor plăti concurenţii dumitale, îi duc eu. Sa fim bine înţeleşi. Pentru mine, reuşita asta e o chestiune de onoare. Răsplata mea e să fiu cavaler de onoare la nunta dumitale! Mă duc în Italia, în Germania, în Anglia! Iau cu mine afişe în toate limbile, ba chiar în toate limbuţele, şi le pun peste tot: în sate, pe uşa bisericilor, în oraşele de provincie, în toate locurile bune pe care le cunosc! O să strălucească, o să sclipească uleiul ăsta pe toate capetele. Oh! Nunta dumitale n-o să fie o nuntă de s-o uiţi a doua zi, ci o nuntă cu surle şi tobe! Dacă n-o capeţi pe Césarine, să nu-mi zici mie ILUSTRUL! Nume pe care mi l-a dat moş Finot pentru că i-am lansat pălăriile gri. Vânzând uleiul dumitale, rămân în specialitatea mea: capul omului; se ştie doar că uleiul şi pălăria conservă părul cetăţenilor.

Popinot se întoarse la mătuşa lui, unde avea să doarmă, şi era atât de agitat din cauza succesului întrezărit, încât

străzile i se părură şuvoaie de ulei. Dormi puţin, visă că părul îi creşte nebuneşte şi văzu doi îngeri care desfăceau, ca în melodrame, o banderolă pe care scria: Ulei cezarian. Când se trezi, îşi aminti de vis şi hotărî să dea acest nume uleiului de alune, considerând arătarea din somn drept un ordin ceresc.

Cesar şi Popinot se aflau în atelier, în foburgul Temple, cu mult înainte de sosirea alunelor; aşteptând pe hamalii coanei Madou, Popinot povesti triumfător tratatul său de alianţă cu Gaudissart.

— Suntem milionari dacă-i avem pe Ilustrul Gaudissart, exclamă parfumierul întinzând mâna casierului său cu aerul pe care trebuie să-l avut Ludovic al XlV-lea când l-a primit pe mareşalul Villars la întoarcerea acestuia de la Denain.

— Mai avem şi altceva, spuse fericitul vânzător scoţând din buzunar o sticlă turtită, în formă de dovleac şi cu reliefuri, am găsit zece mii de flacoane de acest model, gata fabricate, la preţul de douăzeci de bani cu termen de şase luni.

— Anselme, zise Birotteau contemplând forma uimitoare a flaconului, ieri (şi luă un ton grav), în Tuileries, da, nu mai departe decât ieri, spuneai: Voi reuşi. Astăzi, îţi spun eu: Vei reuşi. Douăzeci de bani! Cu termen de şase luni! Şi ce formă originală! Macassarul e pe ducă; ce lovitură dată uleiului Macassar! N-am făcut bine c-am pus mâna pe toate alunele din Paris? Da unde ai găsit flacoanele astea?

— Aşteptam ora întâlnirii cu Gaudissart şi hoinăream.

— Ca mine odinioară, exclamă Birotteau.

— Mergând în jos pe strada Aubry-le-Boucher, zăresc la un sticlar cu toptanul, la un negustor de sticlă lucrată şi de colivii, care are nişte depozite imense, zăresc, zic, acest flacon. Ah! Mi-a sărit în ochi ca o lumină bruscă şi o voce mi-a strigat: Iată ce-ţi trebuie!

— E născut negustor, ce mai! O să se însoare cu fata mea, mormăi César.

— Intru şi văd mii de asemenea flacoane în lăzi.

— Şi întrebi de ele?

— Chiar aşa de nătăfleţ mă credeţi! Exclamă cu durere Anselme.

— E născut negustor! Repetă Birotteau.

— Cer să văd cutii cu gratii pentru figurine de ceară. Tocmindu-mă pentru cutii, aduc vorba de forma urâtă a acestor flacoane. Îmboldit spre destăinuiri, negustorul mărturiseşte dintr-una în alta că Faille şi Bouchot, care au dat de curând faliment, erau pe punctul să lanseze un cosmetic şi i-au comandat flacoane de forma asta bizară; neavând încredere în ei, le-a cerut jumătate din cost; sperând să aibă succes, Faille şi Bouchot i-au plătit; falimentul a izbucnit în timpul fabricării; somaţi să plătească, sindicii au căzut la tranzacţie cu el, lăsându-i flacoanele şi banii încasaţi, ca indemnizaţie pentru o marfă găsită ridicolă şi imposibil de plasat. Flacoanele îl costă patruzeci de bani, zicea el, şi ar fi bucuros să le dea cu douăzeci. Căci Dumnezeu ştie cât va ţine în magazin un model care nu se vinde. „Vă angajaţi să ne furnizaţi câte zece mii o dată la preţul de douăzeci de bani? Pot să vă scap de flacoane, sunt vânzător la domnul Birotteau.” Şi mi ţi-l iau, şi mi ţi-l lucrez, şi mi ţi-l încălzesc, şi mi ţi-l conving.

— Douăzeci de bani! Zise Birotteau. Ştii că putem vinde uleiul cu trei franci sticla şi câştiga câte un franc şi cincizeci, chiar lăsând un franc detailiştilor?

— Uleiul cezarian! Strigă Popinot.

— Uleiul cezarian? Ah! Domnule îndrăgostit, vrei să măguleşti şi tatăl şi fiica. Ei bine, fie, fie şi uleiul cezarian! Cezarii stăpâneau lumea, trebuie să fi avut ei un păr grozav.

— Cezar era chel, zise Popinot.

— Fiindcă nu a întrebuinţat uleiul nostru, aşa o să spunem! Uleiul cezarian la trei franci! Uleiul Macassar costă de două ori pe-atât. Cu Gaudissart alături de noi, facem într-un an o sută de mii de franci, căci vom obliga toate capetele care se respectă să cumpere douăsprezece flacoane pe an, asta face optsprezece franci! Socotind

optsprezece mii de capete, asta înseamnă o sută optzeci de mii de franci pentru noi. Suntem milionari.

Când au fost aduse alunele, Raguet, cu lucrătorii, cu Popinot şi cu César curăţară cât trebuia şi, înainte de ora patru, se şi obţinuseră câteva kilograme de ulei. Popinot merse să prezinte produsul lui Vauquelin, care îi dărui lui Popinot o formulă – pentru a amesteca esenţa de alune cu corpuri oleaginoase mai ieftine şi a o parfuma. Popinot începu imediat demersurile pentru a obţine un brevet de invenţie şi de perfecţionare. Devotatul Gaudissart îi împrumută bani pentru fisc lui Popinot, care avea ambiţia să-şi plătească jumătate din cheltuielile de instalare.

Prosperitatea aduce cu sine un fel de beţie căreia oamenii inferiori nu-i rezistă niciodată. Această exaltare avu un rezultat uşor de prevăzut. Când veni Grindot şi arătă un desen colorat, reprezentând o delicioasă vedere interioară a viitorului apartament cu mobilele sale, Birotteau, sedus, consimţi la tot. Îndată, zidarii intrară cu târnăcoapele în ziduri, făcând să geamă casa şi pe Constance. Zugravul, domnul Lourdois, un antreprenor foarte bogat, care se angaja să nu neglijeze nimic, vorbea de ornamente aurite pentru salon. Auzind asta, Constance interveni.

— Domnule Lourdois, zise ea, dumneata ai treizeci de mii de franci venit, ai casa dumitale, poţi face ce vrei în ea; dar noi, ceştilalţi.

— Doamnă, comerţul trebuie să strălucească şi să nu se lase strivit de aristocraţie. De altfel, domnul Birotteau face parte din oficialitate, se află pe primul plan.

— Da, dar tot negustor e, zise Constance în” faţa vânzătorilor şi a celor când persoane care erau de faţă; nici eu, nici el, nici prietenii, nici duşmanii n-o să uităm asta.

Birotteau se ridică în vârful picioarelor şi se lăsă pe călcâie de mai multe ori, ţinând mâinile la spate.

— Nevastă-mea are dreptate, zise el. Vom fi modeşti în mijlocul prosperităţii. De altfel, atâta vreme cât un om face negoţ, trebuie să fie cumpănit în cheltuielile sale şi rezervat

în ce priveşte luxul, astea sunt obligaţii prevăzute de lege: nu trebuie să se dedea la cheltuieli excesive. Dacă mărirea localului meu şi aranjarea lui ar depăşi marginile, ar fi imprudent din partea mea să le depăşesc şi mai mult; chiar dumneata, Lourdois, m-ai acuza. Cartierul e cu ochii pe mine, cad oamenii care au succes trezesc invidie! Ah! Tinere, ai să-ţi dai în curând seama de asta, îi spuse el lui Grindot; şi-aşa ne calomniază, să nu le dăm cel puţin prilejul să clevetească pe seama noastră.

— Nici calomnia, nici bârfeala nu pot să vă atingă, zise Lourdois; aveţi o situaţie excepţională, şi stăpâniţi în aşa măsură deprinderea negoţului, încât ştiţi să calculaţi bine ceea ce întreprindeţi, sunteţi un om priceput.

— E-adevărat că am ceva experienţă a afacerilor; ştiţi de ce ne extindem? Dacă cer atâta exactitudine, e din cauză că.

— Nu, nu ştiu.

— Ei bine, soţia mea şi cu mine strângem câţiva prieteni atât pentru a cinsti eliberarea teritoriului, cât şi pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare.

— Cum, cum! Zise Lourdois, vi s-a dat crucea Legiunii de Onoare?

— Da! Poate că. Am meritat această neasemănată şi regală favoare, îndeplinindu-mi funcţia la tribunalul comercial şi luptând pentru cauza regalităţii la 13 vandemiar, la Saint-Roch, unde am fost rănit de Napoleon. Poftiţi cu soţia şi cu domnişoara.

— Încântat de cinstea pe care binevoiţi a mi-o face, zise liberalul Lourdois, Dar ştii că eşti mare şmecher, taică Birotteau; vrei să fii sigur că-ţi dau casa gata la timp, de asta mă inviţi. Ei bine, am să iau cd mai buni lucrători, o să facem un foc straşnic ca să uscăm zugrăveala, căci nu e bine să se danseze în aburul tencuielii proaspete; avem noi procedee de uscare. O să dăm lustru ca să nu miroase.

Trei zile mai târziu, negustorii din cartier nu vorbeau decât de balul pregătit de Birotteau, Toţi puteau vedea, de

altfel, proptelele exterioare, necesare schimbării rapide a scării, şi burlanele pătrate de lemn pe unde cădea molozul de-a dreptul în nişte cotige care se aflau jos, Trecătorii şi cei fără treabă se opreau şi se uitau la lucrătorii zoriţi care lucrau la lumina făcliilor, căci se lucra şi ziua şi noaptea, iar flecărelile se bizuiau pe aceste pregătiri pentru a vesti un fast nemaipomenit.

În duminica indicată pentru încheierea afacerii, domnul şi doamna Ragon, precum şi unchiul Pillerault veniră pe la ceasurile patru, după vecernie, Din cauza dărâmărilor, spunea César, n-au putut fi invitaţi în ziua aceea decât Charles Claparon, Crotiai şi Roguin, Notarul aduse Journal des Debats, unde domnul de la – Billardiere înserase articolul următor:

Suntem informaţi că eliberarea teritoriului va fi sărbătorită cu entuziasm în întreaga Franţă; dar, la Paris, membrii corpului municipal au simţit că a venit momentul să redea capitalei acea splendoare care, dintr-un sentiment de convenienţă, încetase în timpul ocupaţiei străine, Fiecare dintre primari şi ajutorii de primari îşi propune să dea un bal: iarna promite deci să fie foarte strălucită, căci această mişcare naţională va fi imitată, Printre toate serbările care se pregătesc, se vorbeşte mult de balul domnului Birotteau, numit cavaler al Legiunii de Onoare, şi atât de cunoscut pentru devotamentul său faţă de cauza regalităţii. Domnul. Birotteau, rănit în lupta de la Saint-Roch, la 13 vandemiar, şi unul dinte judecătorii comerciali cei mai stimaţi, a meritat de două ori această favoare.

— Ce frumos ştiu să scrie astăzi! Exclamă César. Se vorbeşte de noi în ziar, îi spuse el lui Pillerault”.

— Ei şi? Îi răspunse unchiul său, căruia Journal des Debats îi era deosebit de antipatic.

— Articolul ăsta o să ne-ajute, poate, la vânzarea Cremei sultanelor şi a Apei carminative, spuse încet doamna César doamnei Ragon, fără a împărtăşi ameţeala soţului ei.

Doamna Ragon, o femeie înaltă, uscată şi zbârcită, cu nasul ascuţit şi cu buzele subţiri, semăna pe departe cu o marchiză de la curtea de altădată. Avea pielea din jurul ochilor subţiată ca aceea a bătrânelor care au avut multe necazuri, Ţinuta ei severă şi demnă, deşi binevoitoare, inspira respect. Avea, de altfel, în ea acel nu ştiu ce bizar care te izbeşte fără să provoace râsul, explicat prin îmbrăcămintea şi felul ei de a fi: purta mitene, umbla pe orice. Vreme cu o umbrelă-baston, asemenea celei de care se servea regina Maria-Antoaneta la Trianon; iar rochiile ci, de obicei de culoarea frunzei uscate, erau înfoiate la şolduri prin acele cute inimitabile a căror taină au luat-o cu ele doamnele bătrâne de altădată. Continua să poarte mantila neagră împodobită cu dantele negre cu ochiuri mari şi pătrate; bonetele ei, de formă veche, aveau ornamente care aminteau de ajururile ramelor de odinioară. Trăgea tutun pe nas fără să se murdărească, făcând acele gesturi de care-şi pot aminti tinerii care au avut fericirea să vadă pe bunicile lor şi pe surorile acestora punând solemn pe o masă, lângă ele, cutiuţele de aur şi scuturând firele de tutun rătăcite pe şalul lor.

Domnul Ragon era un omuleţ de cel mult cinci picioare, cu o figură stafidită, în care nu vedeai decât ochii, cei doi umeri ascuţiţi ai obrazului, un nas şi o bărbie; neavând dinţi, mânca jumătate din cuvinte, împroşcând o ploaie împrejur; era galant, pretenţios şi zâmbea mereu cu zâmbetul pe care-l avea altădată când primea doamnele frumoase care-i intrau în magazin. Pudra desena pe craniul său o semilună de zăpadă, bine răziută, având în părţi două aripioare pe care le despărţea o codiţă strânsă cu o panglică. Purta frac albastru-deschis, vestă albă, pantaloni până la genunchi, ciorapi de mătase, pantofi cu catarame de aur şi mănuşi de mătase neagră. Trăsătura lui cea mai caracteristică era că mergea pe stradă ţinându-şi pălăria în mână. Avea aerul unui mesager al Camerei pairilor, al unui uşier din cabinetul regelui, al unuia din acei oameni care

stau lângă o anumită putere a cărei lumină cade şi pe ei, lăsându-i totuşi neînsemnaţi.

— Ei, Birotteau, zise el cu un aer magistral, aşa-i că nu-ţi pare rău, băiete, că ne-ai ascultat pe vremuri? Ne-am îndoit noi oare vreodată de recunoştinţa preaiubiţilor noştri suverani?

— Trebuie să fii foarte fericită, drăguţă, îi spuse doamna Ragon doamnei Birotteau.

— Da, desigur, răspunse frumoasa parfumieră, care era totdeauna impresionată de umbrele-baston, de bonetele cu fluturaşi, de mânecile strimte şi de şalul mare a la Julie pe care-l purta doamna Ragon.

— Césarine e încântătoare. Vino-ncoace, drăguţo, zise doamna Ragon cu vocea-i piţigăiată şi cu un aer protector.

— Vorbim de afaceri înainte de masă? Zise unchiul Pillerault.

— Îl aşteptăm pe domnul Claparon, zise Roguin; l-am lăsat îmbrăcându-se.

— Domnule Roguin, zise César, l-aţi prevenit, nu-i aşa, că vom lua masa într-un mezanin păcătos.

— Acum şaisprezece ani îl găsea superb, murmură Constance.

— În mijlocul molozului şi printre lucrători?

— N-are a face! O să faceţi cunoştinţă cu un om de treabă care nu e mofturos, zise Roguin.

— L-am pus pe Raguet de strajă în magazin, fiindcă pe uşă nu se mai poate trece; aţi văzut că s-a dărâmat totul, îi spuse César notarului.

— De ce nu v-aţi adus nepotul? Îi spuse Pillerault doamnei Ragon.

— O săi vedem? Întrebă Césarine.

— Nu, scumpo, zise doamna Ragon. Anselme munceşte, dragul de el, pe rupte. Strada aceea fără aer şi fără soare, strada aceea împuţită, Cinq-Diamants, mă sperie; lăturile din mijlocul ei sunt totdeauna albastre, verzi sau negre. Mi-e teamă sa nu se prăpădească acolo. Dar când au tinerii

ceva în cap! Îi spuse ea Césarinei făcând un gest care traducea cuvântul cap prin cuvântul inimă.

— Vasăzică a-ncheiat contractul? Întrebă César.

— De ieri şi în faţa notarului, reluă Ragon. L-a obţinut pe optsprezece ani, dar se cere plata pe şase luni înainte.

— Ei, acum, domnule Ragon, sunteţi mulţumit de mine? Zise parfumierul. I-am cedat secretul unei descoperiri. Cam aşa ceva!

— Te cunoaştem bine, César, zise Ragon cel mărunţel, luând mâinile lui César şi strângându-le cu o prietenie religioasă.

Roguin era îngrijorat de intrarea în scenă a lui Claparon, al cărui ton şi ale cărui apucături puteau speria pe nişte burghezi virtuoşi; consideră deci necesar să pregătească spiritele.

— O să vedeţi, îi spuse el lui Ragon, lui Pillerault şi doamnelor, un original care-şi ascunde inteligenţa sub o mitocănie înspăimântătoare; căci, pornind de jos, a răzbit prin inventivitatea sa. Având mereu de-a face cu bancherii, o să înveţe el şi bunele maniere. Îl poţi întâlni pe bulevard sau într-o cafenea după un chef, dezmăţat, sau jucând biliard: pare un lălâu gură-cască. Ei bine, nu; căci studiază atunci şi se gândeşte cum sa revoluţioneze industria prin noi concepţii.

— Ştiu eu ce-i asta, zise Birotteau; cele mai bune idei mi-au venit hoinărind, nu-i aşa, draga mea?

— Claparon, reluă Roguin, recuperează noaptea timpul pe care-l întrebuinţează ziua pentru a căuta şi a combina afaceri. Toţi oamenii de mare talent au o viaţă ciudată, inexplicabilă. Ei bine, sunt martor că, în ciuda dezordinii, îşi ajunge scopul: i-a convins pe toţi proprietarii noştri să cedeze; ei nu voiau, bănuiau ceva, dar el le-a spus gogoşi, i-a pisat, s-a dus la ei în fiecare zi şi iată-ne stăpâni pe situaţie.

Un ciudat brum! Brum! Caracteristic băutorilor de păhărele de rachiu şi de lichioruri tari anunţă sosirea

personajului celui mai bizar din această povestire, în aparenţă arbitrul soartei viitoare a lui César. Parfumierul se repezi pe scăriţa întunecoasă, atât ca să-i spună lui Raguet să închidă prăvălia, cât şi ca să-i ceară scuze lui Claparon că-l primeşte în sufragerie.

— Vai de mine! Dar e foarte bine aici de halit frip. Vreau să zic. De încheiat afaceri.

Cu toată pregătirea dibace a lui Roguin, domnul şi doamna Ragon, burghezi binecrescuţi, Pillerault, cu spiritul lui de observaţie, Césarine şi mama ei fură la început cam dezagreabil impresionaţi de acest pretins bancher din lumea mare.

La vârsta de aproximativ douăzeci şi opt da ani, acest fost voiajor comercial nu mai avea nici un fir de păr în cap şi purta perucă încârlionţată.

O asemenea pieptănătură cere o prospeţime de fecioară, o transparenţă albă ca laptele, cele mai încântătoare farmece feminine; ea scotea, aşadar, în evidenţă, în mod dezgustător, o faţă plină de coşuri, roşie-cafenie, aprinsă ca faţa unui vizitiu de diligenţă şi ale cărei zbârcituri timpurii vădeau, prin strâmbăturile brazdelor adânci şi ţepene, o viaţă destrăbălată, mărturisită şi de starea proastă a dinţilor şi punctele negre presărate pe o piele scorţoasă. Claparon avea aerul unui actor de provincie care cunoaşte toate rolurile, face pe grozavul şi e sleit de oboseală, nu-i mai (ine nici roşul pe obraz, i se împleticeşte limba, dar nu mai conteneşte cu vorba chiar când e beat, are priviri neruşinate şi gesturi compromiţătoare. Figura lui, înfierbântată de flacăra veselă a punctului, nu se potrivea cu gravitatea afacerilor. Aşa încât îi trebuiseră lui Claparon lungi exerciţii de mimică pentru a-şi compune o ţinută în armonie cu importanţa lui artificială. Du Tillet asistase la toaleta lui Claparon ca un director de teatru îngrijorat de debutul actorului său principal, căci se temea ca apucăturile grosolane ale acestui bancher să nu iasă la iveală.

— Vorbeşte cât mai puţin, îi spusese el. Un bancher nu trăncăneşte niciodată, el acţionează, cugetă, meditează, ascultă şi chibzuieşte. Aşa încât, pentru a părea într-adevăr bancher, nu spune nimic sau spune lucruri fără însemnătate. Să nu-ţi mai joace ochii în cap; priveşte grav, chiar cu riscul de-a părea prost. În politică să ţii cu guvernul şi să te mărgineşti la generalităţi ca: Bugetul e împovărat. Nu sunt posibile tranzacţiile între partide, liberalii sunt primejdioşi. Bourbonii trebuie să evite orice conflict. Liberalismul este învelişul intereselor coalizate. Bourbonii ne pregătesc o eră de prosperitate; să-i susţinem, chiar dacă nu-i iubim. Franţa a făcut destule experienţe politice, etc. Să nu cazi lat pe masă, gândeşte-te că trebuie să-ţi păstrezi demnitatea de milionar. Nu sforăi, când tragi tutun, ca un militar bătrân; joacă-te cu tabachera, uită-te la picioare sau în tavan înainte de a răspunde, în sfârşit, ia-ţi un aer profund. Şi, mai ales, lasă-te de obiceiul nefericit de a pune mâna pe toate. În societate, un bancher trebuie să pară sătul să tot înşface. Nu uita! Veghezi noaptea, cifrele te năucesc, trebuie doar adunate atâtea date pentru a lansa o afacere! Atâtea studii! Să vorbeşti, mai cu seamă de rău afacerile. Afacerile sunt grele, obositoare, dificile, spinoase. Nu ieşi din asta şi nu preciza nimic. Vezi să nu te-apuci să cânţi la masă caraghioslâcurile lui Béranger şi să nu bei prea mult. Dacă te îmbeţi, îţi strici viitorul. O sa te supravegheze Roguin; bagă de seamă că te vei afla cu oameni morali, cu burghezi virtuoşi; nu cumva să-i sperii dând drumul la vreuna din zicalele taie auzite prin cârciumi.

Perdaful acesta produsese asupra spiritului lui Charles Claparon un efect asemănător celui pe care îl produceau asupra corpului său hainele noi. Acest vesel pierde-vară, prieten cu toată lumea, deprins cu haine neglijente şi comode în care îşi simţea trupul la largul lui aşa cum îşi simţea şi spiritul folosind limbajul pe care-l vorbea, acest coate-goale strâns acum în haine noi pe care croitorul le

adusese târziu şi pe care le punea pentru prima oară, ţeapăn ca un par, fiindu-i frică de mişcările ca şi de frazele sale, trăgând iute mâna pe care o întinsese imprudent spre o sticlă ori spre o cutie sau oprindu-se în mijlocul unei fraze, dădu de gândit, prin dezacordurile sale rizibile, lui Pillerault, care avea spirit de observaţie. Faţa sa stacojie, peruca cu cârlionţi jucăuşi îi dezminţeau ţinuta, aşa după cum gândurile îi erau altele decât vorbele. Dar bieţii burghezi luară până la urmă aceste continui disonanţe drept preocupare.

— Are atâtea afaceri, spunea Roguin.

— Afacerile nu prea l-au educat, îi spuse doamna Ragon Césarinei.

Domnul Roguin o auzi şi puse un deget pe buze.

— E bogat, abil şi foarte cinstit, zise el, aplecându-se spre doamna Ragon.

— Pentru aceste calităţi i se pot trece eu vederea unele lucruri, îi spuse Pillerault lui Ragon.

— Sa citim actele înainte de masa, zise Roguin, suntem singuri.

Doamna Ragon, Césarine şi Constance îi lăsară pe contractanţi, pe Pillerault, pe Ragon, pe César, pe Raguin şi pe Claparon să asculte lectura pe care le-o făcu Alexandre Crottat. César semnă, în contul unui client al lui Roguin un titlu de patruzeci de mii de franci, cu ipotecă asupra terenurilor şi a fabricilor – situate în foburgul Temple; şi remise lui Roguin bonul de bancă ai lui Pillerault şi dădu, fără chitanţă, cei douăzeci de mii de franci în efecte de bancă şi cei o sută patruzeci de mii de franci în poliţe pe numele lui Claparon.

— Nu e cazul să vă dau chitanţă, spuse Claparon, de vreme ce lucraţi şi dumneavoastră tot cu domnul Roguin, ca şi noi. Vânzători vor primi în biroul lui banii; eu nu mă angajez decât să vă asigur terenurile care vă revin în plus pentru cei o sută patruzeci de mii de franci în poliţe.

— E just, zise Pillerault.

— Ei bine, domnilor, să rechemăm doamnele, căci e frig fără ele, zise Claparon privindu-l pe Rogum ca să-şi dea seama dacă gluma n-a fost prea tare. Doamnelor! Oh! Domnişoara e desigur a dumneavoastră, zise Claparon, stând drept şi privindu-l pe Birotteau. Nu se poate spune că sunteţi nepriceput. Niciunul din trandafirii din care aţi făcut parfum nu-i poate fi asemuit, şi poate tocmai pentru că aţi făcut parfum din trandafiri,.

— Mie, unul, zise Roguin întrerupându-l, mărturisesc că mi-e foame.

— Atunci să mâncăm, zise Birotteau.

— Vom mânca în faţa notarului, zise Claparon mândru de el.

— Faceţi multe afaceri? Întrebă Pillerault aşezându-se dinadins la masă lângă Claparon.

— Enorm de multe, cu zecile de duzine, răspunse bancherul; dar sunt grele, spinoase; bunăoară canalele. Oh! Canalele! Nu vă închipuiţi cât ne dau de lucru canalele! Şi e lesne de înţeles de ce. Guvernul vrea canale. Canalul e o necesitate, ştiţi, care se face în general simţită în provincie şi care interesează toate negoţurile! Fluviile, a spus Pascal, sunt drumuri care merg. Trebuie să mergi deci la târguială. Târguielile depind de terasament, căci se fac nişte lucrări de terasament înspăimântătoare; lucrările de terasament privesc clasa săracă, de aici împrumuturile, care, în definitiv, se întorc tot la săracul Voltaire a spus: Unde sunt canale sunt şi canalii. Dar guvernul are inginerii lui care-l îl informează; e greu să-l duci, afară doar dacă te înţelegi cu ei; căci Camera! Oh! Domnule, ce de bătaie de cap ne dă şi Camera! Nu vrea să înţeleagă problema politică din spatele problemei financiare. E reacredinţă şi de o parte şi de alta. Mă credeţi dacă vă spun? Iată, fraţii Keller. Ei bine, François Keller e un orator, atacă guvernul pe chestia rondurilor, pe chestia canalelor. Iar când se întoarce acasă, omul nostru găseşte propunerile noastre, care-i par convenabile, şi iată că trebuie să cazi la învoială cu

guvernul dito, pe care l-ai atacat adineauri atât de insolent. Interesul oratorului şi cel al bancherului se ciocnesc, suntem între două focuri! Înţelegeţi acum de ce afacerile devin spinoase, trebuie să mulţumeşti atâta lume: pe funcţionari, Camerele, anticamerele, miniştrii.

— Miniştrii? Zise Pillerault, care voia cu orice preţ să vadă ce-nvârte acest coasociat.

— Da, domnule, miniştrii.

— Vasăzică au dreptate ziarele, zise Pillerault.

— Unchiu-meu iar o intrat în politică, zise Birotteau. Domnul Claparon îi cântă în strună.

— Mari poznaşe şi ziarele astea! Zise Claparon. Domnule, ziarele încurcă totul; pot fi de folos uneori, dar crunte nopţi mă mai fac să petrec; mi-ar plăcea să le petrec altfel; mi se strică ochii tot citind şi calculând.

— Să ne întoarcem la miniştri, zise Pillerault, sperând să afle mai multe.

— Miniştrii au pretenţii pur guvernamentale. Dar ce mănânc eu aici, ambrozie? Zise Claparon întrerupându-se. Astea sunt sosuri pe care nu le mănânci decât la un burghez acasă; la cârciumă niciodată.

La acest cuvânt, florile de la boneta doamnei Ragon săltară ca nişte căpriţe. Claparon înţelese că a scăpat un cuvânt deocheat şi voi să repare ce spusese.

— În lumea băncilor mari, zise el, se numesc cârciumi cabareturile elegante, Véry sau Fraţii provensali. Ei bine, nici aceşti infami cârciumari, nici savanţii noştri bucătari nu fac sosuri gustoase; unii fac apă chioară acrită cu lămâie, alţii fac chimie curată.

În tot timpul mesei, Pillerault dădu atacuri, încercând să sondeze omul şi nimerind mereu în gol; îl consideră un ins primejdios.

— Merge bine, spuse Roguin la urechea lui Charles Claparon.

— Uf! M-oi dezbrăca eu astă-seară, răspunse Claparon, care se înăbuşea.

— Domnule, îi spuse Birotteau, dacă suntem obligaţi să transformăm sufrageria în salon, asta e pentru că strângem câţiva prieteni peste optsprezece zile, atât pentru a cinsti eliberarea teritoriului.

— Foarte bine, domnule; şi eu sunt omul guvernului. Aparţin, prin opiniile mele, statu-quo-ului marelui bărbat care conduce destinele casei de Austria, un om şi jumătate! A conserva pentru a dobândi şi mai ales a dobândi pentru a conserva. Iată temelia opiniilor mele, care au onoarea de a fi cele ale prinţului Metternich.

— Cât şi pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare, reluă César.

— Da, da, ştiu. Cine mi-a vorbit de curând de asta? Fraţii Keller, ori Nucingen?

Roguin, uimit de atâta îndrăzneală, făcu un gest admirativ.

— A, ba nu, la Cameră.

— La Cameră, domnul de La Billardiére? Întrebă César.

— Întocmai.

— E încântător, spuse César unchiului său.

— Înşiră la fraze, la fraze, zise Pillerault, la fraze în care te îneci.

— Poate că am meritat această favoare. Reluă Birotteau.

— Prin lucrările dumneavoastră în domeniul parfumeriei; Bourbonii ştiu să răsplătească toate meritele. Ah! Să ne mulţumim eu aceşti generoşi prinţi legitimi, cărora le vom datora o prosperitate nemaiauzită. Căci, fiţi siguri, Restauraţia simte că trebuie să se ia la întrecere cu Imperiul; va face cuceriri paşnice, veţi vedea ce cuceriri!

— Domnul ne va face, desigur, onoarea să poftească la balul nostru? Zise doamna César.

— Pentru a petrece o seară cu dumneavoastră, doamnă, aş renunţa să câştig milioane.

— Hotărât lucru, e mare flecar, zise César către unchiul său.

În timp ce gloria parfumeriei, în declin, avea să strălucească pentru ultima dată, un nou astru răsărea

încetişor la orizontul comercial. Tânărul Popinot aşeza, chiar în acel moment, temeliile averii sale în strada Cinq-Diamants. Strada Cinq-Diamants, străduţă îngustă pe unde abia pot trece căruţele încărcate, dă la un capăt în strada Lombardo, iar la celălalt în strada Aubry-le-Boucher, în faţa străzii Quincampoix, stradă ilustră a Parisului vechi, unde istoria Franţei a lăsat multe urme. Cu tot acest dezavantaj, gruparea droghiştilor aici făcea să aibă vad bun strada şi, din acest punct de vedere, Popinot nu alesese prost. Casa, a doua când vii din strada Lombardo, era atât de întunecoasă, încât în unele zile trebuia să aprinzi lumina în plină zi. Debutantul luase în stăpânire, în seara dinainte, încăperile cele mai prost luminate şi mai murdare. Predecesorul său, negustor de melasă şi de zahăr nerafinat, lăsase urmele negoţului său pe ziduri, în curte şi în magazin. Închipuiţi-vă o prăvălie mare şi spaţioasă, cu uşi mari ferecate, vopsite în verde-închis, cu drugi de fier pe dinafară, având piroane cu capetele ca nişte ciuperci, o prăvălie cu grilaje împletite din sârmă şi umflate în partea de jos ca ale brutarilor de altădată, pardosită cu pietre albe mai mult sparte, cu pereţii galbeni şi goi ca ai unei cazarme. În spate erau prăvălia din dos şi o bucătărie, luminate dinspre curte; în sfârşit, în colţ, altă prăvălie, care trebuie să fi fost odată grajd. Din odaia din dos, pe o scară interioară, urcai la două camere care dădeau spre stradă şi unde Popinot avea de gând să-şi instaleze casa de fier, biroul şi registrele. Deasupra magazinelor erau trei camere înguste, lipite de zidul despărţitor, cu vederea spre curte; în ele voia să-şi facă locuinţa. Toate trei erau dărăpănate şi n-aveau altă privelişte decât curtea strâmbă, întunecoasă, înconjurată de ziduri, care, din cauza umezelii, păreau, chiar pe vremea cea mai uscată, proaspăt tencuite; intre pietrele cu care era pavată curtea se afla o zgură neagră şi puturoasă, rămasă de la melasă şi de la zahărul nerafinat. Toate aceste camere erau fără tapet şi pardosite cu cărămidă, iar cămin cu coş avea doar una singură. De la începutul dimineţii, Gaudissart

şi cu Popinot, ajutaţi de un lucrător de care făcuse rost voiajorul, lipeau ei înşişi un tapet de şaptezeci şi cinci de bani metrul pe pereţii acestei groaznice odăi date de lucrător cu clei. Mobila consta dintr-un pat de lemn vopsit în roşu, ca de internat, o măsuţă de noapte prăpădită, un scrin străvechi, o masă, două fotolii şi şase scaune, dăruite de judecătorul Popinot nepotului său. Gaudissart pusese pe cămin o ramă cu o oglindă proastă, cumpărată de ocazie.

Pe la opt seara, stând în faţa căminului unde ardeau nişte surcele, cei doi prieteni se pregăteau să mănânce ce le rămăsese de la prânz.

— Jos cu friptura rece! Nu se potriveşte asta cu inaugurarea unei locuinţe, strigă Gaudissart.

— Dar, zise Popinot arătând unica monedă de douăzeci de franci pe care o păstra ca să plătească prospectul, eu.

— Eu? Zise Gaudissart punându-şi pe ochi o monedă de patruzeci de franci.

În aceeaşi clipă se auzi o bătaie în uşă, care răsună tare în curtea pustie duminica, zi când fabricanţii se împrăştie care-ncotro, părăsindu-şi laboratoarele.

— Iată-l şi pe fidelul nostru amic din strada Poterie. Eu, reluă Ilustrul Gaudissart, iau! Nu eu!

Într-adevăr, un chelner urmat de doi rândaşi aduseră în trei coşuri o cină împodobită cu şase sticle de vin alese cu pricepere.

— Cum o să fim noi în stare să mâncăm atâta? Zise Popinot.

— Da pe literat îl uiţi? Exclamă Gaudissart. Finot se pricepe grozav la fasturi şi la deşertăciuni; o să vină, copil naiv, cu un prospect, de să ţi se facă părul măciucă. E bine spus, nu? Prospectelor le e totdeauna sete. Sămânţa trebuie stropită dacă vrei să ai flori. Haideţi, sclavilor, spuse el rândaşilor cu un aer teatral, iată aur.

Şi le dădu cincizeci de centime cu un gest demn de Napoleon, care era idolul lui.

— Mulţumim, domnule Gaudissart, răspunseră rândaşii, mai bucuroşi de glumă decât de bani.

— Tu, fiule, îi spuse el chelnerului care rămăsese să servească, ascultă: există o portăreasă ascunsă în adâncimile unei văgăuni unde găteşte uneori, aşa cum Nausicaa spăla rufe, numai ca să se distreze. Du-te le ea, imploră-i nevinovăţia, fă-o tinere, să se intereseze de căldura mâncărurilor. Spune-i că va fi binecuvântată şi mai ales respectată, foarte respectată, de către Felix Gaudissart, fiul lui Jean-François Gaudissart, din neamul Gaudissart, neam de proletari amărâţi, de viţă veche. Du-te şi vezi să fie toate bune, că, dacă nu, îţi trântesc un do major pe toba din spate.

Altă bătaie răsună în uşă.

— Iată-l pe spiritualul Andoche, zise Gaudissart.

Se arătă un tânăr grăsun şi bucălat, de statură mijlocie şi care, din creştet până-n tălpi, aducea a fiu de pălărier; avea trăsături rotunde şi viclenia îi era ascunsă sub un aer băţos. Faţa lui, întristată cum e aceea a unui om sătul de mizerie, luă o expresie de veselie când văzu masa pusă şi sticlele cu capsule promiţătoare. La strigătul lui Gaudissart îi scânteiară ochii de un albastru-deschis, capul lui mare cu fata teşită de caimac se-ntoarse la stânga şi la dreapta şi îl salută pe Popinot într-un chip ciudat, fără umilinţă şi fără respect, ca un om care simte că locul lui nu-i acolo şi care nu face nici o concesie. În vremea aceea începea şi el să recunoască în sine că nu are nici un talent literar şi se gândea să rămână în sectorul literaturii ca exploatator, trăind de pe urma oamenilor de spirit şi făcând afaceri în loc să facă lucrări prost plătite. În acel moment terminase cu demersurile timide şi cu încercările umilitoare şi era tocmai pe punctul, ca şi oamenii din marea finanţă, să întoarcă foaia şi să devină obraznic cu bună-ştiinţă Dar îi trebuia un capital de început şi Gaudissart îi spusese că poate face rost de el punând în valoare uleiul lui Popinot.

— Să tratezi în numele lui cu ziarele, dar să nu-l tragi pe sfoară; altfel ne certăm de moarte; să-i dai ce trebuie pentru ce-ţi plăteşte.

Popinot îl privi pe autor cu îngrijorare. În lumea cu adevărat negustorească, autorii sunt priviţi cu un sentiment în care intră teroare, milă şi curiozitate. Deşi Popinot avea o bună educaţie, obiceiurile rudelor sale, ideile lor, treburile abrutizante ale prăvăliei şi ale casieriei îi modulaseră inteligenţa, supunând-o uzanţelor meseriei sale, fenomen care poate fi observat când urmăreşti schimbările suferite după zece ani de o sută de colegi de şcoală, ieşiţi cam la fel unul cu altul din colegiu sau din pension. Andoche luă această îngrijorare drept o admiraţie adâncă.

— Aşa, să turnăm prospectul înainte de masă, ca apoi să putem bea fără grijă, zise Gaudissart. După masă se citeşte greu, că şi limba digerează.

— Domnule, zise Popinot, un prospect înseamnă adesea o avere întreagă.

— Şi adesea, răspunse Andoche, pentru oameni de rând ca mine, averea nu înseamnă decât un prospect.

— Ah! Foarte nostim, zise Gaudissart. Al dracului Andoche, are spirit cât patruzeci!

— Cât o sută, zise Popinot, impresionat de această glumă.

Nerăbdătorul Gaudissart luă manuscrisul şi citi cu voce tare şi cu emfază: ULEI CEFALIC!

— Aş prefera Ulei cezarian, zise Popinot.

— Dragă, zise Gaudissart, nu-i cunoşti pe oamenii din provincie: există o operaţie chirurgicală cu numele ăsta, şi ei sunt aşa de proşti, încât vor crede că uleiul tău e bun la faceri; îţi închipui ce greu ar fi să-i convingem că e vorba de păr.

— Nu vreau să-mi apăr termenul, zise autorul, dar v-aş ruga să remarcaţi că Ulei cefalic înseamnă ulei pentru cap, ceea ce vă rezumă intenţiile.

— Să auzim! Zise Popinot nerăbdător.

Iată prospectul, aşa cum circulă şi astăzi în comerţ în mii de exemplare (Alt act justificativ).

BREVETE DE INVENŢIE ŞI DE PERFECŢIONARE.

Nici un cosmetic nu poate face să crească părul, aşa după cum nici un preparat chimic nu-l vopseşte fără pericol pentru sediul inteligenţei. Ştiinţa a declarat recent că părul este o materie moartă şi că nici o substanţă nu-l poate împiedica să cadă sau să albească. Pentru a preveni Xerasia şi Calviţia e de ajuns să fie apărat bulbul din care iese firul de păr de orice influenţă exterioară atmosferica şi să fie menţinut capul la temperatura care-i e necesară. ULEIUL CEFALIC, bazat pe aceste principii stabilite de Academia de ştiinţe, produce acest rezultat important, la care ajunseseră cei vechi, romanii, grecii şi naţiunile nordice, care ţineau la păr. O serie de cercetări ştiinţifice au demonstrat că nobilii, care se deosebeau odinioară prin lungimea părului, nu întrebuinţau alt mijloc; atât doar că procedeul lor, regăsit cu abilitate de A. Popinot, Inventatorul ULEIULUI CEFALIC, fusese pierdut.

A păstra, în loc să caute a provoca o stimulare Imposibilă sau dăunătoare dermei care conţine bulbii, iată. Deci scopul ULEIULUI CEFALIC. În adevăr, acest ulei, care opreşte exfolierea mătreţei, care exală un parfum suav şi care, prin substanţele din care e compus, printre care intră ca element principal esenţa de alune, împiedică orice acţiune a aerului exterior asupra capului, previne astfel guturaiul, catarul şi toate afecţiunile dureroase ale encefalului, păstrându-i temperatura interioară, în acest fel, bulbii care conţin licorile generatoare ale părului nu sunt niciodată surprinşi nici de frig, nici de căldură. Părul, acest produs minunat, la care bărbaţii şi femeile ţin atât de mult, conservă astfel, până la vârsta înaintată a persoanei care întrebuinţează ULEIUL CEFALIC, acea strălucire, acea fineţe, acel luciu care fac atât de încântătoare capetele copiilor.

MODUL DE ÎNTREBUINŢARE este ataşat la fiecare flacon, servindu-i de înveliş.

MOD DE ÎNTREBUINŢARE A ULEIULUI CEFALIC.

Este cu totul inutil să ungeţi părul; acest lucru constituie nu numai o prejudecată ridicolă, dar şi un obicei jenant, în sensul că acest cosmetic lasă urme peste tot. E de ajuns ca, în fiecare dimineaţă, să muiaţi un mic burete fin în ulei, să despărţiţi părul cu pieptenele, să îmbibaţi părul la rădăcină din cărare în cărare, aşa încât pielea să primească un strat subţire, după ce mai înainte capul a fost curăţat cu peria şi cu pieptenele.

Acest ulei se vinde în flacoane purtând semnătura inventatorului, pentru a împiedica orice contrafacere, şi la preţul de TREI FRANCI, la A. POPINOT, în strada Cinq-Diamants, în cartierul Lombards, la Paris.

SUNTEŢI RUGAŢI SA SCRIEŢI FRANCO.

Notă – Magazinul A. Popinot ţine şi uleiuri de drogherie, ca: esenţă de flori de portocal şi de levănţică, ulei de migdale dulci, unt de cacao, unt de cafea, ulei de riţin şi altele.

— E scris perfect, dragă, îi spuse Ilustrul Gaudissart lui Finot, Măi, al dracului, ce ne aruncăm la ştiinţă înaltă! Şi nu ne încurcăm cu vorba, mergem drept la ţintă. Ah! Te felicit sincer, asta zic şi eu literatură utilă.

— Ce frumos prospect! Zise Popinot entuziasmat.

— Un prospect care de la primele cuvinte dă gata Macassarul, zise Gaudissart sculându-se cu un aer magistral pentru a rosti vorbele următoare, scandate cu gesturi parlamentare: „Părul – nu – poate – fi – făcut – să crească! Nu – poate – fi – vopsit – fără – pericol!” Ah! Ah! Aici e succesul. Ştiinţa modernă e de acord cu obiceiurile celor vechi. Poţi să te-nţelegi şi cu bătrânii şi cu tinerii. Dacă ai de-a face cu un bătrân: „Ah! Ah! Domnule, cei vechi, grecii, romanii, aveau dreptate şi nu erau aşa de proşti cum ni se spune!” Dacă tratezi cu un tânăr; „Iată, băiete dragă, încă o descoperire datorită progreselor

ştiinţei. Progresăm. Câte nu putem aştepta de la abur, de la telegraf şi altele! Acest ulei este rezultatul unui raport al domnului Vauquelin!” Ce-ar fi dacă am tipări un pasaj din memoriul domnului Vauquelin la Academia de Ştiinţe, care să confirme afirmaţiile noastre, ce zici? E grozav! Hai, Finot, la masă. Să halim bunătăţile! Să bem şampanie pentru succesul tânărului nostru prieten!

— M-am gândit, spuse autorul cu modestie, că epoca prospectului uşurel şi glumeţ a trecut; noi intrăm în perioada ştiinţei; trebuie un aer doctoral şi tonul unei autorităţi pentru a ne impune publicului.

— O să trâmbiţăm uleiul ăsta de-o să fiarbă; mă mănâncă şi limba şi picioarele. Am reprezentanţa tuturor, celor din branşa părului: niciunul nu dă mai mult de treizeci la sută; să lăsăm noi cu patruzeci la sută şi garantez o sută de mii de sticle în şase luni, Voi da asalt farmaciştilor, băcanilor, frizerilor! Dacă le dăm patruzeci la sută remiză, vor face toţi capul tobă clienţilor, Cei trei tineri mâncau ca nişte lei, beau ca nişte elveţieni şi se ameţeau de viitorul succes al Uleiului cefalic.

— Uleiul ăsta ţi se urcă la cap, zise Finot zâmbind, Gaudissart epuiză diferitele serii de jocuri de cuvinte despre ulei, păr, cap etc. În mijlocul râsetelor homerice ale celor trei prieteni, când ajunseră la desert, răsună o bătaie în uşă, care fu auzită cu toate toasturile şi urările de fericire reciprocă.

— E unchiu-meu! E în stare să vină să mă vadă, exclamă Popinot.

— Un unchi? Zise Finot, şi noi nu mai avem un pahar!

— Unchiul prietenului meu Popinot este judecător de instrucţie, îi spuse Gaudissart lui Finot, nici gând să ne batem joc de el, mi-a salvat doar viaţa. Ah! Când te-ai afla ca mine în asemenea nenorocire, în faţa eşafodului, unde ţac, şi adio păr! Făcu el imitând cu un gest cuţitul fatal, nu-l poţi uita pe virtuosul magistrat datorită căruia ţi-ai păstrat jgheabul pe unde torni şampania! Ţii minte, beat-mort de-ai

fi. Şi-apoi nu poţi să ştii, Finot, dacă n-o să ai cumva nevoie şi dumneata de domnul Popinot! Aşa că să-i dăm drumul la saluturi pe necântăritelea.

Virtuosul judecător de instrucţie întreba, într-adevăr, de nepotu-său la portăreasă, Recunoscându-i vocea, Anselme coborî cu un sfeşnic, ca să-i lumineze calea.

— Vă salut, domnilor, zise magistratul.

Ilustrul Gaudissart se înclină adânc. Finot îl examină pe judecător cu ochii cam tulburi şi-l găsi cam prostănac.

— Lux nu e, spuse grav judecătorul privind camera; dar ca să ajungi ceva mare, băiete, trebuie să ştii să nu fii nimic la început.

— Ce om înţelept! Îi spuse Gaudissart lui Finot.

— Asta-i o cugetare bună de pus într-un articol, zise ziaristul.

— A! Dumneata eşti, domnule, zise judecătorul recunoscându-l pe comis-voiajor. Ei, ce cauţi pe-aici?

— Vreau să contribui, domnule, prin toate modestele mele mijloace la averea iubitului dumneavoastră nepot. Am chibzuit tocmai asupra prospectului despre ulei, şi domnul este autorul acestui prospect, care ni se pare una din cele mai frumoase bucăţi din literatura perucilor.

Judecătorul îl privi pe Finot.

— Domnul, zise Gaudissart, este domnul Andoche Finot, unul dintre tinerii cei mai distinşi ai literaturii; scrie, în ziarele guvernamentale, articole de politică înaltă şi face cronica teatrelor mici. E un ministru pe cale să devină autor.

Finot îl trăgea pe Gaudissart de pulpana redingotei.

— Bine, copii, zise judecătorul, căruia aceste cuvinte îi explicară aspectul mesei, care păstra urmele unui ospăţ pe de-a-ntregul scuzabil. Dragă, îi spuse judecătorul lui Popinot, îmbracă-te, mergem astă-seară la domnul Birotteau, căruia îi sunt dator o vizită. O să semnaţi actul de asociere, pe care l-am examinat cu atenţie. Cum fabrica de ulei se va afla pe terenurile din foburgul Temple, cred că

trebuie să-ţi dea cu chirie atelierul, la nevoie prin interpuşi; când toate sunt în regulă, se evită discuţiile. Dar pereţii ăştia îmi par cam umezi: să pui rogojini, Anselme, în dreptul patului tău.

— Îmi daţi voie, domnule judecător de instrucţie, zise Gaudissart cu tonul mieros al unui curtean, am lipit chiar noi tapetul astăzi şi. Nu s-a. Uscat încă.

— Economie! Bine, spuse judecătorul.

— Ştii ce, îi spuse Gaudissart la ureche lui Finot, prietenul meu Popinot e un tânăr virtuos, se duce cu unchiu-său; noi hai să mergem, ca să încheiem seara, pe la fete.

Ziaristul arătă căptuşeala buzunarului de la jiletcă, Popinot văzu gestul şi strecură douăzeci de franci autorului prospectului. Judecătorul avea o birjă la capătul străzii; îl luă pe nepotu-său la Birotteau. Când judecătorul Popinot şi Anselme sosiră, Pillerault, domnul şi doamna Ragon şi Roguin jucau boston, iar Césarine broda o eşarfa. Roguin, care se afla în faţa doamnei Ragon, lângă care stătea Césarine, băgă de seamă bucuria fetei când îl văzu intrând pe Anselme; şi o arătă cu un gest, roşie ca o rodie, stagiarului său.

— Aşadar, e ziua actelor? Zise parfumierul când, după saluturi, judecătorul îi spuse de ce venise.

César, Anselme şi judecătorul se suiră la al doilea etaj, în camera provizorie a parfumierului, pentru a discuta închirierea şi actul de asociere întocmit de magistrat. Contractul fu făcut pe optsprezece ani, ca să concorde cu cel din strada Cinq-Diamants, detaliu minim în aparenţă, dar care mai târziu îi fu de folos lui Birotteau. Când César şi judecătorul se întoarseră la mezanin, magistratul, mirat, întrebă care-i cauza zăpăcelii din casă şi a prezenţei lucrătorilor, duminica, la un om atât de credincios ca parfumierul. Acesta abia aştepta întrebarea.

— Deşi nu prea ieşiţi în lume, domnule, nu veţi găsi nepotrivit că cinstim eliberarea teritoriului. Dar nu-i numai

asta. Strâng câţiva prieteni şi pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare.

— Ah! Făcu judecătorul, care nu era decorat.

— Poate că am meritat această neasemănată şi regală favoare îndeplinindu-mi funcţia la tribunalul. Oh! De comerţ, şi luptând pentru Bourboni pe treptele.

— Da, zise judecătorul.

— De la Saint-Roch, la 13 vandemiar, când am fost rănit de Napoleon.

— Bucuros, zise judecătorul. Dacă soţia mea nu va fi suferindă, vin cu ea.

— Xandrot, îi spuse Roguin la plecare stagiarului său, să-ţi iei gândul de la căsătoria cu Césarine, şi peste şase săptămâni vei vedea că ţi-am dat un sfat bun.

— De ce? Zise Crottat.

— Birotteau, dragul meu, o să cheltuiască o sută de mii de franci cu balul lui, iar averea şi-o bagă, deşi eu l-am sfătuit să nu facă asta, în afacerea cu terenurile. Peste şase săptămâni, oamenii ăştia n-o să aibă ce mânca. Însoară-te cu domnişoara Lourdois, fata antreprenorului cu zugrăvitul: are trei sute de mii de franci zestre; am avut eu grijă să găseşti ceva în schimb! Dacă-mi cumperi biroul numai cu o sută de mii de franci peşin, ţi-l dau mâine.

Minunăţiile balului pe care-l pregătea parfumierul şi pe care ziarele le anunţau Europei erau vânturate în lumea comerţului prin zvonurile provocate de lucrările ce nu încetau nici ziua, nici noaptea. Ici se spunea că César a închiriat trei case; acolo, că îşi aureşte saloanele; mai departe, că la masă se vor servi mâncăruri inventate anume; dincolo, că negustorii nu vor fi invitaţi, serbarea fiind dată pentru reprezentanţii guvernului; dincoace, parfumierul era sever condamnat pentru ambiţia lui, pretenţiile politice fiindu-i luate în râs, ba, mai mult, i se contesta chiar rana primită! Balul dădea naştere la multe intrigi în al doilea arondisment; prietenii stăteau liniştiţi, dar simplele cunoştinţe se zbăteau teribil. Când eşti bine

văzut, găseşti mulţi linguşitori. Foarte mulţi făcură demersuri peste demersuri pentru o obţine o invitaţie. Soţii Birotteau fură uimiţi de numărul prietenilor de care habar n-aveau până acum. Această năvală de oameni o speria pe doamna Birotteau, care se întuneca din ce în ce mai tare la faţă cu cât se apropia data solemnităţii. Îi mărturisi mai întâi lui César că n-o să ştie ce atitudine să aibă, apoi se înspăimântă de nenumăratele amănunte ale unei asemenea petreceri; unde să găseşti argintăria, sticlăria, trataţiile, vesela şi cine să servească? Şi cine să supravegheze totul? Îl ruga pe Birotteau să stea la uşa apartamentului şi să nu-i lase să intre decât pe invitaţi; auzise lucruri ciudate despre indivizi care veneau la baluri burgheze invocând prietenii ale căror nume nu-l ştiau. Când, înainte cu zece zile, Braschon, Grindot, Lourdois şi Chaffaroux, antreprenorul de construcţii, afirmară că apartamentul va fi gata pentru faimoasa duminică de 17 decembrie, în modestul salonaş de la mezanin avu loc seara, după cină, o consfătuire caraghioasă între César, nevastă-sa şi fiică-sa, pentru a alcătui lista invitaţilor şi a trimite, după codul politeţii stângace şi cinstite, invitaţiile pe hârtie roz şi cu litere aplecate, primite de dimineaţă de la tipograf.

— Băgaţi de seamă! Să nu uităm pe nimeni, zise Birotteau.

— Dacă uităm pe cineva, zise Constance, nu se uită el. Cu doamna Derville, cu care nu suntem în vizită, ne-am pomenit aseară; îşi dădea nişte aere!

— Era foarte drăguţă, zise Césarine, mi-a plăcut.

— Şi, totuşi, înainte de-a se mărita era chiar mai săracă decât mine: lucra într-un atelier de lenjerie, în strada Montmartre: a cusut cămăşi pentru taică-tău.

— Ei, atunci, să-ncepem lista, zise Birotteau, cu oamenii cei mai de vază. Scrie, Césarine: domnul duce şi doamna ducesă de Lenoncourt.

— Doamne! César, zise Constance, nu te apuca să trimiţi invitaţii persoanelor pe care nu le cunoşti decât în calitate de furnizor. Crezi c-o poţi invita pe prinţesa de Blamont-

Chauvry, care e mai rudă cu răposata ta naşă, marchiza d'Uxelles, decât ducele de Lenoncourt? Crezi că-i poţi invita pe cei doi domni de Vandenesse, pe domnul de Marsay, pe domnul de Ronquerolles, pe domnul d'Ailemont, în fine, pe clienţii tăi? Eşti nebun, te ameţesc măririle.

— Bine! Dar domnul conte de Fontaine şi familia sa? Ce zici? Ăsta venea la Regina trandafirilor înainte de bătălia de la 13 vandemiar, sub numele de JACQUES CEL MARE, împreună cu FLĂCĂUL, care era domnul marchiz de Montauran, şi cu domnul de La Billardiere, care se chema NANTEZUL. Ce ne-am mai dat mâna unii cu alţii! „Dragă Birotteau, curaj! Dă-ţi viaţa ca noi pentru cauza cea dreaptă!” Suntem vechi tovarăşi de conspiraţie.

— Pune-i, zise Constance. Dacă vine domnul de La Billardiere cu fiu-său, să aibă cu cine să stea de vorbă.

— Scrie, Césarine, zise Birotteau. Primo, domnul prefect al Senei: o veni, n-o veni, dar el e şeful corpului municipal: fiecăruia după rangul lui! Domnul de La Billardiere şi fiul său, primar. Pune la capăt numărul invitaţilor. Colegul meu, domnul Granet, ajutorul de primar, cu nevastă-sa. E urâtă foc, dar n-are a face, trebuie s-o punem! Domnul Curel, giuvaergiul, colonelul Gărzii naţionale, cu nevastă-sa şi cele două fete. Astea ar fi autorităţile. Acum oamenii de seamă! Domnul conte şi doamna contesă de Fontaine cu fiica lor, domnişoara Emilie de Fontaine.

— O obraznică pentru care trebuie să ies din prăvălie şi să-i vorbesc la uşa cupeului, pe orice vreme, zise doamna César. Dacă vine, o să vină numai ca să râdă de noi.

— Atunci poate c-o să vină, zise César, care voia neapărat lume bună. Continuă, Césarine. Domnul conte şi doamna contesă de Grandville, proprietarul meu, capul cel mai grozav de la curtea regală, cum spune Derville. Ia stai! Domnul de La Billardiere a aranjat ca mâine să mi se dea decoraţia de către domnul conte de Lacépede în persoană. Se cade să-i strecor o invitaţie la bal şi cină marelui cancelar. Domnul Vauquelin. Pune bal şi cină, Césarine. Şi,

ca să nu-i uităm, toţi alde Chiffreville şi Protez. Domnul şi doamna Popinot, judecător la tribunalul Senei. Domnul şi doamna Thirion, uşier la cabinetul regelui, prietenii lui Ragon, şi fata lor care se va mărita, pare-se cu unul din băieţii din prima căsătorie ai domnului Camusot.

— César, nu-l uita pe tânărul Horace Bianchon, nepotul domnului Popinot şi vărul lui Anselme, zise Constance.

— Ei aş! Césarine a şi notat patru la capătul familiei Popinot. Domnul şi doamna Rabourdin, unul dintre şefii de birou din secţia domnului de La Billardiere. Domnul Cochin, din acelaşi minister, cu nevastă-sa şi cu fiu-său, comanditarii soţilor Matifat, şi domnul, doamna şi domnişoara Matifat, fiindcă veni vorba de ei.

— Soţii Matifat, zise Césarine, au intervenit pentru domnul şi doamna Colleville, pentru domnul şi doamna Thuilier, prietenii lor, şi pentru soţii Saillard.

— O să vedem, zise César, Agentul nostru de schimb, domnul şi doamna Desmarets.

— Asta o să fie regina balului! Zise Césarine; grozav de mult îmi place, mai mult ca toate.

— Derville şi nevastă-sa.

— Pune-i şi pe domnul şi doamna Coquelin, succesorii unchiului Pillerault, zise Constance. Aşa de mult îşi închipuie că vor veni, încât biata femeie şi-a comandat la croitoreasa mea o rochie superbă de bal: atlaz alb pe dedesubt şi pe deasupra tul brodat cu flori de cicoare. N-a lipsit mult să-şi facă o rochie de lame, ca pentru a merge la curte. Dacă nu-i invităm, ni-i facem duşmani de moarte.

— Pune-i Césarine; trebuie să cinstim comerţul, că doar şi noi facem parte din el. Domnul şi doamna Roguin.

— Mamă, doamna Roguin o să-şi pună colierul de briliante, toate bijuteriile şi rochia cu dantelă de Malines.

— Domnul şi doamna Lebas, zise César. Apoi, domnul preşedinte al tribunalului de comerţ, nevastă-sa şi cele două fete. I-am uitat când am trecut autorităţile. Domnul şi doamna Lourdois şi fata lor. Domnul Claparon, bancher,

domnul du Tillet, domnul Grindot, domnul Molineux, Pillerault şi proprietarul lui, domnul şi doamna Camusot, negustorii cei bogaţi de mătase, cu toţi copiii lor, cel de la Şcoala politehnică şi avocatul.

— O să fie numit judecător, fiindcă se însoară cu domnişoara Thinon, însă în provincie, zise Césarine.

— Domnul Cardot, socrul lui Camusot, şi toţi copiii Cardot. Ia stai! Şi soţii Guillaume, din strada Colombier, socrul şi soacra lui Lebas, doi bătrâni care vor întreţine conversaţia pe de lături; Alexandre Crottat, Célestin.

— Tată, nu-i uita pe domnul Andoche Finot şi pe domnul Gaudissart, doi tineri foarte folositori domnului Anselme.

— Gaudissart? A făcut puşcărie. Dar n-are a face; pleacă peste câteva zile şi o să ne plaseze uleiul. Pune-l! Cât despre musiu Andoche Finot, cine-i ăsta?

— Domnul Anselme spune că va ajunge cineva, e plin de spirit ca Voltaire.

— E autor? Ăştia sunt toţi atei.

— Pune-l, tata; şi-aşa avem prea puţin dansatori. De altfel, prospectul cel frumos despre ulei, e făcut de el.

— Crede în uleiul nostru, zise César, atunci pune-l, drăguţă.

— Îi pun şi pe protejaţii mei, zise Césarine.

— Pune-l pe domnul Mitral, executorul meu; şi pe domnul Handry, medicul nostru, doar de formă, că n-o să vină.

— O să vină pentru jocul de cărţi, zise Césarine.

— Ia stai! Sper, César că-l vei invita la masă pe domnul abate Loraux?!

— I-am şi scris, zise César.

— Oh! Să n-o uităm pe cumnata lui Lebas, pe doamna Augustine de Sommervieux, zise Césarine. Sărăcuţa de ea! Ne-a spus Lebas că e foarte suferindă, se prăpădeşte de inimă rea.

— Aşa e când te măriţi cu un artist, exclamă parfumierul. Ia uită-te la maică-ta cum moţăie, spuse el foarte încet fetei.

Aşa, aşa, somn uşor, doamnă César. Ei, da rochia maică-ti? Îi spuse César Césarinei.

— Da, tată, o să fim gata. Mama se gândeşte la o rochie de crepe de Chine doar, ca a mea; croitoreasa e sigură că n-o să fie nevoie de probă.

— Câte persoane? Zise César cu voce tare, văzând-o pe nevastă-sa că deschide ochii.

— O sută nouă, socotind şi pe vânzători, zise Césarine.

— Unde-o să băgăm atâta lume? Zise doamna Birotteau. Dar, în sfârşit, reluă ea cu naivitate, o trece şi duminica asta.

La oamenii care urcă de la un etaj social la altul, nimic nu se face în mod simplu. Nimeni n-avea voie, sub nici un pretext, să intre în apartamentul care era în transformare, nici chiar César sau doamna Birotteau. César îi promisese lui Raguet, băiatul de prăvălie, un rând de haine noi de ziua baiului dacă face pază bună şi-şi execută bine consemnul. Ca şi împăratul Napoleon la Compiegne, când cu renovarea castelului pentru căsătoria lui cu Marian-Luiza de Austria, Birotteau nu voia să vadă nimic: parţial, voia sa se bucure de surpriză. Cei doi foşti adversari se întâlniră încă o dată, fără ştirea lor, dar nu pe un câmp de bătaie, ci pe terenul vanităţii burgheze. Domnul Grindot trebuia, aşadar, să-l ia de mână pe César şi să-i arate apartamentul, aşa după cum un ghid arată o galerie ne tablouri unui vizitator, De altfel, fiecare în casă pregătise o surpriză a lui. Césarine, draga de ea, pusese la bătaie toate economiile ei, o sută de ludovici, ca să cumpere cărţi pentru tatăl ei. Domnul Grindot îi spusese în secret, într-o dimineaţă, că în camera tatălui ei, care avea să fie şi un fel de cabinet, asta fiind surpriza arhitectului, vor exista două dulapuri-bibliotecă Césarine îşi cheltuise toate economiile în prăvălia unui librar, ca să ofere tatălui ei pe; Bossuet, Racine, Voltaire. Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu, Monere, Buffon, Fenelon, Delille, Bernardin de Saint-Pierre, La Fontaine, Corneille, Pascal, La Harpe, în sfârşit, biblioteca obişnuită

care se găseşte peste tot şi pe care taică-său n-avea s-o citească niciodată; Probabil că factura de la legător avea să fie foarte sărată. Nepunctualul şi celebrul legător Thoavenin, un artist de altfel, făgăduise să predea volumele în ziua de 16, la amiază. Césarine destăinuise unchiului Pillerault încurcătura în care se afla şi unchiul luase pe seama lui factura. Surpriza lui César pentru soţia lui era o rochie de catifea vişinie, împodobită cu dantele, despre care vorbise cu fiica lui, ce-i era complice. Surpriza doamnei Birotteau pentru noul cavaler al Legiunii de Onoare consta într-o pereche de catarame de aur şi un ac de cravată cu briliant. În sfârşit, pentru toată familia se pregătea surpriza apartamentului, care avea să fie urmată, în mai puţin de două săptămâni, de marea surpriză a facturilor de plătit. César chibzui îndelung ce invitaţii să facă în persoană şi pe care să le trimită cu Raguet, seara. Luă o birjă, o urcă pe nevastă-sa, gătită cu o pălărie cu pene, care o urâţea, şi cu ultimul şal dăruit de el, un caşmir pe care şi-l dorea de cincisprezece ani. Astfel, în mare ţinută, parfumierii făcură douăzeci şi două de vizite într-o singură dimineaţă.

César o scutise pe nevastă-sa de greutăţile pregătirii în casă a diferitelor comestibile necesare unei petreceri splendide. Se încheiase un tratat diplomatic între ilustrul Chevet şi Birotteau, Chevet furniza o argintărie superbă, care produce cât un teren când e închiriată, furniza cina, vinurile şi chelnerii în frunte cu un şef arătos, aceştia cunoscându-şi cu toţii răspunderea faptelor şi a gesturilor. Chevet cerea să i se pună la dispoziţie bucătăria şi sufrageria de la mezanin ca să-şi instaleze acolo cartierul general, căci trebuia să se lucreze încontinuu pentru a servi la ora şase o cină de douăzeci de persoane şi la unu noaptea o masă rece foarte bogată. Birotteau se înţelesese cu cafeneaua Foy pentru casatele în formă de fructe, care aveau să fie servite în ceşti frumoase, cu linguriţe aurite, pe tăvi de argint. Tanrade, altă celebritate, furniza răcoritoarele şi fructele.

— Să n-ai nici o grijă, îi spuse César soţiei sale, văzând-o cam prea îngrijorată cu două zile înainte, Chevet, Tanrade şi cafeneaua Foy vor fi la mezanin. Virginie va veghea la etajul al doilea, prăvălia va fi închisă bine. Nouă nu ne mai rămâne decât să ne lăfăim la etajul întâi.

În ziua de 16, la ora două, domnul de La Billardiere veni să-l ia pe César pentru a-l duce la Cancelaria Legiunii de Onoare, unde avea să primească decoraţia de cavaler, împreună cu vreo zece alţi cavaleri, din mâna domnului conte de Lacâpdde. Primul îl găsi pe parfumier cu ochii în lacrimi: Constance îi făcuse tocmai surpriza cataramelor de aur şi a briliantului.

— E tare bine să fii iubit astfel, zise el urcându-se în trăsură, de faţă cu vânzătorii adunaţi, cu Césarine şi cu Constance.

Toţi îl admirau pe César îmbrăcat în pantaloni până la genunchi de mătase neagră, cu ciorapi de mătase şi cu fracul cel nou albastru-deschis pe care avea să strălucească panglica muiată în sânge, după vorba lui Molineux. Când César se întoarse la masă, era palid de bucurie şi se uita în toate oglinzile ca să-şi vadă crucea; căci, în prima ameţeală, nu se mulţumi cu panglica şi lăsă la o parte orice modestie.

— Nevastă, spuse el, domnul Mare Cancelar e un om încântător; de cum i-a spus o vorbă La Billardiere, a şi acceptat invitaţia mea; vine împreună cu domnul Vauquelin. Domnul de Lacépede e un om mare, da, ca şi domnul Vauquelin; a scris patruzeci de volume! E adevărat că e şi autor şi pair al Franţei. Să nu uităm să-i spunem: „Domnia-voastră” sau „Domnule conte”.

— Da' ia şi mănâncă, îi spuse nevastă-sa. Tatăl tău e mai rău ca un copil, îi spuse Constance Césarinei.

— Ce bine-ţi stă cu decoraţia, zise Césarine. Ţi se vor da onorurile şi o să ieşim împreună.

— O să mi se dea onorurile oriunde sunt santinele.

În acest moment, Grindot coborî cu Braschon. După masă, domnul, doamna şi domnişoara, spuseră ei, vor putea

arunca o privire în apartament, unde meşterul lui Braschon termina de fixat nişte cuiere şi unde trei oameni aprindeau luminările.

— Trebuie o sută douăzeci de lumânări, zise Braschon.

— O factură de două sute de franci la Trudon, spuse doamna César, ale cărei jeluiri le opri cu o privire cavalerul Birotteau.

— O să aveţi o serbare extraordinară, domnule cavaler, zise Braschon.

Birotteau îşi spuse lui însuşi: „Au şi început linguşitorii! Abatele Loraux m-a sfătuit să nu cad în cursa lor şi să rămân modest. Îmi voi aminti de originea mea.”

Cesar nu înţelese ce voia să spună bogatul tapiţer din strada Saint-Antoine. Braschon făcu unsprezece încercări inutile pentru a fi invitat el, nevastă-sa, fiică-sa, soacră-sa şi mătuşă-sa. Braschon deveni duşmanul lui Birotteau. La plecare nu-i mai spunea „domnule cavaler”.

Începu repetiţia generală. César, nevastă-sa şi Césarine ieşiră din prăvălie şi intrară în casă pe uşa dinspre stradă. Uşa casei fusese refăcută în stil mare, cu două canaturi împărţite în panouri egale şi pătrate, în mijlocul cărora se afla câte un ornament arhitectural de fontă turnată şi vopsită. Această uşă, ajunsă atât de comună la Paris, era pe atunci o noutate. În fundul vestibulului se vedea scara, împărţită în două suişuri drepte intre care se afla acel soclu care-l neliniştea pe Birotteau şi care forma un fel de cuşcă unde putea locui o femeie bătrână. Acest vestibul, pardosit cu marmură albă şi neagră şi a cărui zugrăveală imita marmura, era luminat de o lampă în stil antic, cu patru ciocuri. Arhitectul unise bogăţia cu simplitatea. Un covor roşu îngust punea în valoare albeaţa treptelor, care erau de piatră de calcar şlefuită cu piatră ponce. De pe prima platformă se intra la mezanin. Uşa apartamentului era în genul uşii de la stradă, dar de lemn mai subţire.

— Câtă graţie! Zise Césarine Şi totuşi nimic nu opreşte privirea.

— Tocmai asta e, domnişoară, graţia provine din proporţiile juste dintre stilobati, plinte, cornişe şi ornamente; afară de asta, n-am aurit nimic, culorile sunt sobre şi nu au tonuri ţipătoare.

— Mare ştiinţă, zise Césarine.

Intrară apoi cu toţii într-o anticameră de bun-gust, parchetată, spaţioasă, cu ornamente simple. Urma un salon cu trei ferestre spre stradă, în alb şi roşu, cu cornişe elegant profilate, cu motive decorative fine, şi unde nimic nu obosea privirea. Pe un şemineu de marmură albă cu coloane se afla o garnitură aleasă cu gust, care n-avea nimic ridicol şi se potrivea cu celelalte detalii. Domnea acolo acea suavă armonie pe care numai artiştii ştiu s-o alcătuiască urmărind un sistem decorativ până în cele mai mici accesorii, de care burghezii n-au habar, dar care-i uimeşte. Un policandru cu douăzeci şi patru de lumânări făcea să strălucească draperiile de mătase roşie, iar parchetul avea un luciu aţâţător care o făcu pe Césarine să danseze. Printr-un budoar verde şi alb treceai în cabinetul lui César.

— Am pus aici un pat, zise Grindot, desfăcând canaturile unui alcov ascuns cu dibăcie între cele două biblioteci. Dumneavoastră sau doamna puteţi fi bolnavi, şi atunci fiecare are camera sa.

— Da uite că biblioteca e plină de cărţi legate. Oh, nevastă! Nevastă! Zise César.

— Nu, asta e surpriza Césarinei.

— Să iertaţi emoţia unui tată, spuse el arhitectului sărutându-şi fata.

— Vai de mine, domnule, zise Grindot, Sunteţi doar la dumneavoastră acasă.

În acest cabinet dominau culorile cafenii, subliniate de ornamente verzi, căci trecerile armonice cele mai dibace legau una de alta toate odăile apartamentului. Astfel, culoarea care constituia fondul unei odăi servea drept

ornamentaţie celeilalte şi viceversa. Gravura cu Hero şi Leandru strălucea pe un panou în cabinetul lui César.

— O să-mi plăteşti tu toate astea, zise vesel Birotteau.

— Această frumoasă stampă ţi-e oferită de domnul Anselme, spuse Césarine.

Căci şi Anselme îşi permisese o surpriză.

— Bietul băiat, a făcut ca mine cu domnul Vauquelin.

Apoi venea camera doamnei Birotteau Arhitectul o umpluse de minunăţii ca să facă plăcere acestor oameni de treaba pe care voia să-i câştige, căci se ţinuse de vorba şi studiase atent aceasta renovare. Camera era tapetată cu mătase albastră cu ornamente albe, mobila era capitonată cu lânică albă cu motive albastre. Pendula de pe şemineul de marmură albă reprezenta o Venera şezând pe un bloc frumos de marmură; o mochetă cu desen turcesc unea această odaie de camera Césarinei, care era tapetată în albastru-verde şi era foarte cochetă: un pian, un garderob frumos cu oglinda, un pătuc cast cu perdele simple şi toate mobilele mărunte care fac plăcerea tinerelor fete, Sufrageria se afla în spatele camerei lui Birotteau şi a celei a soţiei sale şi dădea spre scară; fusese lucrată în stil zis Louis XIV, cu pendulă Boulle, cu bufete în alămuri şi sidef, cu tapetul prins în cuie aurite. Bucuria acestor trei persoane nu se poate descrie, mai ales când, întorcându-se în camera ei, doamna Birotteau găsi pe pat rochia de catifea vişinie împodobită cu dantele, pe care i-o oferea bărbatu-său şi pe care Virginie o adusese între timp, mergând în vârful picioarelor.

— Domnule, apartamentul acesta vă va aduce multă faimă, îi spuse Constance lui Grindot Mâine seară vom avea peste o sută de persoane în casa şi veţi primi elogiile tuturor.

— O să te recomand, zise César. Vei vedea crema comerţului şi vei fi cunoscut într-o singură seară mai abitir decât dacă ai fi clădit o sută de case, Constance era mişcată şi nu se mai gândea la cheltuială, nici nu-şi mai critica bărbatul, Iată de ce, de dimineaţă, aducând pe Hero şi

Leandru, Anselme Popinot, pe care Constance îl considera ca foarte inteligent şi cu mari posibilităţi, îi afirmase succesul Uleiului cefalic, la care lucra cu o dârzenie fără seamă. Îndrăgostitul făgăduise că, în ciuda sumei importante la care se ridicau nebuniile lui Birotteau, aceste cheltuieli aveau să fie acoperite în şase luni prin partea sa din beneficiile aduse de ulei. După nouăsprezece ani de temeri, era atât de plăcut să te laşi măcar o zi în voia bucuriei, încât Constance făgădui fiicei sale să nu strice fericirea soţului ei prin nici o reflecţie şi să se lase şi ea pe de-a-ntregul pradă acestei bucurii, Pe la unsprezece, când plecă Grindot, se aruncă de gâtul bărbatului ei şi plânse puţin de mulţumire, zicând:

— César! Mă faci nebună de fericire.

— Dar numai să ţină, nu? Zise zâmbind César.

— O să ţină, nu mă mai tem, spuse doamna Birotteau.

— Aşa da, zise parfumierul, în sfârşit mă apreciezi.

Oameni destul de nobili pentru a-şi recunoaşte slăbiciunile vor mărturisi că o biată orfană care, înainte cu optsprezece ani, era vânzătoare la Micul marinar din insula Saint-Louis şi un biet ţăran venit pe jos din Touraine la Paris, cu băţul în mână şi cu bocanci cu cuie, nu puteau să nu fie măguliţi şi fericiţi de a da o asemenea petrecere pe motive atât de lăudabile.

— Zău că aş da o sută de franci, zise César, ca să ne vină acum cineva în vizită.

— Iată-l pe domnul abate Loraux, zise Virginie.

Abatele Loraux intră. Era pe atunci vicar la Saint-Suplice. Niciodată puterea sufletească nu s-a relevat mai bine ca la acest preot, adevărat sfânt: toţi cei care l-au cunoscut l-au păstrat adânc întipărit în memorie. Avea o faţă morocănoasă şi era atât de urât, încât parcă nu-ţi venea să ai încredere în el, dar practica virtuţilor catolice îi făcuse figura sublimă: strălucea pe faţa lui, înainte de a se fi urcat în cer, o splendoare cerească. O curăţie intrată în sânge dădea unitate trăsăturilor lui dizgraţioase, şi flacăra

milosteniei purifica liniile neregulate printr-un fenomen contrar celui care animalizase şi degradase totul la Claparon. În zbârciturile lui se reflecta nobleţea celor trei frumoase virtuţi omeneşti: Speranţa, Credinţa, Mila. Avea o rostire blândă, înceată şi pătrunzătoare. Costumul lui era cel al preoţilor din Paris; îşi îngăduia să poarte redingota cafeniu-închis. Nici o ambiţie nu se strecurase în această inimă curată, pe care probabil că îngerii au dus-o Domnului tot atât de nevinovată ca în primul moment. A fost nevoie de blânda insistenţă a fiicei lui Ludovic al XVI-lea pentru a-l face pe abatele Loraux să accepte o parohie la Paris, şi încă una din cele mai modeste. Privi cam îngrijorat toate minunăţiile din casa lui Birotteau, zâmbi celor trei personaje din lumea comerţului care erau atât de încântate şi-şi plecă fruntea albită.

— Dragii mei, le spuse el, rolul meu nu e să iau parte la petreceri, ci să alin necazurile celor amărâţi. Am venit să-i mulţumesc domnului César pentru invitaţie şi să vă felicit. Pentru o singură petrecere voi veni aici, la cununia acestei frumoase copile.

După un sfert de oră, abatele plecă fără ca parfumierul sau soţia acestuia să fi îndrăznit să-i arate apartamentul. Această apariţie gravă stropi cu câteva picături reci bucuria clocotitoare a lui César. Se culcară fiecare în camera sa luxoasă, luând în primire mobilele frumoase pe care le dorise. Césarine o ajută pe mama ei să se dezbrace în faţa unei mese de toaletă de marmură albă cu oglindă. César îşi cumpărase câteva nimicuri, pe care voi numaidecât să le încerce. Toţi adormiră cu gândul la bucuriile de a doua zi. După ce se duseră la biserică să asculte liturghia şi-şi citiră rugăciunile de vecernie şi după ce încredinţară mezaninul braţelor lumeşti ale oamenilor lui Chevet, cam pe la ora patru. Césarine şi mama ei începură să se îmbrace. Nici o toaletă nu-i venise atât de bine doamnei César ca rochia asta de catifea vişinie, garnisită cu dantele şi având franjuri la mânecile scurte: braţele ei frumoase, încă tinere şi

proaspete, pieptul strălucitor de albeaţă, gâtul, umerii cu linie atât de frumoasă, toate erau puse în valoare de ţesătura bogată şi de culoarea minunată. Mulţumirea naivă pe care o simte orice femeie când se vede în plinătatea farmecelor ei făcea şi mai suav profilul grec al parfumierei, a cărei frumuseţe apăru în toată fineţea ei de camee. Césarine, îmbrăcată într-o rochie de crep alb, avea pe cap o cunună de trandafiri albi şi la cingătoare de asemenea un trandafir; o eşarfă feciorelnică îi acoperea umerii şi pieptul; Popinot înnebuni văzând-o.

— Oamenii ăştia ne strivesc cu luxul lor, spuse doamna Roguin soţului ei, vizitând apartamentul.

Notăreasa era furioasă că nu e tot atât de frumoasă ca doamna César, căci orice femeie cunoaşte singură adevărul în privinţa superiorităţii sau inferiorităţii unei rivale.

— Lasă! Că astea nu vor ţine mult. În curând, o vei împroşca cu noroi din trăsură pe biata femeie, căci o vei întâlni mergând pe jos, ruinată! Îi spuse Roguin încet nevestei sale.

Vauquelin fu cât se poate de binevoitor veni cu domnul de Lacépede, colegul său de la Institut, care trecuse să-l ia cu trăsura. Văzând-o pe parfumieră în toată splendoarea frumuseţii ei, cei doi savanţi îi făcură complimente ştiinţifice.

— Aveţi, desigur, doamnă, un secret pe care ştiinţa nu-l cunoaşte, de aţi rămas atât de tânără şi frumoasă, zise chimistul.

— Sunteţi aici oarecum ca la dumneavoastră acasă, domnule academician, zise Birotteau. Da, domnule conte, reluă el, întorcându-se spre marele cancelar al Legiunii de Onoare, eu datoresc succesul meu domnului Vauquelin. Am onoarea să prezint domniei-voastre pe domnul preşedinte al tribunalului de comerţ. Domnul conte de Lacépede, pair al Franţei, unul din oamenii mari ai Franţei; a scris patruzeci de volume, îi spuse el lui Joseph Lebas, care îl însoţea pe preşedintele tribunalului.

Invitaţii la masă fură punctuali. Cina a fost cum sunt de obicei mesele negustorilor: foarte veselă, nescrobită, presărată cu glume ieftine care te fac întotdeauna să râzi. Mâncărurile gustoase şi vinurile de calitate fură preţuite cum se cuvine. Când oaspeţii se întoarseră în saloane să ia cafeaua, era ora nouă şi jumătate. Câteva birje le şi aduseseră pe unele dansatoare nerăbdătoare. După o oră, salonul fu plin şi balul începu să semene a sindrofie mondenă. Domnul de Lacâpdde şi domnul Vauquelin plecară, spre marea disperare a lui Birotteau, care-i urmă până la scară implorându-i, dar fără succes, să rămână. Izbuti să-i reţină pe domnul Popinot judecătorul şi pe domnul de La Billardidre. Cu excepţia celor trei femei care reprezentau Aristocraţia, Finanţele şi Administraţia: domnişoara de Fontaine, doamna Jules, doamna Rabourdin, şi a căror frumuseţe strălucitoare, a căror îmbrăcăminte şi fel de a se purta contrastau cu restul adunării, celelalte femei aveau toalete greoaie, ţepene, un nu ştiu ce prea încărcat care dă un aspect comun reuniunilor burgheze şi care era crud subliniat de graţia vaporoasă a acestor trei femei.

Burghezia din strada Saint-Denis se lăfăia maiestuos, înfăţişându-se în toată plenitudinea drepturilor ei de a-şi etala prostia bufonă. Era acea burghezie care-şi îmbracă copiii în uniformă de cavalerişti sau de guarzi naţionali, care cumpără Victorii şi cuceriri sau Soldatul plugar, admiră înmormântarea săracului, se bucură când îi vine rândul la gardă, se duce duminica la ţară în casă proprie, ţine sa aibă un aer distins şi visează la onoruri municipale; acea burghezie lacomă de toate şi totuşi bună, serviabilă, devotată, sensibilă, miloasă, care subscrie pentru copiii generalului Foy, pentru greci, ale căror piraterii nu le cunoaşte, pentru Champ-d'Asile în momentul când aceasta nu mai există, care e victima propriilor sale virtuţi şi e batjocorită pentru cusururile ei de o societate mai puţin bună decât ea, căci ea are inimă tocmai pentru că n-are

habar de convenienţe; acea burghezie virtuoasă care-şi creşte fetele păstrându-le sufletul curat şi deprinzându-le cu munca, dându-le însuşiri care se topesc de îndată ce ele se avântă în clasele superioare, fete nu prea sclipitoare, dintre care Chrysale şi-ar fi ales nevasta; în fine, o burghezie reprezentată admirabil prin soţii Matifat, droghişti din strada Lombards, a căror întreprindere era de şaizeci de ani furnizoarea Reginei trandafirilor.

Doamna Matifat, care voise să aibă o ţinută demnă, dansa gătită cu un turban şi îmbrăcată într-o rochie greoaie, roşie ca focul şi ţesută cu fir, toaletă care se potrivea cu aerul ei înfipt, cu nasul ei roman şi cu splendorile tenului ei cărămiziu. Domnul Matifat, care era grozav când defila cu Garda naţională şi i se zărea de la cincizeci de paşi pântecele rotunjor cu lanţul de ceas şi-o grămadă de brelocuri, era dominat de această Ecaterina a II-a a tejghelei. Gras şi scund, cu hamurile ochelarilor pe nas, cu gulerul cămăşii înalt de-i ajungea deasupra cefei, se distingea prin vocea sa de bas şi prin bogăţia vocabularului. Când vorbea de Corneille nu spunea decât „sublimul Corneille”, Racine era „duiosul Racine”, Voltaire! Oh? Voltaire, „al doilea în toate genurile, mai mult spirit decât geniu, şi totuşi om de geniu!”, Rousseau „spirit bănuitor, om înzestrat cu orgoliu şi care a sfârşit prin a se spânzura”. Povestea greoi anecdotele curente despre Piron, care trecea drept un om extraordinar în cercurile burgheze. Pasionat după actriţe, Matifat era uşor înclinat spre obscenităţi, căci, imitându-l pe Cardot, predecesorul lui Camusot, şi pe bogatul Camusot însuşi, întreţinea şi el o amantă. Uneori, când vedea că se pregăteşte să povestească vreo anecdotă, doamna Matifat se grăbea să-l întrerupă: „Bagă de seamă, bolobocelule, la ce-ai să ne spui!” Aşa-l numea ea familiar; bolobocelule. Această voluminoasă regină a articolelor de drogherie o făcu pe domnişoara de Fontaine să-şi piardă gravitatea

aristocratică: mândra domnişoară nu se putu împiedica să zâmbească auzind-o spunându-i lui Matifat:

— Nu te repezi aşa la îngheţată, bolobocelule! Că nu-i distins.

E mai greu să explici diferenţa dintre lumea mare şi burghezie decât îi e burgheziei să şteargă această diferenţă. Femeile acestea, proţăpite în toaletele lor, ştiau că sunt gătite şi manifestau cu naivitate o bucurie care dovedea că balul e un eveniment în viaţa lor atât de ocupată; pe când cele trei femei care reprezentau fiecare o sferă din lumea mare arătau atunci aşa cum aveau să arate şi a doua zi, nu păreau a se fi gătit dinadins, nu se înfoiau în minunăţiile neobişnuite ale gătelilor, nu ţineau să facă efect; nu se mai gândeau la toaletă după ce o desăvârşiseră în faţa oglinzii; pe feţele lor nu era nici o expresie forţată, dansau cu graţia şi cu naturaleţea pe care genii necunoscute au dat-o unor statui antice. Celelalte, dimpotrivă, purtau pecetea zilelor de muncă, aveau atitudini vulgare şi râdeau prea mult; ochii lor erau iscoditori mai mult decât se cade, vocile lor nu se menţineau la acel murmur uşor care dă conversaţiilor din timpul balului o savoare inimitabilă; nu aveau mai ales acea seriozitate obraznică anunţând săgeţi de ironie, nici acea atitudine calmă, după care se recunosc oamenii deprinşi cu stăpânirea deplină de sine. Aşa încât doamna Rabourdin, doamna Jules şi domnişoara de Fontaine, care îşi puseseră în gând să se distreze la acest bal de parfumier, contrastau faţă de burghezie prin graţia lor molatică, prin toaletele de un gust desăvârşit şi prin felul lor de a fi, aşa după cum trei prime balerine de la Operă ies în relief pe fundalul cavaleriei grele a figuranţilor. Asupra lor erau aţintite priviri năucite, invidioase. Doamna Roguin, Constance şi Césarine formau un fel de grup intermediar între figurile negustoreşti şi cele trei tipuri de aristocraţie feminină. Ca la toate balurile, veni un moment de însufleţire când torentele de lumină şi de veselie, muzica şi antrenul

dansului provocară un fel de beţie care şterse aceste nuanţe în crescendo-ul general. Balul avea să devină zgomotos. Domnişoara de Fontaine voi să se retragă; dar, când îl căută pe venerabilul vendean ca să-i dea braţul, Birotteau cu soţia şi fiica lui alergară să împiedice dezertarea întregii aristocraţii din casa lor.

— E în acest apartament un parfum de bun-gust care într-adevăr mă miră, îi spuse parfumierului obraznica domnişoară, şi vă felicit.

Birotteau era atât de îmbătat de felicitări publice, încât nu înţelese; dar nevastă-sa roşi şi nu ştiu ce să răspundă.

— Iată o petrecere naţională care vă onorează, îi spunea Camusot!

— Rar am văzut un bal atât de frumos, spunea domnul de La Billardiere, pe care nu-l costa nimic o minciună oficioasă.

Birotteau lua în serios trate complimentele.

— Ce tablou încântător! Şi ce bună orchestră! O să ne daţi des baluri? Îi spunea doamna Lebas.

— Ce frumos apartament! L-aţi aranjat după gustul dumneavoastră? Îi spunea doamna Deşpiarets.

Birotteau îndrăzni să mintă lăsând-o să creadă că era gustul lui. Césarine, care avea să fie invitată la toate contradansurile, avu ocazia să vadă cită delicateţe era în caracterul lui Anselme.

— Dacă nu mi-aş asculta decât dorinţa, îi spuse el la ureche la sfârşitul mesei, v-aş ruga să-mi acordaţi un contradans, dar bucuria mea ar fi prea scump plătită de amorul propriu şi al unuia, şi al celuilalt.

Césarine, care găsea că bărbaţii merg fără graţie când au picioarele drepte, voi să deschidă balul împreună cu Popinot. Popinot, încurajat de mătuşa lui, care îi spusese să îndrăznească, îndrăzni să vorbească de dragostea sa acestei fete încântătoare, în timpul contradansului, servindu-se însă de ocolişurile obişnuite ale îndrăgostiţilor timizi.

— Norocul meu depinde de dumnevoastră, domnişoară.

— Cum aşa?
— Numai o anumită speranţă mi l-ar asigura.
— Puteţi spera.
— Vă daţi seama bine ce mi-aţi spus numai prin două vorbe? Reluă Popinot.
— Speraţi în noroc, zise Césarine cu un zâmbet şăgalnic.
— Gaudissart! Gaudissart! Îi spuse Anselme prietenului său, după contradans, strângându-l de braţ cu forţă herculeană, dacă nu reuşeşti, îmi zbor creierii. Reuşita înseamă căsătoria cu Césarine, aşa mi-a spus chiar ea, şi uite-o ce frumoasă e!
— Da, e fainã! Zise Gaudissart, şi bogată. Lasă c-o înhăţăm noi.
Semnele de simpatie intre domnişoara Lourdois şi Alexandre Crottat, succesorul lui Roguin recunoscut de acesta, fură remarcate de doamna Birotteau, care nu renunţă fără o mare durere la ideea de a face din fiică-sa soţia unui notar din Paris. Unchiul Pillerault, care se salutase cu Molineux cel mărunţel, se instală într-un fotoliu lângă bibliotecă, de unde se uita la cei ce jucau cărţi şi asculta conversaţiile; din când în când venea să privească. Din pragul uşii coşurile de flori săltătoare; capetele dansatoarelor pe care le învârteau cavalerii. Atitudinea lui era cea a unui adevărat filosof. Bărbaţii erau oribili, cu excepţia lui du Tillet, care prinsese manierele lumii bune; a tânărului La Billardiere, viitoare figură de jurnal de modă; a domnului Jules Desmarets şi a personajelor oficiale. Dar printre toate aceste figuri mai mult sau mai puţin comice, care dădeau adunării fizionomia ei proprie, se afla una deosebit de ştearsă, tocită ca o piesă de cinci franci de pe vremea Republicii, dar pe care îmbrăcămintea o făcea tare curioasă. Aţi ghicit că e vorba de micul tiran din Curtea batavă, care-şi pusese rufăria fină îngălbenită în dulap şi se mândrea cu un jabou de dantelă moştenit, prins cu o camee albăstruie; purta pantaloni până la genunchi de mătase neagră, ceea ce-i trăda fusele pe care avea îndrăzneala să

se sprijine. César îi arătă triumfător cele patru odăi create de arhitecţi la etajul întâi al proprietăţii sale.

— A! E treaba dumitale, domnule, îi spuse Molmeux. Aşa aranjat, etajul meu o sa facă mai bine de o mie de scuzi.

Birotteau răspunse printr-o glumă, dar simţi ca o împunsătură de ac accentul cu care bătrânelul pronunţase fraza. „Îmi reiau în curând etajul, omul ăsta se ruinează!”, acesta era sensul cuvintelor o să facă, pe care Molineux le zvârlise ca o zgârietură de gheare”

Faţa gălbioară şi ochii ucigaşi ai proprietarului îl impresionară pe du Tillet, a cărui atenţie fusese mai întâi atrasă de un lanţ de ceas de care atârna o jumătate de kilogram de diverse brelocuri sunătoare şi de un frac verde cu alb, cu gulerul răsfrânt în chip ciudat, care-i dădeau bătrânului aerul unui şarpe cu clopoţei. Bancherul veni deci la mărunţelul cămătar spre a afla ce-l înveseleşte anume.

— Aici, zise Molineux, punând un picior în budoar, sunt pe proprietatea domnului conte de Grandville; dar aici, spuse el arătând celălalt picior, sunt la mine; căci eu sunt proprietarul acestei case.

Molineux vorbea aşa de bucuros când găsea pe cineva să-l asculte, încât, încântat de atenţia lui du Tillet, se prezentă, îşi povesti obiceiurile, relată insolenţele lui musiu Gendrin, precum şi învoielile sale cu parfumierul, învoieli fără de care balul n-ar fi avut loc.

— A! Domnul César v-a plătit chiria, spuse du Tillet, asta nu-i stă în obicei.

— O! Eu i-am cerut-o, sunt atât de bun cu chiriaşii mei!

„Dacă babacul Birotteau dă faliment, îşi spuse du Tillet, caraghiosul ăsta o să fie un foarte bun sindic, Chiţibuşăria lui e preţioasă; ăsta când e singur acasă se distrează desigur omorând muşte, ca Domiţian.”

Du Tillet se aşează la joc, unde-i dăduse şi lui Claparon ordin să se aşeze; se gândise că, sub abajurul unui sfeşnic de masă, aşa-zisul bancher o să scape de priviri. Făcură amândoi atât de bine pe străinii unul faţa de celălalt, încât

nici cel mai bănuitor om n-ar fi putut descoperi nimic care să le dezvăluie complicitatea, Gaudissart, care ştia că Claparon se îmbogăţise, nu îndrăzni să-i mai abordeze când bogatul comis-voiajor îi aruncă privirea rece şi solemnă a parvenitului care nu vrea să fie salutat de un fost coleg. Ca un foc strălucitor de artificii, balul se stinse pe la cinci dimineaţa. Cam pe atunci, din cele o sută şi mai bine de trăsuri care umpleau strada Saint-Honoré, nu mai rămăseseră decât vreo patruzeci. La ora aceea se dansa hora brutăresei şi cotilionul, detronate mai târziu de galopul englezesc. Du Tillet, Roguin, Caidot-fiul, contele de Grandviile şi Jules Desmarets jucau builotă; du Tillet câştigă trei mii de franci. Zorile se iviră, făcând să pălească lumânările, şi jucătorii asistară la ultimul cadril, în casele burgheze, această bucurie din urmă nu se îndeplineşte fără extravaganţe. Personajele impozante au plecat; beţia mişcărilor de dans, căldura comunicativă a atmosferei, spiriduşii ascunşi în băuturile cele mai nevinovate au înmuiat bătăturile femeilor bătrâne, care catadicsesc să intre şi ele în cadril şi iau parte la nebunia acelui moment; bărbaţii sunt încinşi, iar părul desfăcut le cade pe ochi şi le dă aspecte groteşti care provoacă râsul; femeile tinere sunt mai uşoare şi câteva flori îi s-au desprins din păr. Apare Momusul burghez cu giumbuşlucurile lui! Râsetele răsună, fiecare face glume gândindu-se că a doua zi munca îşi va relua drepturile. Matifat dansa cu o pălărie de femeie pe cap; Célestin îi maimuţărea pe ceilalţi, Câteva doamne băteau exagerat din palme la anumite figuri ale acestui interminabil contradans.

— Ce se mai distrează! Spunea fericitul Birotteau.

— De n-ar sparge ceva, spuse Constance unchiului ei.

— Aţi dat cel mai minunat bal pe care l-am văzut, şi am văzut multe, spuse du Tillet fostului sau patron, luându-şi rămas bun.

În opera compusă din opt simfonii a lui Beethoven există o fantezie, lungă cât un poem, care domină finalul simfoniei în

do minor. Poeţii – a căror inimă palpită când, după lungi pregătiri ale sublimului magician atât de bine înţeles de Habeneck, un gest al şefului de orchestră entuziast ridică bogata cortină a acestui tablou indicând prin bagheta sa strălucitorul motiv spre care s-au îndreptat toate forţele muzicale – vor înţelege că balul lui Birotteau produce asupra sufletelor lor acest motiv fecund, datorită căruia, poate, simfonia în do se ridică deasupra strălucitelor sale surori. O zână luminoasă se avântă înălţând beţişorul. Se aude foşnetul perdelelor de mătase purpurie pe care le ridică îngerii. Porţi de aur sculptate ca ale baptisteriului din Florenţa se desfac pe ţâţânile lor de diamant. Privirea se pierde în privelişti splendide, cuprinde un şir întreg de palate minunate de unde ies fiinţe de o natură superioară. Tămâia prosperităţii fumegă, altarul fericirii arde, un aer înmiresmat adie! Fiinţe cu zâmbet divin, înveşmântate în tunici albe cu marginile albastre, îţi trec uşor pe ochi, arătând feţe supraomenesc de frumoase şi forme de o neasemuită fineţe. Din torţele amoraşilor care roiesc ies flăcări! Te simţi iubit, te simţi fericit, într-o fericire pe care o respiri fără s-o înţelegi, te scalzi în valurile acestei armonii care se revarsă dăruind fiecăruia ambrozia pe care şi-a ales-o. Ţi se topeşte inima, căci cele mai tainice dorinţe ţi se realizează pentru o clipă. După ce te-a plimbat, prin ceruri, vrăjitorul, prin profunda şi misterioasa tranziţie a notelor de bas, te cufundă din nou în mlaştina realităţilor reci, de unde te scoate când eşti însetat de melodiile sale divine şi când sufletul strigă: Mai vreau! Aspectul psihic al punctului culminant al acestui frumos final este acelaşi cu emoţia provocată Constancei şi lui César de petrecerea lor. Collinet compusese la clarinet finalul simfoniei lor comerciale.

Obosiţi, dar fericiţi, cei trei Birotteau adormiră dimineaţa în zumzetul acestei petreceri care, socotind construcţiile, reparaţiile, mobila, consumaţiile, toaletele şi biblioteca pentru care Césarine primise înapoi banii, se ridica, fără ca César să bănuiască, la suma de şaizeci de mii de franci. Iată

cât costa fatala panglică roşie pusă de rege la butoniera unui parfumier! Dacă i s-ar întâmplat vreo nenorocire financiară lui César, era de ajuns această cheltuială nebunească pentru a putea fi dat pe mâna poliţiei corecţionale. Un negustor se află în situaţia de faliment simplu când face cheltuieli socotite excesive. E poate mai groaznic să ajungi la secţia a şasea a tribunalului pentru nişte fleacuri neroade sau pentru stângăcii, decât la Curtea cu juri o fraudă imensă. În ochii anumitor oameni e mai bine să fii criminal decât nătâng.

CÉSAR ÎN LUPTĂ CU NENOROCIREA.

La o săptămână după această petrecere când ultima flăcăruie din focul de paie al unei prosperităţi de optsprezece ani sta să se stingă, César se uita la trecători prin vitrina prăvăliei, gândindu-se la extinderea afacerilor sale pe care le găsea apăsătoare. Până atunci totul fusese simplu în viaţa lui: vindea ce fabrica, sau cumpăra pentru a vinde. Astăzi, afacerea cu terenurile, participarea la întreprinderea A. POPINOT ŞI COMPANIA, rambursarea celor o sută şaizeci de mii de franci aruncaţi pe piaţă şi care aveau să facă necesare fie schimburi de poliţe neplăcute soţiei sale, fie succese nemaipomenite în negoţul lui Popinot, toate aceste complicaţii îl speriau pe bietul om; simţea că are în mână mai multe fire decât poate ţine. Cum îşi conducea oare barca Popinot? Birotteau îl trata pe Popinot aşa cum un profesor din clasa de retorică tratează un elev; nu avea încredere în posibilităţile lui şi-i părea rău că nu poate sta la spate ca să-i sufle. Dovada temerilor pe care tânărul negustor i le inspira parfumierului era semnul cu piciorul pe care César i-l făcuse la Vauquelin. Birotteau avea grijă ca soţia, fiica şi vânzătorul său sa nu-i ghicească gândurile; dar era ca un biet luntraş de pe Sena, căruia, din întâmplare, un ministru i-ar, fi dat comanda unei fregate. Aceste gânduri se lăsau ca o ceaţă pe inteligenţa lui, care nu era deprinsă cu meditarea, aşa că stătea în picioare încercând să-şi limpezească mintea. În acel moment apăru

pe stradă o figură pentru care el avea o profundă antipatie, cea a mărunţelului Molineux, al doilea proprietar al său. Oricui i se întâmplă să aibă vise pline de peripeţii care ar umple o viaţă întreagă şi în care revine adesea o fiinţă fantastică aducătoare de nenorocire, ca trădătorul dintr-o piesă de teatru. Lui Birotteau i se părea că soarta îi dăduse lui Molineux un asemenea rol în viaţa sa. Faţa acestuia avusese o strâmbătură diabolică în toiul petrecerii, privind luxul din casă cu ochii plini de ură. Revăzându-l, César îşi aminti cu atât mai viu impresia pe care i-o lăsase acest zgârie-brânză (un termen din vocabularul lui), cu cât Molineux îi provocă un nou sentiment de repulsie ivindu-se deodată în toiul meditaţiei lui.

— Domnule, spuse omuleţul cu vocea sa îngrozitor de ştearsă, am încheiat lucrurile atât de repede, încât aţi uitat să semnaţi actul.

Birotteau luă contractul pentru a repara omisiunea. Atunci intră şi arhitectul, care-l salută pe parfumier şi se învârti cu un aer diplomatic în jurul lui.

— Domnule, îi spuse în sfârşit la ureche, ştiţi ce grele sunt începuturile într-o meserie; de vreme ce sunteţi mulţumit de mine, mi-aţi face un mare serviciu achitându-mi onorariul.

Birotteau, care rămăsese fără bani, fiindcă dăduse rentele şi banii lichizi, îi spuse lui Célestin să facă o poliţă de două mii de franci cu scadenţă peste trei luni şi să pregătească o chitanţă.

— Am fost foarte bucuros că aţi luat pe seama dumneavoastră chiria vecinului, zise Molineux cu un aer de zeflemisire reţinută, Portarul a venit să mă anunţe azi dimineaţă că judecătorul a pus sigilii în urma dispariţiei lui Cayron.

„De nu m-aş arde cu cinci mii de franci!” gândi în sinea lui Birotteau.

— Trecea drept un om pierdut în afaceri, zise Lourdois, care venise şi el să prezinte parfumierului nota de plată.

— Un negustor nu e la adăpost de loviturile soartei decât atunci când s-a retras, zise Molineux îndoindu-şi actul cu o grijă minuţioasă.

Arhitectul îl privi pe bătrânel cu plăcerea pe care o are orice artist când vede o caricatură ce-i confirmă părerile despre burghezi.

— Când stai cu capul sub umbrelă, îţi închipui de obicei că, dacă plouă, eşti apărat, zise arhitectul.

Privindu-l, Molineux studie mult mai mult mustăţile şi aluniţa de sub buză decât faţa arhitectului şi îl dispreţui tot atâta cât îl dispreţuia şi domnul Grindot pe el. Rămase locului ca să-i dea una cu gheara la ieşire. Tot trăind cu pisicile, Molineux avea în ochi, ca şi în felul de a fi, ceva din rasa felină.

În acel moment, intrară Ragon şi Pilleraut.

— Am vorbit de afacerea noastră judecătorului, îi spuse Ragon la ureche lui César: el pretinde că într-o combinaţie de genul ăsta ar trebui o chitanţă de la vânzători şi să facem actele, ca să fim toţi cu adevărat proprietari în indivizie.,.

— A! Faceţi afacerea de la Madeleine? Zise Lourdois. Se vorbeşte de ea, va fi ceva de construit acolo!

Zugravul venise să încaseze repede ce-avea de încasat, dar găsi că nu e în interesul lui să-l grăbească pe parfumier.

— V-am remis factura fiindcă e sfârşitul anului, îi spuse el la ureche lui César, dar nu e nici o grabă.

— Dă ce ai, César! Zise Pillerault remarcând surprinderea nepotului său, care, uimit de ce vedea în factură, nu-i răspundea nici lui Ragon, nici lui Lourdois.

— A, un fleac, am luat nişte poliţe de cinci mii de franci de la negustorul de umbrele, vecinul meu, care dă faliment. Dacă mi-a dat poliţe fără acoperire, rămân păcălit ca un neghiob.

— Şi doar ţi-am spus de multă vreme, exclamă Ragon; cel care se îneacă se agaţă până şi de piciorul lui tată-său şi-l îneacă şi pe el. Am văzul, doar, atâtea falimente! La

începutul dezastrului nu eşti numaidecât hoţ, dar devii de nevoie.

— Adevărat, zise Pillerault.

— Ah! Dacă vreodată ajung la Camera deputaţilor sau am vreo influenţă în guvern. Zise Birotteau înălţându-se pe vârfuri şi lăsându-se pe călcâie.

— Ce-aţi face? Zise Lourdois, căci sunteţi om înţelept.

Molineux, pe care-l interesa orice discuţie juridică, rămase în prăvălie; şi, cum atenţia altora te face atent, Pillerault şi Ragon, care cunoşteau părerile lui César, îl ascultară totuşi cu aceeaşi gravitate ca şi cei trei străini.

— Aş dori, zise parfumierul, un tribunal de judecători inamovibili şi un procuror general care să judece ca şi când ar fi vorba de o crimă. După instrucţie, în timpul căreia un judecător ar îndeplini pe loc funcţiile actuale ale agenţilor, ale sindicilor şi ale judecătorului-comisar, negustorul să ne declarat falit reabilitabil sau falit fraudulos. Ca falit reabilitabil, să fie obligat să plătească tot; în acest caz, să aibă în grijă averea sa şi cea a soţiei sale; căci bunurile, moştenirile, totul ar aparţine creditorilor; el să le administreze sub supraveghere şi în numele lor; în fine, să-şi continue afacerile, dar semnând: cutare, falit, asta până la rambursarea completă a datoriilor. Ca falit fraudulos, să fie condamnat, aşa cum se făcea altădată, la stâlpul infamiei, în sala Bursei, unde să stea două ceasuri cu scufia verde în cap. Bunurile sale, ale soţiei şi orice drepturi să revină creditorilor, iar el să fie surghiunit din regat.

— Aşa ar fi ceva mai sigur comerţul, zise Lourdois, şi te-ai gândi bine de tot până să te apuci de operaţii.

— Nici legea actuală nu e respectată, zise César exasperat. Din o sută de negustori, mai mult de cincizeci sunt cu şaptezeci şi cinci la sută sub cifra afacerilor lor sau vând cu douăzeci şi cinci la sută sub preţul de inventar şi ruinează astfel comerţul.

— Domnul are dreptate, zise Molineux, legea actuală e prea îngăduitoare. Ar trebui sau predarea totală a averii

sau stâlpul infamiei.

— Păi cum! Zise César, după cum merg lucrurile, un negustor o să devină un boţ patentat. Cu semnătura lui poate băga mâna în casa de bani a oricui.

— Nu eşti deloc indulgent, domnule Birotteau, zise Lourdois.

— Are dreptate, zise bătrânul Ragon.

— Toţi faliţii sunt suspecţi, zise César, exasperat de mica pierdere care-i suna în urechi ca primul sunet al goarnei pentru cârnul încolţit.

În acel moment, şeful chelnerilor de la Chevet aduse factura. Apoi sosiră un băiat de la Felix, un chelner de la cafeneaua Foy, clarinetistul lui Collinet, fiecare cu nota de plată a patronului său.

— Sfertul de oră al lui Rabelais, zise Ragon zâmbind.

— Zău aşa, frumoasă petrecere aţi mai dat, zise Lourdois.

— Sunt ocupat, spuse César tuturor băieţilor, care plecară lăsând facturile.

— Domnule Grindot, zise Lourdois văzându-l pe arhitect că îndoaie o poliţă semnată de Birotteau, eşti bun să verifici factura mea şi să dai bon de plată pe ea; numai măsurătorile trebuie controlate, preţurile le-ai aprobat dumneata în numele domnului Birotteau.

Pillerault îi privi pe Lourdois şi pe Grindot.

— Preţuri convenite între arhitect şi antreprenor, spuse unchiul la urechea nepotului; te-au jefuit.

Grendot plecă, Molineux îl urmă şi îl abordă cu un aer misterios.

— Domnule, îi spuse el, m-ai ascultat, dar nu m-ai înţeles; îţi doresc o umbrelă.

Grendot fu cuprins de spaimă. Căci cu cât un beneficiu e mai ilegal, cu atât omul ţine mai mult la el: aşa e făcută inima omului. Artistul dăduse, într-adevăr, mare atenţie apartamentului, îi consacrase toată ştiinţa şi tot timpul său, se ostenise pentru zece mii de franci şi căzuse victimă propriului său orgoliu; antreprenorilor nu le fusese prea

greu să-l momească. Avusese greutate nu atât argumentul ameninţător şi irezistibil că va fi înnegrit prin calomnie, cât observaţia lui Lourdois asupra afacerii terenurilor de la Madeleine: Birotteau nu avea de gând să construiască nici o casă, specula doar preţurile terenurilor. Arhitecţii şi antreprenorii sunt între ei ca un autor cu actorii, depind unii de alţii. Grindot, însărcinat de Birotteau să discute preţurile, trecu de partea oamenilor de meserie împotriva burghezului. De aceea trei mari antreprenori, Lourdois, Chaffaroux şi Thorein dulgherul, îl proclamară unul din băieţii buni cu care e o plăcere să lucrezi. Grindot înţelese că facturile, din care avea şi el o parte, vor fi plătite, ca şi onorariul său. În poliţe, şi iată că bătrânelul îl făcea să aibă îndoieli chiar asupra plăţii lor. Grindot avea să fie neînduplecat, aşa cum sunt artiştii, oamenii cei mai cruzi faţă de burghezi.

Către sfârşitul lui decembrie, César avu de plătit facturi de şaizeci de mii de franci. Felix, cafeneaua Foy, Tanrade şi creditorii mărunţi, care trebuiau plătiţi cu bani gheaţă, trimiseră de trei ori la parfumier. În comerţ fleacurile acestea fac mai mult rău decât o nenorocire: o anunţă. Pierderile cunoscute le poţi defini; dar panica nu are margini. Birotteau îşi văzu goală casa de bani. Asemenea lucru nu i se întâmplase niciodată de-a lungul întregii sale vieţi comerciale, aşa încât fu cuprins de spaimă. Cum se întâmplă cu toţi oamenii care n-au avut niciodată de luptat multă vreme cu mizeria şi care sunt slabi, această împrejurare, obişnuită în viaţa celor mai mulţi dintre micii negustori parizieni, tulbură mintea lui César.

Parfumierul îi dădu ordin lui Célestin să trimită facturile muşteriilor spre încasare; dar vânzătorul prim mai întrebă o dată înainte de a executa acest ordin nemaiauzit. Clienţii, termen nobil care începea atunci să fie aplicat de detailişti muşteriilor lor şi de care César se folosea spre nemulţumirea soţiei sale, care-i spusese până la urmă: „Zi-le cum vrei, numai să plătească!”, clienţii, aşadar, erau

persoane bogate cu care nu riscai nici o pagubă, dar care plăteau când le abătea şi de la care César avea deseori cincizeci sau şaizeci de mii de franci de luat. Vânzătorul al doilea luă registrul de facturi şi începu să le copieze pe cele mai importante. César se ferea de sofia lui. Ca să-i ascundă întristarea pe care i-o provoca simunul nenorocirii, vru să iasă puţin.

— Bună ziua, domnule, zise Grindot intrând cu acel aer degajat pe care-l iau artiştii când vorbesc de interese de care pretind că sunt total străini. Nu pot găsi deloc bani lichizi pe poliţa dumneavoastră; sunt obligat să vă rog a mi-o preschimba în scuzi. Îmi pare nespus de rău că trebuie să fac acest demers, dar au ştiu să mă descurc cu cămătarii, n-aş vrea să colportez poliţe cu semnătura dumneavoastră, am destule noţiuni de comerţ pentru a înţelege că ar însemna s-o discreditez; e deci în interesul dumneavoastră ca.

— Domnule, zise Birotteau năucit, mai încet, te rog: sunt surprins cum nu se mai poate.

Atunci intri Lourdois.

— Lourdois, zise Birotteau zâmbind, cum ţi se pare?

Dar se opri. Bietul om voia să-l roage pe Lourdois să preia el poliţa lui Grindot, luându-l peste picior pe arhitect, cu buna-credinţă a negustorului sigur de el; dar zări un nor pe fruntea lui Lourdois şi se cutremură văzând că era cât pe-aici să comită o imprudenţă. O asemenea glumă nevinovată înseamnă moartea creditului asupra căruia încep să apese bănuielile. În asemenea caz, un negustor bogat îşi reia poliţa, nu o oferă altuia. Birotteau îşi simţea capul ameţit, ca şi când s-ar fi uitat în fundul unui abis prăpăstios.

— Dragă domnule Birotteau, zise Lourdois trăgându-l într-un colţ al magazinului, factura mea a fost măsurată, controlată, verificată, te rog să-mi pregăteşti banii pentru mâine. Îmi mărit fata şi trebuie să-i dau bani peşin, notarii nu lucrează cu poliţe; de altfel semnătura mea n-a circulat niciodată.

— Trimite poimâine, zise de sus Birotteau, care se bizuia pe plăţile clienţilor săi. Şi dumneata aşijderea, domnule, îi spuse el lui Grindot.

— Şi de ce nu chiar acum? Întrebă arhitectul.

— Am de făcut plăţile lucrătorilor mei de la fabrică, zise César, care nu minţise niciodată.

Îşi luă pălăria să iasă cu ei; dar zidarul împreună cu Thorein şi Chaffaroux îl opriră în momentul când închidea uşa.

— Domnule, îi spuse Chaffaroux, avem mare nevoie de bani.

— Ei, că n-oi fi având minele din Peru, zise César iritat, şi se depărtă repede de ei. „E ceva la mijloc, Afurisit bal! Toată lumea te crede milionar. Totuşi, gândi el, aerul lui Lourdois nu era firesc, aici se ascunde ceva.”

Mergea pe strada Saint-Honoré fără să ştie încotro, simţindu-se ca topit, când se ciocni de Alexandre la colţul unei străzi aşa cum un berbec sau un matematician absorbit de rezolvarea unei probleme s-ar fi ciocnit ca altul.

— A, domnule, zise viitorul notar, o întrebare! Roguin a predat cei patru sute de mii de franci ai dumneavoastră domnului Claparon?

— Afacerea s-a încheiat de faţă fiind cu toţii. Domnul Claparon nu mi-a dat nici o chitanţă. Aveam valori. De negociat. Roguin trebuie să-i fi daT. Cei două sute patruzeci de mii de franci ai mei în scuzi. Era vorba să încheiem definitiv actele de vânzare, Domnul Popinot, judecătorul, pretinde. Chitanţa. Dar. Pentru ce această întrebare?

— Pentru ce aş putea să vă pun o asemenea întrebare? Pentru a şti dacă cei două sute patruzeci de mii, de franci ai dumneavoastră sunt la Claparon sau la Roguin. Roguin era de-atâta vreme prieten ou dumneavoastră, ar fi putut avea scrupulul să-i predea lui Claparon şi astfel aţi scăpa ca prin minune! Dar prost mai sunt! I-a luat şi pe ei o dată cu banii domnului Claparon, care, din fericire, nu trimisese încă decât o sută de mii de franci, Roguin a fugit. A luat şi de la

mine o sută de mii de franci pentru birou şi nu mi-a dat chitanţă; i-am dat banii aşa cum v-aş încredinţa dumneavoastră punga, Vânzătorii terenurilor n-au primit nici o para; acum au fost la mine. Banii împrumutaţi de dumneavoastră pe baza terenurilor nu existau nici la dumneavoastră, nici la cel care vi-i împrumuta. Roguin îi mâncase, ca şi cei c sută de mii de franci ai dumneavoastrĂ. Pe care. De multă vreme nu-i mai avea. Aşa că ultima sută de mii ai dumneavoastră i-a luat, mi-aduc aminte că m-am dus să-i încasez la Bancă.

Pupilele lui César se dilatară aşa de tare, încât nu mai văzu înaintea ochilor decât o flacără roşie.

— O sută de mii de franci de la Bancă ai dumneavoastră, o sută de mii de franci ai mei plătiţi pentru birou, o sută de mii de franci ai domnului Claparon, iată trei sute de mii de franci de care ne-am lins pe bot, fără să mai socotim hoţiile care se vor descoperi, reluă tânărul notar. Doamna Roguin e rău de tot, domnul du Tillet a stat lângă ea toată noaptea. El, du Tillet, a scăpat ca prin minune. O lună întreagă l-a pisat Roguin ca să-l bage în afacerea cu terenurile, dar, din fericire, avea toţi banii băgaţi într-o combinaţie cu banca Nucingen. Roguin i-a lăsat nevesti-si o scrisoare înspăimântătoare! Am citit-o adineauri. De cinci ani intrase în banii clienţilor, şi pentru ce? Pentru o amantă, frumoasa olandeză; a părăsit-o cu două săptămâni înainte de a da lovitura. Cum era risipitoare, ea a rămas fără o para şi i s-au vândut mobilele. Ba semnase şi nişte poliţe. Ca să scape de urmărire, s-a refugiat într-o casă de prostituţie de la Palais-Royal, unde a fost asasinată aseară de un căpitan. A mâncat ea averea lui Roguin, dar curând, curând a pedepsit-o Dumnezeu. Sunt femei pentru care nimic nu e sfânt; auzi, să mănânci un notariat! Doamna Roguin nu rămâne cu ceva avere decât făcând uz de ipoteca ei legală, căci toate bunurile ticălosului sunt grevate peste valoarea lor. Cabinetul e vândut cu trei sute de mii de franci! Şi eu, care credeam că fac o afacere bună şi m-apuc să plătesc cu

o sută de mii de franci mai mult, nici chitanţă n-am, Sunt cheltuieli ale cabinetului care au să mănânce şi cabinetul, şi cauţiunea; creditorii au să creadă că m-am înţeles cu el dacă vorbesc de cei o sută de mii de franci ai mei, şi, când eşti la începutul carierei, trebuie să bagi de seamă să nu-ţi fie terfelită reputaţia. De luat, dac-o să puteţi lua treizeci la sută. La vârsta mea să intru la apă în halul ăsta! Un om de cincizeci şi nouă de ani să lină o femeie! Puşlama bătrână! Acum douăzeci de zile mi-a spus să nu mă însor cu Césarine, că în curând n-o să aveţi nici după ce bea apă, monstrul!

Alexandre ar fi putut vorbi multă vreme aşa; Birotteau stătea ca o stana de piatră. Câte fraze, atâtea lovituri de măciucă pentru el. Nu mai auzea decât un sunet de clopote de mort, aşa cum la început nu văzuse decât focul prăpădului său. Alexandre Crottat, care-l credea pe demnul parfumier un om tare şi capabil, fu înspăimântat de paloarea şi de împietrirea lui César. Succesorul lui Roguin nu ştia că notarul îi luase lui César mai mult decât averea. Ideea sinuciderii imediate trecu prin mintea acestui negustor, altfel atât de adânc religios. Sinuciderea este în asemenea cazuri un mijloc de a scăpa de o mie de morţi şi pare logic să vrei numai una. Alexandre Crottat îi dădu braţul lui César şi voi să-l urnească din loc. N-a fost posibil; îi fugea pământul de sub picioare de parcă era beat.

— Dar ce-aveţi? Zise Crottat. Dragă domnule César, puţin curaj! Nu e moarte de om! De altfel, o să recuperaţi patruzeci de mii de franci; de vreme ce persoana care trebuia să vi-i dea cu împrumut nu avea această sumă şi ea nu v-a fost remisă, este cazul să cereţi desfacerea contractului.

— Balul, decoraţia, poliţe de două sute de mii de franci pe piaţă, nimic în casa de bani. Soţii Ragon, Pillerault. Şi nevastă-mea care ştia ea ce spune!

O ploaie de cuvinte încâlcite care trezeau o mulţime de idei copleşitoare şi de suferinţe nemaiauzite căzu ca o

grindină secerând toate florile din grădina Reginei trandafirilor.

— Mai bine mi s-ar tăia capul, zise în sfârşit Birotteau, mă stinghereşte cu greutatea lui şi nu-mi serveşte la nimic.

— Bietul nenea Birotteau! Zise Alexandre, da cum aşa, e vreo primejdie?

— Primejdie!

— Aveţi curaj, luptaţi!

— Luptaţi! Repetă parfumierul.

— Dar Tillet v-a fost vânzător; el are cap bun, o să vă ajute.

— Du Tillet?

— Hai să mergem.

— Doamne, n-aş vrea să mă întorc acasă în halul în care sunt, zise Birotteau. Dumneata care eşti prietenul meu, dacă există prieteni, dumneata care mi-ai inspirat interes şi care te-ai ospătat la mine în casă, Xandrot, în numele soţiei mele, du-mă undeva cu birja, însoţeşte-mă.

Noul notar ridică cu mare greutate într-o birjă maşina inertă care purta numele de César.

— Xandrot, zise parfumierul cu vocea tulburată de lacrimi, căci în acel moment putu vărsa lacrimi, ceea ce-i descleştă puţin cercul de fier care-i strângea ţeasta, să trecem pe la mine şi să vorbeşti cu Célestin în locul meu. Spune-i acestui bun Crevel, prietene, că e în joc viaţa mea şi a soţiei mele. Să nu vorbească nimănui, sub nici un pretext, de dispariţia lui Roguin. Cheam-o pe Césarine şi roag-o să împiedice pe oricine să-i vorbească maică-sii de afacerea asta. Trebuie să ne ferim de cei mai buni prieteni, de Pillerault, de Ragoni, de toată lumea.

Vocea schimbată a lui Birotteau îl impresionă mult pe Crottat, care înţelese importanţa acestei recomandări. Cum strada Saint-Honoré era în drumul spre magistratul la care se ducea, el îi îndeplini rugăminţile; Célestin şi Césarine îl văzură cu groază pe parfumier; mut, palid şi prostit parcă, în fundul birjei.

— Să nu suflaţi nici o vorbă despre treaba asta, zise parfumierul.

„Ah! Îşi zise Xandrot, îşi revine! Îl credeam pierdut.”

Consfătuirea dintre Alexandre Crottat şi magistrat dură multă vreme: fu chemat preşedintele camerei notarilor; César fu transportat peste tot ca un pachet, nu mişca şi nu spunea nici un cuvânt, Către ora şapte seara, Alexandre Crottat îl aduse pe parfumier acasă. Gândul că va da ochii cu Constance îl mai scutură pe César, Tânărul notar îi făcu binele să intre înainte ca s-o prevină pe doamna Birotteau că soţul ei a avut un fel de congestie.

— E cam tulburat la cap, zise el făcând gestul prin care se arăta înnegurarea creierului. Ar trebui, poate, să i se lase sânge sau să i se pună lipitori.

— Trebuia să se întâmple una ca asta, zise Constance, care era la o mie de poşte de a bănui un dezastru: nu şi-a luat doctoria preventivă la începutul iernii; şi de două luni încoace trudeşte ca un ocnaş, de parcă n-ar avea ce mânca.

Soţia şi fiica lui îl rugară pe César să se suie în pat şi trimiseră să-l cheme pe bătrânul doctor Haudry, medicul lui Birotteau. Bătrânul Haudry era un medic din şcoala lui Moliere, vechi practician şi partizan al vechilor formule spiţereşti; îşi trata bolnavii ca un felcer, deşi era medic consultant. Veni şi cercetă facies-ul lui César, apoi prescrise să i se pună numaidecât cataplasme cu muştar la tălpile picioarelor: recunoştea simptomele unei congestii cerebrale.

— De unde să-i fi venit asta? Întrebă Constance.

— De la timpul umed, răspunse doctorul, căruia Césarine îi şoptise ceva.

Medicii sunt adesea obligaţi să spună cu bună-ştiinţă nerozii ca să salveze onoarea sau viaţa oamenilor sănătoşi din jurul bolnavului. Bătrânul doctor văzuse atâtea, încât n-a fost nevoie să i se explice prea mult. Césarine coborî după el pe scară, întrebându-l ce e de făcut.

— Linişte şi tăcere, apoi, când capul va fi limpezit, vom încerca întăritoare.

Doamna César petrecu două zile la căpătâiul soţului ei, care-i păru uneori că delirează. Instalat în frumoasa cameră albastră a soţiei sale, spunea lucruri de neînţeles pentru Constance, privind draperiile, mobilele gl lut luxul costisitor din casă.

— E nebun, îi spuse ea Césarinei într-un moment când César se ridicase în capul oaselor şi cita cu voce solemnă fragmente din articolele Codului comercial.

— Dacă cheltuielile sunt considerate excesive. Scoateţi draperiile!

După trei zile groaznice, în timpul cărora raţiunea lui César fu în primejdie, organismul puternic al ţăranului din Touraine învinse şi capul i se limpezi; domnul Haudry îi dădu să la întăritoare, hrană înviorătoare şi, după o ceaşcă de cafea dată la timp, negustorul fu pe picioare. Constance, obosită, îi luă locul.

— Biata femeie! Zise César când o văzu adormită.

— Hai, tată, curaj! Eşti un om aşa de superior că vei învinge. N-o să fie nimic grav. O să te ajute domnul Anselme, Césarine rosti cu blândeţe aceste cuvinte vagi pe care afecţiunea le îndulci şi mai mult şi care pot da curaj celor mai abătuţi, aşa după cum cântecele unei mame alină durerile unui copil căruia-i cresc dinţii.

— Da, copila mea, voi lupta; dar să nu spui nici o vorbă nimănui pe lume, nici lui Popinot, care ne iubeşte, nici unchiului tău Pillerault. Întâi am să-i scriu fratelui meu; e canonic, cred, vicar al unei catedrale; nu cheltuieşte nimic, trebuie să aibă bani. Dacă a economisit numai o mie de scuzi pe an, de douăzeci de ani trebuie să aibă o sută de mii de franci. Şi apoi, în provincie, preoţii au credit.

Sărind să aducă tatălui ei o măsuţă şi tot ce trebuie de scris, Césarine îi dădu şi restul invitaţiilor la bal tipărite pe hârtie roz.

— Arde toate astea! Strigă negustorul. Numai diavolul a putut să-mi dea ideea balului ăstuia. Dacă sunt înfrânt, voi trece drept hoţ. Dar ce să mai vorbim!

SCRISOAREA LUI CÉSAR CĂTRE FRANÇOIS BIROTTEAU

„Iubite frate, Mă aflu într-o criză comercială atât de grea, încât te implor să-mi trimiţi toţi banii de care poţi dispune, chiar dacă ar trebui să-i iei cu împrumut.

Al tău, CÉSAR.

„Nepoata ta Césarine, care e lângă mine când îţi scriu, în timp ce biata mea soţie doarme, te roagă să-ţi aduci aminte de ea şi-ţi trimite afecţiunea ei.”

Acest post-scriptum fu adăugat la rugămintea Césarinei, care-i dădu scrisoarea lui Raguet.

— Tată, spuse ea revenind, vrea să-ţi. Vorbească domnul Lebas.

— Domnul Lebas! Exclamă César, speriat, ca şi când dezastrul său făcuse din el un criminal; un judecător!

— Dragă domnule Birotteau, spuse negustorul de postav intrând, îţi port prea mult interes, ne cunoaştem de prea multă vreme, am fost aleşi amândoi odată judecători prima oară, ca să nu-ţi spun că un anume domn Bidault, zis Gigonnet, un cămătar, are poliţe de-ale dumitale trecute lui, fără garanţie, de către banca Claparon. Aceste două cuvinte sunt nu numai un afront, dar înseamnă moartea creditului dumitale.

— Domnul Claparon doreşte să vă vorbească, zise Célestin apărând, să-i spun să urce?

— Vom cunoaşte cauza acestei insulte, zise Lebas.

— Domnule, îi spuse parfumierul lui Claparon văzându-l intrând, iată pe domnul Lebas, judecător la tribunalul de comerţ; prietenul meu.

— A, domnul este domnul Lebas, întrerupse Claparon, sunt încântat de împrejurare, domnule Lebas de la tribunal, că sunt atâţia Lebas, fără să mai socotim les hauts et les bas.”

— Dânsul a văzut, reluă Birotteau întrerupându-l pe flecar, poliţele pe care vi le-am remis şi despre care spuneaţi că nu

vor circula; le-a văzut cu aceste cuvinte; fără garanţie”

— Păi da, zise Claparon, chiar că nu vor circula, se află în mâinile unui om cu care fac multe afaceri, moş Bidault. Iată de ce am pus fără garanţie. Dacă poliţele ar fi trebuit să circule, le-aţi fi făcut direct pe numele lui. Domnul judecător va înţelege situaţia mea. Ce reprezintă aceste poliţe? Preţul unui imobil, plătit de cine? De Birotteau. De ce pretindeţi să-l garantez pe Birotteau prin semnătura mea? Avem de plătit, fiecare pentru sine, partea noastră în acest preţ. N-ajunge că suntem solidari faţă de vânzători. Eu am o regulă comercială pe care n-o calc niciodată: nu dau în mod inutil garanţia mea şi nici chitanţă pentru o sumă pe care n-am încasat-o încă. Orice e posibil. Cine semnează plăteşte. Nu vreau să risc să plătesc de trei ori.

— De trei ori! Zise César.

— Da, domnule, răspunse Claparon. Am garantat o dată pentru Birotteau faţă de vânzători, de ce să mai garantez şi faţă de bancher? Împrejurările în care ne aflăm sunt grele. Roguin mă jefuieşte de o sută de mi de franci. Aşa încât partea mea de jumătate din terenuri mă costă deja cinci sute de mii în loc de patru sute de mii de franci. Roguin ia două sute patruzeci de mii de franci de la Birotteau. Ce-aţi face în locul meu, domnule Lebas? Puneţi-vă în pielea mea. N-am onoarea să fiu cunoscut de dumneavoastră mai mult decât îl cunosc eu pe Birotteau. Fiţi atent. Facem împreună o afacere jumătate şi jumătate. Pentru partea dumneavoastră aduceţi toţi banii; eu o achit pe a mea în valori; vi le ofer; dumneavoastră vă însărcinaţi, dintr-o amabilitate excesivă, să le transformaţi în bani lichizi. Şi aflaţi că Claparon, bancher, bogat, stimat, accept toate virtuţile din lume, că virtuosul Claparon se află în faliment având a rambursa şase milioane; v-aţi apuca, în acel moment chiar, să vă daţi semnătura ca s-o garantaţi pe-a mea? Aţi fi nebun! Ei bine, domnule Lebas, Birotteau se află în situaţia în care-l presupun pe Claparon. Nu vedeţi că, în acest caz, aş putea fi obligat să plătesc vânzătoritor ca fiind

solidar şi să mai rambursez şi partea lui Birotteau, care e în poliţe, dacă le-aş garanta, şi asta fără să.

— Cui? Întrebă parfumierul întrerupându-l

— Fără să am jumătatea lui de terenuri, zise Claparon neţinând seamă de întrerupere, căci n-aş avea nici un privilegiu; vasăzică ar trebui s-o cumpăr! Deci risc să plătesc de trei ori.

— Să rambursaţi cui? Repetă Birotteau întrebarea.

— Păi, purtătorului al treilea al poliţelor, dacă le-aş garanta şi vi s-ar întâmpla o nenorocire.

— Voi face fată plăţilor, domnule, zise Birotteau.

— Bine, zise Claparon. Aţi fost judecător, sunteţi un negustor priceput, ştiţi că omul trebuie să prevadă orice. De ce vă miraţi că-mi fac meseria?

— Domnul Claparon are dreptate, zise Joseph Lebas.

— Am dreptate, reluă Claparon, dreptate din punct de vedere comercial. Dar această afacere este imobiliară. Iar eu ce am de primit? Bani, căci bani trebuie să dăm vânzătorilor. Să lăsăm deoparte cei două sute patruzeci de mii de franci pe care domnul Birotteau îi va găsi, sunt sigur, zise Claparon, privindu-l pe Lebas. Veneam să vă cer un fleac de douăzeci şi cinci de mii de franci, zise el, uitându-se la Birotteau.

— Douăzeci şi cinci de mii de franci! Exclamă César simţind gheaţă în vine în loc de sânge. Dar pentru ce, domnule?

— Ei, dragă domnule, suntem obligaţi să legalizăm vânzările la notariat. Şi dacă, în privinţa preţului, ne mai putem înţelege între noi, apoi cu Fiscul, adio! Fiscul nu stă să spună vorbe de clacă, creditul lui e de la mână la buzunar, şi trebuie să-i vărsăm săptămâna asta taxe de patruzeci şi patru de mii de franci. Eram foarte departe de a mă aştepta la mustrări venind încoace, deoarece, gândindu-mă că aceşti douăzeci şi cinci de mii de franci ar putea să vă stingherească, voiam să vă anunţ că, printr-o adevărată minune, v-am salvat.

— Ce? Zise Birotteau cu strigătul omului disperat, strigăt pe care-l recunoaşte oricine.

— Un fleac! Cei douăzeci şi cinci de mii de franci de poliţe la diverşi pe care mi le dăduse Roguin spre negociere, v-am creditat cu ei la înregistrare şi la cheltuieli, a căror socoteală o să v-o trimit; trebuie să scădem şi mica negociere, îmi mai datoraţi vreo şase sau şapte mii de franci.

— Toate astea îmi par perfect juste, zise Lebas. În locul dumnealui, care pare a se pricepe foarte bine la afaceri, aş proceda la fel faţă de un necunoscut.

— Domnul Birotteau n-o să moară din atâta lucru, zise Claparon, n-ajunge o lovitură ca să omori un lup bătrân; am văzut lupi cu gloanţe în cap alergând ca. Ei, drace, alergând ca lupii.

— Cine putea să prevadă o ticăloşie ca a lui Roguin?! Zise Lebas, speriat atât de tăcerea lui César, cât şi de proporţiile unei asemenea afaceri în afara parfumeriei.

— Puţin a lipsit să nu-i dau chitanţă de patru sute de mii de franci domnului, zise Claparon, şi eram curăţat. Îi dădusem o sută de mii de franci lui Roguin în ajun. Încrederea noastră reciprocă m-a salvat. Că sumele erau la notariat sau la mine până la încheierea contractelor definitive, asta ne părea tuturor indiferent.

— Ar fi fost mai bine ca fiecare să-şi fi ţinut banii la bancă până în momentul plăţii, zise Lebas.

— Roguin era pentru mine banca, zise César. Dar e şi el în afacere, reluă parfumierul privindu-l pe Claparon.

— Da, cu un sfert, pe cuvânt, răspunse Claparon. După ce-am făcut prostia să-l las să fugă cu banii mei, mai lipseşte una şi mai gogonată, să-i dau eu lui. Dacă-mi trimite suta de mii de franci a mea şi alte două sute de mii partea lui, mai vedem! Dar nu e el prost să mi-i trimită pentru o afacere care cere cinci ani de fiertură până să iasă prima supă. Dacă n-a luat, cum umblă vorba, decât trei sute de mii de franci, are nevoie de ei, căci îi trebuie cel puţin

cincisprezece mii de livre ca să trăiască cât de cât în străinătate.

— Banditul!

— Ei, Doamne, patima l-a adus aici pe Roguin, zise Claparon. Care bătrân poate garanta că nu se va lăsa stăpânit, târât de ultima lui fantezie? Nimeni dintre noi, chipurile înţelepţi, nu ştie cum v-a sfârşi. Iubirea din urmă, ei! E cea mai aprinsă. Uitaţi-vă la alde Cardot, alde Camusot, alde Matifat. Toţi au amante! Şi dacă ne-a tras pe sfoară, nu-i vina noastră? Cum de n-am intrat la bănuială văzând un notar care se bagă într-o combinaţie? Orice notar, orice agent de schimb, orice curtier care face afaceri este suspect. Falimentul înseamnă pentru ei bancrută frauduloasă, ceea ce îi duce la Curtea cu juri, aşa că preferă să se ducă ei la o curte străină. Eu unul nu mă mai las dus de nas a doua oară. Ei bine, uite că suntem slabi şi nu cerem condamnarea în contumacie a unor oameni care ne-au invitat la masă, care ne-au dat baluri frumoase, oameni de lume, în fine! Nimeni nu se plânge, şi rău facem.

— Foarte rău, zise Birotteau; legea asupra falimentelor şi a încetărilor de plăţi trebuie refăcută.

— Dacă ai nevoie de mine, îi spuse Lebas lui Birotteau, sunt al dumitale.

— Domnul n-are nevoie de nimeni, zise neobositul flecar, căruia du Tillet îi ridicase stăvilarele după ce-i dăduse drumul la apă. (Claparon repeta lecţia pe care i-o suflase du Tillet cu mare dibăcie). Situaţia sa c clară: creditorii lui Roguin vor primi o cotă de cincizeci la sută, după câte spune tânărul Crottat. În afară de această cotă, domnul Birotteau recuperează patruzeci de mii de franci pe care nu-i avea cel ce trebuia să-l împrumute; apoi poate să se împrumute pe baza proprietăţilor. De plătit, n-avem de plătit două sute de mii de franci vânzătorilor decât peste patru luni. Până atunci, domnul Birotteau o să-şi plătească poliţele, căci, desigur, nu conta pe ce a luat Roguin ca să le achite. Şi chiar dacă domnul Birotteau ar fi oarecum la

strâmtoare. Ei bine, se descurcă cu câteva poliţe trecute din mână în mână.

Parfumierul recăpătase curaj auzind felul cum Claparon îi analizează situaţia şi cum o rezumă, indicându-i oarecum şi planul de conduită. Aşa încât luă un aer mai ferm şi mai hotărât, iar despre inteligenţa fostului voiajor îşi făcu o idee foarte bună. Du Tillet crezuse nimerit să treacă drept victima lui Roguin prin intermediul lui Claparon. Îi încredinţase lui Claparon o sută de mii de franci ca să-i dea lui Roguin, şi acesta îi dăduse înapoi banii. Claparon, care era îngrijorat, îşi juca foarte natural rolul, spunând oricui îi ieşea înainte că Roguin îl costă o sută de mii de franci. Du Tillet nu-l considera pe Claparon destul de şmecher ca să-i încredinţeze toate planurile lui; presupunea că mai are încă prea multă cinste şi prea multe scrupule şi, de altfel, îl ştia incapabil să-i ghicească intenţiile.

— Dacă primul nostru prieten nu e şi prima noastră victimă, pe a doua n-am mai găsi-o, îi spuse el lui Claparon în ziua când, auzind văicărelile proxenetului său comercial, îl zdrobi ca pe un instrument uzat.

Domnul Lebas şi Claparon plecară împreună de la Birotteau.

„Aş putea să mă descurc, îşi spuse Birotteau. Pasivul meu în poliţe de plătit se ridică la două sute treizeci şi cinci de mii de franci, adică şaptezeci şi cinci de mii de franci pentru casă şi o sută şaptezeci şi cinci de mii pentru terenuri. Or, pentru a face faţă acestor plăţi, am cota Roguin, care se va ridica, poate, la o sută de mii de franci, pot anula împrumutul pe terenuri, cu totul o sută patruzeci de mii. Totul e să câştig o sută de mii de franci cu Uleiul cefalic şi să pot ajunge, punând câteva poliţe în circulaţie sau împrumutându-mă la un bancher, la momentul când voi fi reparat pierderea şi când terenurile îşi vor, mări valoarea.”

Când, în toiul nenorocirii, un om îşi poate construi un roman de speranţe în urma unor raţionamente mai mult sau mai puţin juste cu care-şi umple perna ca să aibă pe ce-

şi pune capul, atunci, deseori, e salvat. Mulţi oameni au luat încrederea pe care o dă iluzia drept energie. Poate că speranţa e jumătate din curaj, de aceea şi face din ea o virtute religia catolică. N-a sprijinit oare speranţa pe mulţi necăjiţi, dându-le răgazul să aştepte hazardul vieţii? Hotărând să se ducă la unchiul soţiei sale pentru a-i expune situaţia înainte de a căuta ajutor în altă parte, Birotteau porni pe strada Saint-Honoré spre strada Bourdonnais, simţind însă o nelinişte până atunci necunoscută lui, care-l zgudui atât de puternic, încât crezu că e bolnav. I se părea că-i ard măruntaiele. Într-adevăr, oamenii a căror simţire e legată de diafragmă acolo simt suferinţa, ap după cum oamenii care trăiesc prin cap simt dureri cerebrale. În momentele de mare criză, fizicul este atins acolo unde individul are temperamental sediul vieţii: cei slabi au crampe, iar Napoleon adoarme. Pentru a cuceri încrederea cuiva trecând peste toate barierele mândriei, oamenii cinstiţi nu se hotărăsc uşor: trebuie să simtă de mai multe ori în inimă pintenul Necesităţii, neînduplecată călăreaţă! Birotteau fusese îmboldit de acest pinten cu două zile înainte de a se duce la unchiul său; nu se hotărî până la urmă decât din motive familiale; în orice caz trebuia să lămurească situaţia sa în faţa severului negustor. Totuşi ajungând la uşă, simţi acea slăbiciune interioară pe care a încercat-o orice copil când intră la dentist; dar la el această slăbire a inimii era legată de viaţa întreagă, nu de o durere trecătoare. Birotteau urcă încet, îl găsi pe bătrân citind Le Constitutionnel la gura sobei, în fata măsuţei rotunde pe care era dejunul lui frugal; o franzeluţă, uni, brânză de Brie şi o ceaşcă de cafea.

— Iată-l pe adevăratul înţelept, zise Birotteau invidiind viaţa unchiului său.

— Ei, îi spuse Pillerault, scoţându-şi ochelarii, am aflat ieri lă cafeneaua David istoria cu Roguin şi asasinarea frumoasei olandeze, amanta lui! Sper că, aşa cum te-am

prevenit noi, care voiam să fim proprietari reali, te-ai dus să iei chitanţă de la Claparon.

— Vai, unchiule, aici e buba, ai pus degetul pe rană. Nu m-am dus.

— Ah! Drace, eşti ruinat, zise Pillerault lăsând să-i cadă jurnalul, pe care Birotteau îl ridică, deşi era Le Constitutionnel.

Pillerault căzu atât de adânc pe gânduri, încât figura lui de medalie severă deveni ca de bronz, asemeni metalului sub bătaia ciocanului: rămase nemişcat, privi prin geamuri zidul din faţă, fără să-l vadă, în timp ce Birotteau vorbi multă vreme. Era evident că ascultă, judecă şi chibzuieşte ce e sau ce nu e de făcut cu neînduplecarea unui Minos care a trecut Styxul comerţului, plecând de pe cheiul Morfondus şi instalându-se în micul său apartament de la etajul al treilea.

— Ei, ce zici, unchiule? Spuse Birotteau, care aştepta un răspuns, deoarece îşi încheiase vorbirea rugându-l pe Pillerault să vândă rente de şaizeci de mii de franci.

— Ei bine, dragă nepoate, nu pot face asta, eşti prea compromis. Soţii Ragon şi cu mine pierdem fiecare partea noastră de cincizeci de mii de franci. Bieţii oameni şi-au vândut acţiunile minelor din Wortschin fiindcă i-am sfătuit eu: mă simt obligat, în caz de pierdere, nu să le restitui capitalul, dar să-i ajut, s-o ajut şi pe nepoata mea şi pe Césarine. Poate c-o să aveţi toţi nevoie de o pâine, o veţi găsi la mine.

— Pâine, unchiule?

— Ei, da, pâine. Trebuie să priveşti lucrurile în faţă: nu te vei descurca! Din renta de cinci mii şase sute de franci pe care o am, voi putea lua patru mii ca să-i împart intre voi şi Ragoni. O cunosc pe Constance: după nenorocire, o să muncească ca o nebună, o să renunţe la tot, şi tu la fel, César!

— Dar nu e chiar disperată situaţia, unchiule.

— Eu nu văd lucrurile ca tine.

— Îţi voi dovedi contrarul.

— Îmi vei face cea mai mare plăcere.

Birotteau plecă de la Pillerault fără să mai spună nimic. Venise să caute mângâieri şi încurajări şi primise a doua lovitură, e-adevărat mai puţin puternică decât primă, dar care, în loc să-l lovească în cap, îl lovise în inimă: iar în inimă era toată viaţa bietului om. După ce coborî câteva trepte, se întoarse.

— Domnule, zise el cu glas rece, Constance nu ştie nimic, păstrează cel puţin secretul; şi roagă-i pe Ragoni să nu-mi tulbure acasă liniştea de care am nevoie ca să lupt cu nenorocirea.

Pillerault făcu semn că consimte.

— Curaj, César! Adăugă el. Te văd supărat pe mine, dar mai târziu îmi vei da dreptate, când te vei gândi la soţia şi la fiica ta.

Descurajat de părerea unchiului său, despre care ştia cât de limpede judecă, César căzu din înălţimea speranţei în mlaştina noroioasă a nesiguranţei. În aceste groaznice crize comerciale, când un om n-are sufletul călit ca Pillerault, el devine jucăria evenimentelor: se ia după unul şi după altul, cum aleargă călătorul după licurici. Se lasă târât de vârtej în loc să se întindă pe jos şi să-l lase să treacă fără a se uita la el, sau în loc să se înalţe şi să meargă în direcţia lui ca să scape de el, întristat cum era Birotteau îşi aminti de procesul privind împrumutul său şi se duse în strada Vivienne, la Derville, avocatul lui, pentru a începe cât mai repede procedura în cazul când avocatul ar vedea vreo şansă de a anula contractul. Parfumierul îl găsi.pe Derville înfăşurat în halatul său de molton alb, la gura sobei, calm şi liniştit, ca toţi avocaţii deprinşi să audă cele mai groaznice secrete. Birotteau remarcă pentru prima dată această răceală necesară, care-l îngheaţă pe omul înfierbântat, lovit, cuprins de frigurile intereselor sale primejduite şi dureros atins în existenţa, în onoarea sa, în soţia şi copiii săi, aşa cum era Birotteau în timp ce-şi povestea nenorocirea.

— Dacă se poate dovedi, îi spuse Derville după ce-l ascultă, că persoana care trebuia să dea banii cu împrumut nu mai avea la Roguin suma pe care Roguin zicea că o ia pentru dumneata, cum banii n-au fost vărsaţi, e cazul de anulare: despăgubirea va veni din cauţiune ca pentru cei o sulă de mii de franci ai dumitale. În acest caz, răspund de proces atât cât se poate răspunde; proces câştigat dinainte nu există.

Părerea unui jurisconsult atât de priceput îi dădu iarăşi puţin curaj parfumierului, care îl rugă pe Derville să obţină termen în următoarele două săptămâni. Avocatul răspunse că ar putea avea până în trei luni hotărârea care să anuleze contractul.

— Peste trei luni! Zise parfumierul, care credea că a şi găsit fonduri.

— Chiar dacă am obţine să fim trecuţi repede pe rol, tot nu putem să-l obligăm pe adversarul dumitale la aceeaşi iuţeală: el va uza de aminările procedurii, căci avocaţii pot fi absenţi; cine ştie dacă partea adversă nu va lăsa să fie condamnată în lipsă? Nu merge cum ar vrea omul, dragă maestre! Zise Derville surâzând.

— Dar la tribunalul comercial cum de se poate? Spuse Birotteau.

— Oh! Zise avocatul, judecătorii de la tribunalul de comerţ sunt altceva decât judecătorii de primă instanţă. Dumneavoastră tăiaţi în carne vie! La tribunal, avem forme. Formele sunt protectoarele dreptului. Ţi-ar conveni un termen de judecată la repezeală din cauza căruia ai pierde cei patruzeci de mii de franci? Ei bine, adversarul dumitale, care îşi va vedea compromisă această sumă, se va apăra. Termenele sunt barierele judiciare.

— Aveţi dreptate, zise Birotteau, care îl salută pe Dendlle şi ieşi cu moartea în suflet. Toţi au dreptate. Bani! Bani! Striga parfumierul vorbind cu sine însuşi pe stradă aşa cum fac toţi oamenii aferaţi din Parisul zgomotos şi agitat pe care un poet modern îl numeşte un cazan clocotitor.

Văzându-l intrând, vânzătorul care se dusese cu facturile îi spuse că, din cauză că se apropia Anul nou, toată lumea semna de primirea facturii şi o păstra.

— Cum adică, nu sunt bani nicăieri! Vorbi tare parfumierul în mijlocul prăvăliei.

Dar îşi muşcă buzele, căci vânzătorii îşi ridicaseră toţi capetele spre el.

Trecură astfel cinci zile în timpul cărora Braschon, Lourdois, Thorein, Grindot, Chaffaroux, toţi creditorii neachitaţi trecură prin fazele cameleonice prin care trece creditorul înainte de a ajunge la starea potolită pe care i-o dă încrederea în culorile sângerânde ale Bellonei comerciale. La Paris, perioada astringentă a neîncrederii vine tot atât de repede pe cât de încet se porneşte mişcarea expansivă a încrederii: o dată căzut în sistemul restrictiv al temerilor şi precauţiilor comerciale, creditorul ajunge la nişte laşităţi sinistre care-l fac inferior debitorului. De la politeţea mieroasă, creditorii trecură la roşul nerăbdării, la pâlpâirile sumbre ale vizitelor nepotrivite, la stridenţele dezamăgirii, la răceala albastră a pisălogelii şi la neagra insolentă a dării în judecată. Braschon, bogatul tapiţer din foburgul Saint-Antoine, care nu fusese invitat la bal, sună goarna atacului, ca un creditor rănit în amorul propriu ce se afla: cerea să fie plătit în următoarele douăzeci şi patru de ore; pretindea garanţii nu în bunuri mobile, ci cu ipotecă înscrisă imediat după cei patruzeci de mii de franci asupra terenurilor.

Cu toate recriminările lor violente, creditorii îi mai lăsară lui Birotteau câteva intervale de răgaz, aşa că acesta îşi putea trage puţin sufletul. Dar, în loc să învingă primele hărţuieli ale situaţiei lui grele printr-o hotărâre fermă, César îşi munci creierul ca s-o împiedice pe nevastă-sa, singura persoană care l-ar fi putut sfătui, să afle de ele. Făcea de strajă în pragul uşii, în jurul prăvăliei. Îi vorbise lui Célestin de greutăţile lui momentane, iar Célestin îşi examina patronul cu o privire pe cât de curioasă, pe atât de

mirată: în ochii lui, César era micşorat, aşa cum sunt micşoraţi în nenorocire oamenii deprinşi cu succesul şi a căror forţă stă numai în ceea ce dobândesc, prin rutină, inteligenţele mijlocii. Lipsit de energia şi capacitatea necesare pentru a se apăra în toate punctele în care era ameninţat deodată, César găsi totuşi curajul să privească situaţia în faţă.

Pentru sfârşitul lunii decembrie şi pentru 15 ianuarie, îi trebuia, atât pentru cheltuiala casei, cât şi pentru scadenţe, pentru chirii şi pentru plăţile în bani lichizi, o sumă de şaizeci de mii de franci, din care treizeci de mii chiar pentru 30 decembrie; tot ce putea aduna se ridica abia la douăzeci de mii; îi lipseau deci zece mii de franci. Situaţia nu-i păru disperată, căci nu mai trăia decât în prezent, ca aventurierii care trăiesc de pe o zi pe alta. Hotărî deci, înainte ca zvonul despre greutăţile lui să devină publice să încerce ceea ce i se părea o mare lovitură: să se adreseze faimosului François Keller, bancher, orator şi filantrop, vestit prin binefacerile sale şi prin dorinţa de a fi de folos comerţului parizian, în scopul de a rămâne la Cameră unul din deputaţii Parisului. Bancherul era liberal, Birotteau era regalist; dar parfumierul judecă după inima lui şi găsi că diferenţa de opinii e un motiv în plus pentru a obţine un cont. În cazul când ar fi necesare garanţii în valori, cum nu se îndoia de devotamentul lui Popinot, avea de gând să-i ceară lui poliţe de vreo treizeci de mii de franci; asta l-ar ajuta să ţină până la câştigarea procesului, care servea de garanţie creditorilor celor mai hămesiţi.

Parfumierul expansiv, care era obişnuit să împărtăşească, noaptea, scumpei lui Constance cele mai mărunte emoţii din viaţa sa, sorbind astfel curaj şi aflând lumină în discuţiile cu ea, acum nu putea sta de vorbă despre situaţia sa nici cu vânzătorul prim, nici cu unchiul său, nici cu soţia sa, Gândurile îi păreau de două ori mai grele. Dar acest martir generos prefera să sufere decât să arunce jarul frământărilor în sufletul soţiei sale; avea de gând să-i

povestească primejdia după ce va fi trecut. Îi venea, poate, greu să-i facă această groaznică mărturisire. Găsea curaj în teama pe care o avea de nevastă-sa. Se ducea în fiecare dimineaţă să asculte slujba la biserica Saint-Roch şi îl lua pe Dumnezeu drept martor.

„Dacă nu întâlnesc nici un soldat când mă întorc acasă de la Saint-Roch înseamnă că mi se împlineşte cererea. Ăsta va fi răspunsul lui Dumnezeu”, îşi spunea el după ce se rugase cerând ajutor.

Şi era fericit când nu întâlnea nici un soldat. Dar inima îi era apăsată, îi trebuia altă inimă care să-i înţeleagă gemetele. Césarine, pe care o pusese la curent chiar din momentul când aflase vestea fatală, îi cunoscu întreg secretul. Schimbau priviri furişe, priviri pline de disperare şi de nădejdi înăbuşite, rugăminţi aruncate cu ardoare reciprocă, întrebări şi răspunsuri cu înţeles, fulgerări ie la suflet la suflet. Birotteau se arăta vesel şi jovial faţă de soţia lui. Când Constance îi punea vreo întrebare, ei! Totul mergea bine; Popinot, la care de fapt César nu se mai gândea, avea succes! Uleiul se vindea ca pâinea caldă! Poliţele Claparon vor fi plătite, nici o grijă. Această falsă veselie era înspăimântătoare. După ce adormea nevastă-sa în patul lor somptuos, Birotteau se ridica în capul oaselor şi se cufunda în măsurarea nenorocirii sale. Césarine venea uneori în cămaşă, în picioarele goale, cu un şal pe umerii ei albi.

— Tată, te aud, plângi, spunea ea plângând cu el.

După ce scrise scrisoarea prin care-i cerea o întâlnire ilustrului François Keller, Birotteau1 fu atât de abătut, încât fiică-sa îl luă la plimbare prin oraş. Abia atunci zări pe străzi afişe roşii, enorme, şi privirea îi căzu pe cuvintele: ULEI CEFALIC.

În timpul catastrofelor ce vesteau apusul Reginei trandafirilor, întreprinderea A. Popinot se ridica radioasă în luminile de răsărit ale succesului. Sfătuit de Gaudissart şi de Finot, Anselme lansase cu îndrăzneală uleiul. Două mii

de afişe fuseseră puse de o lună de zile în locurile cele mai la vedere din Paris. Nimeni nu putea evita să se afle faţă în faţă cu Uleiul cefalic şi să citească o frază concisă, inventată de Finot, asupra imposibilităţii de a face să crească părul şi asupra primejdiei de a-l vopsi, însoţită de citatul din memoriul prezentat la Academia de Ştiinţe de către Vauquelin; un adevărat certificat de viaţă pentru părul mort, făgăduit celor care vor întrebuinţa Uleiul cefalic. Toţi coaforii din Paris, toţi frizerii, toţi parfumierii îşi puseseră pe uşi nişte rame aurite, care încadrau un frumos imprimat pe hârtie velină, având în partea de sus reproducerea redusă a gravurii Hero şi Leandru, iar ca epigraf această aserţiune: Vechile popoare ale antichităţii îşi păstrau – părul întrebuinţând Uleiul cefalic.

— A inventat ramele permanente, anunţul etern! Îşi spuse Birotteau, care rămase uimit privind vitrina Clopotului de argint.

— Cum, n-ai văzut la tine, îi spuse fiică-sa, o ramă pe care a adus-o personal domnul Anselme când i-a dat lui Célestin trei sute de sticle de ulei?

— Nu, răspunse el.

— Célestin a şi vândut cincizeci unor trecători şi şaizeci unor clienţi!

— Da? Zise César.

Parfumierul, ameţit de miile de clopote pe care le sună mizeria la urechile victimelor sale, trăia într-o agitaţie vertiginoasă; în ajun, Popinot îl aşteptase un ceas şi plecase după ce stătuse de vorbă ţu Constance şi cu Césarine, care-i spuseseră că César e absorbit de marea sa afacere.

— A! Da, afacerea cu terenurile.

Din fericire, Popinot, care nu ieşise de o lună din strada Cinq-Diamants şi-şi petrecea nopţile şi duminicile lucrând la fabrică, nu-i văzuse pe Ragoni, nici pe Pillerault, nici pe unchiul său judecătorul, Nu dormea decât două ceasuri pe noapte, bietul băiat! Nu avea decât două ajutoare şi, aşa cum mergeau lucrurile, avea în curând să-i trebuiască

patru. În comerţ, ocazia e totul. Cine nu încalecă pe succes, ţinându-se de coama lui, îşi pierde norocul. Popinot îşi spunea că va fi urcat în slavă când, după şase luni, le va spune mătuşii şi unchiului său: „Sunt salvat, iată că mi-am deschis drumul!”, urcat în slavă de Birotteau când îi va aduce treizeci sau patruzeci de mii de franci, partea lui după şase luni. Aşa că habar, n-avea de fuga lui Roguin, de dezastrele şi de strâmtoarea lui César şi astfel nu comise nici o indiscreţie faţă de doamna Birotteau. Popinot îi făgădui lui Finot cinci sute de franci de fiecare jurnal mare – şi erau zece!

— Trei sute de franci de fiecare jurnal de mâna a doua – şi erau alte zece!

— Asta dacă se va vorbi în ele, de trei ori pe lună, de Uleiul cefalic. Finot văzuse că e rost de trei mii de franci pentru el din aceşti opt mii, adică de prima lui mizăpe imensa masă verde a Speculei! Aşa că se aruncase ca un leu asupra prietenilor şi Cunoştinţelor: aproape că se mutase cu locuinţa în birourile de redacţie; dimineaţa se strecura la căpătâiul tuturor Redactorilor; iar seara măsura în lung şi în lat foaierurile tuturor teatrelor. „Gândeşte-te la uleiul meu, dragă, nu e pentru mine, e o chestie de camaraderie, ştii! Gaudissart, băiat de viaţă.” Aşa începeau şi aşa se încheiau toate intervenţiile lui. Luă cu asalt partea de jos a coloanelor finale ale jurnalelor pentru articole făcute de el, dar a căror plată îi lăsa pe redactori s-o încaseze. Şiret ca un figurant care vrea să ajungă actor, sprinten ca un trepăduş care câştigă şaizeci de franci pe lună, se apucă să scrie scrisori de iâmiiere, măguli toate amorurile-proprii, făcu servicii mârşave redactorilor-şefi ca să-şi plaseze articolele. Bani, mese, slugărnicii, întrebuinţa totul în activitatea lui pasionată. Cumpără cu bilete de teatru pe lucrătorii care, către miezul nopţii, completează coloanele ziarelor cu mici articole de fapte diverse dinainte pregătite, ca rezervă* în momentul acela, Finot se nimerea să fie totdeauna în tipografie, chipurile pentru a revedea un

articol al său. Fiind prieten cu toată lumea, asigură triumful Uleiului cefalic asupra Bomboanelor de tuse Regnault, asupra Mixturii braziliene, asupra tuturor invenţiilor care ştiuseră, cele dintâi, să înţeleagă influenţa ziarelor şi efectul de piston produs asupra publicului de un articol repetat, în epoca aceea de nevinovăţie, mulţi jurnalişti erau ca boii, nu-şi cunoşteau puterea, şi se ocupau de actriţe, de Florine, de Tullia, de Mariette etc. Ei dirijau totul şi nu se alegeau cu nimic. Pretenţiile lui Andoche nu se refereau nici la succesul vreunei actriţe, nici la reprezentarea vreunei piese sau la acceptarea vreunui vodevil al său, nici la articole cu plată; dimpotrivă, el oferea bani când era nevoie sau câte o masă când era cazul; aşa încât n-a fost ziar care să nu vorbească de Uleiul cefalic, de concordanţa lui cu analizele lui Vauquelin, n-a fost ziar care să nu ia peste picior pe cei care cred că există produse pentru a face să crească părul, care să nu proclame primejdia vopsirii lui.

Aceste articole înveseleau sufletul lui Gaudissart, care se înarma cu ziare pentru a distruge prejudecăţile şi care pornise asupra provinciei ceea ce speculanţii au numit după el atacul masiv. În vremea aceea, ziarele pariziene dominau viaţa din provincie, care, nefericita, n-avea încă organe propriii în provincie, ziarele erau deci citite cu atenţie, de la titlu până la numele tipografului, căci şi în ultimul rând se puteau ascunde ironii din partea opoziţiei persecutate. Sprijinindu-se pe presă, Gaudissart obţinu succese strălucite chiar în primele oraşe în care dădu cu gura. Toţi prăvăliaşii din provincie cereau rame şi imprimate cu gravura cu Hero şi Leandru. Finot îndreptă împotriva uleiului Macassar gluma nostimă de care râdea atâta lume la teatrul Funambules, când Pierrot ia o ţesală veche din care nu se mai văd decât găurile, toarnă peste ea ulei Macassar, şi peria devine stufoasă ca o pădure. Această scenă ironică stârnea râsul tuturor. Mai târziu, Finot povestea râzând că, fără acea mie de scuzi, ar fi murit de mizerie şi de întristare. Pentru el, o mie de scuzi era o

avere. El, cel dintâi, întrezări în cursul acestei campanii puterea Anunţului, de care a ştiut apoi să se servească atât de bine. Trei luni mai târziu, era redactor-şef al unui mic ziar, pe care-l cumpără şi care constitui temelia averii sale.

După cum atacul masiv asupra provinciei şi peste graniţă al Ilustrului Gaudissart – un adevărat Murat al voiajorilor comerciali – aduse triumful comercial al întreprinderii A. Popinot, tot astfel firma triumfă în opinia publică datorită asaltului nebunesc dat ziarelor, asalt care produse o vie publicitate pentru încă două articole, Mixtura braziliană şi Bomboanele de tuse Regnault. Această luare cu asalt a opiniei publice dădu naştere, la început, la trei succese, la trei averi, şi determină invazia a mii de ambiţii care, grupate în batalioane strânse, intrară în arena ziarelor, unde creară anunţul plătit, revoluţie imensă! În acel moment, firma A. Popinot şi compania se răsfăţa pe toate zidurile şi în toate vitrinele.

Nefiind în stare să măsoare importanţa unei asemenea publicităţi, Birotteau se mulţumi să-i spună Césarinei: „Tânărul Popinot calcă pe urmele mele!”, fără să înţeleagă că se schimbaseră vremurile, fără să aprecieze forţa noilor mijloace a căror rapiditate şi întindere cuprindeau mult mai repede ca altădată lumea comercială. Din ziua balului, Birotteau nu mai pusese piciorul pe la fabrică: habar n-avea de fierberea şi de activitatea pe care o desfăşura Popinot acolo. Anselme pusese la treabă pe toţi lucrătorii lui Birotteau, dormea chiar la fabrică; i se părea c-o vede pe Césarine stând pe toate lăzile, scrisă pe toate adresele coletelor, imprimată pe toate facturile; iar când, cu haina scoasă, cu mânecile cămăşii suflecate, bătea voiniceşte cuie într-o ladă în lipsa băieţilor trimişi după treburi, îşi spunea: „Va fi nevasta mea!”

După ce se gândi o noapte întreagă la ce să spună şi ce să nu spună în faţa unuia dintre oamenii mari ai înaltei finanţe, César pomi şi, ajungând în strada Houssaye, intră cu groaznice palpitaţii în somptuoasa reşedinţă a bancherului

liberal, care aparţinea partidului pe drept cuvânt acuzat că vrea să-i răstoarne pe Bourboni. Ca toţi negustorii parizieni detailişti, parfumierul nu cunoştea moravurile şi oamenii din marea finanţă.

La Paris, între marea finanţă şi comerţ există instituţii de mâna a doua, un fel de intermediare utile Băncii, care le consideră o garanţie în plus. Constance şi Birotteau, care nu depăşiseră niciodată ceea ce le îngăduiau mijloacele lor, a căror casă de bani nu fusese niciodată goală şi care nu aveau poliţe în circulaţie, nu se adresaseră niciodată acestor bănci de mâna a doua; erau deci cu atât mai mult necunoscuţi în sferele înalte ale băncilor. E poate o greşeală să nu ai un credit deschis, chiar fără a-l folosi: în această privinţă, părerile sunt împărţite. Oricum ar fi, lui Birotteau îi părea rău acum că semnătura lui nu circulă pe piaţă. Crezu totuşi, cunoscut cum era ca ajutor de primar şi ca om politic, că n-are decât să-şi spună numele ca să fie primit; nu ştia că la acest bancher era afluenţă ca într-o anticameră regală.

Introdus în salonul care preceda cabinetul omului în atâtea privinţe celebru, Birotteau se pomeni în mijlocul unei adunări numeroase, compusă din deputaţi, scriitori, ziarişti, agenţi de schimb, mare comercianţi, oameni de afaceri, ingineri şi, mai ales, oameni de-ai casei, care treceau printre grupuri şi se duceau să bată într-un anumit fel la uşa cabinetului, unde aveau acces de favoare.

„Ce însemn eu în această maşinărie?” îşi spuse Birotteau, năucit de mişcarea acestui cuptor intelectual unde se pregătea pâinea zilnică a Opoziţiei, unde se repetau rolurile marii tragicomedii jucate de Stânga. La dreapta lui auzea discutându-se despre chestiunea împrumutului pentru terminarea principalelor canale, propus de Direcţia podurilor şi şoselelor, şi era vorba de milioane! La stânga lui, nişte ziarişti, trăind de pe urma amorului-propriu al bancherului, vorbeau de şedinţa din ajun şi de discursul improvizat al şefului. În timpul a două ore de aşteptare,

Birotteau îl zări de trei ori pe bancherul politic, care însoţea trei paşi de la uşa cabinetului pe oamenii de seamă. Pe ultimul, pe generalul Foy, François Keller îl conduse până în anticameră.

„Sunt pierdut!” îşi zise Birotteau, simţind că i se strânge inima.

De câte ori bancherul se întorcea în cabinetul lui, ceata de curteni, de prieteni, de interesaţi îl asalta, aşa cum se dau câinii la o căţeluşă frumoasă. Câţiva căţei mai îndrăzneţi se strecurau fără voia lui în sanctuar. Convorbirile durau cinci minute, zece minute, un sfert de ceas. Unii plecau plouaţi, alţii arborau un aer satisfăcut sau făceau pe oamenii importanţi. Timpul se scurgea, Birotteau privea nelinişti pendula. Nimeni nu dădea nici cea mai mică atenţie acestei dureri ascunse care gemea pe un fotoliu aurit, lângă sobă, la uşa cabinetului unde se afla leacul universal: creditul! César se gândea cu durere că fusese şi el odată, rege la el acasă, aşa după cum omul acesta era rege în fiecare dimineaţă, şi măsura adâncimea prăpastiei în care căzuse. Amar gând! Câte lacrimi înghiţite în timpul petrecut acolo! De câte ori nu îl rugă Birotteau în gând pe Dumnezeu să-l facă pe omul acela binevoitor faţă de el! Căci i se părea că omul acela are, sub un înveliş de îngăduinţă populară, o insolenţă, o tiranie bătăioasă şi o poftă brutală de dominaţie care înspăimântau firea lui blândă. În sfârşit, când nu mai rămăseseră decât zece sau douăsprezece persoane, Birotteau se hotărî să se ridice când va auzi scârţiind uşa exterioară a cabinetului şi să-i arate marelui orator că e şi el cineva spunându-i: „Sunt Birotteau!” Grenadierul, care s-a aruncat primul să ia cu asalt reduta Moscovei, n-a dovedit mai mult curaj decât parfumierul în timp ce se pregătea să execute această manevră.

„La urma urmei, sunt ajutorul lui de primar”, îşi spuse el, ridicându-se pentru a se prezenta.

Fizionomia lui François Keller deveni zâmbitoare, voia, desigur, să fie amabil; se uită la panglica roşie a Legiunii de

Onoare de la pieptul parfumierului, se dădu la o parte, deschise uşa cabinetului, îi arătă drumul, dar mai rămase ceva timp de vorbă cu două persoane care se repeziseră valvârtej dinspre scară:

— Decazes vrea să vă vorbească, spuse unul din ei.

— E vorba să dăm gata pavilionul Marsan! Regele vede limpede lucrurile, se apropie de noi! Exclamă celălalt.

— Vom merge împreună la Cameră, zise bancherul umflându-se în pene, ca în povestea broaştei care voia să devină mare decât un bou.

„Cum de se mai poate gândi la afaceri?” se întrebă Birotteau nespus de tulburat.

Soarele superiorităţii strălucea şi-l orbea pe parfumier, aşa cum lumina orbeşte insectele care au nevoie de o zi blândă ori de semiîntunericul unei nopţi frumoase. Pe o masă imensă zăceau proiectul de buget, nenumăratele tipărituri de la Cameră, volumele din Le Moniteur deschise, consultate şi însemnate pentru a zvârli în capul unui ministru cuvintele rostite chiar de el şi acum uitate, pentru a-l face să se contrazică în aplauzele unei mulţimi neghioabe care nu e în stare să înţeleagă că totul poate fi schimbat de împrejurări. Pe altă masă erau îngrămădite dosare, memorii, proiecte, miile de informaţii necesare unui om la a cărui casă de bani apelau toate industriile tinere. Luxul regesc al acestui cabinet plin de tablouri, de statui, de opere de artă, îngrămădeala de obiecte de pe tăblia şemineului, mormanele de înscrisuri naţionale sau străine puse ca nişte baloturi unele peste altele, totul îl impresiona pe Birotteau, îl micşora în propriii săi ochi, îi mărea groaza şi îi îngheţa sângele în vine. Pe biroul lui François Keller zăceau teancuri de poliţe, de ordine de plată, de circulare comerciale, Keller se aşează şi începu să semneze repede scrisorile care n-aveau nevoie să fie cercetate.

— Cărei împrejurări datorez, domnule, onoarea vizitei dumneavoastră? Întrebă Keller.

La aceste cuvinte rostite numai pentru el de vocea care vorbea Europei, în timp ce mâna lacomă luneca pe hârtii, bietul parfumier simţi ca un fier roşu în pântece. Luă un aer zâmbitor, pe care bancherul îl recunoştea de zece ani la iei ce voiau să-i atragă într-o afacere interesantă doar pentru ei, ceea ce îi asigura de la început superioritatea asupra lor. François Keller îi aruncă deci lui César o privire care-l fulgeră, o privire napoleoneană. Imitarea privirii lui Napoleon era o trăsătură uşor ridicolă a unor parveniţi din vremea aceea, care nu semănau nici pe departe cu împăratul. Privirea aceasta căzu asupra lui Birotteau, omul Dreptei, partizan devotat al guvernului, element iubit al monarhiei, ca plumbul vameşului pe o marfă.

— Domnule, nu vreau să vă răpesc prea mult timp. Voi fi scurt. Viu pentru o afacere pur comercială: să vă întreb dacă pot obţine un împrumut de la dumneavoastră. Am fost judecător 1a tribunalul de comerţ şi sunt cunoscut lă Bancă. Înţelegeţi deci că, dacă aş lucra cu efecte, n-aş avea decât să mă adresez acolo unde dumneavoastră sunteţi regent. Am avut onoarea să stau la tribunal alături de domnul baron Thibon, şeful comitetului de scont, care, desigur, nu m-ar refuza. Dar n-am uzat niciodată de creditul meu, nici de semnătura mea; semnătura mea e virgină şi, în asemenea cazuri, ştiţi câte dificultăţi prezintă o negociere.

Keller dădu din cap şi Birotteau luă această mişcare drept un semn de nerăbdare.

— Domnule, iată faptele, reluă el. M-am angajat într-o afacere de terenuri, în afara comerţului meu.

François Keller, care semna mereu şi citea fără să pară că-l ascultă pe César întoarse capul şi îi făcu un semn de aprobare, care îl încurajă pe acesta. Birotteau crezu că afacerea lui e pe cale bună şi răsuflă uşurat.

— Continuaţi, vă ascult, îi spuse Keller cu bunăvoinţă.

— Sunt cumpărătorul unei jumătăţi din terenurile situate în jurul Madeleinei.

— Da, am auzit la Nucingen de această afacere imensă întreprinsă de banca Claparon.

— Ei bine, reluă parfumierul, un împrumut de o sută de mii de franci, garantat prin jumătatea mea de terenuri sau prin proprietăţile mele comerciale, ar fi de ajuns pentru a-mi permite să aştept momentul când voi realiza câştigurile pe care mi le va da în curând o invenţie de pură parfumerie. Dacă e nevoie, v-aş da acoperire prin poliţele unei noi întreprinderi, întreprinderea Popinot, o tânără întreprindere care.

Întreprinderea Popinot nu păru să-l intereseze prea mult pe Keller, şi Birotteau înţelese că a pornit pe o cale greşită; se opri, apoi, speriat de tăcere, reluă:

— Cât despre dobândă, vom.

— Da, da, zise bancherul, se poate face ceva, vă rog să nu vă îndoiţi de dorinţa mea de a vă servi. Dar cum sunt foarte ocupat, căci am pe umeri finanţa europeană, iar Camera îmi ia tot timpul, să nu vă miraţi că las pe seama birourilor mele studierea multor afaceri. Duceţi-vă jos, la fratele meu Adolphe, explicaţi-i natura garanţiilor pe care le aduceţi; dacă el aprobă operaţia, reveniţi cu el mâine sau poimâine, la ora când cercetez cu atenţie afacerile, la cinci dimineaţa. Vom fi încântaţi şi onoraţi de a fi câştigat încrederea dumneavoastră, sunteţi doar unul din regaliştii consecvenţi pe care-l poţi avea drept inamic politic, dar a cărui stimă te măguleşte.

— Domnule, spuse parfumierul transportat de această frază de tribună, sunt tot atât de demn de onoarea pe care mi-o faceţi, cât şi de neasemănata şi regala favoare. Am meritat-o, îndeplinindu-mi funcţia la tribunalul comercial şi luptând.

— Da, reluă bancherul, reputaţia de care vă bucuraţi e ca un paşaport, domnule Birotteau. Dumneavoastră nu puteţi propune decât afaceri acceptabile. Vă puteţi bizui pe concursul nostru.

O femeie, doamna Keller, una din cele două fiice ale contelui de Gondreville, pair al Franţei, deschise o uşă pe care Birotteau n-o observase.

— Sper să te văd înainte de a te duce la Cameră, dragul meu, zise ea.

— E ora două, exclamă bancherul, bătălia a început. Scuzaţi-mă, domnule, e vorba de răsturnat guvernul. Vorbiţi cu fratele meu.

Îl însoţi pe. Parfumier până la uşa salonului şi spuse unuia din lachei:

— Condu pe domnul la domnul Adolphe.

Prin labirintul de scări pe unde-l călăuzea omul cu livrea spre un cabinet mai puţin luxos decât cel al stăpânului casei, dar mai util, parfumierul, călare pe un dacă, cea mai blândă mârţoagă a Speranţei, îşi mângâia bărbia socotind de bun augur măgulirile omului celebru, îi părea rău numai că un duşman al Bourbonilor e atât de amabil, atât de capabil şi atât de mare orator.

Cu asemenea iluzii intră într-un cabinet gol, rece, mobilat cu două birouri cu capac, cu fotolii meschine, cu perdele foarte uzate şi cu un covor sărăcăcios. Faţă de celălalt, cabinetul acesta era ca o bucătărie faţă de sufragerie, ca un atelier faţă de magazinul de desfacere. Aici erau dezvelite măruntaiele afacerilor de bancă şi de comerţ, se analizau întreprinderile şi se smulgea partea băncii din toate beneficiile industriilor socotite rentabile. Aici se puneau la cale acele lovituri îndrăzneţe prin care Kellerii s-au făcut cunoscuţi în comerţul mare şi prin care ştiau să-şi creeze pentru câteva zile un fel de monopol exploatat rapid. Aici se studiau părţile slabe ale legislaţiei şi se stabilea fără ruşine ceea ce Bursa numeşte Partea mâncăului; comisioanele pretinse pentru cele mai mici servicii, ca, de pildă, sprijinirea unei întreprinderi cu numele lor şi creditarea ei. Aici se urzeau înşelăciunile cu floricele legale, constând în comanditarea fără angajament a întreprinderilor dubioase, pentru a pândi apoi succesul acestora şi a pune mâna pe ele

cerând restituirea capitalului într-un moment critic: manevră îngrozitoare în plasa căreia se lăsaseră prinşi atâţia acţionari.

Cei doi fraţi îşi împărţiseră rolurile. Sus, François, om politic şi inteligenţă scânteietoare, făcea pe suveranul, împărţea zâmbete şi făgăduieli, era amabil cu toată lumea. Când vorbeai cu el, totul părea uşor; trata afacerile pe ton nobil şi îi ameţea pe noii-veniţi şi pe speculanţii proaspeţi cu vinul favorurilor sale şi cu vorbirea sa meşteră care ştia să le dezvolte propriile lor idei. Jos, Adolphe îl scuza pe fratele său, arătând câte preocupări politice are şi aduna cu dibăcie de crupier banii de pe masa de joc; el era fratele compromis, omul cu care e greu să tratezi. Trebuia deci să obţii de două ori consimţământul ca să închei o afacere cu această bancă perfidă. Adesea, graţiosul da din cabinetul somptuos devenea un nu uscat în cabinetul lui Adolphe. Această manevră de tărăgănare permitea chibzuiala şi era de folos pentru a ţine în loc pe concurenţii nedibaci. Fratele bancherului stătea tocmai de vorba cu faimosul Palma, consilierul intim al băncii Keller, care se retrase la apariţia parfumierului. După ce Birotteau îi arătă despre ce e vorba, Adolphe, cel mai şmecher dintre fraţi, un adevărat linx, cu ochii pătrunzători, cu buzele subţiri şi cu pielea vânătă, aruncă asupra lui, peste ochelari şi plecând capul, o privire care trebuie numită privirea bancherului şi care are ceva din privirea vulturului şi a avocatului: e, în acelaşi timp, lacomă şi indiferentă, limpede şi obscură, luminoasă şi întunecată.

— Binevoiţi a-mi trimite actele pe care se întemeiază afacerea de la Madeleine, zise el, aici e baza garanţiei pentru contul pe care îl cereţi; înainte de a vi-l deschide şi de a discuta dobânda, trebuie să cercetăm actele. Dacă afacerea e bună, am putea, pentru a nu vă împovăra, să ne mulţumim cu o parte din beneficii în loc de dobândă.

— Asta e, îşi zise Birotteau întorcându-se acasă, văd despre ce e vorba. Trebuie să las o parte din piele, cum face

castorul când e urmărit. Mai bine jupuit decât mort.

În ziua aceea veni acasă foarte vesel, şi veselia lui nu mai era prefăcută.

— Sunt salvat, îi spuse el Césarinei, capăt un împrumut de la Kelleri.

Abia în ziua de 29 decembrie putu Birotteau să ajungă din nou în cabinetul lui Adolphe Keller. Prima dată când revenise, Adolphe se afla la şase leghe de Paris pentru a vizita o proprietate pe care marele orator voia s-o cumpere. A doua oară, cei doi Kelleri erau ocupaţi toată dimineaţa: trebuiau să-şi ia sarcina unui împrumut propus Camerelor şi-l rugau pe domnul Birotteau să revină vinerea următoare. Aceste amânări îl prăpădeau pe parfumier, dar, în sfârşit, sosi şi vinerea mult aşteptată, Birotteau se afla în cabinet, stând lângă şemineu, în bătaia luminii de la fereastră, iar Adolphe Keller, de cealaltă parte a şemineului.

— Foarte bine, domnule, îi spuse bancherul arătându-i actele: dar cât aţi plătit din preţul terenurilor?

— O sută patruzeci de mii de franci.

— În bani?

— În poliţe.

— Sunt plătite?

— N-au ajuns încă la scadenţă.

— Bine, dar dacă aţi plătit mai mult terenurile faţă de valoarea lor actuală, unde e garanţia noastră? Ea nu s-ar întemeia decât pe buna impresie pe care o faceţi şi pe consideraţia de care vă bucuraţi. Dar afacerile nu se tratează pe baza sentimentelor. Dacă cele două sute de mii de franci ar fi plătite, chiar ţinând seama de faptul că o sută de mii de franci au fost daţi în plus pentru a pune mână pe terenuri, atunci am avea o garanţie de o sută de mii de franci corespunzători celor împrumutaţi. Ar însemna că am deveni noi proprietarii părţii dumneavoastră, plătind în locul dumneavoastră, şi chiar atunci e de văzut dacă afacerea a bună. Căci dacă-i vorba să aştepţi cinci ani ca să-ţi dublezi capitalul, unde e afacerea? E mai bine să-l

fructifici la bancă. Fiindcă se pot întâmpla atâtea lucruri! Vreţi un împrumut ca să plătiţi poliţele care ajung la scadenţă? Manevra e primejdioasă! Dai puţin înapoi ca să te prăbuşeşti mai sigur, Afacerea nu ne convine, Această frază îl lovi pe Birotteau ca şi când călăul l-ar fi însemnat cu fierul roşu pe umăr, îşi pierdu capul.

— Acum să vedem, zise Adolphe, fratele meu vă poartă mare interes, mi-a vorbit de dumneavoastră. Să vedem cum staţi, spuse el aruncând parfumierului o privire de prostituată grăbită.

Birotteau deveni atunci Molineux, de care-şi bătuse joc privindu-l de sus. Dus de nas de bancher, care se complăcu să depene ghemul gândurilor bietului om şi care se pricepea să ia interogatoriul unui negustor, aşa cum se pricepea judecătorul Popinot să-l facă pe un criminal să vorbească, César expuse situaţia: vorbi de Dubla cremă a sultanelor, de Apa carminativă, de afacerea Roguin, de procesul său în legătură cu împrumutul ipotecar din care nu primise nimic. Văzându-l pe Keller aprobând cu capul, zâmbitor şi gânditor, Birotteau îşi spunea: „Mă ascultă! Îl interesez! O să obţin împrumutul!” Adolphe Keller râdea de parfumier aşa cum parfumierul râsese de Molineux. Furat de dorinţa de vorbă caracteristică la oamenii care se lasă ameţiţi de nenorocire, César îl dezvălui pe adevăratul Birotteau: arătă – ce poate, propunând ca garanţie Uleiul cefalic şi întreprinderea Popinot, ultimă sa mizăă, Bietul om, amăgit de o falsă speranţă, se lăsă sondat şi cercetat de Adolphe Keller, care văzu că are de-a face cu un nerod regalist în pragul falimentului. Încântat de a vedea fălit pe un ajutor de primar din arondismentul lui, pe un om recent decorat, pe un om care ţinea cu guvernul, Adolphe îi spuse atunci făţiş lui Birotteau că nu poate să-i deschidă mei un cont şi nici să vorbească, în favoarea lui, fratelui său François, marele orator. Dacă François avea slăbiciunea să facă generozităţi prosteşti, sărind în ajutorul oamenilor de opinii contrare alor sale şi duşmani politici ai săi, Adolphe

se va opune din toate puterile ca fratele său să se lase înşelat şi îl va împiedica să întindă mâna unui vechi adversar al lui Napoleon, unuia care a fost rănit la Saint-Roch, Birotteau, exasperat, voi să spună ceva despre aviditatea marii finanţe, despre duritatea ei, despre falsa ei filantropie; dar fu cuprins de o durere atât de mare, încât abia putu, bâlbâindu-se, să lege câteva fraze despre instituţia Băncii Franţei, de unde Kellerii luau cât voiau.

— Banca, spuse Adolphe Keller, nu va face niciodată un scont pe care îl refuză un simplu bancher.

— Banca, spuse Birotteau, mi-a părut întotdeauna că nu-şi îndeplineşte misiunea când se laudă, la prezentarea gestiunii, că n-a pierdut decât o sută sau două sute de mii de franci cu comerţul parizian, a cărui tutoare este.

Adolphe începu să zâmbească ridicându-se cu un gest de om plictisit.

— Dacă Bănea s-ar apucă să comanditeze toate persoanele cu încurcături financiare de pe piaţa cea mai nesigură şi mai tare în potlogării din lumea financiară, ar fi nevoită, după un an, să-şi depună bilanţul. Şi-aşa se apără cu mare greutate împotriva poliţelor care circulă şi a falselor valori. Ce-ar mai fi dacă ar trebui să stea să analizeze afacerile celor care îi cer sprijinul!

„Unde să găsesc cei zece mii de franci care-mi lipsesc pentru mâine.

— Sâmbătă TREIZECI?” îşi spunea Birotteau traversând curtea.

Căci obiceiul era să se facă plăţile în ziua de 30 dacă 31 era zi de sărbătoare.

Ajungând la poartă, cu ochii scăldaţi în lacrimi, parfumierul abia de zărea prin ceaţă un frumos cal englezesc în spume care opri brusc la poarta bancherului una din cele mai frumoase cabriolete din tot Parisul de pe atunci. Ar fi primit bucuros să fie călcat de această cabrioletă, asta ar fi însemnat că a murit într-un accident, iar neregulile afacerilor sale ar fi fost puse pe socoteala

acestei întâmplări. Nu-l recunoscu pe du Tillet, zvelt, într-un costum elegant de dimineaţă, pe du Tillet care aruncă hăţurile servitorului şi o pătură pe spinarea asudată a calului său de rasă.

— Ei, prin ce întâmplare aici? Îl întrebă du Tillet pe fostul său patron.

Du Tillet cunoştea prea bine cauza: Kellerii ceruseră informaţii lui Claparon, care, referindu-se la du Tillet, dărâmase vechea reputaţie a parfumierului. Deşi pe loc înghiţite, lacrimile bietului negustor spuneau tot.

— Ai venit cumva să ceri vreun serviciu acestor cămătari lacomi, întrebă du Tillet, acestor măcelari ai comerţului, care au jucat renghiuri mârşave, ca, de pildă, urcarea preţului la indigo după ce l-au acaparat, scăderea preţului la orez pentru a sili pe deţinători să-l vândă pe-al lor ieftin ca să pună mâna pe el şi să domine piaţa, acestor indivizi care n-au nici credinţă, nici lege, nici suflet? Da nu ştii de ce sunt în stare? Îţi deschid un credit când deţii o afacere bună şi ţi-l retrag în momentul când eşti bine prins în angrenaj, ca să te oblige să le-o cedezi pe nimic. La Havre, Bordeaux şi Marsilia ştiu multe pe socoteala lor. Politica le serveşte ca să-şi acopere multe murdării, da, da. De aceea-i şi exploatez eu fără nici un scrupul! Să facem câţiva paşi, dragă Birotteau. Joseph, plimbă-mi calul, îi e prea cald, şi o mie de scuzi cât face el nu-s de aruncat.

Şi se îndreptă spre bulevard.

— Ia să vedem, dragă patroane, căci ai fost patronul meu, ai cumva nevoie de bani? Ticăloşii ăştia ţi-au cerut, desigur, garanţii! Eu te cunosc, îţi ofer bani numai pe poliţe. Averea mea e făcută cinstit, cât nespusă trudă. Tocmai în Germania m-am dus s-o caut! Astăzi îţi pot spune cum am făcut-o: am cumpărat creanţele asupra regelui cu remiză de şaizeci la sută; girul dumitale mi-a fost de mare folos atunci, şi eu sunt recunoscător! Dacă ai nevoie de zece mii de franci, ţi-i ţin la dispoziţie.

— Cum, du Tillet, exclamă César, adevărat? Nu-ţi baţi joc de mine? Da, sunt puţin strâmtorat, dar numai pentru moment.

— Ştiu, istoria cu Roguin, răspunse du Tillet. Ei, şi eu am păţit-o cu zece mii de franci, pe care puşlamaua bătrână mi i-a cerut cu împrumut ca să plece: o să mi-i restituie doamna Roguin din ce recuperează. Am sfătuit-o pe biata femeie să nu facă prostia să-şi dea averea pentru a plăti datoriile făcute pentru o stricată; ar mai merge dacă ar achita tot, dar cum să favorizezi pe unii creditori în dauna celorlalţi? Dumneata nu eşti însă un Roguin; te cunosc, zise du Tillet, mai curând ţi-ai zbura creierii decât să mă păgubeşti cu cinci parale. Uite, am ajuns în strada Chaussde-d'Antin, să urcăm puţin la mine.

În loc să-l ducă pe fostul său patron direct în birouri, parvenitul îşi făcu plăcerea să-l plimbe încet prin apartamentul său, ca să poată vedea pe îndelete o sufragerie spaţioasă şi luxoasă, cu tablouri cumpărate din Germania, şi două saloane de o eleganţă şi de un lux pe care Birotteau nu le mai admirase decât la ducele de Lenoncourt. Ochii burghezului fură orbiţi de aurituri, de opere de artă, de bibelouri originale, de vase preţioase, de mii de amănunte care făceau să pălească luxul apartamentului Constancei; şi, cunoscând preţul nebuniei sale proprii, îşi spunea: „De unde-o fi luat atâtea milioane?” Intră într-un iatac pe lângă care cel al soţiei sale îi păru ca locuinţa de la etajul al treilea al unei figurante faţă de palatul unei prime-balerine de la Operă. Tavanul, tapetat cu satin violet, era pus în valoare prin cute de satin alb. O blană de hermină, în faţa patului, ieşea în relief pe culorile bătând în violet ale unui covor oriental. Mobilele şi obiectele mărunte aveau forme noi şi extravagante. Parfumierul se opri în faţa unei pendule minunate cu grupul lui Amor şi Psyche, care fusese de curând executată pentru un bancher celebru; du Tillet obţinuse de la el să aibă al doilea exemplar, singurul care exista. În sfârşit, fostul patron şi

fostul său vânzător ajunseră într-un birou de coconaş, elegant şi cochet, mai potrivit pentru dragoste decât pentru finanţe. Doamna Roguin, desigur, îi dăruise drept recunoştinţă pentru grija de averea sa un coupepapier de aur sculptat şi nişte presse-papier-uri de malachită cizelată, toate nimicurile costisitoare ale unui lux deşănţat. Covorul, unul din cele mai bogate produse ale Belgiei, uimea privirea în aceeaşi măsură în care surprindea piciorul prin moliciunea lui. Du Tillet îl pofti la gura şemineului său pe bietul parfumier orbit şi năucit.

— Vrei să iei masa cu mine?

Sună, Apăru un lacheu mai bine îmbrăcat decât Birotteau.

— Spune-i domnului Legras să vină sus; apoi, du-te de-i spune lui Joseph să se întoarcă acasă; îl vei găsi în poarta casei Keller; intră şi spune-i Sui Adolphe Keller că, în loc să mă duc eu la el, îl voi aştepta la mine până la ora Bursei. Să mi se servească masa, dar repede!

Aceste fraze îl încremeniră pe parfumier.

„Îl cheamă la el pe temutul Adolphe Keller, îl fluieră ca pe un căţel, el, du Tillet!”

Un „tigru”, mic cât pumnul, desfăcu o masă pe care Birotteau nici n-o văzuse, atât era de subţire, şi puse pe ea un pateu de ficat de gâscă, o sticlă de vin de Bordeaux, toate bunătăţile care nu se vedeau pe masa lui Birotteau decât de două ori pe trimestru, la zile mari. Du Tillet nu-şi mai încăpea în piele de plăcere. Ura lui împotriva singurului om care avea dreptul să-l dispreţuiască se răsfăţa atât de deplin, încât Birotteau îi dădu senzaţia profundă pe care ar provoca-o priveliştea unei oi în ghearele unui tigru, îi trecu prin inimă o intenţie generoasă: se întreba dacă răzbunarea lui nu e împlinită, şovăia între îndemnurile milei trezite şi cele ale urii aţipite.

„Pe omul ăsta pot să-l nimicesc din punct de vedere comercial, se gândea el; am drept de viaţă şi de moarte asupra lui, asupra nevesti-sii, care şi-a bătut joc de mine, asupra fiică-sii, a cărei zestre mi s-a părut într-o vreme că

reprezintă o întreagă avere. I-am luat banii; să mă mulţumesc, prin urmare, să-l las pe bietul neghiob să înoate la capătul funiei pe care o ţin eu în mână.”

Oamenii cinstiţi nu au tact, n-au nici o măsură în bunele lor intenţii, fiindcă pentru ei totul este fără ocolişuri şi fără gând ascuns. Birotteau îşi desăvârşi nenorocirea iritându-l pe tigru, străpungându-i inima fără să-şi dea seama; îl făcu neînduplecat printr-un cuvânt, printr-o laudă, printr-o vorbă de om cinstit, prin însăşi bunătatea probităţii. Când veni casierul, du Tillet i-l arătă pe César.

— Domnule Legras, adu-mi zece mii de franci şi o poliţă pentru aceeaşi sumă la ordinul meu şi pe nouăzeci de zile din partea domnului, care e domnul Birotteau, ştii, nu?

Du Tillet îl servi cu pateu pe parfumier, îi turnă un pahar de vin de Bordeaux. César, văzându-se salvat, rădea nervos, îşi mângâia lanţul de ceas şi nu lua o îmbucătură decât când fostul său vânzător îi spunea: „Nu mănânci?”

Birotteau dezvăluia astfel adâncimea prăpastiei în care îl aruncase mâna lui du Tillet, din care îl scotea acum şi în care putea din nou să-l arunce. Când casierul se întoarse şi când, după ce semnase poliţa, César simţi în buzunar cele zece hârtii de o mie, nu se mai putu stăpâni. Cu o clipă înainte, cartierul său, Banca, toată lumea erau cât pe-aci să afle că nu plăteşte şi ar fi fost obligat să-i mărturisească şi soţiei sale ruina: acum, totul era reparat! Bucuria salvării era tot atât de intensă ca şi chinurile înfrângerii. Ochii bietului om se umeziră fără voia lui.

— Da ce ai, scumpe patroane? Spuse du Tillet. Dumneata n-ai face pentru mine mâine ceea ce fac eu azi pentru dumneata? Nu e simplu ca bună ziua?

— Du Tillet, zise cu emfază şi cu gravitate bietul om, ridicându-se şi apucând mâna fostului său vânzător, îţi redau întreaga mea stimă.

— Cum? O pierdusem? Spuse du Tillet, simţindu-se atât de puternic atins în deplinătatea reuşitei sale încât roşi.

— Pierdută. Nu tocmai, zise parfumierul, trăsnit de prostia pe care o făcuse; mi se povestiseră unele lucruri despre legătura dumitale cu doamna Roguin. Oricum! Să iei femeia altuia.

„Baţi câmpii, dragă”, se gândi du Tillet, regăsindu-şi limbajul din prima sa meserie.

Şi spunându-şi asta reveni la proiectul său de a călca în picioare această virtute, de a doborî pe omul cinstit şi onorabil care-l prinsese cu mâţa în sac, de a-l face de ocară pe piaţa Parisului. Toate duşmăniile, politice sau personale, între femei sau între bărbaţi, pot porni de la o astfel de scăpare. Oamenii nu se urăsc pentru interese compromise, pentru o rană primită în duel, nici chiar pentru o palmă; totul se poate repara în asemenea cazuri. Dar să fi fost prins în flagrant delict de laşitate! Duelul care urmează între criminal şi martorul crimei nu se sfârşeşte decât prin moartea unuia din ei.

— O, doamna Roguin, spuse du Tillet batjocoritor; e dimpotrivă o floare la pălăria unui tânăr! Dar ştiu ce vrei să spui, dragă patroane: îţi va fi ajuns la ureche că mi-a împrumutat bani. Ei bine, dimpotrivă, eu îi refac averea atât de compromisă prin afacerile soţului ei. Originea averii mele e curată, cum spuneam adineauri. După cum ştii, n-aveam un sfanţ! Tinerii se află uneori în momente de groaznică strâmtorare. Poţi să nu te mai supraveghezi cum trebuie când eşti în plină mizerie. Dar dacă se întâmplă să faci împrumuturi forţate, ca Republica, ei bine, le restitui şi eşti atunci mai cinstit decât Franţa.

— Aşa e, zise Birotteau. Băiete dragă. Dumnezeu. Voltaire parcă a spus despre el:

Căinţa a făcut-o virtute printre oameni.

— Totul e, reluă du Tillet, din nou înjunghiat prin, acest citat, totul e să nu pui mâna pe averea vecinului în mod laş şi josnic, cum ar fi, de pildă, dacă dimineaţa ai da faliment înainte de trei luni, şi cei zece mii de franci ai mei s-ar duce pe copcă.

— Eu să dau faliment! Zise Birotteau, care băuse trei pahare de vin şi pe care bucuria îl ameţea. Sunt doar cunoscute părerile mele despre faliment! Falimentul este moartea unui negustor, aş fi mort!

— În sănătatea dumitale! Zise du Tillet.

— Pentru prosperitatea ta! Răspunse parfumierul. Da de ce nu cumperi de la mine de-ale parfumeriei?

— Ce să spun zise du Tillet, mărturisesc că mă cam tem de doamna César, mă impresionează teribil! Şi, dacă n-ai fi patronul meu, ce să zic, aş.

— Ah! Nu eşti primul care o găseşte frumoasă, şi mulţi au umblat după ea, dar ea mă iubeşte! Da ştii ce, du Tillet, prietene, reluă Birotteau, nu face lucrurile pe jumătate!

— Cum adică?

Birotteau îi explică lui du Tillet afacerea cu terenurile, iar acesta deschise ochii mari şi-l felicită pe parfumier pentru pătrunderea şi prevederea lui, lăudând afacerea.

— Ei bine, sunt foarte bucuros de aprobarea ta; ai faimă de om care se pricepe în lumea bancară, du Tillet! Băiete dragă, îmi poţi procura un împrumut la banca Franţei ca să pot aştepta beneficiile Uleiului cefalic?

— Pot face o recomandaţie către Banca Nucingen, răspunse du Tillet, cu gândul să-i dea victimei sale ocazia de a trece prin toate figurile de cadril ale faliţilor.

Ferdinand se aşează la birou pentru a scrie următoarea scrisoare:

DOMNULUI BARON DE NUCINGEN

„Dragă baroane, Purtătorul acestei scrisori este domnul César Birotteau, ajutor de primar în arondismentul al doilea şi unul din industriaşii cei mai renumiţi ai parfumeriei pariziene; doreşte să intre în relaţii cu dumneata: poţi acorda cu încredere tot ce îţi cere; îndatorându-l, îndatorezi pe prietenul dumitale.

F. DU TILLET”.

Du Tillet nu puse punct pe i-ul numelui său. Această greşeală voită era un semn convenţional pentru cei cu care

făcea afaceri. În acest caz, recomandările cele mai aprinse, insistenţele cele mai călduroase şi mai favorabile din scrisoarea sa nu însemnau nimic. Însemna că o asemenea scrisoare, în care până şi semnele de exclamaţie implorau, în care du Tillet se ruga în genunchi, îi fusese smulsă de consideraţii puternice; n-o putuse refuza; trebuia să fie privită ca neavenită. Văzând i-ul fără punct, prietenul său îl servea atunci cu vorbe goale pe solicitator. Mulţi oameni din lumea bună, şi chiar dintre cei mai de seamă, sunt înşelaţi astfel, de parcă ar fi copii, de către oamenii de afaceri, de către avocaţi care au toţi o semnătură dublă, una moartă şi cealaltă vie. Şi cei mai ageri cad în cursă. Ca să pătrunzi această viclenie, trebuie să fi încercat efectul dublu al unei scrisori calde şi al unei scrisori reci.

— Mă salvezi, du Tillet! Zise César citind scrisoarea.

— Ei, doamne, zise du Tillet, du-te şi cere-i bani; citind biletul meu, Nucingen o să-ţi dea câţi vrei. Fondurile mele sunt, din nefericire, prinse pe câteva zile; altfel nu te-aş trimite la prinţul marii finanţe, căci Kellerii nu sunt decât nişte pigmei pe lângă baronul de Nucingen. În Nucingen retrăieşte Law. Cu scrisoarea mea faci faţă la 15 ianuarie şi după aceea vom vedea, Nucingen şi cu mine suntem cei mai buni prieteni din lume; nu mă refuză el nici pentru un milion.

„Asta e ca un gir, îşi spunea sie însuşi Birotteau, care plecă pătruns de recunoştinţă pentru du Tillet. Iată: gândea el, o faptă bună e totdeauna răsplătită!” Şi-i dădea cu filosofia. Totuşi, un gând îi strica bucuria. Putuse, timp de câteva zile, s-o împiedice pe nevastă-sa să-şi bage nasul în registre, lăsând casieria pe seama lui Célestin, pe care-l ajuta, şi pretinzând ca soţia şi fiica lui să se bucure de frumosul apartament pe care li-l aranjase şi mobilase; dar, după deprinderea cu aceste mici bucurii, doamna Birotteau murea dacă nu controla ea însăşi toate detaliile comerţului lor, dacă nu ţinea, după vorba ei, tigaia de coadă. Birotteau nu mai ştia ce să facă; întrebuinţase toate mijloacele pentru

a ascunde soţiei sale simptomele strâmtorării lui. Constance dezaprobase categoric trimiterea facturilor, îi certase pe vânzători şi-l acuzase pe Célestin că vrea să ruineze firma, crezând că numai de la el porneşte ideea. Célestin, din ordinul lui Birotteau, se lăsase certat. Vânzătorii credeau că doamna César îl dirijează pe parfumier, căci pe cei din afară îi poţi înşela, dar cei ai casei ştiu cine are superioritatea reală într-o căsnicie. Birotteau era obligat să-i mărturisească soţiei sale situaţia, căci împrumutul de la du Tillet trebuia justificat. La întoarcere, Birotteau se înfioră văzând-o pe Constance la tejghea, verificând registrul de scadenţe şi făcând, fără îndoială, socoteala disponibilului din casă.

— Cu ce-o să plăteşti mâine? Îi spuse la ureche când César se aşează lângă ea.

— Cu bani, răspunse el, scoţând bancnotele şi făcând semn lui Célestin să vină să le ia.

— De unde le ai?

— O să-ţi povestesc diseară. Célestin, înscrie pentru sfârşitul lunii martie o poliţă de zece mii de franci, la ordinul lui du Tillet.

— Du Tillet! Repetă Constance îngrozită.

— Mă duc să-l vad pe Popinot, zise César. E urât din partea mea că n-am fost încă pe la el. Se vinde uleiul lui?

— Cele trei sute de sticle pe care ni le-a dat s-au vândut.

— Birotteau, nu ieşi, am să-ţi vorbesc, spuse Constance, luându-l pe César de braţ şi trăgându-l în camera ei cu o grabă care ar fi stârnit râsul în altă împrejurare.

— Du Tillet! Spuse ea când se încredinţa că e singură în cameră cu soţul ei şi cu Césarine, du Tillet care ne-a furat o mie de scuzi! Faci afaceri cu monstrul de du Tillet. Care voia să mă seducă, îi spuse ea la ureche.

— Nebunie de tinereţe, zise Birotteau devenit dintr-o dată om fără prejudecăţi.

— Ascultă, Birotteau, tu nu eşti în apele tale, nu te mai duci la fabrică. E ceva, simt eu! Ai să-mi spui, vreau să ştiu

tot.

— Ei bine, zise Birotteau, era cât pe-aci să fim ruinaţi: azi-dimineaţă încă era pericol, dar totul s-a reparat.

Şi povesti groaznica istorie a celor două săptămâni.

— Vasăzică dintr-asta ţi s-a tras boala! Exclamă Constance.

— Da, mamă, sări Césarine. Să ştii că tata a fost foarte curajos. Nu-mi doresc altceva decât să fiu iubită cum te iubeşte el. Nu se gândea decât la necazul tău.

— S-a adeverit visul meu, spuse biata femeie, căzând pe canapeaua de lângă cămin, palidă, livid, înspăimântată. Prevăzusem toate astea. Ţi-am spus în noaptea aceea fatală, în fostul nostru dormitor pe care l-ai dărâmat, că n-o să ne mai rămână decât ochii ca să plângem. Césarine, sărăcuţo! Eu.

— Vezi, uite cum eşti! Exclamă Birotteau. Vrei să mă faci să-mi pierd curajul de care am nevoie!

— Iartă-mă, dragul meu, zise Constance apucând mâna lui César şi strângându-i-o cu o dragoste care-i merse la inimă bietului om. Greşesc, acum că ne-a ajuns nenorocirea, voi fi mută, resemnată şi plină de putere. Nu, n-o să mă auzi niciodată văitându-mă.

Se aruncă în braţele lui César şi spuse plângând:

— Curaj, dragul meu, curaj! Voi avea eu pentru amândoi, dacă e nevoie.

— Uleiul, nevastă, uleiul o să ne salveze.

— Dumnezeu să ne ocrotească, zise Constance.

— Dar Anselme nu-l va ajuta pe tata? Zise Césarine.

— Mă duc să-l văd, zise César, mişcat din cale-afară de accentul sfâşietor al soţiei sale, pe care nu o cunoscuse cu desăvârşire nici după nouăsprezece ani. Constance, să nu-ţi mai fie teamă. Uite, citeşte scrisoarea lui du Tillet către domnul de Nucingen, suntem siguri de un împrumut. Până atunci, câştig procesul. De altfel, adăugă el spunând o minciună necesară, îl avea şi pe unchiul Pillerault; nu ne trebuie decât curaj.

— Dacă numai atâta trebuie! Zise Constance zâmbind.

Uşurat de o mare apăsare, Birotteau pomi ca un om căruia i s-a dat drumul din temniţă, deşi simţea în sinea lui istovirea nedesluşită care urmează după frământările morale excesive, când se cheltuieşte mai mult fluid nervos, mai multă voinţă decât trebuie să se emită zilnic şi când iei, pentru a spune astfel, din capitalul existenţei. Birotteau era acum un om îmbătrânit.

Întreprinderea A. Popinot, din strada Cinq-Diamants, se schimbase mult de două luni. Prăvălia fusese zugrăvită din nou. Rafturile, vopsite în alt ton şi pline de sticle, bucurau ochii oricărui negustor care cunoaşte semnele prosperităţii. Podeaua gemea de hârtie de ambalaj. În magazin se mai aflau şi nişte butoiaşe cu diferite uleiuri a căror reprezentanţă o obţinuse pentru Popinot devotatul Gaudissart. Registrele, contabilitatea şi casa de bani se aflau deasupra prăvăliei şi a odăii din dos. O bucătăreasă bătrână îngrijea de Popinot şi de cei trei vânzători. Pe Popinot îl găseai într-un colţ al prăvăliei, la o tejghea închisă cu geamuri, purtând un şorţ de stofă şi mânecuţe de pânză verde şi având tocul după ureche. Când sosi Birotteau, era cufundat într-un maldăr de hârtii, căci îşi citea corespondenţa, plină de comenzi şi de trate. La cuvintele:

— Ei, cum merge, băiatule? Rostite de fostul lui patron, ridică ochii, închise cuşca cu cheia şi se apropie vesel; avea nasul roşu: în prăvălie nu era foc şi uşa stătea mereu deschisă.

— Mi-era teamă că nici nu mai daţi pe-aici, răspunse Popinot pe un ton respectuos.

Vânzătorii alergară să-l vadă pe marele om al parfumeriei, pe ajutorul de primar decorat, pe asociatul patronului lor. Aceste omagii mute îl măguliră pe parfumier. Birotteau, adineauri atât de prăpădit la Kelleri, simţi nevoia să-i imite; îşi mângâie bărbia şi se săltă trufaş pe călcâie, îndrugând banalităţile lui obişnuite.

— Ei, dragul meu, ne sculăm dis-de-dimineaţă, aşa-i? Întrebă el.

— Ba nu, nici nu ne culcăm uneori, zise Popinot. Trebuie să ne ţinem strâns de succes.

— Ei, ce-ţi spuneam eu? Uleiul meu e o avere.

— Da, domnule, dar şi mijloacele de realizare au importanţa lor: v-am montat bine diamantul.

— În definitiv, zise parfumierul, cum stăm? E câştig?

— Doar după o lună! Exclamă Popinot, cum vă închipuiţi? Prietenul meu Gaudissart n-a plecat decât de douăzeci şi cinci de zile şi a angajat un poştalion fără să-mi spună mie nimic. Oh! E foarte devotat. Vom fi mult îndatoraţi unchiului meu! Ziarele, îi spuse el la ureche lui Birotteau, o să ne coste douăsprezece mii de franci.

— Ziarele! Exclamă ajutorul de primar.

— Cum, nu le-aţi citit?

— Nu.

— Atunci, nu ştiţi nimic, zise Popinot. S-au băgat douăzeci de mii de franci în afişe, rame şi imprimate! S-au cumpărat o sută de mii de sticle! Ah! În momentul de faţă facem toate sacrificiile. Fabricăm pe scară întinsă. Dacă aţi fi dat pe la fabrică, unde eu am petrecut multe nopţi, aţi fi văzut un mic spărgător de alune, inventat de mine, care nu e de lepădat. În ceea ce mă priveşte, am încasat în ultimele cinci zile trei mii de franci numai din comisioanele la uleiurile de drogherie.

— Grozav cap! Spuse Birotteau punând mâna în părul tânărului Popinot şi ciufulindu-l ca pe un copilaş, l-am dibăcit eu.

Intrară mai multe persoane.

— Pe duminică. Luăm masa la mătuşa ta Ragon, zise Birotteau, care îl lăsă pe Popinot la treburile lui, văzând că nu era încă tăiată în bucăţi carnea proaspătă pe care venise s-o adulmece. „Extraordinar! Un vânzător devine negustor în douăzeci şi patru de ore, se gândea Birotteau, căruia nu-i puteau ieşi din cap nici siguranţa şi norocul lui Popinot, nici luxul lui du Tillet. Anselme s-a înţepat niţeluş, când i-am pus mâna în păr, de parcă a şi ajuns François Keller.” Birotteau

nu se gândise că vânzătorii se uitau la ei şi că un stăpân trebuie să-şi păstreze demnitatea. Aici ca şi la du Tillet, bietul om făcuse o prostie din bunătate, neputându-şi stăpâni un sentiment sincer, dar manifestat în mod burghez. Oricare altul decât Anselme s-ar fi simţit jignit.

Masa de duminică la soţii Ragon avea să fie ultima bucurie din cei nouăsprezece ani fericiţi ai căsniciei lui Birotteau, bucurie de altfel completă. Ragon locuia pe strada Petit-Bourbon-Saint-Sulpice, la etajul al doilea, într-o casă străveche cu înfăţişare demnă, într-un apartament bătrânesc cu panouri pe care se vedeau dansând păstoriţele cu fuste înfoiate şi păscând oiţele din secolul al optsprezecelea, secol a cărui burghezie gravă şi serioasă, cu moravuri comice, respectuoasă faţă de nobilime, devotată faţă de suveran şi de biserică, era atât de bine reprezentată de Ragoni. Mobilele, pendulele, albiturile, farfuriile, totul părea patriarhal, cu forme atât de vechi că păreau noi. Salonul, tapetat cu ţesătura de damasc şi împodobit cu perdele de imitaţie de brocart, era plin de canapeluţe, de scrinuri mici şi de tablouri: un portret superb al unui Popinot, consilier municipal la Sancerre, tatăl doamnei Ragon, picat de Latour, o figură foarte reuşită, care zâmbea ca un parvenit în plină glorie. Acasă, stilul doamnei Ragon se completa printr-un căţeluş englezesc din rasa celor ai lui Carol al II-lea, care era de un mare efect pe o mică sofa rococo, al cărei rol nu fusese niciodată desigur, cel al sofalei lui Crfibillon. Printre toate calităţile lor, soţii Ragon o mai aveau şi pe aceea de a şti să păstreze vinurile vechi, devenite esenţe, şi de a poseda câteva sticle din lichiorurile doamnei Amphoux, pe care unii admiratori (fără speranţă, zicea lumea) ai frumoasei doamne Ragon i le aduseseră din colonii. Aşa încât mesele date de ei aveau mare faimă! O bucătăreasă în vârstă, Jeannette, îi slujea pe cei doi bătrâni cu un devotament orb; ar fi furat fructe ca să le facă dulceţuri în loc să-şi ţină banii la Casa de economie, îi juca cu chibzuială la loterie, cu

speranţa că va câştiga într-o bună zi lozul cel mare pentru stăpânii ei. La duminicile în care stăpânii aveau musafiri, o vedeai, deşi avea şaizeci de ani, şi la bucătărie, unde pregătea bucatele, şi la masă, unde servea cu o sprinteneală care o întrecea pe cea a domnişoarei Mars în rolul Suzanei din Nunta lui Figaro.

Invitaţii erau judecătorul Popinot, unchiul Pillerault. Anselme, cei trei Birotteau, cei trei Matifat şi abatele Loraux. Doamna Matifat, care îşi pusese un turban la bal, veni îmbrăcată într-o rochie de catifea albastră, cu ciorapi groşi de bumbac, cu pantofi de piele de capră, cu mănuşi de antilopă tivite cu pluş verde şi cu o pălărie cu borurile căptuşite cu roz şi garnisită cu flori de ciuboţica-cucului. Aceste zece persoane sosiseră toate la ora când. Bătrânii Ragon îi rugau insistent pe oaspeţii lor să fie punctuali. Şi când erau ei invitaţi, lumea avea grijă să servească masa la ora aceea, căci stomacurile de şaptezeci de ani nu se împacă cu orele pe care le vrea acum moda.

Césarine ştia că doamna Ragon o s-o aşeze lângă Anselme: toate femeile, chiar cele habotnice şi neroade, se pricep când e vorba de dragoste. Fiica parfumierului se îmbrăcase deci în aşa fel, încât să-i sucească lui Popinot capul. Constance, care renunţase, nu fără durere, la notar – în mintea ei, acesta juca rolul unui prinţ moştenitor – contribuise, făcând reflecţii amare, la această toaletă. Ca mamă prevăzătoare, lăsă mai jos eşarfa de voal, ca să se vadă puţin umerii Césarinei şi încheietura gâtului ei, deosebit de elegantă. Corsajul în stil grec, petrecut de la stânga la dreapta, cu cinci pliuri, se putea întredeschide şi arăta rotunjimi delicioase. Rochia de stofă gri-închis, cu volane tivite cu verde, scotea bine în relief o talie care era mai subţirică şi mai mlădioasă ca niciodată. Urechile erau împodobite cu cercei lungi de aur cizelat. Părul, ridicat în sus, ca la chinezoaice, permitea privirilor să admire frăgezimea gingaşă a unui ten nuanţat de fineţea vinelor, în care zvâcnea sângele cel mai curat, în sfârşit, Césarine era

atât de frumoasă şi de atrăgătoare, încât doamna Matifat nu se putu împiedica să recunoască faptul, fără să bage de seamă că mama şi fiica înţeleseseră amândouă nevoia de a-l fermeca pe tânărul Popinot.

Nici Birotteau, nici nevasta lui, nici doamna Matifat, nimeni nu tulbură dulcea convorbire pe care cei doi tineri, înflăcăraţi de dragoste, o avură în şoaptă, în pervazul unei ferestre, pe unde trăgea zdravăn, ca în toiul iernii. De altfel, convorbirea persoanelor în vârstă se însufleţi când judecătorul Popinot aruncă o vorbă despre fuga lui Roguin, atrăgând atenţia că e al doilea notar rău platnic şi că o asemenea crimă nu se pomenea altădată. La numele lui Roguin, doamna Ragon îl împinsese cu piciorul pe fratele ei, iar Pillerault vorbise tare de altceva şi amândoi i-o arătaseră pe doamna Birotteau.

— Ştiu tot, spuse Constance prietenilor săi cu voce blândă şi mâhnită totodată.

— Ia spune, zise doamna Matifat către Birotteau, care-şi pleca umilit capul, cât ţi-a luat? Umblă zvonul că ai fi ruinat.

— Aveam la el două sute de mii de franci. Cât despre cei patruzeci de mii, pe care mi i-a împrumutat pe hârtie de la unul din clienţii lui, ai cărui bani îi mâncase, suntem în proces.

— O să se judece săptămâna asta, zise Popinot. M-am gândit că n-ai să te superi dacă expun situaţia dumitale domnului preşedinte; el a dat ordin ca hârtiile lui Roguin să fie aduse în Camera de consiliu pentru a se examina de la ce dată au fost deturnate fondurile clientului, precum şi dovezile acestui fapt susţinut de Derville, care a pledat el însuşi pentru a vă scuti de cheltuieli.

— Vom câştiga? Întrebă doamna Birotteau.

— Nu ştiu, răspunse Popinot. Deşi ţin de secţia care va judeca procesul, mă voi abţine de la deliberare chiar dacă sunt chemat.

— Dar ce îndoială poate fi asupra unui proces atât de simplu? Zise Pillerault. Actul trebuie doar să menţioneze

predarea banilor, iar notarii trebuie să fi declarat că au asistat la remiterea sumei de către creditor în mâinile debitorului. Roguin ar fi trimis la ocnă dacă ar încăpea pe mâna justiţiei.

— După mine, răspunse judecătorul, creditorul ar trebui să ceară despăgubirea de la Roguin, din preţul biroului de notariat şi din cauţiune: dar în procese şi mai simple îi se întâmplă uneori consilierilor de la Curtea regală să fie şase contra şase.

— Cum, domnişoară, domnul Roguin a fugit? Spuse Popinot, înţelegând în sfârşit despre ce era vorba. Şi domnul César nu mi-a spus nimic, mie, care mi-aş da viaţa pentru el.

Césarine înţelese că în acest pentru el era cuprinsă toate familia, căci chiar o fată nevinovată, care nu bagă de seamă accentul, nu se poate înşela asupra unei priviri înflăcărate.

— Eu ştiam şi i-am şi apus asta, dar el i-a ascuns mamei totul şi n-a stat de vorbă decât cu mine.

— I-ai vorbit de mine în această împrejurare, zise Popinot; citeşti aşadar în inima mea, dar oare citeşti tot?

— Poate că da.

— Sunt foarte fericit, zise Popinot. Dacă vrei să nu-mi mai laşi nici o îndoială, peste un an o sa fiu atât de bogat, încât tatăl dumitale n-o să mai mai arate atâta răceală când o să-i vorbesc de căsătoria noastră. N-am să mai dorm decât când ore pe noapte.

— Să nu te îmbolnăveşti, zise Césarine cu un accent de neimitat, aruncându-i lui Popinot o privire în care i se citea tot gândul.

— Nevastă, zise César când se termină masa, mi se pare că tinerii ăştia se iubesc.

— Ei, cu atât mai bine, zise Constance cu o voce gravă, fiica mea va fi soţia unui om capabil şi energic. Însuşirile proprii sunt zestrea cea mai frumoasă a unui pretendent.

Şi se grăbi să iasă din salon şi să se ducă în camera doamnei Ragon. În timpul mesei, César spusese câteva

fraze dovedind atâta ignoranţă încât îi făcuseră să zâmbească pe Pillerault şi pe judecător, iar nefericitei femei îi amintiseră ce slabe forţe avea bietul ei bărbat pentru a ţine piept nenorocirii. Constance era foarte amărâtă; de du Tillet se temea instinctiv, căci toate mamele cunosc, fără să ştie latineşte, dictonul: Timeo Danaos et dona ferentes. Îşi vărsă amarul plângând în braţele fiicei sale şi ale doamnei Ragon, dar fără să le mărturisească pricina amărăciunii.

— E ceva nervos, spuse ea.

În restul serii, bătrânii jucară cărţi, iar tinerii, acele plăcute jacuri aşa-zise nevinovate, pentru că în dosul lor se ascund nevinovatele viclenii ale amorurilor burgheze. Familia Matifat participă la aceste jocuri.

— César, zise Constance în drum spre casă, să, te duci chiar din ziua de 3 la domnul baron de Nucingen, că să fii sigur cu mult înainte de plăţile din ziua de 15. Dacă se iveşte vreo încurcătură, cum ai să poţi găsi bani de pe o zi pe alta?

— Mă duc, nevastă, răspunse César, strângând mâna Constancei şi pc cea a fiicei sale şi adăugând: Dragele mele porumbiţe, urâte daruri dr Anul Nou v-am mai făcut!

Cele două femei, care nu-l puteau vedea pe bietul parfumier în întunericul cupeului, simţiră lacrimi calde pe mâinile lor.

— Să avem nădejde, dragul meu, zise Constance.

— Se va aranja totul, tată; domnul Anselme Popinot mi-a spus că şi-ar da şi viaţa pentru tine.

— Pentru mine şi pentru familie, nu-i aşa? Zise César luând un ton vesel.

În primele trei zile ale anului, Birotteau primi vreo două sute de cărţi de vizită cu felicitări. Această afluenţă de prietenii false, aceste mărturii de simpatie sunt îngrozitoare pentru oamenii târâţi de curentul nenorocirii. Birotteau se duse de trei ori degeaba la vestitul bancher, baronul de Nucingen. Absenţa financiarului era oarecum justificată de sărbătorile Anului Nou. Ultima oară, parfumierul reuşise să

pătrundă până în cabinetul bancherului, unde primul său secretar, un neamţ, îi spusese că domnul de Nucingen, care se întorsese la cinci dimineaţa de la un bal dat de fraţii Keller, nu putea primi la nouă şi jumătate. Birotteau stătu aproape o jumătate de ora cu secretarul prim şi reuşi să-i câştige simpatia. Peste zi, acest ministru al casei Nucingen îl anunţă că baronul îl va primi a doua zi, în ziua de 12, la amiază. Deşi fiecare ceas aducea cu el o picătură de amar, ziua trecu cu o repeziciune înspăimântătoare. Parfumierul veni cu birja şi opri la câţiva paşi de curtea plină de trăsuri. Bietului om, cinstit cum era, i se strânse inima la vederea splendorilor acestui palat vestit.

„Şi când te gândeşti că a lichidat totuşi de două ori”, îşi spuse el urcând scara superbă împodobită cu flori şi traversând apartamentul luxos care făcuse faima baroanei. Delphine de Nucingen.

Baroana avea ambiţia să rivalizeze cu cele mai bogate case din foburgul Saint-Germain, unde nu era încă primită. Baronul era la masă cu soţia lui. Deşi în birouri îl aşteptau o mulţime de persoane, el trimise vorbă că prietenii lui du Tillet pot intra la orice oră. Birotteau tresări, cuprins de nădejde, când văzu schimbarea produsă de ordinul baronului pe faţa obraznică la început a lacheului.

— Zcuză-mă, traga mea, îi spuse baronul soţiei sale, ridicându-se şi salutând uşor din cap pe Birotteau, tar tomnul e ein pun regalist şi brieden vorbe intim cu ti Dilet. Te aidfel, tomnul e şi ajudor de brimar în arondismentul al toilea şi tă baluri de o pogăţie haziatigă. Fei vace tisigur gunoştinţă cu el gu blăţere.

— Cum de nu, aş fi încântată să iau lecţii de la doamna Birotteau, căci Ferdinand. (Aha, gândi parfumierul, îi spune pe nume!) ne-a vorbit de balul acela cu o admiraţie cu atât mai preţioasă, cu cât el nu admiră nimic. Ferdinand e un critic sever, trebuie să fi fost torni perfect. Veţi da curând alt bal? Întrebă ea cu aerul cel mai amabil din lume.

— Doamnă, oamenii ca alde noi se distrează rar, răspunse parfumierul, neştiind dacă e vorba de o batjocură, sau de un compliment banal.

— Tomnul Crintod a tirişat rezdaurarea abardamentului tumnefostra, zise baronul.

— A! Grindot! Un arhitect tânăr şi drăguţ care s-a întors de la Roma? Zise Delphine de Nucingen. Mor după el, îmi face desene minunate în album.

Nici un conspirator dat pe mâna călăilor din Veneţia nu s-a simţit mai rău în aparatele de tortură ca Birotteau în hainele sale. Fiecare cuvânt i se părea o ironie.

— Auch noi tăm mici paluri, zise baronul aruncând o privire iscoditoare asupra parfumierului. Feteţi gă doadă lumea îşi fără nazul în drepturile mele.

— Domnul Birotteau nu vrea să ia masa cu noi, aşa, fără pretenţii? Zise Delphine arătând masa luxos servită.

— Doamnă baroană, eu am venit pentru afaceri şi sunt.

— Ta! Spuse baronul. Toamnă, bermideţi să forpim te avageri?

Delphine făcu un semn uşor de aprobare şi-i spuse baronului:

— Ai să cumperi articole de parfumerie?

Baronul dădu din umeri şi se întoarse spre César, care se simţea disperat.

— Ti Dilet se enderresează vorbe muld de tumnefosdra, zise el „În sfârşit, gândi bietul negustor, ajungem la chestiune.”

— Gu zgrisoarea sa, tumnefosdra afeţi en gasa mea ein gretid gare nu e limidad tegâd te marcinile brobriei mele aferi.

Balsamul dătător de viaţă din apa pe care îngerul i-a dat-o lui Agar în pustiu trebuie să fi semănat cu roua pe care o răspândiră în vinele parfumierului aceste cuvinte semifranţuzeşti, Pentru a putea reveni asupra unor cuvinte date care nu-i mai conveneau şi de care putea spune că n-

au fost bine înţelese, şmecherul baron păstrase pronunţia stâlcită a evreilor germani care zic că vorbesc franţuzeşte.

— Şi feţi afea un gond gurând. Iată cum fom brogeda, spuse cu o bunăvoinţă aisacianã bunul, venerabilul şi marele financiar.

Birotteau nu se mai îndoia acum. Era negustor şi ştia că cei care nu sunt dispuşi să facă cuiva un serviciu nu intră niciodată în amănunte.

— Nu drepuie să fă zbun eu că şi la mari şi la mici panga cere drei zemnături. Feţi vace, teci boliţe la ortinul brietenului nostru ti Dilet şi eu le foi drimide în ageeaşi zi cu zemăntura mea la pangă, şi feţi afea la ora badru faloarea în pani a boliţelor zubscrise timineaţa şi cu topânta păngii. Eu nu freau nigi gomision, nigi zgond, nimig, găgi îmi vace blăcere ca să serfesc. Tar bun eine dondiţie! Spuse el, atingându-şi uşor nasul cu arătătorul stâng, mişcare de om foarte şiret.

— Domnule baron, e dinainte acceptată, spuse Birotteau, care crezu că e vorba de oarecare participare la beneficii.

— Eine gondiţie la gare ţin vorde muld, bendru gă freau ca montani ti Nişinghen să ia legţii, cum a zbus ea, et la montam Pirodo.

— Domnule baron, vă rog din suflet, nu vă bateţi joc de mine!

— Tomnule Pirodo, spuse financiarul cu un aer serios. Zundem înţeleşi, ne infidaţi la fiidorul tumnefosdra pal. Zoţia mea e jelosă, frea să fadă habardamendul tumnefoasdra, te gare a auzit adâda pine.

— Domnule baron!

— Oh, tagă revuzaţi, nichts gont! Tumnefosdra afeţi mare dregere. Tal ştiu că aţi afut be brevegtul te Sena în gasă.

— Domnule baron!

— A vost La Pillarture, ein şentilom bermanend al Gamerii, von Fentiheine, te obiniile tumnefosdra gare aţi vost rănid. La Saint.

— La 13 vandemiar, domnule baron.

— Era şi tomnul te Lassebette, tomnul Fauquelin te la agatemie.

— Domnule baron!

— E, terteufel, nu viţi aşa motest, tomnule aşadar te primar, am auzid că rejele a zbus gă palul tumnefosdră.

— Regele? Zise Birotteau, care nu putu afla mai mult.

Un tânăr intră degajat în apartament. Pasul lui, pe care frumoase Delphine de Nucingen îl recunoscuse de departe, o făcuse să roşească tare.

— Ponşur, tragă te Marsay, zise baronul de Nucingen, la logul meu; mi s-a zbus că e o lume nepună în pirourile mele. Jdiu te ce! Minele te la Wortschinne iau fenid te touă ori gabitalul! Ta, am brimit gonturile! Montam ti Nişinghen, afeţi femd o zudă te mii te vrangi mai muld. Budeţi să fă gumbăraţi genduri şi alde vleaguri, ga să viţi vrumosa ga şi gânt ar mai vi nefoie!

— Doamne! Şi Ragonii care şi-au vândut acţiunile! Exclamă Birotteau.

— Cine sunt domnii aceştia? Întrebă zâmbind tânărul elegant.

— Unde, zise domnul de Nucingen întorcându-se, căci ajunsese deja la uşa, gret gă ajeste bersoane. Te Marsay, îţi brezind pe tomul Pirodo, barvumierul tumidale, gare tă paluri te o pocăţie haziadiagă şi de gare l-a tegorad rejele.

De Marsay îşi puse monoclul şi zise:

— A, adevărat, mi se părea mie că nu mi-e necunoscută figura. Ai de gând să-ţi parfumezi afacerile cu vreun cosmetic virtuos, să le ungi cu ceva?

— Ei pine, aceşti Rakoni, reluă baronul făcând o strâmbătură de om nemulţumit, afeau ein gond la mine, le-am tad ogazia să vacă afere şi n-au şdiud să aşdebde o zi în blus.

— Domnule baron! Exclamă Birotteau.

Bietul parfumier nu mai ştia ce să creadă despre afacerea lui şi, fără să salute pe baroană şi pe de Marsay, alergă după bancher. Nucingen era pe prima treaptă a scării,

Birotteau îl ajunse jos, când intra în birouri. Deschizând uşa, domnul de Nucingen văzu gestul disperat ai nefericitului, care simţea că se cufundă într-o prăpastie, şi îi spuse:

— Aţa, ne-am înţelez? Tugeţi-fă la ti Dilet şi haranşaţi dodul cu el.

Închipuindu-şi că de Marsay ar putea interveni pentru el pe lângă baron, Birotteau zbură din nou pe scară în sus, ca o rândunică, şi se strecură în sufragerie, unde trebuiau să mai fie baroana şi de Marsay: o lăsase doar pe Delphine aşteptând cafeaua cu lapte, Cafeaua era într-adevăr servită, dar baroana şi tânărul elegant dispăruseră. Lacheul zâmbi de mirarea parfumierului, care coborî scara, de astă dată încet. César alergă la du Tillet, dar, când sosi, află că e la ţară la doamna Roguin. Parfumierul angajă o cabrioletă şi plăti cât i se ceru ca să ajungă la Nogent-sur-Mame cu iuţeala poştalionului.

La Nogent-sur-Marne, portarul îi spuse că domnul şi doamna plecaseră la Paris. Birotteau se întoarse zdrobit. Când povesti acasă, nevestei şi fiicei sale, turneul pe care-l făcuse, fu uimit văzând cum Constance, care de obicei, când se iveau cele mai mici greutăţi comerciale, era o adevărată cobe, îi spune acum vorbe blânde de îmbărbătare şi îl asigură că lucrurile vor merge bine.

A doua zi dis-de-dimineaţă, de la ora şapte, Birotteau era de strajă în strada lui du Tillet. Dând zece franci bacşiş portarului du Tillet, îl rugă să-l pună în legătură cu lacheul stăpânului său, César obţinu favoarea să vorbească cu lacheul lui du Tillet şi îi ceru acestuia, strecurându-i două monede de aur în mână, să-l introducă la du Tillet, de îndată ce se va scula. Aceste mici sacrificii şi aceste mari umilinţe, comune celor care au ceva de cerut sau celor care stau pe lângă rege, îi permiseră să-şi ajungă scopul. La opt şi jumătate, în momentul când fostul său vânzător îşi îmbrăca halatul de casă şi se scutura de amorţeala somnului întinzându-se şi căscând, lucru pentru care îi cerea scuze fostului patron, Birotteau se pomeni faţă în faţă cu tigrul flămând de răzbunare, pe care îl credea singurul sau prieten.

— Nu te deranja, spuse Birotteau.

— Ce vrei, nea César? Întrebă du Tillet.

César expuse, nu fără groaznice bătăi de inimă, răspunsul şi pretenţiile baronului de Nucingen. Du Tillet nu era atent, căuta foalele de aţâţat focul şi-l certa pe lacheu pentru neîndemânarea lui.

Lacheul trăgea cu urechea, César nu-l observase, dar, când îl văzu, se opri jenat. Continuă, când du Tillet îi dădu pinteni:

— Zi, zi, te ascult, spuse distrat bancherul.

Nefericitul de Birotteau îşi simţea cămaşa leoarcă în spate. Sudoarea îi îngheţă când du Tillet întoarse spre el o privire fixă, arătând nişte pupile argintii tigrate cu fire de aur, care te străpungeau cu o lucire drăcească.

— Dragă patroane, Banca a refuzat nişte poliţe ale dumitale, trecute lui Gigonnet de către casa Claparon fără garanţie. E vina mea? Se poate, dumneata, vechi judecător de comerţ, să faci asemenea stângăcii? Eu sunt bancher, înainte de toate. Îţi dau bani dacă e nevoie, dar nu-mi pot expune semnătura unui refuz din partea Băncii. Căci pentru mine creditul e totul. Toţi depindem de el. Vrei bani?

— Poţi să-mi dai cât am nevoie?
— Depinde de sumă! Cât îţi trebuie?
— Treizeci de mii de franci!
— Mă iei cam repede! Zise du Tillet izbucnind în râs.
Înşelat de luxul lui du Tillet, parfumierul îşi făcu curaj, spunându-şi că aşa râde un om pentru care o asemenea sumă e lucru de nimic. Şi răsuflă uşurat. Du Tillet sună.
— Cheamă-l pe casier.
— N-a venit încă, domnule, răspunse lacheul.
— Puşlamalele astea îşi bat joc de mine! Uite, e opt şi jumătate, până acuma trebuia să fi făcut afaceri de un milion.
După cinci minute, urcă şi domnul Legras.
— Cât avem în casă?
— Numai douăzeci de mii de franci. Aţi dat ordin să cumpărăm cu bani gheaţă rente de treizeci de mii de franci, plătibili la 15.
— Aşa e, sunt încă buimac de somn.
Casierul se uită în mod ciudat la Birotteau şi ieşi.
— Dacă adevărul ar fi surghiunit de pe pământ, ultimul cuvânt l-ar spune unui casier, zise du Tillet. Iar după o pauză îngrozitoare, în timpul căreia broboane de sudoare ieşiră pe fruntea parfumierului: Nu ai ceva fonduri la tânărul, Popinot, care s-a instalat acum?
— Ba da, spuse Birotteau cu naivitate. Crezi că ai putea sconta semnătura lui pentru o sumă mare?
— Adu-mi accepte de cincizeci de mii de franci pe numele lui, am să le scontez cu o dobândă convenabilă la unul Gobseck, care e de înţeles când are bani de plasat, şi are.
Birotteau se întoarse acasă prăpădit, fără să fi băgat însă de seamă că bancherii şi-l zvârleau unul altuia ca rachetele mingea; dar Constance ghicise că nu se mai putea spera într-un împrumut. Dacă trei bancheri îl refuzaseră, fără îndoială că toţi se informaseră asupra unui om cu atâta vază ca ajutorul de primar şi că, prin urmare, nu se mai putea recurge la Banca Franţei.

— Încearcă se preschimbi poliţele, îi spuse Constance; du-te la domnul Claparon, coasociatul tău, la toţi cei cărora le-ai semnat poliţe pentru ziua de 15 şi propune-le preschimbarea. Cu poliţele lui Popinot ai oricând timp să te duci la cămătari.

— Mâine e în 13! Zise Birotteau nespus de abătut.

După expresia întrebuinţată în prospectul său, Birotteau era dotat cu un temperament sangvin, care consumă enorm prin emoţii şi prin gândire şi care are absolută nevoie de somn pentru a-şi recupera pierderile. Césarine îl duse pe tatăl său în salon şi-i cântă la pian, ca să-l distreze, Visul lui Rousseau, o bucată foarte frumoasă de Hérold, în timp ce Constance cosea lângă el. Bietul om se întinse pe o sofa şi, de câte ori ridica ochii spre soţia lui, o vedea zâmbind blând; adormi aşa.

— Săracul de el! Zise Constance, ce chinuri are de trăit! Numai de-ar putea rezista!

— Dar ce ai, mamă? Întrebă Césarine, văzând-o plângând.

— Dragă fată, văd apropiindu-se falimentul. Dacă tatăl tău va fi obligat să-şi depună bilanţul, să nu cerşim mila nimănui. Copila mea, fii pregătită să devii o simplă vânzătoare. Dacă te voi vedea privind cu curaj situaţia, voi avea şi eu puterea să reîncep viaţa. Îl cunosc pe tatăl tău, nu va sustrage nici un gologan, iar eu voi renunţa la drepturile mele; se va scoate în vânzare tot ce avem. Tu, copila mea, du-ţi mâine bijuteriile şi rochiile la unchiul Pillerault, căci tu n-ai nici o obligaţie.

Césarine fu cuprinsă de o spaimă fără margini auzind aceste cuvinte spuse cu o simplitate cucernică. Făcu planul să-l caute pe Anselme, dar scrupulele o împiedicară să-i pună în aplicare.

A doua zi, la ora nouă, Birotteau se afla în strada Provence, pradă unor îngrijorări cu totul diferite de cele prin care trecuse. A cere un împrumut este o acţiune foarte simplă în comerţ. De câte ori începi o afacere, e nevoie să găseşti capitaluri. Dar să ceri preschimbări de poliţe este,

în jurisprudenţa comercială, ceea ce e poliţia corecţională faţă de Curtea cu juri, un prim pas spre faliment, aşa cum delictul duce la crimă. În acest caz, secretul neputinţei de a face faţă plăţilor şi al strâmtorării în care te afli ajunge pe alte mâini. Un negustor se dă legat de mâini şi de picioare altui negustor, iar mila nu este o virtute care se practică la Bursă.

Parfumierul, care mergea altădată prin oraş cu fruntea sus şi cu ochii scânteietori de încredere, era acum sleit din pricina îndoielilor şi şovăia să intre la bancherul Claparon: începea să înţeleagă că, la bancheri, inima nu-i decât un fel de pipotă, îl văzuse pe Claparon atât de brutal în veselia lui zgomotoasă şi atât de prost crescut, încât tremura la gândul să dea ochii cu el.

„E totuşi mai aproape de popor, poate că va avea mai mult suflet!”

Acesta fu cel dintâi cuvânt acuzator pe care i-l dictă situaţia sa disperată.

César se înarmă cu ultima picătură de curaj pe care o mai avea în fundul sufletului şi urcă scara spre un mezanin mic şi prăpădit, la ferestrele căruia zărise perdele verzi, îngălbenite de soare. Citi pe uşă cuvântul Birouri gravat în negru pe un oval de alamă; bătu, nimeni nu răspunse, intră. În încăperile mai mult decât modeste se simţea mizeria, zgârcenia sau neglijenţa. Nici un funcţionar nu se arătă în dosul grilajelor de sârmă, aşezate la înălţimea mâinii pe tăblii de lemn alb, nevopsit, care împrejmuiau mese şi pupitre de lemn înnegrit. Aceste birouri părăsite erau pline de călimări cu cerneală mucegăită, de pene de gâscă zbârlite ca părui unui ştrengar sau răsfirate ca razele de soare, în sfârşit, de Coşare, de hârtii, de imprimate, desigur nefolositoare. Pe locul de trecere, parchetat semăna ai cel al unui vorbitor de unteraat, atât era de ros, de murdar şi de jilav. A doua cameră, pe uşa căreia scria, mă rog, CASA, dădea şi ea impresia de glumă sinistră ca şi primul birou. Într-un colţ se afla un fel de cuşcă mare din lemn de stejar,

cu zăbrele de sârmă, cu ferestruică mobilă, în interiorul căreia se vedea o ladă enormă de fier, năpădită fără îndoială de şoareci. Această cuşcă, a cărei uşă era deschisă, mai conţinea un birou groaznic de stricat şi un fotoliu oribil, ciuruit, verde, cu fundul spart, din care ieşea părul de cal în cârlionţi zglobii, ca peruca patronului. Această cameră, de bună seamă salonul de altădată al apartamentului, devenit acum birou de bancă, avea ca podoaba principală o masă rotundă acoperită ai postav verde, cu câteva scaune împrejur, şi ele vechi, din marochin negru, prins în linte ruginite. Pe şemineul, destul de elegant, nu se vedea nici o urmă de funingine, semn că nu se făcea foc în el; şi placa din faţa lui era curată, iar oglinda de deasupra, pângărită de muşte, avea un aspect meschin, ca şi pendula de lemn de mahon, care provenea, desigur, din vânzarea mobilelor vreunui notar bătrân şi care nu făcea nici o plăcere ochiului. De altfel, la întristarea ochiului contribuiau şi cele două sfeşnice fără lumânări, şi praful lipicios de peste tot. Tapetul cenuşiu, cu margini roz, avea dâre de fum, semn că sălăşluiseră acolo ceva fumători. Încăperea amintea cum nu se poate mai bine de salonul banal numit de ziare Cabinet de redacţie. Birotteau, temându-se să nu fie indiscret, bătu scurt de trei ori la uşa din faţa celei prin care intrase.

— Intră! Strigă Claparon, iar tonul vocii arătă că venea de departe, trecând printr-o cameră goală în care parfumierul auzea pârâind focul, dar în care nu se afla bancherul.

Camera aceasta îi servea într-adevăr, drept cabinet particular. Între audienţa fastuoasă de la Keller şi nepăsarea ciudată a acestui pretins mare industriaş era aceeaşi diferenţă ca între palatul din Versailies şi coliba unui şef al huronilor. Parfumierul văzuse grandorile Băncii, acum avea să-i vadă giumbuşlucurile.

Claparon era culcat într-un fel de săliţă lunguiaţă din spatele cabinetului; şi aici deprinderile unei vieţi nepăsătoare stricaseră, prăpădiseră, unseseră, amestecaseră, rupseseră, ruinaseră toată mobila, care la

început fusese aproape elegantă. Văzându-l pe Birotteau, bancherul îşi puse un halat jegos, lăsă pipa din gură şi trase perdelele patului cu o repeziciune care-i dădu de gândit naivului parfumier.

— Luaţi loc, domnule, spuse bancherul improvizat.

Claparon, fără perucă şi cu capul înfăşurat într-un fular strâmb, îi apăru lui Birotteau cu atât mai hidos, cu cât halatul întredeschis lăsa să se vadă un fel de flanelă albă tricotată, acum cafenie: fusese purtată un timp mult prea îndelungat.

— Vreţi să luaţi dejunul cu mine? Zise Claparon, amintindu-şi de balul parfumierului şi voind atât să se revanşeze, cât şi să-i alunge bănuielile prin această invitaţie.

O masă rotundă, de pe care fuseseră ridicate la repezeală hârtiile, trăda, într-adevăr, o tovărăşie plăcută: se vedeau pe ea un pateu, stridii, vin alb şi obişnuita tocană de rinichi cu sos de şampanie, acum sleită. În faţa căminului cu cărbuni se rumenea o omletă cu trufe. În sfârşit, două tacâmuri şi două şervete pătate de la masa din ajun ar fi lămurit pe cel mai nevinovat om din lume. Crezându-se dibaci, Claparon insistă, cu tot refuzul lui Birotteau.

— Aşteptam pe cineva, dar acel cineva mi-a trimis vorbă că nu vine, rosti tare şiretul voiajor, ca să fie bine auzit de persoana ascunsă, desigur, în pături.

— Domnule, zise Birotteau, vin numai pentru afaceri şi nu vă reţin mult.

— Sunt peste cap de ocupat, răspunse Claparon arătând un birou cu capac şi nişte mese pline de hârtii, n-am timp nici să răsuflu. Nu primesc decât sâmbăta, dar pentru dumneata, scumpe domn, sunt totdeauna acasă! Nu mai găsesc timp nici să iubesc, nici să hoinăresc, pierd şi simţul afacerilor, care, pentru a funcţiona cum trebuie, are nevoie de răgazuri dozate ştiinţific. Nu mă mai vede nimeni pe bulevarde dispus să casc gura. Ce mai! Afacerile mă plictisesc, nici nu mai vreau să aud de ele; am bani destui,

dar nu voi avea niciodată fericire destulă. Ce să zic, aş vrea să călătoresc, să văd Italia! Oh! Scumpă Italie! Frumoasă chiar în mijlocul nenorocirilor, pământ minunat, unde voi întâlni fără îndoială o italiancă blândă şi maiestuoasă! Totdeauna mi-au plăcut italiencele! Ai cunoscut vreodată de aproape o italiancă? Nu? Ei, atunci vino cu mine în Italia. O să vizităm Veneţia, reşedinţa dogilor, căzută atât de nepotrivit în mâinile lipsite de inteligenţă ale Austriei, unde artele sunt necunoscute! Ce mai! Să lăsăm în plata domnului afacerile, canalele, împrumuturile şi guvernele. Eu sunt băiat bun când am buzunarul plin. La naiba! Hai să plecăm.

— Un singur cuvânt, domnule, şi vă las, zise Birotteau. Aţi trecut poliţele mele domnului Bidault.

— Vrei să spui lui Gigonnet, drăguţul de Gigonnet, un om înţe. LegătoR. Ca un laţ.

— Da, reluă César. Aş vrea. Şi pentru aceasta mă bizui pe onoarea şi pe delicateţea dumneavoastră.

Claparon făcu o plecăciune.

— Aş vrea să le preschimb.

— Imposibil, răspunse răspicat bancherul, nu sunt singur în afacere. Ne adunăm în consiliu, un adevărat parlament, dar în care ne înţelegem ca boabele în păstaie. Să vezi ce mai deliberări! Terenurile de la Madeleine sunt fleacuri; noi operăm în altă parte. Ei, dragă domnule, dacă nu ne-am fi angajat pe Champs-Elysées, în jurul Bursei care e pe terminate, în cartierul Saint-Lazare şi la Tivoli, s-ar chema că n-am fi, cum spune butoiul de Nucingen, în avageri. Ce reprezintă Madeleine? O prăpădită de afacere, acolo! Hei! Noi nu ne ţinem de ciubucuri mărunte, iubitule, spuse el bătându-l pe burtă pe Birotteau şi luându-l de mijloc. Hai, acum să luăm masa şi vorbim noi, reluă Claparon ca să-şi îndulcească refuzul.

— Bucuros, zise Birotteau. „Şi-atâta pagubă pentru musafiră”, se gândi parfumierul, care-şi puse în gând să-l

cherchelească pe Claparon ca să afle care erau adevăraţii lui asociaţi într-o afacere ce începea să-i pară suspectă.

— Bun!

— Victorie! Strigă bancherul.

La această chemare, apăru o adevărată Léonarde, înzorzonată ca o negustorească de peşte.

— Spune funcţionarilor mei că nu sunt acasă pentru nimeni, nici chiar pentru Nucingen, Keller, Gigonnet şi ceilalţi!

— N-a venit decât domnul Lempereur.

— Să primească el pe oamenii de vază. Plevuşcă să nu păşească dincolo de primul birou. Să se spună că eu. Cuget la o înghiţitură. De şampanie.

Să-l chercheleşti pe un fost comis-voiajor e lucru imposibil. César luă flecăreala de om prost crescut a asociatului său drept simptomele beţiei şi încercă să-l descoasă.

— Ticălosul de Roguin mai are legături cu dumneata, zise Birotteau, ar trebui să-i scrii să ajute un prieten pe care l-a compromis, un om cu care, lua masa în fiecare duminică şi pe care-l cunoaşte de douăzeci de ani.

— Roguin? Un prost! Partea lui e acum a noastră. Nu fi trist, dragă, o să fie bine. Plăteşte la 15, şi data următoare vedem noi! Spun şi ei aşa: vedem noi. (un pahar de vin!) căci fondurile nu mă privesc în nici un fel. Ei, şi dacă nu plăteşti, nu mă supăr, eu nu particip la afacere decât pentru comisionul de cumpărare şi un beneficiu asupra realizărilor; drept care îi lucrez pe proprietari. Înţelegi? Dumneata ai asociaţi solizi, aşa că nu mi-e teamă, dragă domnule. În ziua de azi se adună mai mulţi pentru o afacere! O afacere necesită concursul atâtor capacităţi! Intră cu noi în afaceri. Nu-ţi pierde vremea cu borcane de pomadă şi cu piepteni: asta-i prost! Foarte prost! Publicul trebuie ras şi tuns, fă Speculă.

— Speculă? Zise parfumierul, ce fel de comerţ e ăsta?

— E comerţul abstract, răspunse Claparon, un comerţ care nu va ieşi la iveală decât peste vreo zece ani, după

părerea marelui Nucingen, Napoleonul finanţei; prin el, omul cuprinde totalitatea cifrelor şi ştie să ia smântâna veniturilor înainte ca ele să existe; e o concepţie uriaşă, un mijloc de a exploata speranţa, în sfârşit o nouă Cabală! Nu suntem încă decât zece sau douăsprezece capete pricepute, iniţiate în secretele cabalistice ale acestor minunate combinaţii. César deschidea ochii mari şi ciulea urechile, încercând să înţeleagă acest mişmaş frazeologic.

— Ştii, zise Claparon după o pauză, pentru asemenea lovituri trebuie oameni, nu glumă. Iată, de pildă, pe omul cu idei care n-are nici o para, ca toţi oamenii cu idei. Oamenii ăştia gândesc şi cheltuiesc cu capul aiurea. Ia închipuieşte-ţi un porc care umblă lela într-o pădure în care sunt trufe! Se ţine de el un îndrăzneţ, omul banilor, care aşteaptă grohăitul porcului când a găsit trufele. Tot aşa, când omul cu idei a găsit o afacere bună, omul banilor îl bate pe umăr şi îi spune: „Cum vine asta? Te duci de râpă, dragă, nu eşti destul de solid; uite o mie de franci şi, lasă-mă pe mine să pun în scenă afacerea!” Bun, Bancherul îi convoacă atunci pe industriaşi. „Prieteni, la lucru! Prospecte! Trâmbiţă!” Se ia cornul de vânătoare şi se anunţă: „O sută de mii de franci pentru cinci parale!” sau cinci parale pentru o sută de mii de franci, mine de aur, mine de cărbuni. În fine. Toată cacealmaua comerţului. Se cumpără părerea oamenilor de ştiinţă sau de artă, începe bâlciul, publicul intră, plăteşte şi e mulţumit, iar noi avem încasările. Porcul e pus în coteţ cu cartofi, ca să aibă ce mânca, iar ceilalţi se scaldă în bancnote. Uite-aşa, dragă domnule. Intră în afaceri. Ce vrei să fii? Porc, curcan, paiaţă sau milionar? Gândeşte-te, la asta: ţi-am formulat teoria împrumuturilor moderne. Vino pe la mine, vei găsi întotdeauna un băiat vesel. Veselia franceză, gravă şi uşuratică totodată, nu strică în afaceri, dimpotrivă! Oamenii care ciocnesc un pahar de vin sunt gata să cadă la înţelegere! Hai, încă un pahar de şampanie? E de bună calitate, să ştii! Mi-a trimis-o cineva chiar din Epernay, cineva care a vândut multe sticle şi pe preţ bun

datorită mie (eram pe-atunci băgat în vinuri). Se arată recunoscător şi-şi aminteşte de mine, deşi îmi merge bine. Asta-i rar, Birotteau, mirat de uşurătatea şi de tonul nepăsător al acestui om pe care lumea îl credea deosebit de adânc şi de capabil, nu mai îndrăznea să-i pună nici o întrebare. Stârnit şi ameţit totodată de şampanie, îşi aminti totuşi de un nume pe care îl rostise du Tillet şi întrebă cine este şi unde locuieşte domnul Gobseck, bancherul.

— Aici ai ajuns oare, dragă domnule? Zise Claparon. Gobseck e bancher aşa după cum călăul Parisului e medic. Primul său cuvânt este „cincizeci la sută”; e din şcoala lui Harpagon: îţi pune la dispoziţie canari, şerpi împăiaţi, blănuri vara şi pânză de bumbac iarna. Şi cu ce valori poţi să-l asiguri? Ca să primească o poliţă, trebuie să-i laşi zălog nevasta, fiica, umbrela, totul, până la cutia de pălării, papucii (curată comedie!)! Lopăţica, cleştele de la sobă şi lemnele pe care le ai în pivniţă! Gobseck! Gobseck! Prăpădenie! Cine te-a îndrumat la ghilotina asta financiară?

— Domnul du Tillet.

— Ah, puşlamaua, îl recunosc. Am fost prieteni pe vremuri. Dacă ne-am certat de nu ne mai salutăm, poţi să mă crezi că scârba mea e întemeiată: m-a lăsat să citesc până în fundul sufletului lui mocirlos şi mi s-a făcut greaţă la balul strălucit pe care ni l-ai dat; nu-l pot suferi, îngâmfat cum e, din pricină că se ţine cu o notăreasă. Eu, dacă vreau, găsesc marchize, iar el n-o să aibă niciodată stima mea! Ah! Stima mea e o prinţesă care n-o să ajungă niciodată în patul lui. Da' ia spune, nenişorule, ştii că ai haz, cum vine asta, ne trăsneşti cu ditai balul şi, după două luni, ceri preschimbări de poliţe! Să ştii că ajungi departe. Hai să facem afaceri împreună. Dumneata ai o reputaţie care-mi poate servi. Oh! Du Tillet era sortit să-l înţeleagă pe Gobseck. Du Tillet n-o să sfârşească bine pe piaţă. Dacă e, cum umblă vorba, informatorul bătrânului Gobseck, apoi nu-i merge multă vreme. Gobseck stă în colţul plasei lui, pitulat ca un păianjen bătrân care a făcut înconjurul lumii. Mai curând

sau mai târziu, hârşt, cămătarul mi ţi-l înghite, cum fac eu cu paharul ăsta de vin. Cu atât mai bine. Du Tillet mi-a jucat o festa. Tii! Ce festă îngrozitoare!

După o oră şi jumătate petrecută în flecăreli fără nici o noimă, Birotteau voi să plece, mai ales când văzu că fostul comis-voiajor se pregăteşte să-i povestească istoria unui deputat din Marsilia, îndrăgostit de o actriţă care juca rolul FRUMOASEI ARSÉNE şi pe care publicul regalist din sală o fluiera.

— Se ridică, zise Claparon, şi se apleacă din lojă în afară. Vai de cini o şuierat! Dacă-i o fimei, o însemn eu; dacă-i un bărbat, videm noi; dacă nu-i niciuna, nici alta, să-l ferească Dumnezeu! Ştii cum s-a terminat istoria?

— Bună ziua, domnule, zise Birotteau.

— O să trebuiască să mai vii pe la mine, îi spuse atunci Claparon. Prima poliţă Cayron ni s-a întors protestată şi, eu fiind girantul, am plătit-o. O să ţi-o expediez dumitale, căci afacerile sunt afaceri.

Birotteau se simţi lovit tot atât de adânc în inimă de această serviabilitate rece şi maimuţărească, pe cât fusese de asprimea lui Keller sau de batjocura nemţească a lui Nucingen. Familiaritatea acestui om şi confidenţele lui groteşti, stârnite de şampanie, îl scârbiseră pe parfumier, care, om cinstit cum era, avu impresia că iese dintr-un local rău famat al finanţei. Coborî scara şi porni pe străzi fără să ştie încotro merge. Luă la rând bulevardele, ajunse în strada Saint-Denis, îşi aminti de Molineux, şi se îndreptă spre Curtea batavă. Urcă scara murdară şi sucită pe care nu de mult o urcase plin de glorie şi de trufie. Îşi aminti zgârcenia meschină a lui Molineux, şi nevoia de a se ruga de el îl cutremură. Ca şi la prima vizită a parfumierului, proprietarul era la gura sobei, dar acum îşi digera dejunul; Birotteau îşi formulă cererea.

— Să preschimbaţi o poliţă de o mie două sute de franci? Spuse Molineux arătând o neîncredere batjocoritoare. Nu se poate să fi ajuns acolo, domnule. Dacă n-aveţi o mie două

sute de franci în ziua de 15 ca să-mi plătiţi poliţa înseamnă că o să-mi trimiteţi înapoi neplătită şi chitanţa de chirie? Ah! Mi-ar părea rău, fiindcă eu nu fac politeţuri când e vorba de bani; tot venitul meu e doar din chirii. Altfel, cum aş plăti la rându-mi ceea ce datorez? Un negustor nu poate dezaproba acest principiu salutar. Banul nu ţine seamă de nimeni; banul n-are urechi; anul n-are inimă. Iarna e grea, uite că s-au scumpit şi lemnele. Dacă nu plătiţi în ziua de 15, veţi primi în ziua de 16, la amiază, o mică notificare. Ei, da Mitral, portărelul dumneavoastră, e şi al meu; o să vă trimită notificarea în plic, cu toate menajamentele cerute de înalta dumneavoastră situaţie.

— Domnule, eu n-am fost în viaţa mea dat în judecată, zise Birotteau.

— Totul are un început, spuse Molineux.

Consternat de ferocitatea făţişă a bătrânelului, parfumierul se simţi doborât, căci auzi sunându-i în urechi clopotele falimentului. Fiecare dangăt îi amintea ce spusese el despre falimente, principiile lui neînduplecate. Propriile lui păreri i se înfigeau ca nişte săgeţi de foc în substanţa moale a creierului.

— Încă ceva, zise Molineux, aţi uitat să scrieţi pe poliţe: valoarea primită în chirie, ceea ce îmi poate da avantaj printre creditori.

— Situaţia mea îmi interzice să fac ceva în detrimentul creditorilor mei, zise parfumierul, năucit în faţa prăpastiei pe care o vedea întredeschizându-se.

— Bine, domnule, foarte bine! Credeam că nu mai am nimic de învăţat în materie de contracte de la domnii chiriaşi. Acum învăţ de la dumneavoastră că nu trebuie să primeşti niciodată plată în poliţe. Ah! Voi face proces, căci răspunsul pe care mi l-aţi dat arată că nu vă veţi onora semnătura. Speţa interesează pe toţi proprietarii din Paris.

Birotteau plecă dezgustat de viaţă. Este în firea oamenilor simţitori şi slabi să se descurajeze la primul refuz, aşa după cum un prim succes îi încurajează. César nu-şi mai puse

nădejdea decât în devotamentul tânărului Popinot, la caţe se gândi, bineînţeles, când ajunse în piaţa Innocents.

— Bietul băiat, cine s-ar fi gândit la asta, acum şase săptămâni, în grădina Tuileries, când îl lansam!

Era aproape de ora patru, când magistraţii pleacă de la tribunal. Din întâmplare, judecătorul de instrucţie venise să-şi vadă nepotul. Judecătorul acesta, unul din spiritele cele mai pătrunzătoare în materie de morală, avea un fel de al şaselea simţ care-i permitea să vadă intenţiile secrete, să recunoască semnificaţia faptelor omeneşti celor mai indiferente, germenii unei crime, rădăcinile unui delict; se uită la Birotteau fără ca Birotteau să bage de seamă. Parfumierul, nemulţumit de prezenţa unchiului, îi păru stingherit, preocupat, gânditor. Tânărul Popinot, prins cu treburi, cu pana după ureche, era, ca de obicei, plin de umilinţă în faţa tatălui Césarinei. Frazele banale spuse de César asociatului său îi părură judecătorului că ascund o cerere importantă. În loc să plece, iscusitul magistrat rămase la nepotul său peste voinţa acestuia, căci bănuia că parfumierul va încerca să scape de el plecând cel dintâi. Când plecă Birotteau, plecă şi judecătorul, dar îl zări pe Birotteau făcându-şi de lucru pe partea străzii Cinq-Diamants care dă în strada Aubry-le-Boucher. Această măruntă împrejurare dădu de bănuit bătrânului Popinot în privinţa intenţiilor lui César; ieşi atunci în strada Lombards şi, când îl văzu pe parfumier întorcându-se la Anselme, se întoarse repede şi el.

— Dragă Popinot, îi spuse César asociatului său, vin să-ţi cer un serviciu.

— Ce trebuie să fac? Zise Popinot cu o căldură generoasă.

— Ah! Îmi salvezi viaţa! Exclamă parfumierul, fericit de această căldură sufletească ce scânteia în mijlocul gheţurilor prin care rătăcea de douăzeci şi cinci de zile. Ar trebui să-mi dai cincizeci de mii de franci avans din partea mea de beneficii, o să vedem cum facem cu plata.

Popinot se uită fix la César. César plecă ochii. În acel moment reapăru judecătorul.

— Băiete. Ah! Mă ierţi, domnule Birotteau!

— Băiete, am uitat să-ţi spun.

Şi, cu un gest poruncitor de magistrat, judecătorul îl scoase pe nepot în stradă şi-l sili, deşi era numai în haină şi cu capul gol, să-l asculte în timp ce mergea spre strada Lombards.

— Nepoate, mă tem că fostul tău patron e aşa de încurcat în afaceri, încât poate fi obligat să depună bilanţul. Înainte de a ajunge aici, oamenii care numără patruzeci de ani de cinste, oamenii cei mai virtuoşi, în dorinţa de a-şi păstra neatinsă onoarea, fac ca jucătorii cei mai pătimaşi; sunt în stare de orice: îşi vând nevestele, se slujesc de fetele lor, îşi compromit cei mai buni prieteni, pun amanet ceea ce nu le aparţine; se apucă să joace, devin actori, mincinoşi; ştiu să verse lacrimi. În sfârşit, am văzut lucrurile cele mai extraordinare. Tu însuţi ai fost martor ce om cumsecade părea Roguin, căruia i-ai fi dat totul pe mână. Nu apuc aceste concluzii severe domnului Birotteau, îl cred cinstit; dar dacă îţi cere ceva împotriva legilor comerţului, ca, de pildă, să semnezi poliţie de complezenţă sau să te lansezi într-un sistem de efecte trecute din mână în mână, care, după mine, este un început de tâlhărie, căci seamănă cu banii falşi, făgăduieşte-mi să nu semnezi nimic fără să mă consulţi. Gândeşte-te că, dacă o iubeşti pe fata lui, chiar în interesul iubirii tale nu trebuie să-ţi distrugi viitorul. Dacă domnul Birotteau trebuie să se prăbuşească, la ce bun să vă prăbuşiţi amândoi? Ar însemna să vă lipsiţi şi unul şi celălalt de toate perspectivele întreprinderii tale comerciale, care va fi pentru el un refugiu.

— Îţi mulţumesc, unchiule: e bine de ştiut, spuse Popinot, care-şi explică atunci exclamaţia disperată a patronului său.

Negustorul de uleiuri fine şi de altele se întoarse în prăvălia lui întunecoasă, întunecat la faţă. Birotteau băgă de seamă schimbarea.

— Fiţi bun şi veniţi în camera mea, vom sta mai bine de vorbă decât aici. Ne-ar putea auzi vânzătorii, deşi sunt foarte ocupaţi.

Birotteau îl urmă pe Popinot cu neliniştea condamnatului care se află între casarea sentinţei şi respingerea recursului.

— Scumpul meu binefăcător, zise Anselme, să nu vă îndoiţi de devotamentul meu, e nemărginit. Îngăduiţi-mi doar să vă întreb dacă această sumă vă salvează cu totul sau foloseşte numai la amânarea unei catastrofe, şi atunci la ce bun să mă târâţi şi pe mine? Aveţi nevoie de poliţe pe nouăzeci de zile. Ei bine, peste trei luni îmi va fi, desigur, imposibil să le plătesc.

Birotteau se ridică palid şi solemn şi-l privi pe Popinot.

Popinot, înspăimântat, exclamă:

— Le fac, dacă ţineţi.

— Nerecunoscătorule! Zise parfumierul, adunându-şi toate forţele pe care le mai avea pentru a azvârli acest cuvânt în faţa lui Anselme ca o pecete a nelegiuirii.

Birotteau merse spre uşă şi ieşi. Popinot, revenindu-şi din impresia pe care i-o produsese acest cuvânt îngrozitor, se repezi pe scară, alergă în stradă, dar nu mai dădu de parfumier. I se părea iubitului Césarinei că are mereu în urechi groaznica sentinţă, că înaintea ochilor îi stă mereu figura descompusă a bietului César; i se păru, în sfârşit, că trăieşte, ca Hamlet, cu un spectru înspăimântător alături.

Birotteau se învârti pe străzile cartierului ca un om beat. Nimeri, în cele din urmă, pe chei, o luă înainte şi ajunse la Sevres, unde petrecu noaptea într-un han, înnebunit de disperare; iar nevastă-sa, înspăimântată, nu îndrăzni să-l caute nicăieri, căci într-o asemenea împrejurare o alarmă necugetată e fatală. Înţeleapta Constance îşi jertfi îngrijorarea reputaţiei comerciale; aşteptă toată noaptea, când rugându-se, când tresărind de spaimă. Să fi murit César? Sau se dusese undeva, afară din oraş, minat de o ultimă speranţă? A doua zi dimineaţă se prefăcu că are

cunoştinţă de cauza absenţei lui; dar văzând că la ora cinci Birotteau nu se întorsese încă, trimise să-l cheme pe unchiu-său şi-l rugă să se ducă la morgă. În tot acest timp curajoasa femeie nu se mişcă din prăvălie, iar fiică-sa stătu alături de ea, brodând. Amândouă răspundeau clienţilor, impunându-şi o expresie calmă a feţei, nici tristă, nici zâmbitoare. Când Pillerault se înapoie, era însoţit de César. La întoarcerea de la Bursă, îl găsise dând târcoale tripourilor de la Palais-Royal, nehotărât dacă să intre sau nu în sălile de joc. Ziua aceea era ziua de 14, César nu putu lua nimic în gură la cină. Stomacul lui, prea tare contractat, nu primea alimentele. Seara fu şi ea groaznică, negustorul trecu pentru a suta oară prin acele alternative teribile de speranţă şi de disperare care, făcând sufletul să urce pe toată gama simţirilor vesele şi prăbuşindu-l apoi în cea mai cruntă simţire a durerii, macină firile slabe. Derville, avocatul lui Birotteau, intră iute în salonul splendid unde doamna César abia-l putea ţine pe bietul ei, soţ, care voia neapărat să se culce la etajul al cincilea, „ca să nu mai văd, spunea el, monumentele nebuniei mele”.

— Procesul a fost câştigat, zise Derville.

La aceste cuvinte, figura crispată a lui César se destinse, dar bucuria lui îi sperie pe unchiul Pillerault şi pe Derville. Femeile ieşiră înspăimântate şi se duseră să plângă în camera Césarinei.

— Atunci pot împrumuta? Exclamă parfumierul.

— Ar fi imprudent, zise Derville, căci ei fac apel şi Curtea poate reveni asupra hotărârii; dar într-o lună avem sentinţa definitivă.

— O lună!

César căzu într-o toropeală din care nimeni nu încercă să-l scoată. Acest soi de catalepsie inversă, în timpul căreia corpul trăia şi suferea, în vreme ce funcţiile inteligenţei erau suspendate, acest răgaz binevenit fu socotit ca o binefacere dumnezeiască de Constance, de Césarine, de Pillerault şi de Derville, care chibzuiseră bine. Astfel,

Birotteau putu suporta sfâşietoarele emoţii din noaptea aceea. Şedea într-un fotoliu adânc la gura sobei; de partea cealaltă stătea nevastă-sa, care-l privea atent, cu un zâmbet blând pe buze, unul din acele zâmbete care dovedesc că femeile sunt mai aproape decât bărbaţii de firea îngerilor, pentru că ştiu să îmbine mila deplină cu o duioşie nemărginită; această taină o deţin doar îngerii, care apar doar în acele vise presărate de providenţă la lungi răstimpuri în viaţa omului. Césarine stătea pe un scăunel la picioarele maică-si şi se apleca din când în când peste mâinile tatălui ei, atingându-le uşor cu părul, mângâiere în care încerca să exprime simţirile pentru care vocea e nepotrivită în asemenea crize.

Stând în fotoliu, aidoma cancelarului de l'Hospital a cărui statuie se află în peristilul Camerei deputaţilor, Pillerault, filosoful pregătit pentru orice împrejurare, avea imprimată pe faţă înţelepciunea sfincşilor egipteni şi stătea de vorbă, încet, cu Derville. Constance fusese de părere să fie consultat avocatul, a cărui discreţie nu putea fi pusă la îndoială. Cunoscând pe dinafară bilanţul, ea expusese situaţia, în şoaptă, lui Derville. După o consfătuire de vreo oră, de faţă cu parfumierul toropit, Cire n-auzea nimic, avocatul dădu din cap, privindu-l pe Pillerault.

— Doamnă, zise el, eu oribilul sânge rece al oamenilor de afaceri, Trebuie depus bilanţul. Chiar presupunând că, printr-o manevră oarecare, reuşiţi să faceţi plăţile de mâine, aveţi de achitat cel puţin trei sute de mii de franci înainte de a putea face vreun împrumut asupra tuturor terenurilor. Faţă de un pasiv de cinci sute cincizeci de mii de franci, prezentaţi un activ foarte frumos, foarte productiv, dar nerealizabil imediat, aşa că după un timp veţi fi la pământ. Părerea mea e că-i mal bine să sari pe fereastră, decât să te laşi dat de-a dura pe scară.

— Asta-i şi părerea mea, copila mea, zise Pillerault.

Doamna César şi Pillerault îl conduseră pe Derville până la scară.

— Bietul tata! Zise Césarine, care se ridică încetişor ca să-l sărute pe frunte pe César. Anselme n-a putut face nimic? Întrebă ea când unchiul şi mama ei se întoarseră în salon.

— Nerecunoscătorul! Exclamă César, izbit de acest nume, în singurul loc viu al memoriei sale, ca o clapă de pian a cărei coardă a lovit-o ciocănaşul.

Din momentul când acest cuvânt îi fusese aruncat ca un blestem, tânărul Popinot nu mai putuse închide ochii nici o clipă şi nici o clipă nu se putuse linişti. I se părea nenorocitului că unchiul său merită să fie blestemat; se dusese la el. Pentru a face să capituleze vechea lui experienţă judiciară, desfăşurase elocinţa dragostei, cu speranţa de a convinge un om asupra căruia cuvintele omeneşti alunecau ca apa pe o muşama: un judecător!

— Din punct de vedere comercial, îi spuse el, uzanţele permit ca asociatul care conduce afacerea să remită o anumită sumă asociatului comanditar ca avans asupra beneficiilor, şi asociaţia noastră va realiza beneficii. Examinând bine situaţia, mă simt în stare să plătesc patruzeci de mii de franci în trei luni! Cinstit cum e, domnul César va întrebuinţa aceşti patruzeci de mii de franci ca să-şi plătească poliţele: nu ne putem îndoi de aceasta. Aşa încât, în caz de faliment, creditorii nu ne vor putea învinui cu nimic! De altfel, unchiule, prefer să pierd patruzeci de mii de franci decât s-o pierd pe Césarine. În clipa asta, ea a aflat, desigur, refuzul meu şi e pe cale să mă dispreţuiască. Doar am făgăduit să-mi dau şi viaţa pentru binefăcătorul meu. Sunt în situaţia tânărului marinar care n-are altceva de făcut decât să se scufunde ţinând mâna căpitanului, sau a soldatului care trebuie să moară alături de generalul său.

— Eşti un negustor prost, dar ai o inimă bună, nu-ţi pot retrage stima mea, zise judecătorul strângând mâna nepotului. M-am gândit mult la istoria asta, reluă el, ştiu că o iubeşti la nebunie pe Césarine şi cred că poţi satisface şi legile inimii, şi legile comerţului.

— Ah, unchiule, dacă ai găsit mijlocul, mi-ai salvat onoarea!

— Avansează-i lui Birotteau cincizeci de mii de frânei, făcând un act de răscumpărare asupra părţii lui din afacerea cu uleiul, care a devenit un fel de proprietate; îţi redactez eu altul.

Anselme îl îmbrăţişă pe unchiul său, se întoarse acasă, semnă poliţe de cincizeci de mii de franci şi alergă din strada Cinq-Diamants în Piaţa Vendôme, aşa încât, în momentul când Césarine, maică-sa şi unchiul lor Pillerault îl priveau pe parfumier uimiţi de tonul sepulcral cu care pronunţase cuvântul „Nerecunoscătorul!” ca răspuns la întrebarea fetei, uşa salonului se deschise şi Popinot se arătă.

— Dragul şi multiubitul meu patron, zise el ştergându-şi fruntea asudată, iată ceea ce mi-ai cerut.

Şi întinse poliţele.

— Da, am studiat bine situaţia mea, n-aveţi nici o grijă, voi plăti; dar salvaţi-vă, salvaţi-vă onoarea!

— Eram sigură de el! Exclamă Césarine, apucând mâna lui Popinot şi strângând-o cu puterea emoţiei.

Doamna César îl sărută pe Popinot. Parfumierul se sculă ca un drept-credincios care iese din mormânt la auzul trâmbiţei vestind Judecata de Apoi şi întinse mina, cu o mişcare frenetică, pentru a lua cele cincizeci de hârtii timbrate.

— O clipă! Spuse înfricoşătorul unchi Pillerault, smulgând poliţele lui Popinot, o clipă!

Cele patru persoane constituind familia, César şi soţia lui, Césarine şi Popinot, fură zăpăciţi de gestul şi de accentul unchiului lor şi-l priviră cu groază cum rupe poliţele şi le aruncă în foc, fără ca cineva să se împotrivească.

— Unchiule!

— Unchiule!

— Unchiule!

— Domnule!

Cele patru voci se auziră deodată, ca patru inimi bătând în una singură într-o unanimitate înspăimântătoare. Unchiul Pillerault îl luă pe după gât pe tânărul Popinot, îl strânse la piept şi-l sărută pe frunte.

— Eşti vrednic să fii iubit de toţi oamenii de inimă, îi spuse el. Dac-ai iubi-o pe fata mea şi ea ar avea un milion, iar tu numai atât (îi arătă cenuşa neagră a poliţelor), şi dacă ea te-ar iubi, aţi fi căsătoriţi în două săptămâni. Patronul tău, spuse el arătându-i-l pe César, e nebun. Nepoate, reluă grav Pillerault, adresându-se parfumierului, nepoate, nu-ţi mai face iluzii. Afacerile se fac cu bani, nu cu sentimente. Fapta lui Popinot e sublimă, dar zadarnică. Am stat două ceasuri la Bursă, nu ai credit nici de doi bani; toată lumea vorbea de dezastrul tău, de preschimbările de poliţe care ţi-au fost refuzate, de tentativele tale pe lângă mai mulţi bancheri, de refuzul lor, de acţiunile tale disperate, de cele şase etaje pe care le-ai urcat să ceri unui proprietar, flecar ca o moară stricată, să-ţi preschimbe o poliţă de o mie două sute de franci, de balul pe care l-ai dat ca să arunci praf în ochii oamenilor. Până acolo merge lumea, încât spune că n-aveai nici un ban la Roguin. Duşmanii voştri pretind că Roguin e un pretext. Un prieten al meu, pe care l-am rugat să afle tot, a venit şi mi-a confirmat bănuielile. Fiecare se aşteaptă să apară poliţe Popinot; se spune că l-ai făcut negustor dinadins, ca să-ţi servească de fabrică de poliţe. În sfârşit, circulă în lumea negustorească, la ora actuală, toate calomniile şi bârfelile pe care şi le atrage un om doritor de a urca o treaptă mai mult pe scara socială. Poţi colinda o săptămână cu cele cincizeci de poliţe ale lui Popinot pe la toate băncile; nu vei obţine decât refuzuri umilitoare, nimeni nu ţi le va primi: cu ce e garantată suma la care le emiţi? Toţi cred că-l sacrifici pe bietul băiat pentru a te salva. N-ai să faci altceva decât să distrugi de pomană creditul firmei Popinot. Ştii cât ţi-ar oferi cămătarul cel mai îndrăzneţ pe aceste cincizeci de mii de franci? Douăzeci de mii, douăzeci de mii, m-auzi?! În comerţ sunt momente

când trebuie să poţi da lumii impresia că ai o indigestie, când tu n-ai mâncat de trei zile; în ziua a patra eşti primit în cămara Creditului. Tu nu poţi rezista cele trei zile, aici e buba. Sărmane nepoate, ai curaj, trebuie să depui bilanţul. Popinot e aici, eu sunt aici; vom lucra amândoi, de îndată ce se vor culca vânzătorii, ca să te cruţăm pe tine de chinurile astea.

— Unchiule! Spuse parfumierul împreunând mâinile.

— César, vrei să ajungi la un bilanţ ruşinos, fără nici un activ? Partea ta la Popinot îţi salvează onoarea.

César, fulgerat de această ultimă ţâşnitură de lumină, văzu în sfârşit adevărul îngrozitor în toată întinderea lui; căzu din nou pe fotoliu, apoi în genunchi, gândurile i se rătăciră, dădu în mintea copiilor; nevastă-sa îi crezu pe moarte şi îngenunche şi ea ca să-l ridice; dar făcu ca el când îl văzu că împreunează mâinile, că ridică ochii spre cer şi că rosteşte, cu o solemnitate resemnată, în faţa unchiului său, a fiicei sale şi a lui Popinot, sublima rugăciune a catolicilor:

— Tatăl nostru carele eşti în ceruri, sfinţească-se numele tău, vie împărăţia ta, facă-se voia ta precum în cer, aşa şi pe pământ. PÂINEA NOASTRĂ CEA DE TOATE ZILELE DĂ-NE-O NOUĂ ASTĂZI, şi ne iartă nouă greşelile noastre, precum şi noi iertăm greşiţilor noştri. Amin!

Ochii stoicului Pillerault se umplură de lacrimi. Césarine, copleşită, plângea, cu capul pe umărul lui Popinot, care stătea palid şi ţeapăn ca o statuie.

— Hai să mergem jos, îi spuse tânărului fostul negustor, luându-l de braţ.

La unsprezece şi jumătate, îl lăsară pe César în grija soţiei şi a fiicei saie. În acel moment, primul vânzător, Célestin, care condusese magazinul în timpul acestei furtuni ţinute secretă, urcă scara ca să intre în salon. Auzindu-i pasul, Césarine alergă să-i deschidă, ca să nu-l lase să vadă halul în care se afla patronul său.

— Printre scrisorile primite astă-seară, zise el, era una din Tours, venită cu întârziere din cauza adresei greşite. Mi-am

închipuit că e de la fratele domnului şi nu am deschis-o.

— Tată, spuse Césarine, o scrisoare de la unchiul din Tours!

— Ah! Sunt salvat, strigă César. Fratele meu! Fratele meu! Spuse el, sărutând scrisoarea.

RĂSPUNSUL LUI FRANÇOIS CĂTRE CÉSAR BIROTTEAU.

Tours, 17 ale lunii.

„Multiubitul meu frate, scrisoarea ta mi-a pricinuit cea mai adâncă mâhnire; de aceea, după ce am citit-o, m-am dus sa închin Domnului, în numele tău, sfânta jertfă a liturghiei, pentru ca prin mijlocirea sângelui vărsat de fiul său, dumnezeiescul nostru Mântuitor, să privească cu îndurare spre necazurile tale. În clipa când am rostit în rugăciunea mea Pro meo fratre Caesare, mi s-au umplut ochii de lacrimi gândindu-mă la tine, de care, din nefericire, sunt departe în zilele când vei fi având nevoie de ajutorul prieteniei frăţeşti. Dar mi-am spus că demnul şi venerabilul domn Pillerault mă va înlocui, fără îndoială, Dragul meu César, nu uita, în mijlocul necazurilor tale, că viaţa aceasta e o viaţă de încercări şi că-i trecătoare; că într-o zi vom fi răsplătiţi fiindcă am suferit pentru sfântul nume al Domnului, pentru sfânta sa biserică şi pentru că am respectat cuvântul evangheliei şi am ţinut calea cea dreapta; altminteri, lucrurile din lumea aceasta n-ar avea înţeles. Îţi amintesc aceste învăţături, deşi ştiu cât eşti de cucernic şi de bun, căci îi se poate întâmpla oamenilor care, ca şi tine, sunt aruncaţi în furtunile lumeşti şi zvârliţi pe marea primejdioasă a poftelor omeneşti să-şi îngăduie a huli în mijlocul nenorocirii, târâţi fiind ei de durere. Să nu blestemi nici pe oamenii care te vor lovi, nici pe Somnul a cărui voie e să toarne amărăciune în viaţa ta. Să nu te uiţi spre pământ, ci, dimpotrivă, ridică totdeauna ochii spre cer: de acolo vin mângâierile pentru cei slabi, acolo e bogăţia celor săraci, acolo e înfricoşarea bogatului.”

— Lasă astea, Birotteau, îi spuse nevastă-sa, şi vezi dacă ne trimite ceva.

— O s-o mai citim noi, deseori, reluă negustorul, ştergându-şi lacrimile şi despăturind scrisoarea, din care căzu un mandat asupra Tezaurului Regal. Eram sigur de el, bietul frate-meu, zise Birotteau, ridicând mandatul.

„. M-am dus la doamna de Listomere, reluă el citind cu vocea sugrumată de lacrimi, şi, fără să-i spun pricina cererii mele, am rugat-o să-mi împrumute atât cât poate dispune în favoarea mea ca să adaug la economiile mele. Mărinimia ei mi-a îngăduit să împlinesc suma de o mie de franci; ţi-o trimit sub forma unui mandat asupra Tezaurului din partea perceptorului general din Tours.”

— Mare scofală! Zise Constance, uitându-se la Césarine.

„Lipsindu-mă de unele lucruri de prisos pentru viaţa mea, voi putea să înapoiez în trei ani doamnei de Listomere cei patru sute de franci pe care mi i-a împrumutat, aşa că, dragă César, nu te gândi la ei. Îţi trimit tot ce am pe lume, dorind ca această sumă să poată contribui la încheierea cu bine a greutăţilor tale comerciale, care sunt, fără îndoială, trecătoare. Cunosc scrupulele tale şi vreau să-ţi preîntâmpin obiecţiile. Nu te gândi nici să-mi dai vreo dobânda la această sumă, nici să mi-o restitui în zilele de belşug, care nu vor întârzia să vină pentru tine, dacă Domnul va binevoi să asculte rugăciunile pe care le voi înălţa zilnic. După ultima ta scrisoare, primită acum doi ani, credeam că eşti bogat mă gândeam să împart cu cei săraci economiile mele; dar acum tot ce am e al tău. Când corabia ta va ieşi cu bine din această furtună trecătoare, păstrează suma pentru nepoata mea Césarine, ca, la măritişul ei să-şi poată cumpăra un fleac oarecare şi să-şi amintească astfel de un unchi bătrân ale cărui mâini se vor ridica întotdeauna spre cer pentru a cere Domnului s-o binecuvânteze pe ea şi pe toţi cei dragi ei. În sfârşit, dragul meu César, gândeşte-te că nu sunt decât un biet preot, care trăieşte în voia Domnului ca şi ciocârlia timpului, care păşeşte pe cărarea sa, fără zgomot, străduindu-se să asculte de poruncile dumnezeiescului nostru Mântuitor, şi căruia, prin urmare, îi

trebuiesc prea puţine lucruri pentru trai. Astfel încât nu avea nici un scrupul în împrejurarea grea în care te găseşti şi gândeşte-te la mine ca la cineva care-ţi poartă o mare dragoste. Preabunul nostru abate Chapeloud, căruia nu i-am dezvăluit situaţia ta, dar care ştie că îţi scriu, m-a însărcinat să-ţi transmit cele mai bune gânduri pentru toată familia şi-ţi urează mai departe noroc în afaceri. Cu bine, scumpe şi multiubite frate; doresc ca, în împrejurările în care te afli, îndurarea Domnului să-ţi ocrotească sănătatea, ţie, soţiei tale şi fiicei tale; vă urez tuturor răbdare şi curaj în nenorocire.

FRANÇOIS BIROTTEAU.

Preot, vicar al bisericii catedrale şi parohiale Saint-Gatien din Tours”

— O mie de franci! Zise doamna Birotteau furioasă.

— Pune-i bine, spuse César grav, n-are mai mult. De altfel sunt ai fetei, şi cu ei vom putea trăi fără să cerem nimic creditorilor.

— Au să creadă că le-ai sustras sume importante.

— O să le arăt scrisoarea.

— Au să zică că asta-i de ochii lumii.

— Doamne Dumnezeule! Strigă Birotteau îngrozit, când mă gândesc că şi eu am crezut astfel despre atâţia bieţi oameni care se aflau, desigur, în situaţia mea de azi.

Foarte îngrijorate de starea în care se afla César, mama şi fiica nu se clintiră de lângă el, cosând în tăcere. La două noaptea, Popinot deschise încet uşa salonului şi-i făcu semn doamnei César să coboare. Când îşi văzu nepoata, unchiul îşi scoase ochelarii.

— Copila mea, sunt speranţe, îi spuse el, nu e totul pierdut; dar bărbatul tău nu va putea rezista alternativelor unor tratative, aşa că le vom încerca noi, Anselme şi cu mine. Mâine stai tot timpul în magazin şi notează toate adresele de pe poliţe. Aici mai avem de lucru până pe la patru. Uite ce plan am. De mine şi de domnul Rogon n-aveţi a vă teme ca creditori. Presupune apoi că cei o sută de mii

de franci depuşi la Roguin au fost remişi celor în drept, deci tot nu i-aţi avea, aşa cum nu-i aveţi astăzi. Rămân, aşadar, cei o sută patruzeci de mii de franci subscrişi la Claparon, pe care în tot cazul trebuia să-i plătiţi; aşa că nu de falimentul fraudulos al lui Roguin sunteţi ruinaţi. Eu cred că, pentru a face faţă obligaţiilor, ar fi o dată patruzeci de mii de franci de împrumutat mai curând sau mai târziu, pe baza fabricilor, şi o dată şaizeci de mii de franci în poliţe Popinot. Aşadar, se poate lupta. Căci, mai târziu, veţi putea face împrumuturi asupra terenurilor de la Madeleine.

Dacă creditorul vostru principal consimte să vă ajute, eu nu mă mai uit la averea mea, vând rentele, rămân sărac. Popinot va fi şi el între viaţă şi moarte; iar voi veţi depinde de orice fluctuaţie a pieţei. Dar uleiul va da, desigur, beneficii mari. Popinot şi cu mine ne-am consultat, o să vă sprijinim în această luptă. Ah, ce bucuros aş mânca pâine goală, numai să văd succesul mijind. Dar totul depinde de Gigonnet şi de asociaţii lui Claparon. Popinot şi cu mine ne ducem la Gigonnet, între şapte şi opt, ca să ştim ce intenţii au.

Constance se aruncă, nebună de bucurie, în braţele unchiului ei, fără glas, plângând şi suspinând. Nici Popinot, nici Pillerault nu puteau şti că Bidault, zis Gigonnet, şi cu Claparon nu erau decât du Tillet sub altă formă şi că du Tillet ţinea să citească la Anunţurile judiciare acest groaznic articol: „Conform hotărârii tribunalului de comerţ, numitul César Birotteau, negustor de articole de parfumerie, locuind la Paris, în strada Saint-Honoré, nr. 397, este declarat în stare de faliment; se fixează provizoriu deschiderea falimentului la 16 ianuarie 1819. Jude-comisar, domnul Gobenheim-Keller. Agerit, domnul Molineux.”

Anselme şi Pillerault cercetară până la ziuă afacerile lui César. La opt dimineaţa, aceşti doi eroici prieteni, unul militar bătrân, celălalt sublocotenent abia ieşit, ei care numai prin procură aveau să cunoască groaznica nelinişte a celor ce urcaseră scara lui Bidault, zis Gigonnet, se

îndreptară tăcuţi spre strada Greneta. Se frământau, Pillerault îşi trecu de mai multe ori mâna pe frunte.

Strada Greneta e o stradă în care toate casele, năpădite de tot felul de negoţuri, au un aspect respingător. Clădirile sunt groaznice. Domină murdăria urâcioasă a fabricilor. Bătrânul Gigonnet locuia la etajul al treilea al unei case cu ferestrele basculante făcute din ochiuri de geam murdare. Scara cobora până în stradă. Portăreasa locuia la mezanin, într-un fel de cuşcă unde nu intra decât lumina de pe scară. Afară de Gigonnet, toţi locatarii aveau o meserie. Tot timpul intrau şi ieşeau lucrători, aşa încât treptele erau pline de un strat de noroi, fie uscat, fie jilav, după cum era vremea, şi de tot felul de gunoaie. La fiecare etaj al acestei scări puturoase se putea citi numele fabricantului locatar, sens cu litere aurii pe o placă de tinichea vopsită în roşu şi lăcuită, pe care mai puteai vedea şi mostre din capodoperele Hale. De cele mai multe ori zăreai prin uşile deschise amestecul ciudat de gospodărie şi de atelier, auzeai ţipete şi mârâituri nemaipomenite, cântece şi fluierături care aminteau de ce se întâmplă la ora patru cu animalele din Jardin des Plantes. La etajul întâi, într-o cocină infectă, se făceau cele mai frumoase bretele, constituind un articol parizian. L-a al doilea, în mijlocul celor mai murdare gunoaie, se confecţionau ambalajele de carton cele mai elegante care împodobesc vitrinele magazinului lui Sasse de Anul Nou. Gigonnet avea o avere de un milion opt sute de mii de franci, când a murit la etajul al treilea din această casă, de unde nimeni şi nimic nu l-a putut scoate, deşi nepoată-sa, doamna Sailiard, îi oferise un apartament într-o casă boierească din Place Royale.

— Curaj! Zise Pillerault trăgând de şnurul soneriei, terminat cu un picior de căprioară, în faţa uşii cenuşii şi curate a lui Gigonnet.

Gigonnet veni el însuşi să deschidă uşa. Cei doi ocrotitori ai parfumierului, care dădeau bătălia în arena falimentului, traversară mai întâi o cameră corectă şi rece, fără perdele

la ferestre. Apoi, se aşezară toţi trei în a doua cameră, unde cămătarul stătea în faţa unei vetre pline de cenuşă sub care lemnele se apărau de foc. Popinot simţi că îngheaţă la vederea dosarelor verzi ale cămătarului, a răcelii mănăstireşti a acestui cabinet în care trăgea ca într-o pivniţă. Privi năucit la tapetul prost de hârtie albăstruie presărată cu flori tricolore, lipit de pereţi de vreo douăzeci şi cinci de ani, şi-şi întoarse ochii întristaţi spre căminul împodobit cu o pendulă în formă de liră şi cu nişte vase lunguieţe de porţelan albastru de Sevres, montate luxos în alamă aurită. Aceste epave, culese de Gigonnet în naufragiul palatului Versailles, unde mulţimea sfărâmase totul, proveneau din budoarul reginei; dar alături de aceste lucruri minunate se aflau nişte sfeşnice de fier dintre cele mai sărăcăcioase, amintind, prin contrast puternic, împrejurarea datorită căreia le stăpânea Gigonnet.

— Ştiu că nu veniţi pentru voi, zise Gigonnet, ci pentru faimosul Birotteau. Ei bine, despre ce-i vorba, dragii mei?

— Ştiu că dumneata eşti la curent cu toate, aşa că vom fi scurţi, spuse Pillerault. Ai poliţe la ordinul lui Claparon?

— Da.

— Vrei să schimbi primele cincizeci de mii cu poliţe din partea domnului Popinot, aici de faţă, contra scont, bineînţeles?

Gigonnet îşi scoase groaznica şapcă verde, care părea născută o dată cu el, îşi arătă ţeasta fără păr de culoarea untului proaspăt, făcu o strâmbătură în genul lui Voltaire şi zise:

— Vreţi să mă plătiţi cu ulei de păr, dar ce-oi face cu el?

— Dacă glumeşti, nu ne mai rămâne decât să spălăm putina, zise Pillerault.

— Vorbeşti ca un înţelept ce eşti, îi spuse Gigonnet cu un zâmbet măgulitor.

— Şi dacă garantez eu poliţele domnului Popinot? Zise Pillerault făcând o ultimă sforţare.

— Dumneata eşti aur curat, domnule Pillerault, dar eu n-am nevoie de aur, am nevoie numai de banii mei.

Pillerault şi Popinot salutară şi ieşiră. După ce coborî scara, lui Popinot îi tremurau încă picioarele.

— Oare om e ăsta? Îi spuse el lui Pillerault.

— Aşa pretinde lumea, răspunse bătrânul. Aminteşte-ţi totdeauna de scurta şedinţă la care ai asistat, Anselme! Ai putut vedea Banca fără masca formelor plăcute. Evenimentele neprevăzute sunt şurubul teascului, noi suntem strugurii, iar bancherii sunt butoaiele. Afacerea cu terenurile e, fără îndoială, bună; Gigonnet sau altcineva din spatele lui vrea să-l sugrume pe César ca să se îmbrace cu pielea lui; acuma, gata, nu mai e nici un leac. Asta-i Banca: să nu recurgi la ea niciodată!

În această dimineaţă îngrozitoare, pentru prima dată, doamna Birotteau luă adresele celor care veneau să-şi încaseze banii şi îi trimise înapoi pe încasatorul de la bancă fără să-i plătească. Pe la unsprezece, curajoasa femeie, fericită de a-l fi cruţat pe soţul ei de aceste dureri, îi văzu întorcându-se pe Anselme şi pe Pillerault, pe care-i aştepta cu nelinişte crescândă; citi sentinţa pe feţele lor. Depunerea bilanţului era inevitabilă.

— O să moară de durere, spuse biata femeie.

— I-o doresc, spuse grav Pillerault; este însă destul de religios pentru ca, în împrejurările actuale, duhovnicul său, abatele Loraux, să-l poată salva, Pillerault, Popmot; şi Constance aşteptară ca un vânzător să-l aducă pe abatele Loraux înainte de a-i prezenta lui César bilanţul pe care Célestin îl pregătise pentru semnătură. Vânzătorii erau disperaţi, Îşi iubeau patronul. La ora patru preotul sosi, Constance îl puse la curent cu nenorocirea ce se abătuse asupra lor, şi abatele urcă scara cum urcă un soldat la asalt.

— Ştiu pentru ce veniţi, exclamă Birotteau.

— Fiule, zise preotul, sentimentele dumitale de resemnare faţă de voinţa dumnezeiască îmi sunt de multă vreme cunoscute, dar acum trebuie să le pui în aplicare: ţine ochii

îndreptaţi mereu spre cruce, priveşte-o neîncetat şi gândeşte-te la umilinţele pe care le-a îndurat Mântuitorul oamenilor şi cât de crude au fost patimile lui; astfel vei putea suporta umilirea pe care ţi-o trimite Domnul.

— Fratele meu, abatele, m-a şi pregătit, spuse César arătându-i scrisoarea, pe care o recitise, şi întinzându-i-o.

— Ai un frate bun, zise domnul Loraux, o soţie virtuoasă şi blândă, o fiică iubitoare, doi prieteni adevăraţi, pe unchiul dumitale şi pe dragul de Anselme, doi creditori îngăduitori, pe soţii Ragon; toate aceste inimi bune vor turna neîncetat balsam pe rănile dumitale şi te vor ajuta să-ţi porţi crucea, Făgăduieşte-mi să ai tăria unui martir şi să primeşti lovitura fără să te pierzi.

Abatele tuşi ca să-l prevină pe Pillerault, care era în salon.

— Resemnarea mea este nemărginită, zise César liniştit. A venit dezonoarea, nu trebuie să mă gândesc decât la reabilitare.

Césarine şi preotul fură surprinşi de vocea bietului parfumier şi de aerul lui. Dar nimic nu era mai natural. Toţi oamenii suportă mai uşor o nenorocire cunoscută, precizată, decât alternativele crude ale soartei, care aduce, de la o clipă la alta, fie bucurii fără margini, fie durerea extremă.

— Douăzeci şi doi de ani am visat întruna, iar acum mă trezesc cu băţul meu de ţară în mână, zise César, redevenit ţăran din Touraine.

Auzind aceste cuvinte, Pillerault îşi strânse nepotul în braţe. César zării pe soţia sa, pe Anselme şi pe Célestin. Hârtiile din mâna primului vânzător vorbeau singure. César privi liniştit acest grup, unde toate privirile erau triste, dar prietenești.

— O clipă! Spuse el, desprinzându-şi decoraţia, pe care o întinse abatelui Loraux, să mi-o daţi înapoi atunci când o voi putea purta fără să-mi fie ruşine. Célestin, adăugă el adresându-se vânzătorului, scrie demisia mea din funcţia de ajutor de primar. O să-ţi dicteze scrisoarea, domnul abate, o

datezi din ziua de 14 şi apoi o trimiţi cu Raguet la domnul de La Billardiere.

Célestin şi abatele Loraux coborâră. Timp de un sfert de oră, o tăcere adâncă domni în cabinetul lui César. Familia fu surprinsă de atâta tărie. Célestin şi abatele se întoarseră. César îşi semnă demisia. Când unchiul Pillerault îi prezentă bilanţul, bietul om nu-şi putu stăpâni un groaznic gest nervos.

— Doamne, ai milă de mine! Zise el semnând hârtia îngrozitoare şi întinzând-o lui Célestin.

— Domnule şi doamnă, spuse atunci Anselme Popinot, pe a cărui frunte înnourată trecu un fulger luminos, vă rog să-mi faceţi cinstea de a-mi acorda mâna domnişoarei Césarine.

La această frază, tuturor celor de faţă le dădură lacrimile, cu excepţia lui César, care se ridică, luă mâna lui Anselme şi îi spuse cu voce adâncă:

— Dragul meu, nu te vei căsători niciodată cu fiica unui falit.

Anselme se uită ţintă la Birotteau.

— Domnule, vă luaţi angajamentul, în prezenţa întregii dumneavoastre familii, să consimţiţi la căsătoria noastră, dacă domnişoara mă acceptă ca soţ, în ziua când veţi fi reabilitat?

Urmă un moment de tăcere, în timpul căruia toţi fură mişcaţi de sentimentele care se zugrăviră pe faţa prăpădită a parfumierului.

— Da, zise el în sfârşit.

Anselme făcu un gest gingaş pentru a lua mâna Césarinei, care i-o întinse, iar el i-o sărută.

— Şi dumneata consimţi? O întrebă el pe Césarine.

— Da, zise ea.

— Atunci fac parte în sfârşit din familie, am dreptul să mă ocup de afacerile ei, zise el cu o expresie ciudată.

Anselme ieşi repede ca să nu-şi arate bucuria care contrasta prea mult cu durerea patronului său. Nu că Anselme era chiar fericit de faliment, dar dragostea e atât

de absolută, atât de egoistă! Césarine ea însăşi simţea o emoţie care se împotrivea amarei ei tristeţi.

— Dacă tot e fierul cald, zise Pillerault la urechea Césarinei, să dăm toate loviturile.

Doamna Birotteau scoase un suspin de durere, nu de consimţire.

— Nepoate, spuse Pillerault adresându-se lui César, ce-ai de gând să faci?

— Să continui comerţul.

— Nu sunt de aceeaşi părere, zise Pillerault. Lichidează şi împarte-ţi activul la creditori, nu mai apărea pe piaţa Parisului. M-am gândit şi eu adesea că aş putea fi într-o situaţie ca a ta. (Ah! Trebuie să prevezi totul în comerţ! Negustorul care nu se gândeşte la faliment e ca un general care crede că nu va fi niciodată înfrânt; e numai pe jumătate negustor). Eu unul n-aş fi continuat pentru nimic în lume. Cum! Să roşesc tot timpul în faţa unor oameni pe care i-am păgubit, să suport privirile lor bănuitoare şi reproşurile lor tăcute. Mai degrabă ghilotina! Acolo, într-o clipă, s-a încheiat povestea. Dar să ai un cap care se reface şi să simţi că ţi-e tăiat în fiecare zi, asta-i un chin de la care m-aş fi sustras. Mulţi reiau afacerile ca şi când nu li s-ar fi întâmplat nimic! Cu atât mai bine. Înseamnă că sunt mai tari decât Claude-Joseph Pillerault. Dacă faci negustorie cu bani peşin, şi nici nu poţi altfel, lumea o să spună că ai ştiut să tragi deoparte ceva din avere; iar dacă n-ai nici un ban, nu te mai poţi reface niciodată. Adio! E mai bine, aşadar, să predai tot activul, să laşi să ţi se vândă fondul de comerţ şi să te-apuci de altceva.

— Dar de ce? Spuse César.

— Ei, zise Pillerault, caută-ţi o slujbă Ai doar atâţia protectori, pe ducele şi pe ducesa de Lenoncourt, pe doamna de Mortsauf, pe domnul de Vandenesseu scrie-le, du-te la ei, îţi vor găsi ei ceva în casa regală cu vreo mie de scuzi pe an; nevastă-ta va câştiga şi ea cam tot atât, fiică-ta poate la fel. Situaţia nu e disperată. Toţi trei laolaltă puteţi

ajunge la aproape zece mii de franci pe an. În zece ani poţi plăti o sută de mii de franci, căci nu vei lua nimic din ce veţi câştiga, femeile vor avea la mine o mie cinci sute de franci pe an de cheltuială, cât despre tine, vom vedea!

Constance, mai mult decât César, căzu pe gânduri auzind aceste cuvinte înţelepte. Pillerault se îndreptă spre Bursă, care funcţiona pe atunci într-o construcţie provizorie de scânduri, formând o sală rotundă unde intrai prin strada Feydeau. Falimentul parfumierului, negustor cu vază şi pizmuit, se şi aflase, stârnind o vâlvă generală în marele comerţ, dominat pe atunci de opinii constituţionale. Negustorii liberali văzuseră în petrecerea lui Birotteau o încălcare îndrăzneaţă a sentimentelor lor. Opoziţia voia să aibă monopolul patriotismului. Toată voia regaliştilor să-l iubească pe rege, dar iubirea de patrie era privilegiul Stângii: poporul îi aparţinea ei. Stăpânirea făcuse rău că se bucurase, prin organele sale, de un eveniment a cărui exploatare exclusivă o voiau Liberalii. Prăbuşirea unui protejat al palatului, a unui om al guvernului, a unui regalist incorigibil care, la 13 vandemiar, insultase Libertatea, luptând împotriva glorioasei Revoluţii franceze, această prăbuşire stârnea vorbăria şi jubilarea Bursei. Pillerault ţinea să cunoască, să studieze opinia generală. Într-unui din grupurile cele mai animate îi găsi pe du Tillet, pe Gobenheim-Keller, pe Nucingen, pe bătrânul Guillaume şi pe ginerele său Joseph Lebas, pe Claparon, Gigonnet, Mongenod, Camusot, Gobseck, Adolphe Keller, Palma, Chiffreville, Matifat, Grindot şi Lourdois.

— Ai văzut ce prudent trebuie să fii! Îi spuse Gobenneim lui du Tillet, puţin a lipsit ca şi cumnaţii mei să-i acorde credit lui Birotteau!

— Eu m-am pârlit cu zece mii de franci, pe care mi i-a cerut acum două săptămâni; i-am dat doar pe semnătura lui, zise du Tillet. Dar mi-a făcut pe vremuri un serviciu, nu-mi pare rău că-i pierd.

— Nepotul dumitale a făcut ca toţi ceilalţi, îi spuse Lourdois lui Pillerault, a dat petreceri! Mai înţeleg ca un pungaş să încerce să arunce praf în ochi, ca să câştige încrederea; dar e prea de tot ca un om care trecea drept floarea oamenilor cinstiţi, să recurgă la vicleniile binecunoscutului şarlatanism care ne agaţă întotdeauna.

— Ca nişte lipitori! Zise Gobseck.

— Nu trebuie să ai încredere decât în cei care locuiesc ca vai de lume, ca alde Claparon, zise Gigonnet.

— Ei pine, îi spuse mătăhălosul baron de Nucingen lui de Tillet, ai frud să-mi şoci eine vestă drimiţând la mine be Pirodo. Nu jdiu bendru ţe, spuse el întorcându-se spre Gobenheim, manufacturierul, n-a drimis Pirodo la mine să ia gingizeci de mii de vraci, gă i-aş vi tat.

— O! Nu domnule baron, spuse Joseph Lebas. Dumneata ştiai doar bine că banca îi refuzase poliţa; n-o trimiseseşi înapoi chiar dumneata a comitetul de scont? Ceea ce i se întâmplă acestui biet om, pentru care am încă toată stima, este o istorie care are unele părţi curioase. Mâna lui Pillerault o strânse pe cea a lui Joseph Lebas.

— E imposibil, într-adevăr, zise Mongenod, să-ţi explici ceea ce se întâmpla altfel decât printr-o manoperă a unor bancheri care se ascund în spatele lui Gigonnet şi vor să distrugă afacerea de la Madeleine.

— A păţit ce păţesc întotdeauna cei care ies din specialitatea lor, zise Claparon, întrerupându-l pe Mongenod. Dacă şi-ar fi văzut el însuşi de Uleiul cefalic în loc să se apuce să ne scumpească terenurile din Paris, repezindu-se la ele, ar fi pierdut cei o sută de mii de franci pe care-i avea la Roguin, dar n-ar fi dat faliment. Acum o să lucreze sub numele lui Popinot.

— Atenţie la Popinot, spuse Gigonnet.

Roguin era, după vorba acestui grup de afacerişti, nefericitul Roguin, dar parfumierul, bietul Birotteau. Cel dintâi părea scuzat prin marea lui pasiune, celălalt părea mai vinovat din cauza pretenţiilor lui. Plecând de la Bursă,

Gigonnet trecu prin strada Perrin-Gasselin, înainte de a se întoarce în strada Greneta, şi se duse la coana Madou, negustoreasa de fructe uscate.

— Ei, mămucă, îi spuse el cu cruda lui familiaritate, cum merge negoţul?

— Iavaş-iavaş, zise respectuos coana Madou, oferind cămătarului unicul său fotoliu, cu o supunere atentă, pe care n-o avusese decât pentru scumpul răposat.

Coana Madou, care dădea de pământ pe-un căruţaş îndărătnic sau prea glumeţ, care nu s-ar fi temut să pornească la asaltul Tuileries-ilor în Zece Octombrie, care lua peste picior pe cei mai buni muşterii ai ei, ea, care era în stare să vorbească fără sfială chiar cu regele în numele negustoreselor de la Hale, ea Angelique Madou, îl primea pe Gigonnet cu adânc respect. Îşi pierdea puterile în faţa lui şi se cutremura sub privirea lui hapsână. Oamenii din popor vor tremura încă multă vreme în faţa călăului, iar Gigonnet era călăul acestui comerţ. La Hale, nici o putere nu este mâi respectată ca a omului care stabileşte cât te costă banii cu împrumut. Celelalte instituţii omeneşti nu sunt nimic lângă ea. Justiţia însăşi se întruchipează în ochii Halei prin comisar, personaj cu care se poate sta de vorbă. Dar Camăta, pitită în spatele dosarelor verzi, Camăta de care te rogi cu teama în suflet, îţi taie pofta de glumă, îţi usucă gâtlejul, îţi îngenunche semeţia din privire şi face poporul temător.

— Aveţi să-mi cereţi ceva? Întrebă ea.

— O nimica toată, un fleac; pregăteşte-te să-mi plăteşti poliţele Birotteau; cetăţeanul a dat faliment, aşa că tot ce e semnat de el devine exigibil; mâine dimineaţă îţi trimit socoteala.

Pupilele coanei Madou se micşorară mai întâi ca ale pisicilor, iar apoi vărsară flăcări.

— Ah! Golanul! Ah! Ticălosul! A venit în persoană aici să-mi spună că e ajutor de primar, să-mi toarne baliverne! Care va să zică, aşa merge negoţul! Nici primarii nu se mai

ţin de cuvânt, chiar guvernul te trage pe sfoară. Lasă, că mă duc eu să-i cer banii, nu merge aşa cu mine.

— Ei, în afaceri de-astea fiecare se descurcă cum poate, dragă copilă! Zise Gigonnet ridicând piciorul, cu mişcarea bruscă a unei pisici care vrea să treacă peste un loc ud, mişcare căreia îi datora numele. Sunt vreo câţiva granguri care speră să-şi scape punga.

— Bine: bine! O să-mi scap şi eu alunele. Marie-Jeanne, dă-mi repede galenţii şi şalul de ţâr de iepure, da repede, c-acuma-ţi ard una pe obraz.

„O să fie lată-n mahala, îşi zise Gigonnet frecându-şi mâinile, Du Tillet o să fie mulţumit, iese scandal în cartier. Nu ştiu ce i-o fi făcut prăpăditul ăla de parfumier; mie mi-e milă de el, ca de un câine care-şi rupe laba. Asta nu-i bărbat, nu-i bun de afaceri.”

Coana Madou se năpusti, ca o răscoală din foburgul Saint-Antoine, pe la şapte seara, la uşa bietului Birotteau, pe care o deschise cu multă violenţă, căci mersul o înfierbântase şi mai mult.

— Nepricopsiţilor, îmi trebuie banii, să-mi daţi banii mei! Dacă nu-mi daţi banii, iau de-aici perniţe cu parfumuri, flecuşteţe de atlaz, evantaie, în fine, marfă de cei două mii de franci ai mei! Unde s-a mai văzut primar care să-i fure pe cetăţeni! Dacă nu-mi plătiţi, îl trimit la ocnă, mă duc la procurorul regal, urnesc toate judecăţile! Da nici nu ies de-aici fără gologanii mei.

Şi dădu să ridice geamul unui dulap în care erau obiecte de preţ.

— Să ştii că Mădouoaica e-n stare să ia, spuse încet Célestin celui de lângă el.

Negustoreasa auzi cuvântul, căci în momentele de paroxism simţurile slăbesc sau se ascut, după organisme; îi arse lui Célestin peste ureche cea mai straşnică palmă care-a fost vreodată trasă într-un magazin de parfumerie.

— Învaţă-te să respecţi femeile, puişorule, zise ea, şi să nu-ţi baţi joc de numele celor pe care îi furi.

— Doamnă, zise doamna Birotteau ieşind din odaia din dos, unde se afla din întâmplare soţul ei, pe care unchiul Pillerault voia să-l ia cu el şi care, ca să respecte legea, împingea până acolo umilinţa încât voia să aştepte să fie inclus; doamnă, pentru Dumnezeu, să nu se-adune trecătorii.

— Ei şi, n-au decât să intre, zise femeia, le-oi spune şi lor cum stă chestia, să râdem niţel! Păi da, marfa mea, bănişorii mei, adunaţi cu sudoarea frunţii, vă servesc să daţi baluri, ai? Păi cum? Dumneata umbli îmbrăcată ca regina Franţei, din lâna jumulită de la nişte bieţi mieluşei ca mine! Iisuse Cristoase! Pe mine m-ar arde în spate să ştiu că sunt bani de furat! Eu n-am în spinare decât păr de iepure, dar e al meu! Bandiţi de hoţi, să-mi daţi banii, sau.

Şi se repezi la o cutie frumoasă de lemn incrustat în care se aflau obiecte de toaletă foarte scumpe.

— Lăsaţi cutia, doamnă, zice César ieşind din odaie, nimic din ce este aici nu e al meu, totul aparţine creditorilor. Eu nu mai am decât persoana mea şi, dacă voiţi să puneţi stăpânire pe ea, să mă duceţi la închisoare, vă dau cuvântul meu de onoare (o lacrimă îi lunecă din ochi) că voi aştepta portărelul şi pe comisarul comercial cu agenţii săi.

Tonul şi gestul în armonie cu fapta muiară mânia coanei Madou.

— Banii mei au fost jefuiţi de un notar, iar eu nu sunt vinovat de dezastrele pe care le pricinuiesc, reluă César; dar am să vă plătesc cu încetul, chiar de-ar fi să mor muncind şi să muncesc ca salahor la Hale, luându-mi meseria de hamal.

— Ei, văd că eşti un om de ispravă, zise femeia din Hale. Să-mi iertaţi vorbele, doamnă; dar se cheamă că trebuie să mă duc să mă înec, căci Gigonnet o să mă urmărească şi n-am decât valori cu scadenţa peste zece luni ca să plătesc afurisitele astea de poliţe.

— Vino mâine dimineaţă la mine, zise Pillerault, arătându-se şi el, o să-ţi înlesnesc ceva cu cinci la sută la unul din

prietenii mei.

— Iote! Uite-l şi pe taica Pillerault! Aşa e, că-i doar unchiul dumitale, zise ea către Constance. Bine, sunteţi oameni cinstiţi, n-o să mă păgubiţi, nu-i aşa? Pe mâine, taică Brutus, îi spuse ea fostului marchitan.

César ţinu neapărat să rămână în mijlocul dărâmăturilor averii sale, spunând că astfel poate lămuri situaţia cu fiecare creditor. Cu toate rugăminţile nepoatei sale, unchiul Pillerault îi aprobă pe César şi-l îndemnă să urce iar în apartament. Şiretul bătrân alergă la domnul Haudry, îi explică situaţia lui Birotteau, obţinu o reţetă pentru un somnifer, se duse să-l comande şi se înapoie să petreacă seara la nepotul său. În înţelegere cu Césarine, îl sili pe César să bea ca şi ei. Narcoticul îl adormi pe parfumier, care se trezi, după paisprezece ore, în camera unchiului său Pillerault, din strada Bourdonnais, întemniţat de bătrân, care se culcase în salon pe un pat de chingi. Când Constance auzi pornind birja în care unchiul Pillerault îl ducea pe César, o părăsi curajul. Forţele noastre sunt adesea stimulate de nevoia de a sprijini o fiinţă mai slabă decât noi. Biata femeie plânse văzându-se singură acasă, numai cu fiica ei, ca şi când ar fi plâns moartea lui César.

— Mamă, spuse Césarine aşezându-se pe genunchii mamei ei şi alintând-o cu acele graţii de pisicuţă pe care le au femeile mai ales intre ele, mi-ai spus că, dacă privesc cu îndrăzneală situaţia, o să ai şi tu putere împotriva nenorocirii. Aşa că nu plânge, dragă mamă. Sunt gata să intru în vreun magazin şi n-am să mă mai gândesc la ce-am fost noi. Am să fiu, cum ai fost tu în tinereţe, simplă vânzătoare, şi n-ai să auzi din gura mea nici un vaiet, nici o părere de rău. Am un viitor. Nu l-ai auzit pe domnul Popinot?

— Dragul de el, n-o să fie ginerele meu.

— Oh! Mamă.

— O să fie fiul meu cu adevărat.

— Nenorocirea, spuse Césarine sărutându-şi mama, are o parte bună: ne învaţă să cunoaştem pe adevăraţii prieteni. Césarine alină până la urmă durerea bietei femei, jucând la rându-i rolul de mamă. A doua zi dimineaţă, Constance se duse ut auceie de Lenoncourt, unul din gentilomii primi ai camerei regale, şi lăsă o scrisoare prin care îi cerea o audientă la o anumită oră din aceeaşi zi. Între timp, veni la domnul de La Billardiere, îi arată situaţia în care-l punea pe César fuga notarului şi-l rugă s-o sprijine pe lângă duce şi să vorbească în locul ei, căci ea se temea că nu va şti să lămurească bine totul. Voia un post pentru Birotteau. Birotteau avea să fie casierul cel mai cinstit, dacă există grade în materie de cinste.

— Regele tocmai l-a numit pe contele de Fontaine la o direcţie generală în Ministerul Domeniilor, nu-i timp de pierdut.

La ora două, La Billardiere şi doamna César urcau scara cea mare a palatului de Lenoncourt, din strada Saint-Dominique, şi fură introduşi la gentilomul pe care regele îl prefera dintre toţi, dacă se poate spune că regele Ludovic al XVIII-lea a avut preferinţe. Primirea binevoitoare a acestui mare senior, dintre puţinii gentilomi adevăraţi pe care secolul precedent i-a lăsat moştenire acestuia, dădu speranţe doamnei Birotteau. Soţia parfumierului se vădi demnă şi simplă în durerea ei. Durerea înnobilează persoanele cele mai vulgare, căci are măreţia ei: şi, pentru a te împărtăşi de la această lumină, e de ajuns să fii sincer. Constance era o femeie lipsită de orice prefăcătorie. Acuma totul era să se vorbească cât mai repede cu regele.

În mijlocul consfătuirii, fu anunţat domnul de Vandenesse, şi ducele exclamă:

— Iată salvatorul dumneavoastră!

Doamna Birotteau nu-i era necunoscută acestui tânăr, care venise în magazinul ei o dată sau de două ori să cumpere unele lucruri de nimic, adesea tot atât de importante ca lucrurile mari. Ducele arătă care erau

intenţiile lui La Billardidre. Aflând de nenorocirea care se abătuse pe capul finului marchizei d'Uxelles, Vandenesse se duse îndată cu La Billardiere la contele de Fontaine, rugând-o pe doamna Birotteau să aştepte.

Domnul conte de Fontaine era, ca şi La Billardiere unul din bravii gentilomi din provincie, eroi aproape necunoscuţi, care au participat la mişcarea din Vendde. Îl cunoştea pe Birotteau, îl văzuse odinioară la Regina trandafirilor. Cei care-şi vărsaseră sângele pentru cauza regală se bucurau în vremea aceea de privilegii pe care regele le ţinea secrete, ca să nu-i sperie pe Liberali. Domnul de Fontaine, unul din favoriţii lui Ludovic al XVIII-lea, trecea drept un om care cunoaşte toate gândurile regelui! Contele nu numai că promise categoric un post, dar şi veni la ducele de Lenoncourt, care era tocmai de serviciu la curte, pentru a-l ruga să-i obţină un moment de audienţă chiar în seara aceea şi să ceară pentru La Billardiere o audienţă la MONSIEUR, care ţinea în mod deosebit la fostul diplomat vendeean.

Chiar în seara aceea, domnul conte de Fontaine veni de la Tuileries la doamna Birotteau ca să-i anunţe că soţul ei va fi numit oficial, după încheierea concordatului cu creditorii, într-un post cu două mii cinci sute de franci pe an, la Casa de amortizare, toate serviciile casei regale fiind în momentul acela ocupate de nobili supranumerari, faţă de care existau obligaţii.

Succesul acesta nu era decât o parte din sarcina pe care şi-o luase doamna Birotteau. Biata femeie se duse în strada Saint-Denis, la Motanul cu mingea, să-l vadă pe Joseph Lebas. Pe drum întâlni un echipaj de toată frumuseţea, în care se afla doamna Roguin, plecată, desigur, după cumpărături. Ochii ei şi ai frumoasei notărese se încrucişară. Ruşinea pe care femeia huzurind nu şi-o putu ascunde văzând femeia ruinată îi dădu curaj Constancei.

„Niciodată nu voi face lux cu banii altora”, îşi spuse ea.

Fu primită bine de Joseph Lebas şi îl rugă să găsească pentru fiica sa un loc într-o Casă de comerţ respectabilă. Joseph Lebas nu făgădui nimic; dar, după o săptămână, Césarine obţinu masă, casă şi o mie de scuzi pe an în cea mai bogată Casă de noutăţi din Paris, care deschidea un nou magazin în cartierul Italiens. Casa şi supravegherea magazinului fură încredinţate fiicei parfumierului, care avea astfel o situaţie superioară primei-vănzătoare, înlocuind pe stăpânul şi pe stăpâna casei.

Cât despre doamna César, ea se duse în aceeaşi zi la Popinot şi-i ceru să-i dea pe seama ei casa, scriptele şi menajul. Popinot înţelese că magazinul său era singurul unde soţia parfumierului putea găsi respectul ce i se cuvenea şi o situaţie care să n-o pună în stare de inferioritate. Inimosul tânăr îi dădu trei mii de franci pe an, hrană şi propria lui locuinţă anume aranjată, luând pentru el mansarda unui vânzător. Astfel, frumoasa parfumieră, după ce se bucurase timp de o lună de luxul apartamentului ei, trebui să locuiască în camera groaznică ce dădea spre curtea întunecoasă şi umedă şi în care Gaudissard, Anselme şi Finot inauguraseră Uleiul cefalic.

Când Molineux, numit agent de către tribunalul de comerţ, veni să ia în primire activul lui César Birotteau, Constance, ajutată de Célestin, verifică împreună cu el inventarul. Apoi, mama şi fiica porniră pe jos, simplu îmbrăcate, şi se duseră la unchiul lor Pillerault fără a mai întoarce capul, deşi locuiseră în casa aceea o treime din viaţa lor. Merseră tăcute spre strada Bourdonnais, unde luară masa cu César prima oară de la despărţire. A fost o masă tristă. Fiecare avusese timp să-şi adune gândurile, să-şi măsoare întinderea sarcinilor şi să-şi sondeze curajul. Erau toţi trei ca nişte marinari gata să lupte cu furtuna, fără a-şi ascunde primejdia. Birotteau recăpătă curaj auzind cu câtă atenţie se ocupaseră de el persoane influente, care-i găsiseră ceva de lucru; dar lăcrimă când află ce avea să facă fiica sa. Apoi

întinse mână soţiei lui, văzând curajul cu care reîncepea ea să lucreze.

Unchiul Pillerault avu, pentru ultima dată în viaţa lui, ochii plini de lacrimi la priveliştea mişcătoare a acestor trei fiinţe unite, contopite într-o îmbrăţişare strânsă, când cel mai slab din toţi trei şi cel mai abătut, Birotteau, ridică mâna, spunând:

— Să sperăm!

— Pentru a face economie, spuse unchiul, vei locui cu mine; rămâi în camera mea şi vom împărţi pâinea. De multă vreme mă plictisesc singur, îl vei înlocui pe bietul copil pe care l-am pierdut. De aici n-ai decât câţiva paşi de făcut până în strada Oratoire la Casa de amortizare.

— Dumnezeule bun, exclamă Birotteau, în toiul furtunii o stea mă călăuzeşte.

Cel ce se află în nenorocire pune capăt nenorocirii resemnându-se. Prăbuşirea lui Birotteau era acum fapt împlinit. Birotteau o accepta şi astfel redevenea puternic.

După ce şi-a depus bilanţul, un negustor n-ar mai trebui să se ocupe de altceva decât de a găsi o oază în Franţa sau în străinătate unde să trăiască fără să mai facă nimic, ca un copil ce e; căci Legea îl declară minor şi incapabil de orice act legal, civil şi cetăţenesc. Dar nu e aşa. Ca să reapară, are nevoie de un permis, pe care niciodată vreun jude-comisar sau vreun creditor nu l-au refuzat, căci, dacă falitul e întâlnit fără acest exeat, e băgat în închisoare, pe când dacă îl are, se plimbă ca un sol prin tabăra duşmană, nu din curiozitate, ci pentru a dejuca relele intenţii ale legii privitoare la faliţi. Efectul oricărei legi care se referă la averea particulară este de a dezvolta la maximum potlogăriile. Intenţia faliţilor, ca a tuturor celor loviţi în interesele lor de o lege oarecare, este de a anula legea întrucât îi priveşte. Situaţia de moarte civilă, în care falitul stă închistat ca o crisalidă, durează cam trei luni, timpul necesar pentru formalităţile care duc la adunarea unde se semnează intre creditori şi debitori un tratat de pace, o

tranzacţie numită concordat. Acest cuvânt arată limpede că, după furtuna stârnită între interese care se opun în mod violent, domneşte concordia.

Odată depus bilanţul, tribunalul de comerţ numeşte deîndată un jude-comisar, care veghează asupra intereselor grupului de creditori necunoscuţi, dar trebuie să-l ocrotească şi pe falit împotriva acţiunilor vexatorii ale creditorilor iritaţi: rol dublu, care ar fi foarte frumos dacă judecătorii-comisari ar avea timp să-l joace. Judele-comisar investeşte pe un agent cu dreptul de a lua în primire capitalul, valorile, mărfurile, verificând activul indicat în bilanţ; în fine, Grefa stabileşte convocarea tuturor creditorilor, care se face prin trâmbiţa anunţurilor în ziare. Creditorii, falşi sau adevăraţi, sunt obligaţi să dea fuga şi să se adune pentru a numi sindicii provizorii care iau locul agentului, se substituie falitului, devin adică prin ficţiunea legii falitul însuşi, şi pot să lichideze, să vândă, să cadă la înţelegere în toate privinţele, în sfârşit, să topească toată averea în favoarea creditorilor, dacă falitul nu se opune. Cea mai mare parte a falimentelor pariziene se opresc la sindicii provizorii, şi iată de ce.

Numirea unuia sau mai multor sindici definitivi este una din acţiunile cele mai pătimaşe la care se pot deda nişte creditori însetaţi de răzbunare, traşi pe sfoară, batjocoriţi, sâcâiţi, îmbrobodiţi, jumuliţi, jefuiţi şi înşelaţi. Deşi, în general, creditorii sunt înşelaţi, jefuiţi, jumuliţi, îmbrobodiţi, slăbiţi, batjocoriţi şi traşi pe sfoară, nu există totuşi la Paris patimă comercială care să ţină nouăzeci de zile. În lumea afacerilor, doar efectele comerciale pot aştepta, însetate de achitare, până la trei luni. După nouăzeci de zile, toţi creditorii, sleiţi de oboseala marşurilor şi contra marşurilor pe care le cere un faliment, aţipesc lângă soţioarele lor.

Asta îi poate ajuta pe străini să înţeleagă cât de definitiv e provizoratul în Franţa: dintr-o mie de sindici provizorii, abia dacă ajung cinci definitivi. Motivul acestei capitulări a urilor stârnite de faliment va putea fi înţeles, dar devine necesar

să explicăm celor ce n-au fericirea să fie negustori cum se desfăşoară drama unui faliment, ca să înţeleagă în ce fel constituie el la Paris una din cele mai monstruoase farse legale şi cum falimentul lui César avea să fie o enormă excepţie.

Această frumoasă dramă comercială are trei acte distincte: actul agentului, actul sindicilor, actul concordatului. Ca toate piesele de teatru, ea înseamnă un spectacol dublu: punerea în scenă pentru public şi sforile ascunse; reprezentaţia văzută din sală şi reprezentaţia văzută din culise, în culise sunt falitul şi apărătorul său, avocatul negustorilor, sindicii şi agentul, în fine, judele-comisar. Nimeni din afara Parisului nu ştie, şi toţi cei ce trăiesc la Paris ştiu că un judecător de la tribunalul de comerţ este magistratul cel mai ciudat pe care şi-a permis vreo Societate să-l creeze. Căci acest judecător se poate teme oricând să nu i se aplice lui însuşi propria judecată. S-a văzut la Paris un preşedinte al tribunalului de comerţ nevoit să-şi depună bilanţul. În loc să fie un negustor bătrân retras din afaceri şi pentru care această magistratură să reprezinte plata unei vieţi curate, acest judecător e un comerciant supraîncărcat de afaceri enorme, în fruntea unei întreprinderi imense. Condiţia sine qua non a alegerii acestui judecător, care are de judecat avalanşele de procese comerciale ale capitalei, este ca el însuşi să aibă multe greutăţi în conducerea propriilor sale afaceri. Acest tribunal de comerţ, în loc să fie instituit ca o treaptă utilă de trecere a negustorimii spre sferele aristocratice, trecere care să nu-l facă ridicol pe negustor, se compune din comercianţi în funcţiune, care pot avea de suferit de pe urma sentinţelor lor când se întâlnesc cu partea nemulţumită, aşa cum s-a întâlnit Birotteau cu du Tillet. 1

Judele-comisar este deci în mod fatal un personaj în faţa căruia se vorbeşte mult, care ascultă gândindu-se la afacerile sale, iar în privinţa cauzei discutate se bizuie pe sindici şi pe avocatul falitului, afară doar de unele cazuri

deosebite şi ciudate, în care furturile se prezintă în împrejurări curioase şi care-l conving că creditorii sau debitorul sunt oameni abili. Acest personaj, situai în dramă ca un bust regal într-o sală de audienţă, poate fi văzut dimineaţa, intre cinci şi şapte, la şantierul lui dacă e negustor de lemne; în prăvălia lui dacă e, ca Birotteau odinioară, parfumier, sau seara la sfârşitul cinei, dar întotdeauna teribil de grăbit. Astfel, acest personaj e de obicei mut. Dar ce-i al Legii e al Legii: făcută la repezeală, legislaţia asupra acestei materii leagă mâinile judecătorului-comisar, aşa încât, în multe împrejurări, el consfinţeşte fraudele fără să le poată împiedica, după cum veţi vedea.

Agentul poate deveni omul debitorului în loc să fie omul creditorilor. Fiecare speră să-şi mărească partea fiind avantajat de falit, despre care se presupune întotdeauna că are comori ascunse. Agentul poate fi folosit de ambele părţi, fie pentru a nu turna gaz peste afacerile falitului, fie pentru a ciupi câte ceva în interesul creditorilor influenţi: el împacă deci şi capra, şi varza. Deseori, un agent dibaci poate să anuleze hotărârea răscumpărând creanţele şi pupându-l pe picioare pe negustor, care sare atunci din nou în sus ca o minge elastică. Agentul trage la ieslea cea mai plină de nutreţ, fie apărându-i pe creditorii cei mai puternici şi persecutându-l pe debitor, fie iertându-i pe creditori în interesul negustorului, latã de ce actul în care apare agentul este actul decisiv. Omul acesta şi avocatul falitului au în piesă rolurile de mâna a doua cele mai importante şi nu le joacă, niciunul, nici celălalt, decât când sunt siguri de onorarii. La o medie de o mie de falimente, agentul este în nouă sute cincizeci de cazuri omul falitului. La epoca în care s-a petrecut aceasta istorie, aproape toţi avocaţii faliţilor veneau la judele-comisar şi îi prezentau pe cineva pentru a fi numit agent, un om al lor, care să cunoască afacerile negustorului şi să poată împăca interesele grupului cu cele ale onorabilului lovit de

nenorocire! De câţiva ani, Judecătorii abili cer să îi se indice agentul dorit, ca să nu-l accepte şi să încerce a numi pe unul cât de cât cinstit.

În cursul acestui act se prezintă creditorii, falşi sau reali, pentru a desemna pe sindicii provizorii, care sunt, de fapt, cum s-a spus, definitivi. În această adunare electorală au drept de vot atât cei cărora îi se datorează doi franci jumate, ca şi creditorii de cincizeci de mii de franci: voturile se numără, nu se cântăresc. Această adunare, în care se află alegători falşi strecuraţi de falit – şi aceştia sunt singurii care nu lipsesc niciodată de la alegeri – propune drept candidaţi pe creditorii dintre care judecătorul-comisar, preşedinte fără putere, are obligaţia să aleagă sindicii. Astfel, judecătorul-comisar primeşte aproape întotdeauna din mâna falitului sindicii care-i convin acestuia: alt abuz care face din această catastrofă una din comediile cele mai burleşti pe care le ocroteşte Justiţia. Onorabilul lovit de nenorocire devine astfel stăpân pe situaţie şi legalizează furtul pe care l-a pus la cale. În general, aceste matrapazlâcuri nu se referă la micul comerţ din Paris. Când un prăvăliaş ajunge să-şi depună bilanţul, înseamnă că bietul om a vândut până şi şalul nevestei, că şi-a amanetat argintăria, că a încercat să scoată bani din piatră seacă şi că s-a prăbuşit cu mâinile goale, ruinat, nemaiavând cu ce să plătească nici măcar avocatul, care în consecinţă nu-i dă nici o atenţie.

După Lege, concordatul care acordă negustorului o reducere a datoriei şi-i permite să-şi reia afacerile trebuie să fie votat de o majoritate în bani şi în persoane. Operaţia aceasta necesită o diplomaţie abilă din partea falitului, a sindicilor şi a avocatului său, ei trebuind să se strecoare printre interese contrare, care se încrucişează şi se ciocnesc. Manevra obişnuită, vulgară, constă în a oferi părţii creditorilor, care formează majoritatea cerută de lege, prime poliţe plătite de debitor peste cotele admise prin concordat. Împotriva acestei fraude imense nu se

poate face nimic: cele treizeci de tribunale de comerţ care s-au succedat unele după altele o cunosc pentru că au practicat-o. Lămurite de o lungă experienţă, de s-au hotărât în ultimul timp să anuleze poliţele frauduloase; şi cum faliţii au interes să se plângă de această extorcare, judecătorii speră sa moralizeze astfel falimentul; dar vor ajunge să-l facă şi mai imoral; creditorii vor inventa acţiuni şi mai tâlhăreşti, pe care judecătorii le vor condamna ca judecători şi de care vor profita ca negustori.

O altă manevră foarte întrebuinţată, căreia i se datorează expresia de creditor serios şi legitim, constă în a crea creditori aşa cum du Tillet crease o bancă şi a introduce o anumită cantitate de Claparoni sub pielea cărora se ascunde falitul, care, din acel moment, scade cota creditorilor adevăraţi şi-şi creează astfel resurse pentru viitor, asigurându-şi în acelaşi timp numărul de voturi şi de sume necesare pentru obţinerea concordatului. Creditorii glumeţi şi nelegitimi sunt un fel de alegători falşi introduşi în colegiul electoral. Ce poate face creditorul serios şi legitim împotriva creditorilor glumeţi şi nelegitimi? Să scape de ei, atacându-i! Bine. Dar ca să-l alunge pe intrus, creditorul serios şi legitim trebuie să-şi neglijeze afacerile, să se adreseze unui avocat comercial, care avocat, neavând cine ştie ce de câştigat cu asta, preferă să dirijeze falimente şi lasă mai încet asemenea procesuţ. Ca să-l demaşti pe creditorul glumeţ trebuie să intri în labirintul operaţiilor comerciale, să cercetezi lucrurile cu mulţi ani în urmă, sa scotoceşti scriptele, să obţii aprobare judecătorească pentru aducerea lor de către falsul creditor, să descoperi latura neverosimilă a ficţiunii, s-o demonstrezi în faţă judecătorilor tribunalului, să faci proces, să umbli, să alergi, să interesezi multe inimi reci; şi să faci această meserie de Don Quijote faţă de fiecare creditor nelegitim şi glumeţ, care, dacă i se dovedeşte până la urnă gluma, se retrage salutându-i pe judecători şi spunând: „Mă iertaţi, dar vă înşelaţi; eu sunt foarte serios”. Toate acestea fără a

prejudicia cu nimic drepturile falitului, care poate să-l cheme pe Don Quijote în faţa Curţii regale de apel. În timpul acesta, afacerile lui Don Quijote merg prost şi el riscă să ajungă la depunerea bilanţului.

Morala: debitorul îşi numeşte el sindicii, îşi verifică el creanţele şi-şi aranjează el concordatul.

Cunoscând aceste date, vă puteţi uşor închipui cum cele două sisteme dezvoltă toate intrigile şi matrapazlâcurile lui Sganarelle, toate şmecheriile lui Frontin, toate minciunile lui Mascarille şi toţi sacii goi ai lui Scapin. Nu există faliment în care să nu se iveaască dintr-astea, şi încă atât de multe încât autorului care ar vrea să le descrie i s-ar putea furniza material cât pentru cele paisprezece volume ale romanului Clarissa Harlowe. Un singur exemplu e de ajuns. Ilustrul Gobseck, maestrul unora ca Palma, Gigonnet, Werbrust, Keller şi Nucingen, aflându-se amestecat într-un faliment în cursul căruia avea de gând să-l scuture tare pe un negustor care reuşise să-l tragă pe sfoară, primi, sub formă de poliţe cu scadenţa după concordat, suma de adăugat dividendelor pentru a i se completa plata integrală a creanţei. Avizul lui Gobseck fu hotărâtor pentru a se accepta un concordat care acorda şaptezeci şi duci la sută reducere falitului. Aşadar, creditorii erau păcăliţi în favoarea lui Gobseck. Dar negustorul semnase poliţele frauduloase fiind în stare de faliment, aşa că putu aplica şi acestor poliţe reducerea de şaptezeci şi cinci la sută. Gobseck, marele Gobseck, încasă deci numai cincizeci la sută din creanţă. După asta îşi scotea pălăria ironic în faţa debitorului său, de câte ori îl întâlnea.

Toate operaţiile făcute cu un falit în cele zece zile dinaintea falimentului puţind fi contestate, unii oameni prevăzători au grijă să înceapă tratative cu un oarecare număr de creditori, al căror interes este, ca şi cei al falitului, să ajungă la un concordat rapid. Creditorii mai ageri se duc la creditorii mai nerozi sau mai ocupaţi, le zugrăvesc falimentul în culori sumbre şi cumpără de la ei

creanţele cu jumătate din preţul pe care-l vor avea la picioare; reintră astfel în posesiunea banilor lor prin cotele propriilor creanţe şi prin jumătatea, treimea sau sfertul pe care-l câştigă la creanţele cumpărate.

Falimentul înseamnă închiderea mai mult sau mai puţin ermetică a unei case în care jaful a lăsat totuşi câţiva saci de bani. Fericit negustorul care se strecoară pe fereastră, prin acoperiş, prin pivniţă, prin orice gaură, la un sac şi-şi măreşte astfel partea în această debandadă, în care se strigă ca la Berezina: să scape cine poate! Totul este ilegal şi legal, fals şi adevărat, cinstit şi necinstit. Eşti admirat dacă ştii să te acoperi. A te acoperi înseamnă a pune mâna pe unele valori în detrimentul celorlalţi creditori. Au iscat mare vâlvă în Franţa dezbaterile unui faliment imens dintr-un oraş reşedinţă de tribunal regal, unde magistraţi, având conturi curente la faliţi, şi-au făcut nişte mantale de cauciuc atât de grele, încât mantia justiţiei a ieşit găurită. A fost nevoie, atât de legitimă era suspiciunea, să se transfere judecarea falimentului la o altă Curte. În locul unde izbucnise bancruta nu te puteai bizui pe nici un jude-comisar, pe nici un agent, pe nici o curte suverană.

Această groaznică harababură comercială e aşa de mult preţuită la Paris, încât orice negustor, cât de redusă i-ar fi negustoria, afară de cazul când e interesat în faliment cu o sumă capitală, acceptă falimentul ca pe o calamitate pentru care nu e asigurat, trece paguba la câştiguri şi pierderi nu face prostia să-şi irosească timpul; îşi vede mai departe de afaceri. Cât despre micul negustor, hărţuit de grija sfârşitului de lună, preocupat să nu rămână de căruţă, pe el îl înspăimântă gândul începerii unui proces foarte lung şi costisitor; nu are ambiţia să se lămurească, îl imită pe marele negustor şi-şi pleacă grumazul constatând pierderea.

Marii negustori nu-şi mai depun bilanţul, lichidează prin bună înţelegere: creditorii dau chitanţă, luând ce îi se oferă. Astfel se evită dezonoarea, amânările de judecată, onorările

avocaţilor, deprecierea mărfurilor. Fiecare e convins că prin faliment s-ar obţine mai puţin decât prin lichidare. La Paris se văd mai multe lichidări decât falimente.

Actul sindicilor are rostul de a dovedi că orice sindic este incoruptibil, că nu există nici o cârdăşie între ei şi falit. Dar spectatorii, care au fost mai mult sau mai puţin sindici, ştiu prea bine că orice sindic este un creditor acoperit. El ascultă, crede ce-i convine şi ajunge la ziua concordatului după trei luni de verificare a creanţelor pasive şi a creanţelor active. Sindicii provizorii prezintă atunci adunării un mic raport care sună cam aşa: „Domnilor, ni se datora la toţi în bloc un milion. Noi l-am desfăcut în bucăţele pe omul nostru ca pe o corabie scufundată. Din cuie, fiare, lemnărie, alămuri am scos trei sute de mii de franci. Avem deci treizeci la sută din creanţele noastre. Bucuroşi de a fi strâns această sumă când debitorul nostru putea să nu ne lase decât o sută de mii de franci, îl declarăm un Aristide, votăm pentru el prime de încurajare şi cununi şi propunem, să-i lăsăm activul, acordându-i zece sau doisprezece ani ca să ne plătească cincizeci la sută, cât binevoieşte să ne promită. Acesta-i concordatul, treceţi la birou şi semnaţi-l”

După un asemenea discurs, fericiţii negustori se felicită şi se îmbrăţişează. Când concordatul e omologat, falitul iar negustor ca înainte; i se dă înapoi activul şi-şi reîncepe afacerile, fără a-şi pierde dreptul de a da faliment şi faţă de cotele făgăduite, un fel de faliment la faliment, care apare adesea ca un copil născut de o mamă la nouă luni de la nunta fiicei sale.

Dacă concordatul nu reuşeşte, atunci creditorii numesc sindici definitivi şi iau măsuri extraordinare, asociindu-se pentru a exploata bunurile şi magazinul debitorului, sechestrând tot ce i-ar reveni în viitor, moştenirea tatălui său, a mamei, a mătuşii etc. Această măsură riguroasă se execută printr-un contract de uniune.

Există, aşadar, două feluri de falimente: falimentul negustorului care vrea să se apuce din nou de afaceri şi falimentul negustorului care, o dată căzut în apă, se lasă să cadă la fund. Pillerault cunoştea bine această diferenţă. După părerea lui, ca şi a lui Ragon, era tot atât de greu să ieşi curat din primul ca şi să ieşi bogat din al doilea. După ce dădu sfatul să se predea totul, se duse la cel mai cinstit avocat de pe piaţă ca să-l pună să execute predarea, lichidând falimentul şi punând valorile la dispariţia creditorilor. Legea cere ca, pe toată durata acestei drame, creditorii să servească o pensie alimentară falitului şi familiei sale. Pillerault făcu cunoscut judelui-comisar că va avea el grijă de întreţinerea nepoatei şi a nepotului său.

Totul fusese aranjat de du Tillet în aşa fel ca falimentul să devină o tortură de fiecare clipă pentru fostul lui patron. Iată cum. Timpul e atât de preţios la Paris, încât de obicei, în falimente, din cei doi sindici numai unul se ocupă cu afacerile. Celălalt e de formă: îşi dă aprobarea, aşa cum face al doilea notar în actele de notariat. Sindicul activ lasă destul de des totul pe spinarea avocatului. În felul acesta, la Paris, falimentele de primul fel merg atât de repede, încât, la termenul cerut de lege, totul e încheiat, parafat, servit, aranjat! În o sută de zile, judele-comisar poate rosti fraza fioroasă a unui ministru: „Ordinea domneşte la Varşovia”.

Du Tillet dorea moartea comercială a parfumierului. De aceea, numele sindicilor, numiţi prin influenţa lui du Tillet, fu semnificativ pentru Pillerault. Domnul Bidault, zis Gigonnet, creditorul principal, n-avea a se ocupa de nimic. Molineux, bătrânelul cârcotaş care nu voia să piardă nimic, avea să se ocupe de tot. Du Tillet aruncase acestui mic şacal nobilul cadavru comercial ca să-l înghită sfâşiindu-l.

După adunarea în care creditorii numiseră sindicatul, Molineux cel mărunţel se întoarse acasă onorat, zicea el, de sufragiile concetăţenilor săi, bucuros de a-l avea pe Birotteau de muştruluit, aşa cum e bucuros un copil când are de chinuit o insectă. Proprietarul, nedezlipit de lege, îl

rugă pe du Tillet să-l ajute cu cunoştinţele sale şi cumpără Codul comerţului. Din fericire, Joseph Lebas, prevenit de Pillerault, obţinuse de la început de la preşedinte să dea sarcina de jude-comisar unui om chibzuit şi binevoitor. Gobenheim-Keller, la care se aştepta du Tillet, se văzu înlocuit de domnul Camusot, judecător supleant, negustor bogat de mătăsuri şi liberal, proprietar al casei unde locuia Pillerault şi om cunoscut ca onorabil.

Una din scenele cele mai groaznice din viaţa lui César fu convorbirea sa obligatorie cu Molineux cel mărunţel, cu fiinţa pe care o considera atât de nulă şi care, printr-o ficţiune a legii, devenise César Birotteau. Trebui să se ducă, însoţit de unchiul său, la Curtea batavă, să urce cele şase etaje şi să intre din nou în apartamentul oribil al acestui bătrân, devenit tutorele său, aproape judecătorul său, reprezentantul grupului de creditori.

— Ce ai? Îl întrebă Pillerault pe César auzind o exclamaţie.

— Ah, unchiule, dumneata nu ştii ce fel de om e Molineux ăsta?

— Îl văd din când în când, de cincisprezece ani, la cafeneaua David, unde joacă domino seara; de asta am şi ţinut să te însoţesc.

Domnul Molineux fu extrem de politicos faţă de Pillerault şi plin de condescendenţă dispreţuitoare faţă de falitul său. Bătrânelul se gândise cum să se poarte, studiase toate nuanţele atitudinii sale, îşi pregătise ideile.

— Ce informaţii doreşti? Zise Pillerault. Nu există nici o contestaţie referitoare la creanţe.

— Oh, zise Molineux cel mărunţel, creanţele sunt în regulă, totul e verificat. Creditorii sunt serioşi şi legitimi! Dar legea, domnule, legea! Cheltuielile falitului sunt disproporţionate faţă de averea sa. Fie că balul.

— La care ai asistat şi dumneata, zise Pillerault întrerupându-l.

— A costat aproape şaizeci de mii de franci, fie că această sumă a fost cheltuită cu ocazia balului, în tot cazul activul

falitului nu se ridica atunci la mai mult de o sută şi câteva mii de franci. Este cazul să-l deferim pe falit judecătorului extraordinar, sub inculpare de bancrută simplă.

— Asta-i părerea dumitale? Zise Pillerault văzând cât îl mâhnise acest cuvânt pe Birotteau.

— Domnule, fac o deosebire: numitul Birotteau era ofiţer municipal.

— Îmi închipui că nu ne-ai chemat ca să ne spui că vom fi daţi pe seama poliţiei corecţionale? Zise Pilleraut. Toată cafeneaua David ar râde astă-seară de purtarea dumitale.

Părerea cafenelei David păru a-l speria mult pe bătrânel, care-l privi cam zăpăcit pe Pillerault. Sindicul credea că o să stea de vorbă singur cu Birotteau, şi avea de gând să facă pe arbitrul suveran, pe Jupiter. Se pregătea să-l înspăimânte pe César prin fulgerătorul rechizitoriu întocmit, să-i învârtească deasupra capului securea corecţională, să jubileze de spaima şi de panica lui, iar apoi să se îmblânzească lăsându-se mişcat şi să facă din victima sa un suflet recunoscător pe veci. Dar, în loc să dea de insectă, dădea de bătrânul sfinx comercial.

— Domnule, îi spuse el, nu-i nimic de râs.

— Ba să mă ierţi, răspunse Pillerault. Dumneata tratezi cam larg cu domnul Claparon; neglijezi interesele grupului, ca să se ia hotărârea să fie privilegiată creanţa dumitale. Dar eu pot, fiind creditor, să intervin. Îl am pe judecătorul-comisar.

— Domnule, spuse Molineux, eu sunt incoruptibil.

— Ştiu.

— Zise Pillerault; numai că ai vrut, cum s-ar zice, să ieşi fără pagubă. Eşti ager, ai lucrat aici ca şi cu chiriaşul dumitale.

— Oh, domnule, zise sindicul redevenind proprietar, aşa cum pisica metamorfozată în femeie aleargă după un şoarece, procesul meu din strada Montorguell nu s-a judecat încă. A intervenit ceea ce se cheamă un incident. Chiriaşul e chiriaş principal. Acest intrigant pretinde astăzi

că, deoarece a plătit pe un an înainte şi deoarece nu mai are decât un an de.

Aici Pillerault îi aruncă o privire lui César ca să-l facă foarte atent.

— Şi că, deoarece a plătit pe un an, are dreptul să scoată mobila. Acum alt proces. Căci, într-adevăr, eu trebuie să am garanţii până la plata totală, fiindcă s-ar putea să-mi datoreze bani pentru reparaţii.

— Dar, zise Pillerault, legea nu-ţi asigură garanţie asupra mobilelor decât pentru chirii.

— Şi pentru accesorii! Zise Molineux atins în măruntaie. Articolul Codului este interpretat prin hotărârile pronunţate în materie; ar trebui totuşi o rectificare legislativă. În acest moment elaborez un memoriu pentru Eminenţa-sa ministrul de justiţie asupra acestei lacune a legislaţiei. Ar fi de datoria guvernului să se ocupe de interesele proprietăţii. Aici e totul pentru stat, noi suntem temelia impozitului.

— Dumneata eşti în stare să lămureşti guvernul, zise Pillerault; dar cum putem noi să te lămurim pe dumneata în privinţa afacerilor noastre?

— Vreau să ştiu, spuse Molineux cu o autoritate emfatică, dacă domnul Birotteau a primit oarecare sume de la domnul Popinot.

— Nu, domnule, zise Birotteau.

Urmă o discuţie asupra părţii lui Birotteau în întreprinderea Popinot, din care rezultă că Popinot avea dreptul să fie plătit integral pentru avansurile făcute, fără a intra în faliment cu jumătatea cheltuielilor de instalare datorate de Birotteau. Manevrat de Pillerault, sindicul Molineux reveni pe nesimţite la forme blânde, care dovedeau de de mult ţinea el la părerea obişnuinţelor cafenelei David. Până la urmă, îl consolă pe Birotteau şi-l pofti, împreună cu Pillerault, la cina lui modestă. Dacă fostul parfumier ar fi venit singur, l-ar fi iritat poate pe Molineux, şi lucrurile s-ar fi înveninat, şi în această împrejurare, ca şi

în vreo câteva altele, bătrânul Pillerault a fost un înger păzitor.

Există o tortură groaznică pe care legea comercială o impune faliţilor: ei trebuie să se prezinte în persoană, încadraţi de sindicii lor provizorii şi de judecătorul-comisar, la adunarea în care creditorii le hotărăsc soarta. Pentru un om încrezut, ca şi pentru negustorul care urmăreşte o revanşă, această tristă ceremonie nu e prea de temut; dar pentru un om ca César Birotteau, această scenă reprezintă un chin care nu se poate asemăna decât cu ultima zi a unui condamnat la moarte. Pillerault făcu totul ca să facă suportabilă pentru nepotul său această zi groaznică.

Iată care au fost operaţiile lui Molineux, aprobate de falit. Procesul în legătură cu terenurile situate în strada Faubourg-du-Temple fu câştigat la Curtea de apel regală. Sindicii hotărâră să vândă proprietăţile, şi César nu se opuse. Du Tillet, informat de intenţiile guvernului referitoare la un canal care trebuia să lege localitatea Saint-Denis cu Sena superioară, trecând prin foburgul Temple, cumpără terenurile lui Birotteau pentru suma de şaptezeci de mii de franci. Drepturile lui César în afacerea terenurilor de la Madeleine fură cedate domnului Claparon, cu condiţia ca acesta, de partea lui, să renunţe la orice pretenţie privitoare la jumătatea datorată de Birotteau pentru cheltuielile de efectuare şi de înregistrare a contractelor şi cu obligaţia de a plăti preţul terenurilor prin încasarea, de la masa falimentului a cotei care revenea vânzătorilor. Partea parfumierului în întreprinderea Popinot şi compania fu vândută sus-zisului Popinot pentru suma de patruzeci şi opt de mii de franci. Fondul de comerţ al Reginei trandafirilor fu cumpărat de Célestin Crevel cu cincizeci şi şapte de mii de franci, cu drept asupra contractului, cu mobila, cu proprietatea Cremei sultanelor şi a Apei carminative şi cu închirierea pe doisprezece ani a fabricii, ale cărei instalaţii îi fură de asemenea vândute. Activul lichid se ridică la o sută nouăzeci şi cinci de mii de

franci, la care sindicii adăugară şaptezeci şi cinci de mii de franci proveniţi din drepturile lui Birotteau în lichidarea nefericitului Roguin. Astfel totalul atinse două sute cincizeci şi cinci de mii de franci. Pasivul fiind de patru sute patruzeci, asta însemna pentru creditor mai mult decât cincizeci la sută.

Falimentul este ca o operaţie chimică, din care negustorul dibaci încearcă să iasă corp gras. Birotteau, distilat în întregime în alambic, dădea un rezultat care îl înfurie pe du Tillet. Du Tillet conta pe un faliment necinstit şi dădea de un faliment virtuos. Nepăsându-i prea mult de câştig, căci obţinea terenurile de la Madeleine fără să-l coste un ban, el ar fi dorit să-l vadă pe bietul detailist dezonorat, dispreţuit, terfelit. Iar creditorii aveau fără îndoială să-l poarte în triumf pe parfumier la adunarea generală.

Pe măsura ce lui Birotteau îi revenea curajul, unchiul său, ca un medic înţelept, grada dozele iniţierii lui în operaţiile falimentului. Aceste măsuri violente erau tot atâtea lovituri. Un negustor nu află fără durere că lucrurile care reprezintă pentru el atâţia bani şi atâta grijă sunt depreciate. Veştile pe care i le dădea unchiul său îl încremeneau.

— Cincizeci şi şapte de mii de franci Regina trandafirilor! Dar magazinul a costat zece mii de franci; dar apartamentul costă patruzeci de mii de franci; dar zestrea fabricii, uneltele, formele, cazanele au costat treizeci de mii de franci; dar, socotind chiar o remiză de cincizeci la sută, am în prăvălie marfa de zece mii de franci; dar Crema şi Apa constituie o proprietate care face cât o fermă!

Aceste tânguieli ale bietului César ruinat nu-l înspăimântau pe Pillerault. Fostul negustor le asculta aşa cum primeşte un cal, care aşteaptă la poartă, o răpăială de ploaie. Era însă speriat de tăcerea posomorâtă a parfumierului când venea vorba de adunare. Cine înţelege vanităţile şi slăbiciunile omului din orice sferă socială îşi dă seama ce tortură groaznică însemna pentru bietul om să

revină ca falit în Palatul de justiţie comercial unde intrase ca judecător, să primească ocări acolo unde i se mulţumise de atâtea ori pentru serviciile aduse, el, Birotteau, ale cărui păreri neînduplecate în privinţa faliţilor erau cunoscute de toată negustorimea pariziană; el, care spusese: „Mai eşti încă om cinstit când îţi depui bilanţul, dar ieşi pungaş dintr-o adunare de creditori!” Unchiul său alese momentele cele mai potrivite pentru a-l familiariza cu ideea de a se prezenta în faţa creditorilor adunaţi, după cum cere legea. Această obligaţie era ucigătoare pentru Birotteau. Resemnarea lui tăcută îl impresiona adânc pe Pillerault, care-l auzea deseori, noaptea, prin perete, exclamând;

— Nu se poate! Nu se poate! Mai bine mor.

Pillerault, acest om atât de puternic prin simplitatea vieţii sale, înţelegea slăbiciunea. Hotărî să-l cruţe pe Birotteau de emoţiile care-l puteau distruge în scena groaznică a prezentării sale în faţa creditorilor, scenă imposibil de evitat! Legea e, în această privinţă, precisă şi categorică. Negustorul care refuză să se prezinte e pasibil, pentru acest singur fapt, de poliţia corecţională, sub inculpare de bancrută simplă. Dar, dacă Legea îl sileşte pe falit să se prezinte, ea n-are puterea de a-l aduce pe creditor. O adunare de creditori nu e o ceremonie importantă decât în cazuri anumite; de exemplu, dacă urmează să fie deposedat un pungaş şi să se facă un contract de uniune, dacă e neînţelegere intre creditorii favorizaţi şi creditorii păgubiţi, dacă concordatul este ultra hoţesc, iar falitul are nevoie de o majoritate îndoielnică. Dar în cazul unui faliment unde totul este realizat, ca şi în cazul unui faliment unde pungaşul a aranjat totul dinainte, adunarea nu-i decât o formalitate.

Pillerault se duse la fiecare creditor în parte să-l roage a semna o procură pentru avocatul său. Toţi creditorii, în afară de du Tillet, îl compătimeau sincer pe César după ce-l nimiciseră. Toţi ştiau cum se comportă parfumierul, cât de corecte îi erau registrele, cât de clare îi erau afacerile. Erau

toţi mulţumiţi că nu se află printre ei nici un creditor glumeţ. Molineux, mai întâi agent şi apoi sindic, găsise acasă la César tot ce avea bietul om, până şi gravura cu Hero şi Leandru oferită de Popinot, până şi bijuteriile sale personale, acul de cravată, cataramele de aur, cele două ceasornice, lucruri pe care orice om onest le-ar fi luat fără a se socoti necinstit. Constance lăsase şi ea modesta ei cutie de bijuterii. Această înduioşătoare supunere faţă de lege impresionă adânc Negustorimea, Duşmanii lui Birotteau prezentară aceste fapte ca semne de prostie; dar oamenii cu judecată le arătară în adevărata lor lumină, ca un minunat exces de cinste. După două luni, la Bursă se schimbase atmosfera. Cei mai indiferenţi mărturiseau că acest faliment era una din cele mai rare curiozităţi comerciale care se văzuseră vreodată pe piaţă. Aşa încât creditorii, ştiind că aveau să încaseze cam şaizeci la sută făcură tot ce dorea Pillerault. Cum avocaţii comerciali nu sunt numeroşi, se întâmplă şi ca mai mulţi creditori să aibă acelaşi împuternicit. Pillerault ajunse până la urmă să reducă această adunare formidabilă la câteva persoane; trei avocaţi, el, Ragon, cei doi sindici şi judele-comisar.

În dimineaţa acelei zile solemne, Pillerault îi spuse nepotului său:

— César, poţi să te duci fără teamă astăzi la adunare; n-ai să găseşti pe nimeni.

Domnul Ragon ţinu să-l însoţească pe debitorul său. Când auzi vocea subţire şi uscată a fostului stăpân al Reginei trandafirilor, fostul său succesor se îngălbeni; dar bunul bătrânel îi deschise braţele, Birotteau i se aruncă la piept ca un copil în braţele tatălui său şi cei doi parfumieri lăcrimară împreună. Falitul recăpăta curaj văzând atâta indulgenţă şi se urcă în birjă cu unchiul său. La zece şi jumătate fix, toţi trei sosiră la mănăstirea Saint-Merry, unde era pe vremea aceea sediul tribunalului comercial. La ora aceea nu era nimeni în sala falimentelor. Ora şi ziua fuseseră alese de acord cu sindicii şi cu judecătorul comisar.

Avocaţii erau acolo, reprezentând pe clienţii lor: astfel că nimic nu-l putea intimida pe César Birotteau. Totuşi, bietul om intră profund emoţionat în cabinetul domnului Camusot, care se nimeri a fi fost al său, şi era înfricoşat la gândul de a trece în sala falimentelor.

— E frig, îi spuse domnul Camusot lui Birotteau, domnii nu se vor supăra dacă vom rămâne aici, în loc să ne ducem să îngheţăm în sală (nu pronunţă cuvântul de faliment). Luaţi loc, domnilor.

Fiecare luă un scaun, iar judecătorul îi oferi fotoliul său lui Birotteau, care se simţea jenat. Avocaţii şi sindicii semnară.

— Deoarece aţi predat toate valorile ce vă aparţineau, îi spuse Camusot lui Birotteau, creditorii, în unanimitate, vă reduc restul creanţelor; concordatul este conceput în termeni care vă pot alina supărarea; avocatul va proceda deîndată la omologarea lui; iată-vă liber. Toţi judecătorii tribunalului, iubite domnule Birotteau, spuse Camusot luându-i mâinile, sunt mişcaţi de situaţia dumneavoastră, fără a fi surprinşi de curajul pe care l-aţi dovedit, şi toată lumea vă recunoaşte cinstea. Aţi fost demn, în nenorocire, de postul pe care-l aveaţi aici. De douăzeci de ani sunt în comerţ, dar e abia a doua oară când văd un negustor, deşi căzut, câştigând şi mai mult în stima generală.

Birotteau luă mâinile judecătorului şi le strânse cu lacrimile în ochi; Camusot îl întrebă ce are de gând să facă şi Birotteau răspunse că se va strădui să-şi plătească integral creditorii.

— Dacă pentru a realiza acest nobil ţel v-ar trebui câteva mii de franci, să ştiţi că le găsiţi oricând la mine, zise Camusot; le-aş da cu mare plăcere pentru a fi martorul unui fapt atât de rar la Paris.

Pillerault, Ragon şi Birotteau se retraseră.

— Ei, vezi că nu era cine ştie ce, îi spuse Pillerault în pragul tribunalului.

— Recunosc mâna dumitale, unchiule, zise bietul om înduioşat.

— Iată-te iar pe picioare, suntem la doi paşi de strada Cinq-Diamants; haidem la nepotul meu, îi spuse Ragon.

Birotteau avea să încerce o emoţie dureroasă găsind-o pe Constance într-un mic birou de la mezaninul întunecos şi cu tavanul jos, situat deasupra prăvăliei, cu fereastra o treime astupată de firma impunătoare de afară, pe care scria: A. POPINOT

— Iată-l pe unul din locotenenţii lui Alexandru cel Mare, zise Birotteau cu veselia nefericirii, arătând firma.

Această veselie forţată, care trăda în mod naiv sentimentul, încă viu al superiorităţii închipuite a lui Birotteau, îl înfioră pe Ragon, în ciuda celor şaptezeci de ani ai săi. Când César o văzu pe soţia lui coborând ca să-i prezinte lui Popinot nişte scrisori de semnat, nu-şi putu stăpâni lacrimile, nici paloarea.

— Nu te întreb dacă te simţi bine aici, spuse César privindu-i pe Popinot.

— Ca la fiul meu, răspunse ea cu un aer înduioşat, care-l impresionă pe fostul negustor.

Birotteau îl îmbrăţişă pe Popinot, spunând;

— Am pierdut pentru totdeauna dreptul de a-l numi fiu! Meu.

— Să tragem nădejde, zise Popinot. Uleiul dumneavoastră merge, datorită străduinţelor mele la ziare şi străduinţelor lui Gaudissart, care a cutreierat Franţa întreagă, care a potopit-o cu afişe şi cu prospecte şi care acum tipăreşte la Strasbourg prospecte în limba germană şi-o să se arunce ca o invazie asupra Germaniei. Am obţinut plasarea a treizeci şi şase de mii de duzini.

— Treizeci şi şase de mii de duzini! Zise César.

— Şi am cumpărat în foburgul Saint-Marceau un teren, nu prea scump, unde construim o fabrica. Am s-o ţin şi pe cea din foburgul Temple.

— Nevastă, spuse Birotteau la urechea Constancei, cu puţin ajutor putem ieşi din încurcătură.

Din acea zi fatală, César, soţia şi fiica sa fură înţeleşi. Bietul slujbaş voia să ajungă la un rezultat, dacă nu imposibil, în tot cazul uriaş: la plata integrală a datoriilor sale! Aceste trei fiinţe, unite printr-un sentiment de cinste sălbatică, deveniră zgârcite şi renunţară la tot: o centimă le părea sfântă. Cu bună ştiinţă, Césarine se devotă tinereşte magazinului ei. Stătea nopţile, îşi bătea capul cum să mărească vânzarea, inventa desene de stofe şi desfăşura un geniu comercial înnăscut. Patronii fură siliţi să-i tempereze râvna de muncă; o răsplăteau prin gratificaţii; dar ea refuza podoabele şi bijuteriile oferite de patroni. Bani! Atâta cerea. În fiecare lună îşi aducea leafa şi micile câştiguri unchiului Pillerault. Tot aşa făcea şi César, la fel făcea şi doamna Birotteau. Ştiindu-se toţi trei nepricepuţi şi niciunul din ei nevoind să-şi asume răspunderea mânuirii fondurilor, îi încredinţaseră lui Pillerault direcţia supremă a plasamentului economiilor lor. Redevenit negustor, unchiul fructifica banii la Bursă. S-a aflat mai târziu că fusese ajutat în această operă de Jules Desmarets şi de Joseph Lebas, amândoi gata să-i indice afacerile fără riscuri.

Fostul parfumier, care trăia lângă unchiul său, nu îndrăznea să-l întrebe cum mânuieşte sumele dobândite prin munca sa şi prin cea a fiicei şi soţiei lui. Mergea pe stradă cu capul plecat, ferindu-şi de priviri faţa abătută, descompusă, prostită. César îşi făcea reproşuri că poartă haine de stofă bună.

— Cel puţin nu mănânc pâinea creditorilor mei, spunea el cu o privire îngerească unchiului său. Deşi oferită din milă, pâinea dumitale îmi pare dulce când mă gândesc că datorită acestei sfinte milostenii, nu fur nimic din leafa mea. Negustorii care-i întâlneau pe slujbaş nu mai recunoşteau în el nici pe departe pe parfumier. Indiferenţii aveau o imagine măreaţă a prăbuşirilor omeneşti la vederea acestui om cu faţa îndoliată de durerea cea mai neagră şi care părea răscolit de ceva care nu se văzuse niciodată la el: gândirea! Nu oricine poate fi distrus. Oamenii uşuratici,

fără conştiinţă, cărora totul le e indiferent, nu pot oferi niciodată spectacolul unui dezastru. Doar religia pune o pecete deosebită pe fiinţele prăbuşite: ele cred într-un viitor, într-o Providenţă; e în ele un fel de lumină care te face să le deosebeşti, o resemnare sfântă amestecată cu speranţă care provoacă un fel de înduioşare. Oamenii aceştia înţeleg tot ce au pierdut, ca şi îngerul alungat care plânge la poarta cerului. Faliţii nu pot intra la Bursă. César, izgonit din domeniul cinstei, era întruchiparea îngerului care suspină după iertare.

Timp de paisprezece luni, plin de gândurile cucernice pe care i le inspira prăbuşirea sa, Birotteau refuză orice plăcere. Deşi era sigur de prietenia soţilor Ragon, n-a fost chip să fie convins să vină la masă la ei şi nici la familiile Lebas, Matifat, Protez şi Chiffreville, nici chiar la domnul Vauquelin, care erau toţi gata să cinstească în César o virtute superioară. César prefera să stea singur în camera lui decât să dea ochii cu vreun creditor. Atenţiile cele mai amicale ale prietenilor săi îi aminteau amarnic de situaţia sa. Constance şi Césarine nu se duceau nici ele atunci nicăieri. Duminicile şi sărbătorile, singurele zile când erau libere, cele două femei veneau la biserică la ora slujbei să-l ia pe César şi stăteau cu el la Pillerault, după îndeplinirea datoriilor religioase. Pillerault îl invită şi pe abatele Loraux, ale cărui cuvinte îl sprijineau pe César în viaţa sa greu încercată, şi astfel stăteau adunaţi în familie. Fostul marchitan avea fibra cinstei prea sensibilă pentru a dezaproba scrupulele lui César. Aşa că se gândise să mărească numărul persoanelor printre care falitul putea să se arate cu fruntea sus şi cu ochii neplecaţi.

În luna mai 1821, această familie în luptă cu nenorocirea fu răsplătită pentru străduinţele sale printr-o primă petrecere pregătită de arbitrul soartei ei. Ultima duminică a acelei luni era aniversarea consimţământului dat de Constance la căsătoria ei cu César. Pillerault închiriase, de

acord cu soţii Ragon, o căsuţă la ţară, la Sceaux, şi fostul negustor voia s-o inaugureze cu voioşie.

— César, îi spuse Pillerault nepotului său sâmbătă seară, mâine mergem la ţară şi vii şi tu.

César, care avea o scriere foarte frumoasă, făcea seara lucrări de copiere pentru Derville şi alţi câţiva procedjurişti. Iar duminica, având dezlegare de la biserică, lucra ca un negru.

— Nu, răspunse el, domnul Derville aşteaptă să-i dau un cont de tutelă.

— Nevastă-ta şi fiică-ta au şi ele dreptul la o răsplată. Nu vor mai fi acolo decât prietenii noştri: abatele Loraux, Ragonii, Popinot şi unchiu-său. De altfel, îţi cer să vii.

Cesar şi soţia lui, luaţi de vârtejul afacerilor, nu mai trecuseră pe la Sceaux, deşi amândoi doreau din când în când să se mai ducă pentru a revedea copacul sub care era să leşine vânzătorul prim de la Regina trandafirilor. Făcură drumul în trăsură, toţi trei, împreună cu Popinot, care mâna; pe drum, Constance îl privi de mai multe ori pe soţul ei cu înţeles, fără a reuşi însă să-l facă să zâmbească. Când îi spuse câteva cuvinte la ureche, el dădu din cap fără să scoată o vorbă. Duioasele manifestări ale acestei iubiri neclintite, dar forţate, în loc să lumineze faţa lui César, o întunecară şi mai tare şi-i aduseră în ochi câteva lacrimi abia stă omite. Bietul om făcuse drumul acesta cu douăzeci de ani în urmă, când era bogat, tânăr, plin de speranţe, îndrăgostit de o fată tot atât de frumoasă ca şi Césarine acum; pe vremea aceea visa fericirea, iar astăzi vedea în fundul trăsurii pe copila lui cu suflet atât de nobil pălită de nopţi de veghe şi pe curajoasa lui soţie nemaiavând decât frumuseţea oraşelor peste care a trecut lava unui vulcan. Numai dragostea rămăsese! Atitudinea lui César îngheţa bucuria din inima fiicei sale şi a lui Anselme, care-i aminteau de gingaşa scenă de altădată.

— Fiţi fericiţi, copii, voi aveţi dreptul, le spuse bietul tată cu un ton sfâşietor. Puteţi să vă iubiţi fără nici un gând

ascuns, adăugă el.

Spunând aceste din urmă cuvinte, Birotteau luă mâinile soţiei sale şi le sărută cu o afecţiune plină de admiraţie şi de evlavie care o mişcă pe Constance mai mult decât cea mai vioaie veselie. Când ajunseră la casa unde îi aşteptau Pillerault, Ragonii, abatele Loraux şi judecătorul Popinot, aceste cinci suflete de elită se purtară şi vorbiră în aşa fel, încât César se simţi la largul său; toţi erau mişcaţi văzându-l pe omul acesta tot atât de abătut ca în prima zi a nenorocirii sale.

— Duceţi-vă de vă plimbaţi în pădurea Aulnay, zise unchiul Pillerault punând mâna lui César în mâna Constancei, duceţi-vă cu Anselme şi cu Césarine, şi să vă întoarceţi la ora patru.

— Bieţii oameni, noi i-am stingheri, zise doamna Ragon, înduioşată de durerea adevărată a debitorului său, dar curând o să aibă de ce se bucura.

— Iată o pocăinţă fără de păcat, zise abatele Loraux.

— Nu se putea înălţa decât prin nenorocire, zise judecătorul.

A uita este marele secret al firilor tari şi creatoare, a uita asemenea naturii care nu-şi cunoaşte trecutul, care reîncepe neîncetat tainele zămislirilor ei neobosite. Firile slabe, cum era Birotteau, trăiesc în dureri, în loc să le transforme în învăţăminte ale experienţei; ele se îmbibă de suferinţă şi se irosesc, retrăind în fiece zi nenorocirile trecute. Când cele două perechi ajunseră pe cărarea care duce la pădurea Aulnay, aşezată ca o cunună pe una din cele mai frumoase coline din împrejurimile Parisului, şi când Valea Lupilor se arătă cu toate podoabele ei, atunci frumuseţea zilei, gingăşia peisajului, verdeaţa proaspătă şi amintirile minunate ale celei mai frumoase zile din tinereţea sa destinseră coardele triste din sufletul lui César; strânse braţul soţiei sale de pieptul lui care bătea cu putere, iar privirile nu-i mai fură înnegurate, ci pline de lumina plăcerii.

— În fine, spuse Constance bărbatului ei, te regăsesc, bietul meu César! Cred că avem o purtare destul de bună ca să ne îngăduim din când în când câte-o mică plăcere.

— Dar oare pot eu asta? Zise bietul om. Ah! Constance, afecţiunea ta e singurul bun care-mi mai rămâne. Da, am pierdut până şi încrederea pe care o aveam în mine, nu mai am putere, singura mea dorinţă este de a trăi destul pentru a muri cu toate datoriile plătite. Tu, dragă nevastă, tu care eşti înţelepciunea şi prevederea mea, tu care ai văzut limpede, tu care eşti fără nici o pată, tu poţi fi veselă; dintre noi trei, eu sunt singurul vinovat. Acum optsprezece luni, în toiul acelei petreceri fatale, o vedeam pe Constance a mea, pe singura femeie pe care am iubit-o, mai frumoasă poate decât era tânără fată cu care alergam pe cărarea asta acum douăzeci de ani, aşa cum aleargă acum copiii noştri! În douăzeci de luni, i-am ofilit frumuseţea, care era mândria mea, o mândrie îngăduită şi legitimă. Te iubesc mai mult, acum când te cunosc mai bine. Oh! Scumpo! Spuse el, cu un accent care mişcă inima soţiei sale, aş prefera să te aud certându-mă decât să te văd că-mi mângâi durerea.

— Nu credeam, spuse ea, că după douăzeci de ani de căsnicie dragostea unei femei pentru soţul ei poate fi mai mare.

Aceste cuvinte îl făcură pe César să-şi uite pentru o clipă toate necazurile, căci avea atâta sunet încât vorba asta era o avere pentru el. Se îndreptă deci aproape vesel spre copacul lor, care, din întâmplare, nu fusese doborât. Cei doi soţi se aşezară lângă ei, privindu-i pe Anselme şi pe Césarine care se învârteau pe aceeaşi pajişte fără să-şi dea seama, crezând, poate că merg drept înainte.

— Domnişoară, spunea Anselme, mă crezi oare atât de laş şi de lacom încât să profit de cumpărarea părţii tatălui dumitale la Uleiul cefalic? Îi păstrez cu drag jumătatea lui şi am grijă de ea. Cu capitalul lui scontez poliţe; când primesc valori dubioase le trec de partea mea. Nu ne vom putea

căsători decât după reabilitarea tatălui dumitale şi eu grăbesc acea zi cu puterea pe care o dă dragostea.

Îndrăgostitul nu vorbise de acest secret soacrei sale. În ochii iubitei lor, nu ai altora, îndrăgostiţii cei mai candizi ţin să pară oameni fără pereche.

— Şi va fi pe curând? Întrebă ea.

— Pe curând, zise Popinot.

Răspunsul fu dat pe ton atât de convins, încât casta şi nevinovata Césarine întinse fruntea dragului ei Anselme, care o sărută înflăcărat, dar respectuos, atâta nobleţe era în gestul acestei copile.

— Tăticule, să ştii c-o să fie bine, îi spuse ea lui César cu un aer şmecher. Fii drăguţ, stai de vorbă cu noi, lasă tristeţea.

Când această familie atât de unită se înapoie în casa lui Pillerault, César, deşi nu prea era bun observator, băgă de seamă o schimbare în felul de a fi al Ragonilor, care trăda ceva neobişnuit. Primirea doamnei Ragon fu deosebit de binevoitoare, privirea şi tonul ei păreau a-i spune lui César: Ne-ai plătit datoria.

La desert se prezentă notarul din Sceaux; unchiul Pillerault îl rugă să se aşeze şi-l privi pe Birotteau, care începea să bănuiască o surpriză, dar nu-şi închipuia proporţiile ei.

— Nepoate, de optsprezece luni, economiile soţiei tale, ale fiicei tale şi ale tale au produs douăzeci de mii de franci. Eu am primit treizeci de mii de franci, cota din creanţa mea, avem deci cincizeci de mii de franci de dat creditorilor tăi. Domnul Ragon a primit cota lui de treizeci de mii de franci, aşa că domnul notar din Sceaux îţi aduce, din partea prietenilor tăi, o chitanţă de plată integrală, inclusiv dobânzile. Restul sumei este la Crottat, pentru Lourdois, pentru mătuşa Madou, pentru zidar, pentru dulgher şi pentru creditorii cei mai grăbiţi. Anul viitor, vom vedea. Cu timp şi cu răbdare ajungi departe.

Bucuria lui César nu se poate descrie; se aruncă plângând în braţele unchiului său.

— Să-şi pună astăzi decoraţia, spuse Ragon abatelui Loraux.

Duhovnicul legă panglica roşie la butoniera slujbaşului, care se privi în timpul serii de zeci de ori în oglinzile din salon, vădind o bucurie de care ar fi ris unii oameni care se cred superiori, dar pe care aceşti burghezi cumsecade o găseau firească. A doua zi Birotteau se duse la coana Madou.

— Ah, dumneata eşti, pramatie, zise ea, nu te mai cunoşteam, aşa ai albit. Da chiar aşa de rău nu vă merge: aveţi slujbe. Eu mă zbat ca un câine care întoarce o morişcă şi care ar merita să fie botezat

— Dar, doamnă.

— Ei, nu-ţi fac nici o vină, zise ea, eşti în regulă.

— Vin să vă anunţ că am să vă plătesc la notarul Crottat, astăzi, restul creanţei dumneavoastră şi dobânzile.

— Adevărat?

— Să fiţi la el la unsprezece şi jumătate.

— Asta zic şi eu cinste, bine cântărită şi cu patru peste fiecare sută, spuse ea admirându-l cu naivitate pe Birotteau. Uite, dragă domnule, fac afaceri bune cu roşcovanul dumitale, e drăguţ, mă lasă să câştig bine, nu se tocmeşte ca să mă despăgubească; ştii ce, îţi dau chitanţă şi ţine-ţi banii, amărâtule! Madouoaia se aprinde ea, e ea gură-spartă, dar are ceva acilea, spuse femeia bătându-se în dreptul inimii pe cele mai voluminoase perne de carne omenească pe care le-au cunoscut vreodată Halele.

— Nu se poate! Zise Birotteau; legea e precisă, vreau să vă plătesc integral.

— Atunci, n-am să mă las mult rugată, zise ea. Şi mâine la Hală am să spun la toţi ce om cinstit eşti. Ah! Mai rar aşa comedie!

Birotteau trăi aceeaşi scenă la zugrav, socrul lui Crottat, dar cu variante. Afară ploua. César îşi lăsă umbrela în colţul uşii. Zugravul îmbogăţit, văzând că apa se prelinge în

frumoasa sufragerie unde lua masa împreună cu soţia lui, nu fu amabil.

— Ia să vedem, ce vrei, nea Birotteau? Spuse el cu tonul aspru al multora faţă de cerşetorii nepoftiţi.

— Domnule, ginerele dumneavoastră nu v-a spus?

— Ce? Întrerupse Lourdois, iritat, crezând că e vorba de o cerere.

— Să veniţi astăzi la el, la unsprezece jumătate, ca să-mi daţi chitanţă pentru plata integrală a creanţei dumneavoastră?

— Ah, aşa. Stai, te rog, domnule Birotteau; gustă ceva cu noi.

— Faceţi-ne plăcerea să luaţi dejunul cu noi, zise doamna Lourdois.

— Merge bine, vasăzică, îl întrebă Lourdois cel gras.

— Nu, domnule, a trebuit să mă mulţumesc zi de zi la birou cu o chiflă în loc de masă, ca să strâng ceva bani; dar, cu timpul, sper să repar pagubele făcute aproapelui meu.

— Nimic de zis, spuse zugravul înfulecând o tartină cu pateu de ficat de gâscă, eşti un om de onoare.

— Şi ce face doamna Birotteau? Zise doamna Lourdois.

— Ţine registrele şi casa la domnul Anselme Popinot.

— Bieţii oameni! Spuse încet doamna Lourdois soţului ei.

— Dacă ai nevoie de mine, dragă domnule Birotteau, vino să mă vezi, zise Lourdois, aş putea să te ajut.

— Am nevoie de dumneata la ora unsprezece, domnule, zise Birotteau plecând.

Acest prim rezultat îi dădu curaj falitului, dar nu şi linişte; căci dorinţa de a recuceri onoarea îl frământa peste măsură; îşi pierdu cu totul rumeneala feţei, ochii i se stinseră, obrajii i se scofâlciră. Când foştii cunoscuţi îl întâlneau pe César dimineaţa la opt sau după-masa la patru, ducându-se în strada Oratoire sau întorcându-se de-acolo, îmbrăcat cu redingota pe care o purta în momentul prăbuşirii şi de care avea grijă cum are grijă un sublocotenent sărac de uniforma lui, cu părul complet alb,

palid, mergând cu frică parcă, unii îl opreau, dar fără voia lui, căci el se ferea să fie văzut şi se strecura pe lângă ziduri, ca hoţii.

— E cunoscută purtarea dumitale, prietene, spuneau unii. Toată lumea deplânge viaţa aspră la care te supui şi la care supui pe fiica şi pe soţia dumitale.

— Mai răsuflă niţel, spuneau alţii, rana de bani nu omoară.

— Nu, dar omoară rana din suflet, îi răspunse într-o zi lui Matifat bietul César, istovit.

La începutul anului 1823 se hotărî construirea canalului Saint-Martin. Terenurile din foburgul Temple ajunseră la preţuri fantastice. Proiectul de construcţie se întâmplă să treacă prin mijlocul proprietăţii lui du Tillet, altădată a lui César Birotteau. Societatea care avea concesiunea canalului se învoise să plătească un preţ extrem de mare dacă bancherul îi putea preda terenul până la un anumit termen. Dar contractul de închiriere făcut de Popinot cu César era o piedică. Bancherul veni în strada Cinq-Diamants să vorbească cu droghistul. Popinot îi era indiferent lui du Tillet, dar logodnicul Césarinei avea faţă de el o ură instinctivă. El nu avea cunoştinţă despre furt şi nici despre combinaţiile ticăloase ale norocosului bancher, dar o voce lăuntrică îi striga: „Omul acesta e un hoţ nepedepsit”. Popinot n-ar fi făcut nici cea mai mică afacere cu el, simpla lui prezenţă îi era odioasă. În momentul acela, mai ales, îl vedea pe du Tillet îmbogăţindu-se de pe urma jefuirii fostului său patron, căci terenurile de la Madeleine începeau să urce, atingând nişte preţuri care prevesteau sumele exorbitante la care aveau să ajungă în 1827. De aceea, după ce bancherul îi expuse scopul vizitei sale, Popinot îl privi cu o indignare concentrată.

— Nu vreau să vă refuz renunţarea mea la contract, dar am nevoie de şaizeci de mii de franci, şi nici un ban mai puţin.

— Şaizeci de mii de franci?! Exclamă du Tillet, dându-se cu un pas înapoi.

— Mai am dreptul la cincisprezece ani prin contract, voi avea de cheltuit trei mii de franci în plus pe an ca să-mi fac altă fabrică. Aşadar, şaizeci de mii de franci, şi mai mult nu stăm de vorbă, zise Popinot intrând în prăvălie, unde du Tillet îl urmă.

Discuţia se aprinse, numele lui Birotteau fu pronunţat, doamna César coborî şi-l văzu pe du Tillet pentru prima dată de la faimosul bal. Bancherul nu-şi putu stăpâni o mişcare de surprindere văzând cât de schimbată era fosta lui patroană şi-şi plecă ochii, înspăimântat de propria lui operă.

— Domnul, îi spuse Popinot doamnei César, câştigă trei sute de mii de franci de pe urma terenurilor dumnevoastră, şi ne refuză o indemnizaţie de şaizeci de mii de franci pentru contractul nostru.

— Asta înseamnă trei mii de franci venit, zise du Tillet cu emfază.

— Trei mii de franci! Repetă doamna César cu un ton simplu şi grav.

Du Tillet păli. Popinot o privi pe doamna Birotteau. Urmă un moment de tăcere adâncă, ceea ce făcu şi mai de neînţeles pentru Anselme această scenă.

— Semnaţi-mi renunţarea pe care o am redactată de Crottat, zise du Tillet scoţând o hârtie timbrată din buzunarul lateral, am să vă fac un bon de şaizeci de mii de franci pentru Bancă.

Popinot o privi pe doamna César fără a-şi ascunde mirarea adâncă; i se părea că visează. În timp ce du Tillet semna bonul pe un pupitru înalt, Constance dispăru, urcându-se iar la mezanin. Droghistul şi bancherul îşi schimbară hârtiile. Du Tillet ieşi salutându-l cu răceală pe Popinot.

— În fine, peste câteva luni, zise Popinot privind în urma. Lui du Tillet care mergea spre strada Lombards unde-şi oprise cabrioleta, datorită acestei afaceri curioase, Césarine va fi a mea. Scumpa mea soţioară nu se va mai chinui muncind. Dar cum aşa! A fost de ajuns o privire a

doamnei César! Ce e între ea şi tâlharul ăsta? Ceea ce s-a petrecut e într-adevăr extraordinar.

Popinot trimise la Bancă să se încaseze bonul şi se urcă să-i vorbească doamnei Birotteau: dar n-o găsi la casierie; era în camera ei, fără îndoială. Anselme şi Constance trăiau cum trăiesc un ginere şi soacra sa când un ginere şi o soacră se înţeleg; se duse deci în apartamentul doamnei César cu graba firească a unui îndrăgostit pe punctul de a-şi vedea cu ochii fericirea. Tânărul negustor fu nespus de mirat găsind-o pe viitoarea lui soacră, lângă care ajunsese cu un salt de pisică, cu o scrisoare de la du Tillet în mână, căci Anselme recunoscu scrisul fostului vânzător-prim al lui Birotteau. O lumânare aprinsă, fantomele negre şi săltânde ale scrisorilor arse pe podeaua de cărămidă, toate acestea îl înfiorară pe Popinot; având o vedere pătrunzătoare, văzuse fără să vrea această frază la începutul scrisorii din mâna soacrei sale: „Te ador! Ştii că te ador, înger al vieţii mele, şi de ce."

— Ce influenţă ai dumneata asupra lui du Tillet ca să-l faci să încheie o asemenea afacere? Îi spuse el cu râsul convulsiv pe care-l provoacă o bănuială urâtă, nemărturisită.

— Să nu vorbim despre asta, spuse ea adânc tulburată

— Da, răspunse Popinot năucit, să vorbim despre sfârşitul necazurilor dumneavoastră.

Anselme se întoarse pe călcâie şi se duse la fereastră, unde începu să bată darabana cu degetele în geam, uitându-se în curte.

„Ei şi ce, îşi spuse el, presupunând că l-a iubit pe du Tillet, de ce nu m-aş purta ca un om cumsecade?"

— Ce ai, băiatule? Zise biata femeie.

— Contul câştigurilor nete de la Uleiul cefalic se ridică la două sute patruzeci şi două de mii de franci, jumătatea este de o sută douăzeci şi unu, zise brusc, Popinot. Dacă scad din această sumă cei patruzeci şi opt de mii de franci daţi domnului Birotteau, rămân şaptezeci şi trei de mii, care,

adăugaţi la cei şaizeci de mii din renunţarea la contract, vă dau o sută treizeci şi trei de mii de franci.

Doamna César asculta cu neliniştea unei bucurii care o făcu să palpite atât de tare, încât Popinot îi auzi bătăile inimii.

— Aşa, eu l-am considerat întotdeauna pe domnul Birotteau drept asociatul meu, reluă el, putem dispune, prin urmare, de această sumă pentru a-i plăti creditorii. Adăugând-o celei de douăzeci şi opt de mii de franci din economiile dumneavoastră plasate de unchiul Pilleraul, avem o sută şaizeci şi unu de mii de franci. Şi nici o putere din lume nu mă poate împiedica să-i dau cu împrumut socrului meu, în contul beneficiilor din anul viitor, suma necesară pentru a completa totalul datorat creditorilor săi. Şi. Va fi. Reabilitat.

— Reabilitat! Exclamă doamna César îndoind genunchiul pe scaun. Scăpând scrisoarea, ea împreună mâinile şi rosti o rugăciune.

— Anselme dragă! Spuse după ce făcu semnul crucii, copile scump!

Îi luă capul, îl sărută pe frunte, îl strânse în braţe şi nu mâi ştiu ce să facă de bucurie.

— Césarine e a ta şi o meriţi! Fata mea va fi, aşadar, fericită. O să iasă de la magazinul acela unde se ucide.

— Din dragoste, zise Popinot.

— Da, răspunse mama zâmbind.

— Să vă spun un mic secret, zise Popinot, privind scrisoarea fatală cu coada ochiului. I-am făcut un serviciu lui Célestin ca să-i uşurez cumpărarea prăvăliei dumneavoastră, dar i-am făcut acest serviciu cu o condiţie. Apartamentul dumneavoastră e aşa cum l-aţi lăsat. Mă gândeam eu la ceva, dar nu credeam că o să ne ajute atât de mult întâmplarea. Célestin are obligaţia să vă subînchirieze fostul dumneavoastră apartament, unde n-a pus piciorul şi unde veţi regăsi toate mobilele. Eu mi-am rezervat etajul al doilea, unde voi locui cu Césarine, de care

nu veţi fi despărţiţi niciodată. După căsătorie, voi lucra ziua aici de la opt dimineaţa până la şase seara. Ca să vă refac averea, voi cumpăra cu o sută de mii de franci partea domnului César şi veţi avea astfel, socotind şi slujba lui, zece mii de franci venit. Veţi fi fericită, nu-i aşa?

— Nu-mi mai spune nimic, Anselme, că înnebunesc.

Atitudinea îngerească a doamnei César şi curăţia privirii ei, nevinovăţia frunţii ei frumoase dezminţeau atât de făţiş miile de închipuiri care roiau în creierul îndrăgostitului, încât voi să pună capăt monstruozităţii gândurilor sale. O pată nu se potrivea cu viaţa şi cu sentimentele nepoatei lui Pillerault.

— Scumpă mamă adorată, zise Anselme, mi-a intrat în suflet, fără voia mea, o bănuială groaznică. Dacă vrei să mă vezi fericit, spulber-o pe loc”

Popinot întinsese mână şi apucase scrisoarea.

— Fără să vreau, reluă el înspăimântat de groaza care se zugrăvea pe faţa Constancei, am citit primele cuvinte din această scrisoare scrisă de du Tillet. Cuvintele acestea coincid în mod am de curios cu efectul pe care l-ai produs adineaori hotărându-l să consimtă repede la pretenţiile mele exagerate, încât orice bărbat ar găsi explicaţia pe care demonul mi-o dă mie fără voia mea. Au fost de ajuns trei cuvinte, privirea dumitale.

— Nu mai continua, zise doamna César reluând scrisoarea şi arzând-o sub ochii lui Anselme.

— Copilul meu, sunt crunt pedepsită pentru o greşeală neînsemnată. Află aşadar totul, Anselme. Nu vreau ca bănuiala inspirată de mamă să dăuneze fiicei, şi de altfel n-am de ce roşi: i-aş spune şi soţului meu ceea ce-ţi mărturisesc acum. Du Tillet a vrut să mă seducă, soţul meu a fost îndată prevenit, du Tillet a trebuit să fie dat afară, în ziua tind soţul meu voia să-l concedieze, du Tillet ne-a luat trei mii de franci!

— Bănuiam aşa ceva, zise Popinot punându-şi toată ura în intonaţie.

— Anselme, viitorul şi fericirea ta cer această mărturisire, dar ea trebuie să moară în inima ta, aşa cum a murit în a mea şi în a lui César. Cred că-ţi aminteşti de burzuluiala soţului meu în legătură cu o eroare de casă. Ca să evite un proces şi să nu-l nenorocească pe omul acela, domnul Birotteau a pus la loc în casă trei mii de franci, preţul şalului de caşmir pe care n-a putut să mi-l cumpere decât după trei ani. Iată cum se explică exclamaţia mea. Vai! Dragul meu, să-ţi mărturisesc şi ce copilărie am făcut. Du Tillet îmi scrisese trei scrisori de dragoste, care îl înfăţişau atât de bine, zise ea suspinând şi plecând ochii, încât le-am păstraT. Ca o curiozitate. Nu le-am recitit mai mult decât o dată. Dar e drept că nu era prudent să le păstrez. Când l-am revăzut pe du Tillet, mi-am adus aminte de ele şi m-am urcat ca să le ard; mă uitam la ultima când ai intrat. Asta-i tot, dragul meu.

Anselme îngenunche şi sărută mâna doamnei César cu o expresie atât de admirabilă, încât amândurora le veniră lacrimile în ochii. Soacra îl ridică pe ginere, îi întinse braţele şi-l strânse la piept.

Ziua aceea avea să fie o zi de bucurie pentru César. Secretarul particular al regelui, domnul de Vandenesse, veni să-l caute la birou. Ieşiră amândoi în curticica din faţa Casei de amortizare.

— Domnule Birotteau, zise vicontele de Vandenesse, străduinţele dumneavoastră pentru a plăti creditorii au ajuns din întâmplare la urechea regelui. Maiestatea-sa, mişcată de o purtare atât de rară şi ştiind că, din spirit de umilinţă, nu purtaţi decoraţia Legiunii de Onoare, mă trimite să vă comunic ordinul său de a o purta din nou. Apoi, voind să vă ajute a vă îndeplini obligaţiile, m-a însărcinat să vă remit această sumă din caseta sa particulară, cu regretul că nu poate face mai mult. Toate acestea trebuie să rămână în cel mai adânc secret. Majestatea-sa nu găseşte de demnitatea sa regală divulgarea oficială a binefacerilor sale, spuse secretarul

intim, remiţându-i şase mii de franci slujbaşului, care, în timpul acestui discurs, încerca sentimente de nedescris.

Birotteau nu putu decât să îngaime vorbe fără şir; Vanaenesse îl salută cu mâna, zâmbind. Principiile care-l însufleţeau pe bietul César sunt atât de rare la Paris, încât viaţa sa trezise pe nesimţite admiraţia. Vorbiseră de ea Joseph Lebas, judecătorul Popinot, Camusot, abatele Loraux, Ragon, stăpânul magazinului important unde lucra Césarine, Lourdois, domnul de La Billardiere. Opinia publică, schimbată în favoarea sa, îl urca în slăvi.

„Iată un om de onoare!” Vorbele acestea răsunară de mai multe ori la urechile lui César când trecea pe stradă, dându-i emoţia pe care o simte un autor când aude: El el. Această reputaţie frumoasă îl făcea să moară de necaz pe du Tillet. Când César primi bancnotele trimise de suveran, primul său gând fu să plătească cu ele pe fostul său vânzător. Se duse în strada Chaussée-d'Antin şi-l întâlni pe scară pe bancher, care se întorcea de la treburi.

— Ce mai e, săracul meu Birotteau! Zise el cu un aer mieros.

— Sărac?! Exclamă cu mândrie debitorul. Sunt foarte bogat. Îmi voi pune astă-seară capul pe pernă cu satisfacţia de a şti că ţi-am plătit.

Aceste cuvinte pătrunse de cinste fură un chin adânc pentru du Tillet. Cu toată stima generală, el nu se stima pe sine; o voce care nu putea fi înăbuşită îi striga: „Omul acesta e sublim!”

— Să-mi plăteşti! Da ce afaceri învârteşti?

Fiind sigur că du Tillet n-avea să repete confidenţa sa, fostul parfumier spuse:

— N-o să mă mai apuc niciodată de afaceri, domnule. Nici o putere omenească nu putea să prevadă ce mi s-a întâmplat. Aş putea fi din nou victima altul Roguin. Dar purtarea mea a fost adusă la cunoştinţa regelui, inima sa î binevoit să se înduioşeze de străduinţele mele şi le-a

încurajat trimiţându-mi chiar acum o sumă destul de importantă, care.

— Îţi trebuie o chitanţă? Spuse du Tillet întrerupându-l. Plăteşti?

— Integral, chiar şi dobânzile; aşa că te rog să vii la doi paşi de-aici, la domnul Crottat.

— În faţa notarului!

— Vezi că, domnule, nu mi-e interzis să mă gândesc la reabilitare şi, pentru a nu fi recuzate, actele trebuie să fie autentificate.

— Haidem, zise du Tillet ieşind cu Birotteau, haidem, e foarte aproape. Dar de unde iei atâţia bani? Reluă el.

— Nu-i iau, zise César, îi câştig cu sudoarea frunţii.

— Datorezi o sumă enormă băncii Claparon.

— Vai! Da, asta-i cea mai grea datorie a mea, mi se pare c-am să mor trăgând la jug.

— N-o s-o poţi plăti niciodată, spuse aspru du Tillet.

„Are dreptate, gândi Birotteau”.

Înapoindu-se acasă, bietul om trecu prin strada Saint-Honoré din nebăgare de seamă, căci făcea totdeauna un ocol ca să nu-şi vadă prăvălia nici ferestrele apartamentului. Pentru prima dată de la prăbuşirea sa, revăzu această casă unde optsprezece ani de fericire fuseseră şterşi de chinurile din trei luni.

„Credeam şi eu c-aici o să-mi închei zilele, îşi spuse el.”

Şi grăbi pasul, căci zărise noua firmă:

CÉLESTIN CREVEL.

SUCCESORUL LUI CÉSAR BIROTTEAU

— Am vedenii. Parcă era Césarine? Exclamă el, amintindu-şi că zărise un cap blond la fereastră.

Îi văzu într-adevăr pe fiica sa, pe soţia sa şi pe Popinot. Îndrăgostiţii ştiau că Birotteau nu trece niciodată prin faţa fostei sale case, şi, neputându-şi închipui ce i se întâmplase, veniseră să facă unele aranjamente pentru petrecerea pe care voiau să i-o dea lui César. Această aparţie ciudată îl

miră atât de tare pe Birotteau, încât rămase locului, înfipt pe picioare.

— Uite-l pe domnul Birotteau, se uită la fosta lui casă, spuse domnul Molineux negustorului a cărui prăvălie se afla în faţa Reginei trandafirilor.

— Bietul om, spuse fostul vecin al parfumierului, a dat acolo unul din cele mei frumoase baluri. Erau două sute de trăsuri.

— Am fost şi eu; a dat faliment după trei luni, zise Molineux, eu am fost sindic.

Birotteau fugi, cu picioarele tremurând, şi alergă la unchiul său Pillerault.

Pillerault, informat de ce se petrecuse în strada Cinq-Diamants, se gândea că nepotul său va suporta greu şocul unei bucurii atât de mari ca aceea a reabilitării sale, căci era martorul zilnic al încercărilor morale ale bietului om, care avea mereu înaintea ochilor neînduplecatele sale principii relative la faliţi şi care îşi încorda ceas de ceas toate forţele. Onoarea era pentru César un mort care putea cunoaşte ziua învierii. Această speranţă îi ţinea mereu activă durerea. Pillerault luă asupra sa sarcina de a-l pregăti pe nepotul său să primească vestea cea bună. Tocmai se gândea la mijloacele de a-şi ajunge scopul, când intră Birotteau. Bucuria cu care slujbaşul povesti dovada de interes pe care i-o dăduse regele îi păru de bun augur lui Pillerault, iar mirarea de a fi văzut-o pe Césarine la Regina trandafirilor, o foarte bună intrare în materie:

— Ei, César, zise Pillerault, ştii de unde ţi se trage totul? Din nerăbdarea lui Popinot de a se însura cu Césarine. Nu-şi găseşte locul şi nu e drept ca, din pricina exagerărilor taie în materie de cinste, să-şi prăpădească tinereţea cu ochii la stele. Popinot vrea să-ţi dea fondurile necesare pentru plata integrală a creditorilor.

— Îşi cumpără nevasta, zise Birotteau.

— Nu e oare onorabil să-ţi reabilitezi socrul?

— Dar asta ar da loc la contestaţii. De altfel.

— De altfel, zise unchiul prefăcându-se furios, tu poţi avea dreptul de a te jertfi, dar n-o poţi sacrifica pe fiică-ta.

Se iscă o discuţie foarte aprinsă, pe care Pillerault o aţâţa dinadins.

— Ei, dar să zicem că Popinot nu ţi-ar împrumuta nimic, exclamă Pillerault, că te-ar considera ca asociatul său, că. Ar privi suma dată creditorilor drept partea ta din Ulei ca un avans la beneficii, ca să nu te despoaie.

— Ar părea că, în înţelegere cu el, am vrut să-mi înşel creditorii.

Pillerault se prefăcu că cedează în faţa acestui argument. Cunoştea destul sufletul omenesc ca să ştie că, peste noapte, Birotteau avea să se hărţuiască cu el însuşi asupra acestui punct şi că această discuţie interioară avea să-l deprindă cu ideea reabilitării.

— Dar de ce oare, spuse parfumierul la cină, nevasta şi cu fiica mea se aflau în fostul meu apartament?

— Anselme vrea să-l închirieze ca să stea acolo cu Césarine. Nevastă-ta ţine cu el. Nu ţi-au spus nimic, dar s-au dus să facă strigările de nuntă ca să te forţeze să consimţi. Popinot spune că meritul lui va fi mai mic dacă se va căsători cu Césarine după reabilitarea ta. Zi, aşa. Iei şase mii de franci de la rege şi nu vrei să primeşti nimic de la rudele tale. Parcă eu nu pot să-ţi dau chitanţă pentru partea mea, ce, m-ai refuza?

— Nu, spuse César, dar asta nu m-ar împiedica să economisesc pentru a-ţi plăti, cu toată chitanţa.

— Farafastâcuri, zise Pillerault, şi în chestii de cinste mă poţi crede pe cuvânt Ce prostie ai spus adineaori? Adică ţi-ai înşela creditorii când le-ai plăti la toţi?

În clipa aceea, César se uită la Pillerault, şi Pillerault fu mişcat văzând, după trei ani, un zâmbet larg însufleţind pentru prima oară trăsăturile mâhnite ale nepotului său.

— E-adevărat, spuse el; ar fi buni plătiţi. Dar asta înseamnă să-mi vând fata!

— Da eu vreau să fiu cumpărată, strigă Césarine, apărând împreună cu Popinot.

Cei doi îndrăgostiţi auziseră ultimele cuvinte, intrând în vârful picioarelor în anticamera micului apartament al unchiului lor, iar doamna Birotteau îi urma. Toţi trei alergaseră cu trăsura la creditorii care mai erau de plătit ca să-i convoace seara la Alexandre Crottat, unde se pregăteau chitanţele. Forţa logicii îndrăgostitului Popinot învinse scrupulele lui César, care se încăpăţâna să se declare debitor şi să pretindă că înşală legea printr-o schimbare de creanţă. Chiţibuşăriile conştiinţei sale cedară în faţa unui strigăt al lui Popinot:

— Vreţi să vă ucideţi fiica?

— Să-mi ucid fiica! Zise César buimăcit.

— Ei bine, spuse Popinot, am dreptul să vă fac o donaţie, în timpul vieţii, reprezentând suma care, cu mâna pe conştiinţă, cred ca vi se cuvine în afacerea mea. M-aţi refuza?

— Nu, zise César.

— Ei, atunci mergem astă-seară la Alexandre Crottat, ca să nu mai fie nici o discuţie; vom stabili şi ce e de stabilit în legătură cu contractul de căsătorie.

O cerere de reabilitare împreună cu toate actele doveditoare fură depuse, prin grija lui Derville, la parchetul procurorului general al Curţii regate din Paris.

În luna cât durară formalităţile şi strigările pentru căsătoria Césarinei cu Anselme, Birotteau fu scuturat de friguri. Era neliniştit, îi era teamă că n-o să apuce ziua cea mare când va ieşi hotărârea. Spunea că-i bate inima tare, fără să ştie de ce. Se plângea de dureri surde în inimă, inimă istovită de emoţiile durerii şi obosită de bucuria supremă pe care o aştepta. Hotărârile de reabilitare sunt atât de rare în resortul Curţii regale din Paris, încât abia dacă se pronunţă una în zece ani. Pentru oamenii care iau în serios Societatea, aparatul judiciar reprezintă ceva grav şi măreţ. Instituţiile depind în întregime de sentimentele pe

care oamenii le leagă de ele şi de prestigiul cu care gândul lor le îmbracă. De aceea, când nu mai există nu religie, ci credinţă la un popor, când educaţia din primii ani desface toate legăturile tradiţionale, deprinzându-l pe copil cu o analiză necruţătoare, atunci o naţiune se descompune; căci ea nu mai formează o unitate decât prin sudurile mârşave ale interesului material, prin comandamentele cultului creat de Egoismul valorificat din plin. Hrănit cu idei religioase, Birotteau privea Justiţia aşa cum ar trebui ea să apară în ochii oamenilor, ca o reprezentare a Societăţii înseşi, ca o reflectare augustă a legii acceptate de toţi, independentă de forma prin care se exprimă: cu cât magistratul este mai bătrân, mai încovoiat, mai albii, cu atât mai solemnă este exercitarea sacerdoţiului său, care cere o cunoaştere atât de adâncă a oamenilor şi a lucrurilor, încât sacrifică inima şi o face să reziste celor mai palpitante interese. Sunt din ce în ce mai rari oamenii care urcă cu mare emoţie scara Curţii regale, în vechiul Palat de Justiţie din Paris, şi fostul negustor era unul dintre aceştia. Puţine persoane au remarcat solemnitatea maiestuoasă a acestei scări, aşezate parcă dinadins în aşa fel încât să producă efect: se află deasupra peristilului exterior care împodobeşte curtea Palatului, iar uşa sa este în mijlocul unei galerii care duce, la un capăt, în imensa sală a Paşilor-Pierduţi, şi la celălalt capăt, în Sfânta-Capelă, două monumente care pot face să pară meschin tot ce e în jurul lor. Biserica lui Ludovic cel Sfânt este unul dintre edificiile cele mai impozante din Paris, şi accesul în ea, prin fundul acestei galerii, are ceva întunecat şi romantic. Sala cea mare a Paşilor-Pierduţi oferă, dimpotrivă, un spaţiu luminos şi e greu să uiţi că istoria Franţei e legată de această sală. Scara are, desigur, un caracter grandios, de vreme ce nu e prea strivită de aceste două măreţii. Poate că, urcând-o, ţi-e sufletul răscolit şi de priveliştea pieţei unde se execută sentinţele şi pe care o vezi prin grilajul bogat al Palatului. Scara dă într-o sală imensă, anticamera celei în care Curtea

ţine şedinţele secţiei a şasea şi care constituie sala Paşilor-Pierduţi a Curţii. Vă închipuiţi ce emoţii trebuie să fi încercat falitul, care a fost bineînţeles impresionat de acest decor, urcând spre curte însoţit de prietenii săi: Lebas, pe atunci preşedinte al tribunalului de comerţ; Camusot, fostul său judecător-comisar; Ragon, patronul său; domnul abate Loraux, duhovnicul său. Cucernicul preot puse în valoare aceste splendori omeneşti printr-o reflecţie care le făcu şi mai impunătoare în ochii lui César, Pillerault, filosof practic, avusese ideea să mărească dinainte bucuria nepotului său pentru a-l feri de primejdiile evenimentelor neprevăzute ale acestei sărbători. În momentul când fostul negustor îşi termina toaleta, văzuse sosind pe adevăraţii săi prieteni, care considerau că e de datoria lor să-l însoţească în faţa barei. Cortegiul acesta născu în sufletul lui César o mulţumire care îl aduse în starea de exaltare necesară pentru a suporta spectacolul impunător ai Curţii. Birotteau găsi alţi prieteni adunaţi în sala şedinţelor solemne, unde se aflau în şedinţă vreo doisprezece consilieri.

După apelul proceselor, avocatul lui Birotteau prezentă cererea în câteva cuvinte. La un gest al primului preşedinte, avocatul general, invitat să pună concluziile, se ridică. În numele parchetului, procurorul generai, omul care reprezintă acuzarea publică, avea să ceară el însuşi să se redea onoarea negustorului care nu făcuse decât s-o amaneteze: ceremonie unică, deoarece condamnatul nu poate fi decât graţiat. Oamenii de inimă îşi pot închipui emoţia lui Birotteau când îl auzi pe domnul de Grandville pronunţând un discurs care poate fi rezumat astfel:

— Domnilor, spuse celebrul magistrat, la 16 ianuarie 1820 Birotteau a fost declarat în stare de faliment printr-o hotărâre a tribunalului comercial al Senei. Depunerea bilanţului nu a fost prilejuită nici de imprudenţa acestui comerciant, nici de afaceri incorecte, de nici un motiv care să-i păteze onoarea. Ţinem să spunem aceasta cu tărie: nenorocirea a fost pricinuită de unul din acele dezastre

care, spre marea durere a justiţiei pariziene şi a oraşului Paris, s-au repetat în ultimul timp. Era dat secolului nostru, în care va rodi încă multă vreme sămânţa rea a moravurilor şi a ideilor revoluţionare, să vadă notariatul din Paris îndepărtându-se de tradiţiile glorioase ale secolelor precedente şi provocând în câţiva ani un număr de falimente egal cu cel înregistrat în două secole sub vechea monarhie. Setea de a dobândi repede aur a cuprins pe slujbaşii ministeriali, pe aceşti tutori ai averii publice, pe aceşti magistraţi intermediari!

Urmă o tiradă asupra acestui subiect în care procurorul general, devotat Bourbonilor, găsi mijlocul de a-i acuza pe liberali, pe bonapartişti şi pe ceilalţi inamici ai tronului. Evenimentele au dovedit că acest magistrat avea dreptate în temerile sale.

— Fuga din Paris a unui notar care şi-a însuşit fondurile depuse la el de Birotteau a dus la ruina solicitantului, reluă el. Curtea a pronunţat, în această afacere, o sentinţă care dovedeşte în ce măsură şi de de nedemn a fost înşelată încrederea clienţilor lui Roguin. A intervenit un concordat. Vom atrage atenţia, spre cinstea solicitantului, asupra faptului că operaţiile s-au remarcat printr-o corectitudine neîntâlnită în niciunul din falimentele scandaloase care mânjesc zilnic comerţul parizian. Creditorii lui Birotteau au găsit cele mai mărunte obiecte pe care le poseda nefericitul. Au găsit, domnilor, hainele sale, bijuteriile, în sfârşit lucrurile de folosinţă strict personală, şi nu numai ale lui, ci şi ale soţiei sale, care e renunţat la toate drepturile pentru a mări activul. Birotteau, în această împrejurare, a fost demn de consideraţia pe care i-o adusese funcţia sa municipală; căci era atunci ajutor de primar în arondismentul al doilea şi primise tocmai decoraţia Legiunii de Onoare, acordată atât devotamentului regalistului care a luptat în vandemiar pe treptele de la Saint-Roch, stropite atunci cu sângele său, cât şi magistratului comercial stimat pentru cunoştinţele sale, iubit pentru spiritul său

împăciuitor, şi modestului ofiţer municipal care refuzase tocmai onorurile primariatului, indicând ca primar pe cineva şi mai demn, pe onorabilul baron de La Billardiere, unul dintre cei mai nobili vendeeni pe care-l putuse preţui în zilele grele.

(„Fraza asta e mai bună decât a mea”, îi spuse César la ureche unchiului său.)

De aceea creditorii, obţinând şaizeci la sută din creanţele lor prin renunţarea acestui leal negustor, a soţiei şi a fiicei sale, la tot ce posedau, au consemnat expresia stimei lor în concordatul care a intervenit intre ei şi debitor şi prin care îl achitau de restul creanţelor. Aceste mărturii merită să reţină atenţia Curţii prin felul în care au fost concepute.

(Aici procurorul general citi motivările concordatului.)

În faţa acestor depoziţii binevoitoare, domnilor, mulţi negustori s-ar fi putut crede dezlegaţi şi ar fi păşit mândri în piaţa publică. Departe de a face acest lucru, Birotteau, fără să se lase doborât, a făurit, în conştiinţa sa, planul de a ajunge la ziua glorioasă care începe aici pentru el. Nimic nu l-a descurajat. Când multiubitul nostru suveran a acordat un post pentru a asigura pâinea rănitului de la Saint-Roch, falitul a păstrat salariul pentru creditori, fără a-şi opri nimic pentru întreţinere, căci devotamentul familiei nu i-a lipsit.

(Birotteau strânse mâna unchiului său, plângând.)

Soţia şi fiica sa aduceau şi ele la tezaurul comun rodul muncii lor, căci împărtăşeau nobila intenţie a lui Birotteau. Fiecare dintre ele a coborât din poziţia pe care o avea şi s-a mulţumit cu o situaţie inferioară. Aceste sacrificii, domnilor, trebuie onorate în cel mai înalt grad, căci sunt cele mai greu de făcut. Iată sarcina pe care şi-a impus-o Birotteau.

(Aici procurorul general citi rezumatul bilanţului, indicând sumele care rămâneau datorate şi numele creditorilor.)

Fiecare din aceste sume, inclusiv dobânzile, a fost plătită, domnilor, nu prin chitanţe cu semnătură privată, care cer o anchetă riguroasă, ci prin chitanţe legalizate prin care Curtea nu poate fi indusă în eroare, ceea ce, de altfel, nu i-a împiedicat pe magistraţi să-şi facă datoria, procedând la ancheta cerută de lege. Îi veţi reda lui Birotteau nu onoarea, ci drepturile de care se afla lipsit şi veţi face dreptate! Asemenea spectacole sunt atât de rare la şedinţele dumneavoastră, încât nu ne putem împiedica să arătăm solicitantului cât de mult apreciem o asemenea purtare, care a şi fost încurajată de o augustă protecţie.

Apoi citi concluziile formale, în stil judecătoresc.

Curtea deliberă fără să iasă şi preşedintele se ridică pentru a pronunţa sentinţa.

— Curtea, spuse el terminând, mă însărcinează să-i exprim lui Birotteau satisfacţia sa de a pronunţa o asemenea sentinţă. Grefier, strigă procesul următor.

Birotteau, înveşmântat deja în hlamida de onoare pe care i-o făcuseră frazele ilustrului procuror general, fu trăsnit de bucurie auzind fraza solemnă pronunţată de primul-preşedinte al primei Curţi regale din Franţa şi care vădea emoţia din inima impasibilei justiţii umane. Nici nu putu să se mişte de la locul lui la bară, păru ţintuit acolo, privind buimac pe magistraţi ca pe nişte îngeri care îi deschiseseră porţile vieţii sociale; unchiul său îl luă de braţ, îl scoase din sală. César, care nu ascultase de ordinul lui Ludovic al XVIII-lea, îşi prinse atunci maşinal, la butonieră, panglica Legiunii de Onoare şi fu îndată înconjurat de prietenii săi şi dus în triumf la trăsură.

— Unde mă duceţi, dragii mei? Spuse el lui Joseph Lebas, lui Pillerault şi lui Ragon.

— Acasă la dumneata.

— Nu este ora trei; vreau să intru la Bursă şi să uzeze de dreptul meu.

— La Bursă, îi spuse Pillerault birjarului, făcând un semn lui Lebas, căci observase simptome îngrijorătoare la cel

reabilitat; se temea să nu-l vadă înnebunind.

Fostul parfumier intră la Bursă, la braţul unchiului său şi al lui Lebas, doi negustori veneraţi. Reabilitarea sa era cunoscută. Prima persoană care îi zări pe cei trei negustori, urmaţi de bătrânul Ragon, fu du Tillet.

— Ah, scumpe patron, sunt încântat că ai ieşit cu faţa curată. Am contribuit, poate, şi eu la acest fericit deznodământ al necazurilor dumitale prin uşurinţa cu care l-am lăsat pe tânărul Popinot să mă jumulească de o pană din aripă. Sunt bucuros de fericirea dumitale, ca şi când ar fi a mea.

— Altfel nici nu poţi fi, spuse Pillerault. Aşa ceva n-o să ţi se întâmple niciodată.

— În ce sens spuneţi asta, domnule? Zise du Tillet.

— Ei! În sensul cel bun, zise Lebas, zâmbind de ironia răzbunătoare a lui Pillerault, care, fără să ştie ceva, îl considera pe omul acela un ticălos.

Matifat îl recunoscu pe César. Îndată, negustorii cei mai bine văzuţi îl înconjurară pe fostul parfumier şi îi făcură o ovaţie de Bursă; Birotteau primi complimentele cele luai măgulitoare şi strângeri de mână care trezeau multe invidii şi aţâţau câteva remuşcări, căci din o sută de persoane care se învârteau pe acolo mai mult de cincizeci trecuseră prin lichidare. Gigonnet şi Gobseck, care stăteau de vorbă într-un colţ, îl priviră pe virtuosul parfumier aşa cum trebuie să fi privit fizicienii primul gymnot electric care le-a fost adus. Acest peşte, încărcat cu electricitate ca o butelie de Leyda, este cea mai mare curiozitate a regnului animal. După ce respiră tămâia triumfului, César se urcă din nou în birjă şi pomi spre casă, unde trebuia să fie semnat contractul de căsătorie al dragei lui Césarine cu devotatul Popinot. Avea un râs nervos care-i impresionă pe cei trei vechi prieteni ai lui.

Un defect al tinerilor este să creadă ca toată lumea e puternică, aşa cum sunt ei, defect legat de altfel de calităţile lor: un loc să vadă oamenii şi lucrurile prin

ochelari, ei le colorează cu reflexele înflăcărării lor şi împrăştie prisosul lor de viaţă asupra oamenilor în vârstă. Ca şi César şi Constance, Popinot păstra în memorie o imagine falnică a balului dat de Birotteau. În cei trei ani de încercări, Constance şi César auziseră adesea, fără să-şi spună unul altuia, orchestra lui Collinet, revăzuseră în închipuire adunarea scânteind de podoabe şi savuraseră această bucurie atât de crud pedepsită, aşa după cum Adam şi Eva se vor fi gândit uneori la acel fruct oprit care a adus moartea şi viaţa întregii lor posterităţi, căci se pare că înmulţirea îngerilor este unul din misterele cerului. Dar Popinot se putea gândi la această petrecere fără nici o remuşcare, cu deliciu; atunci, Césarine, în toată gloria ei, făgăduise să-l ia, pe el, băiat sărac. În seara aceea căpătase siguranţa că e iubit pentru el însuşi. Aşa încât, cumpărând de la Célestin apartamentul restaurat de Grindot, stipulând că totul va rămâne aşa cum era, păstrând cu religiozitate cele mai mărunte obiecte care aparţinuseră lui César şi Constancei, el visa să dea şi el un bal, balul de nuntă. Pregătise sărbătoarea cu dragoste, imitându-şi patronul numai în privinţa cheltuielilor necesare, nu în nebunii: nebuniile erau gata făcute. Astfel, cina trebuia să fie servită de Chevet, iar comesenii erau cam aceiaşi. Abatele Loraux îl înlocuia pe marele cancelar al Legiunii de Onoare, preşedintele tribunalului de comerţ Lebas era şi el. Popinot îl invită pe domnul Camusot ca să-i mulţumească pentru atenţiile lui faţă de Birotteau. Domnul de Vandenesse şi domnul de Fontaine veniră în locul lui Roguin şi al soţiei sale. Césarine şi Popinot trimiseseră invitaţiile pentru bal cu chibzuinţă. Amândoi erau de părere că nu trebuie publicitate în jurul unei nunţi şi voiseră să evite jena pe care o simt cu această ocazie sufletele curate şi duioase, dând balul în ziua contractului de căsătorie, nu în ziua cununiei. Constance regăsise rochia vişinie care îi dăduse atâta strălucire numai o singură zi! Césarine voise să-i facă lui Popinot surpriza de a apărea în aceeaşi toaletă de bal

despre care îi vorbise el de-atâtea ori. Aşa încât Birotteau avea să vadă apartamentul sub aspectul încântător de care se bucurase doar o singură seară. Nici Constance, nici Césarine, nici Anselme nu se gândiseră ce primejdie reprezenta pentru César această surpriză enormă, şi îl aşteptau la ora patru cu o bucurie copilărească.

După emoţiile de nedescris pe care i le pricinuise întoarcerea sa la Bursă, o emoţie şi mai puternică îl aştepta în strada Saint-Honoré pe acest erou al cinstei comerciale. Când intră în fosta lui casă şi văzu în capul scării rămase noi pe soţia lui în rochie de catifea vişinie, pe Césarine, pe contele de Fontaine, pe vicontele de Vandenesse, pe baronul de La Billardiere, pe ilustrul Vauquelin, un văl i se aşeză pe ochi, iar unchiul Pillerault, care-l ţinea de braţ, îl simţi cutremurându-se adânc.

— E prea mult, zise filosoful îndrăgostitului Anselme, nu va suporta tot vinul pe care i-l torni.

Bucuria era atât de mare în toate inimile, încât fiecare atribui emoţia lui César şi clătinarea lui unei ameţeli fireşti, adesea însă mortale. Trezindu-se din nou acasă la el, revăzând salonul, invitaţii, printre care erau femei gătite de bal. César auzi deodată explodându-i în cap măsura eroică a finalului din marea simfonie a lui Beethoven. Această muzică splendida radie, scânteie în toate chipurile, iar trâmbiţele sale răsunară în meningele creierului său obosit, pentru care se pregătea marele final.

Copleşit de această armonie lăuntrică, César luă braţul soţiei sale şi îi spuse la ureche cu o voce înăbuşită de un val de sânge stăpânit:

— Nu mă simt bine!

Constance, speriată, îl conduse cu greutate în camera ei, şi el se aruncă într-un fotoliu, spunând:

— Domnul Haudry! Domnul Loraux!

Abatele Loraux veni, urmat de invitaţi şi de femeile în rochie de bal, care se opriră formând un grup înmărmurit. De faţă cu această lume gătită, César strânse mâna

duhovnicului său şi-şi plecă fruntea pe pieptul soţiei sale îngenuncheate. Un vas de sânge i se rupsese în piept şi, pe deasupra, anevrismul îi sugruma ultima răsuflare.

— Iată moartea celui drept, zise abatele Loraux cu o voce gravă, arătându-l pe César cu unul din acele gesturi divine pe care Rembrandt a ştiut să-l imagineze pentru tabloul său Cristos înviindu-l pe Lazăr.

În tablou, Isus porunceşte Pământului să dea înapoi prada, iar cucernicul preot arăta Cerului un martir al cinstei comerciale demn de cununa veşnică.

Paris, noiembrie 1837

SFÂRŞIT